

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES

2024' 1(32)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 1 (32)

Ужгород, 2024

Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 292 Міжнародні економічні відносини (наказ МОН України від 11.07.2019 № 975) та 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії (наказ МОН України від 28.12.2019 №1643)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

**Голова
редакційної колегії:**

Руденко Ольга Мстиславівна – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету «Чернігівська політехніка», член Наукової ради ННІ євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

**Заступник голови
редакційної колегії:**

Токар Петро Васильович – кандидат соціологічних наук, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НДІ міграції і демографії та Транскарпатського центру Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку УжНУ (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Члени редакційної колегії:

Андрейко Віталій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Артьомов Іван Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Відел-Ігнацк Малгожата** – доктор філософії, доцент кафедри перекладознавства та слов'янських мов Інституту лінгвістики Гуманітарного факультету (Люблінський католицький університет Івана Павла II), **Віднянський Степан Васильович** – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, **Газуда Леся Михайлівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва і торгівлі (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Гай-Нижник Павло Павлович** – доктор історичних наук, заступник директора Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академік Академії політичних наук, **Гбурова Марцела** – доктор наук, завідувачка кафедри політології Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика (Словаччина), **Грицишен Димитрій Олександрович** – доктор економічних наук, доктор наук з державного управління, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та інноваційного розвитку (Державний університет «Житомирська політехніка»), **Данилець Юрій Васильович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Кабульдінов Зіябек** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН РК, директор Інституту історії та етнології імені Ч. Ч. Валіханова (м. Алмати, Казахстан), **Капленко Галина Вікторівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та публічного управління (Львівський національний університет імені Івана Франка), **Кудряченко Андрій Іванович** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», **Тодоров Ігор Ярославович** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Інформаційного центру Європейського Союзу, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Токар Маріан Юрійович** – доктор наук з державного управління, професор кафедри політології і державного управління, директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Філчак Річард** – доктор філософії, заступник директора Центру соціальних та психологічних наук Словацької академії наук, **Черленяк Іван Іванович** – доктор наук з державного управління, професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Якубек Петер** – доктор філософії, доцент, квестор ВНЗ «Дубницький технологічний інститут» (Словаччина).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 6 від 23 квітня 2024 р.)

Електронна версія: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua>

© ДВНЗ «УжНУ»,
Науково-навчальний інститут
євроінтеграційних досліджень, 2024

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES

Collection of scientific papers

Issue 1 (32)

Uzhhorod, 2024

The collection of scientific papers is included in the List of scientific professional editions of Ukraine by specialty: 292 International Economic Relations (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 975 of 11.07.2019) and specialty 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of 28.12.2019)

EDITORIAL BOARD:

Editor in chief:

Olha Rudenko – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Head of the Department of Management and Administration of the National University "Chernihiv Polytechnic", Member of the Scientific Council of the National Institute of European Integration Studies (Uzhhorod National University)

Deputy editor in chief:

Petro Tokar – Candidate of Sociological Sciences, Director of the Scientific and Educational Institute of European Integration Studies, associate professor of the Department of International Studies and Public Communications, director of the Research Institute of Migration and Demography and the Jean Monnet Transcarpathian Center for the Study of European Development Strategies of the Uzhhorod National University (SU "Uzhhorod National University").

Members of the Editorial Board:

Vitaliy Andreyko – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communication (SU "Uzhhorod National University"), **Ivan Artyomov** – Ph.D. (History), Associate Professor, Deputy Director of the Scientific and Educational Institute of European Integration Studies (SU "Uzhhorod National University"), **Malgorzata Widel-Ignaszczak** – Ph.D. Assistant Professor, Department of Translation Studies and Slavic Languages, Institute of Linguistics Faculty of (Humanities The John Paul II Catholic University of Lublin), **Stepan Vidniansky** – Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Lesia Hazuda** – Doctor of Sciences Economy, Professor of the Department of Enterprise Economics and Trade (SU "Uzhhorod National University"), **Pavlo Hai-Nyzhnyk** – Doctor of historical sciences, Deputy director of the Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Culture of Ukraine, academician of the Academy of Political Sciences, **Martsela Hburova** – Doctor of Sciences, Head of the Department of Political Science in Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovak Republic), **Dymytrii Hrytsyshen** – Doctor of Sciences Economy, Doctor of Public Administration, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work and Innovative Development (Zhytomyr Polytechnic State University), **Yurii Danylets** – Ph.D. (History), Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies (SU "Uzhhorod National University"), **Kabuldinov Ziyabek** – Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan), **Halyna Kaplenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Public Administration (Ivan Franko National University of Lviv), **Andrii Kudriachenko** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", **Ihor Todorov** – Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the Information Centre of European Union, Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic integration (SU "Uzhhorod National University"), **Tokar Marian** – Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Political Science and Public Administration, Director of the Research Institute of Political Regionalism (Uzhhorod National University), **Richard Filchak** – Ph.D., Deputy director of the Center of Social and Psychological Sciences at Slovak Academy of Sciences, **Ivan Cherleniak** – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor of the Department of Business-Administration, Marketing and Management (SU "Uzhhorod National University"), **Peter Jakubek** – Ph.D., Quaestor of DTI University (Slovak Republic).

*Recommended for publication by the Academic Council of Uzhhorod National University
(protocol № 6 of 23.04.2024)*

Electronic version: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua>

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ.....	9
Сергій Федака. Геополітичні аспекти становлення держави Русь	9
Ігор Тодоров, Наталія Тодорова. Безпекові гарантії для України: очікування та реальність	19
Петро Токар, Микита Дудла. Вимушені переселенці в умовах агресії Росії проти України в контексті загального міграційного процесу	33
Іван Артёмов, Мар'яна Ляшко. Сучасні соціально-економічні виклики для України та шляхи їх мінімізації.....	47
Віталій Андрейко, Неля Пітра, Андрій Міхеєв. Війна Росії в Європі і арабо-ізраїльський конфлікт як чинники дестабілізації світового порядку	59
Юрій Мателешко. Британська Рада в Україні: головні напрями, етапи та результати діяльності (1992–2024).....	78
Михайло Шелемба, Марта Шелемба. Процес ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС: проблеми та перспективи реформування	92
Таміла Грачевська. Проблеми та перспективи розвитку відносин України з державами Глобального Півдня.....	105
Іван Шишкін, Анжеліка Баран, Олена Березовська-Чміль. Нова безпекова програма Європи: виклики, пов'язані з російсько-українською війною.....	116
Олексій Янін, Леся Корнат. Фактор корінних народів у реінтеграції тимчасово окупованого Криму	134
Григорій Месежніков. Чинники безпеки Словаччини з точки зору її громадян: історичний і сучасний аспекти.....	145
Райхан Жанбулатова. «М'яка» дипломатія країн Європейського Союзу в Центральній Азії в сучасних геополітичних реаліях	162
Едгар Версетті. Динаміка геополітичних перспектив України: об'єктивні та суб'єктивні фактори суб'єктності в різні історичні періоди	174
Олександр Дем'янчук, Данило Слюсаревський. Промова «Ріки крові» Еноха Павелла як тривкий фрейм.....	188
Рената Чижмодій, Кристина Ловас. Проблеми та перспективи розвитку українсько-словацьких відносин в умовах агресії Росії	198
Артур Пелешко, Йолана Туровці-Шютев, Олександр Шпеник, Мирослав Шафраньош. Перспективи розвитку навчального фізичного експерименту	209

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ	225
Наталія Гапак, Оксана Чубарь. Реалізація Програми релокації підприємств в Україні.....	225
Оксана Литвинчук, Андрій Шевчук, Олена Войтюк. Міжнародна допомога Україні в умовах війни як вид співробітництва з міжнародними організаціями	239
Світлана Свірко, Віта Довгалюк, Віталій Кучменко, Тетяна Тростенюк, Олексій Сидоренко. Організація залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги у сфері оборони.....	253
ПУБЛІЦИСТИКА НОМЕРА	276
Володимир Сергійчук. Історія повторюється... ..	276

CONTENT

GEOPOLITICAL PRIORITIES OF UKRAINE	9
Sergiy Fedaka. Geopolitical aspects of the formation of the state Rus'	9
Ihor Todorov, Natalia Todorova. Security Assurances for Ukraine: Expectations and Reality	19
Petro Tokar, Mykyta Dudla. Forced migrants in the context of Russia's aggression against Ukraine in the context of the general migration process.....	33
Ivan Artyomov, Maryana Lyashko. Current social-economic challenges for Ukraine and ways to minimize them.....	47
Vitaliy Andreyko, Nelya Pitra, Andriy Mikheyev. Russia's war in Europe and the Arab-Israeli conflict as factors of destabilization of the world order.....	59
Yurii Mateleshko. The British Council in Ukraine: main directions, stages and results activities (1992–2024)	78
Shelemba Mykhailo, Shelemba Marta. The decision-making process in the EU foreign policy sphere: problems and prospects for reform.....	92
Tamila Hrachevska. Problems and prospects for the development of Ukraine's relations with the states of the Global South	105
Ivan Shyshkin, Angelika Baran, Olena Berezovska-Chmil. Europe's new security program: challenges related to the Russian-Ukrainian war.....	116
Oleksii Yanin, Lesia Kornat. The factor of indigenous peoples in the reintegration of the temporarily occupied Crimea	134
Hryhorii Mesezhnikov. Security factors of Slovakia from the point of view of its citizens: historical and modern aspects	145
Raihan Zhanbulatova. "Soft" diplomacy of the European Union in Central Asia in the current geopolitical realities.....	162
Edgar Versetti. Dynamics of Ukraine's geopolitical prospects: objective and subjective factors of subjectivity in different historical periods	174
Oleksandr Demianchuk, Danylo Slyusarevskiy. Enoch Powell's "Rivers of Blood" speech as a lasting frame	188
Renata Chizhmodiy, Krystyna Lovas. Problems and prospects for the development of Ukrainian-Slovak relations in the context of Russian aggression	198
Artur Peleshko, Jolana Turovtsi-Szutev, Oleksandr Shpenyk, Miroslav Shafranish. Prospects for the development of educational physical experiment.....	209

EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE AND THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE	225
Natalia Hapak, Oksana Chubar. Implementation of the relocation program of enterprises in Ukraine	225
Oksana Lytvynchuk, Andriy Shevchuk, Olena Voytyuk. International assistance to Ukraine in times of war as a type of cooperation with international organizations	239
Svitlana Svirko, Vita Dovhaliuk, Vitaliy Kuchmenko, Tetyana Trosteniuk, Oleksiy Sydorenko. Organization of attraction, use and monitoring of international technical assistance in the field of defense	253
PUBLICISTICS OF THE ISSUE.....	276
Volodymyr Serhiychuk. History repeats... ..	276

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

УДК 94(36): 327

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).9–18

*Сергій Федака,
доктор історичних наук,
професор кафедри Античності,
середніх віків та історії України домодерної доби
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ РУСЬ

Проблема становлення держави Русь — одна з найскладніших у вітчизняній історіографії. Давня взаємодія слов'ян зі степами Північного Причорномор'я дозволяє припускати, що загадкове плем'я «русь» походить саме звідти. Історичні руси — це степове об'єднання аланів і булгар. Навколо них з часом починають гуртуватися і східні слов'яни. Взаємини слов'ян і русів ґрунтувалися на взаємній вигоді. Слов'яни отримували доступ до вільних чорноземів для землеробства і надійний захист від кочовиків. Руси же отримали нову сферу політичного впливу і ринки збуту для транзитних і власних товарів. І все ж взаємна асиміляція слов'ян і русів відбувалась украй повільно. Переміщення русів на Дніпро зумовлене відкриттям ними Дніпрового торгового шляху із подальшим його продовженням по морю до Константинополя. Алано-булгарська концепція Русі дозволяє позбутися багатьох недоречностей, пов'язаних з досі домінуючою у багатьох українських істориків норманською концепцією Русі. Ця концепція пов'язує Русь з багатовіковою історією українського степу.

Ключові слова: руси, алани, булгари, слов'яни, салтово-маяцька культура.

The problem of the formation of the state Rus' is one of the most difficult in the national historiography. The ancient interaction of the Slavs with the people of the steppes of the Northern Black Sea region suggests, that the mysterious Rus' tribe originated from there. The historical Rus' are a steppe union of Alans and Bulgars. Over time, Eastern Slavs began to gather around them. Alans and Bulgarians lived separately within the Saltovo-Mayak community. But the Dmitriy fortress already demonstrates a certain mixing of them, Penkiv culture of the Slavs was also found there. It seems that the Bulgarians adopted the practice of catacomb burials from the Alans. People of different ethnicities also lived in the settlements around the fortresses. This is how a tribal union first arose, and then the state of Rus'. Many immigrants (Slavs and Rus') from the abandoned fortresses and settlements of Podonia came to the Seym and Desna valleys. Relations between Slavs and Rus' were based on mutual benefit. Slavs received

access to free chernozems for farming and reliable protection from nomads. Archeology shows that this era was exceptionally peaceful for the Slavs of the Left Bank of the Dnieper, which led to a sharp increase in the population. The Rus', on the other hand, gained a new sphere of political influence and sales markets for transit and own goods. And yet, the mutual assimilation of Slavs and Russians took place extremely slowly. The movement of the Rus' to the Dnieper was due to their opening of the Dnieper trade route, with its further continuation by sea to Constantinople. Maintenance of this route required a much higher degree of social organization than their trips to the middle Volga. At the time of the construction of this road, the linguistic assimilation of the Rus' and Slavs had not yet taken place, so two nomenclatures of the Dnieper rapids were formed – Rus' and Slavic. The Alano-Bulgarian concept of Rus' makes it possible to get rid of many inaccuracies associated with the Norman concept of Rus', which is still dominant among many Ukrainian historians. This concept connects Rus' with the centuries-old history of the Ukrainian steppe.

Keywords: Rus', Alans, Bulgarians, Slavs, Saltovo-Mayak culture.

Постановка проблеми. Проблема становлення держави Русь — одна з найскладніших у вітчизняній історіографії. Норманська концепція становлення руської державності на сьогодні максимально дискредитована. Тому доречно звернутися до степової (алано-булгарської) концепції становлення Русі.

Аналіз останніх публікацій. Щодо походження етноніму Русь є багато теорій: фінська (В.Татищев, 1739), варязька (Г.Міллер), хозарська (Еверс, 1814), литовська (М.Костомаров, 1860), угорська (Юргевич, 1867), єврейська (Барац, 1910), кельтська (С.Шелухін, 1929) [14, с.79-80.]. Нині поширена думка, що етнонім має сарматське походження [9, с.636]. Принциповим прихильником сарматської концепції Русі зокрема був Ю. Павленко [11].

Мета статті — окреслити геополітичні аспекти становлення Русі як об'єднання русів (алано-булгар) і східних слов'ян.

Результати дослідження. Найраніше з повідомлень про русів збереглося у сирійській хроніці VI ст. Псевдо-Захарії, який під 555 р. так писав про народи на північ від «Кавказьких воріт» (Дербентського перевалу): «Анвар, себір, бургар, алан, куртаргар, хасар, дірмар, сирутур, баграсік, кулас, абдел, ефталіт – ці 13 народів живуть у наметах, існують завдяки м'ясу худоби і риб, диких звірів і зброї. Вглиб від них – народ амазрати і люди-пси, на захід і на північ від них – амазонки... Сусідній з ними народ рос, чоловіки з величезними кінцівками, у яких немає зброї і яких не можуть носити коні через їхні кінцівки. Далі на схід біля північних країв ще три чорні народи» [12, с.165-166.]. Як бачимо, у цій етнографічній довідці немає нічого фантастичного. Перші тринадцять етносів – добре знані з інших джерел, це переважно тюркські і кілька ірано-сарматських племен. Люди-пси, очевидно, теж цілком реальні тюрк юти, тотемом яких був вовк. Амазонки – якийсь сарматський етнос з найбільшими пережитками матриархату. Тож не доводиться сумніватися й у реальності згаданих тут росів – навіть попри дещо екзотичну деталь щодо їхніх довгих ніг, через

які їх ніби не носять коні. Певно, цей етнос не знав коней, чим виділявся з-поміж сусідів (передусім – від найближчих до них амазонок), проте компенсував це чимось іншим: з пізніших джерел відомо, що руси були вправними човнярами. Також грузин Георгій Масінанделі повідомляв, ніби 626 р. Русь напала на Константинополь, а водночас з гордістю відзначає, що 643 р. грузинський володар Дербенту зміг дати відсіч Русі [23, с.37.]. Наступне повідомлення про русів залишив правитель Дербента Шахріяр, який 644 р. писав до саманідського візира Мухамеда Баламі: «Я перебуваю між двома ворогами: один – хозари, другий – руси, які суть вороги цілому світові, особливо же арабам, а воювати з ними, крім тутешніх людей, ніхто не вміє. Ніж платити данину, будемо воювати з русами самі і власною зброєю. І будемо стримувати їх, аби вони не вийшли зі свого краю» [Цит за: 22, с.393.]. Судячи з цього повідомлення, руси тоді локалізувалися на східному березі Азовського моря.

Специфічні згадки про русів збереглися у поемах Нізамі і Фірдоусі. Поема азербайджанця Нізамі (1141 – 1209) «Іскандер-наме» – своєрідний східний рицарський роман, де Олександр Македонський – мусульманин, що здійснює хадж у Мекку і пропагує чадру серед половецьких жінок. У поемі діє ряд середньовічних народів, для їхньої характеристики Нізамі залучає вже архаїчні для нього реалії VIII – IX ст., зокрема: «Рус, жадібний до битв, з'явився до нас вночі з країн алан і арків і ударив нас, наче град. Не змігши прокласти собі шлях через Дербент і його околиці, він пустився у море і на палубах своїх кораблів здійснив вторгнення... і пробудив у цій країні ненависть, що споконвіку розділяла наші дві народності... він не залишив нічого, що було зібрано в Абхазії... Цей народ спустошив всю територію Бердаа... Це ніхто інші, як розбійники, подібні до вовків і левів. Вони ніколи не віддаються веселощам бенкетів. Вони оволодівають країнами і підкорюють міста». Коли руси полонили царицю Бердаа, в яку був закоханий Іскандер, той вирішив нацькувати на русів тюркські племена, що заселяли степи від Хозарії аж до Китайського моря: «Надихнувши тюрків цих країн напасти на русів, можна їх виснажити і стримати їхній напір» [Цит. за: 18, с.44-56.].

Перський і таджицький поет Фірдоусі (940 – 1020) згадує русів на Кавказі у зв'язку з подіями VIII ст. У цього автора теж протистоять Дарій Третій (йому надано рис арабського халіфа) і Филип Македонський, наділений рисами візантійського імператора. При цьому араби у поемі підходять до візантійських рубежів з боку Кавказу, уклавши угоду з «володарем русів» [21, с. 366].

Одна з можливих етимологій слова «русь», «рось» – це з іранських мов «рокс-ас», тобто «світлі аси». Так сармати називали свої племена, що мешкали у степовій, постійно освітленій місцевості, де не було затінку від лісів чи гір, або ж мряки від частоті зміни погоди на морському узбережжі. Природнім антонімом до цього терміну були «савіри», «савраси», тобто «темні аси», як називали мешканців затінених (лісових і лісостепових) ландшафтів. О. Трубачов вважає, що етнонім «рос» споконвіку тяжів до узбережжя Чорного і Азовського морів.

Відтоді арабські і перські автори залишили про русів велику кількість звісток. Б. Заходеру, що здійснив колосальну текстологічну роботу, вдалося звести усе різноманіття цих повідомлень до 21 теми, зокрема: 1) руси мешкають на острові, розміри якого – три дні дороги у ширину і у довжину, на острові хащі і сира земля, правитель їхній зветься каганом, 2) руси нападають на слов'ян, продають їх у рабство до Хозарії і Болгарії (Волзької), грабують від них провіант, 3) руси традиційно забезпечують спадком лише дочок, синам же вручають мечи, аби ті самі здобували маєток. Відомості про торгівлю русів зведено до 13 тем [4]. Зокрема, одне з арабських джерел при описі хозаро-арабської війни 764 р. згадує ватажка «рас-тархан», в якому вбачають саме воєначальника русів [22, с.396].

724 р. арабський воєначальник Джеррах обклав кавказьких аланів полушною податтю, після чого частина їх пішла на північ. Тікаючи від арабів, алани і болгари у 730-х рр. займають Подоння і Донеччину і силоміць утверджуються на східній околиці слов'янського ареалу (майбутній Чернігово-Сіверській землі), частково підкоривши місцеве населення. Внаслідок цих процесів формується салтово-маяцька культура. З сер. VIII ст. відомо ряд її провідних ранньоміських центрів на Харківщині. Салтівське городище розглядають як «столицю окремої, хоча, можливо, і залежної від Хозарії, держави» [11, с.305]. Алани і болгари в рамках салтово-маяцької спільноти жили поокремо. Але Дмитрівська фортеця демонструє вже певне їхнє змішування, там же знайдено пенківський посуд. Схоже, що болгари перейняли у алан практику катакомбних поховань. У поселеннях навколо фортець теж жили люди різної етнічної належності. Одним з показників гетерогенності населення є різноманіття типів жител і технології їх спорудження. Злиття двох окремих етносів у третій (русь) відбувається у специфічних умовах прикордоння між степовою імперією та її варварським оточенням. Як відзначає С. Плетньова, «хозарське прикордоння... було заселене сім'ями, все чоловіче населення яких несло військову службу... Воєнізація населення торкалась... не лише чоловіків, а й жінок, багато з яких поховані зі зброєю, військими поясами, зброєю і конями. Певною мірою це населення, безсумнівно, оберігало якісь посталі рубежі, оскільки, природно, захищало свої особисті володіння від різноманітних вторгнень. Та основною його функцією була не охорона прикордоння, а проведення в життя наступальної політики каганату щодо західних і північно-західних сусідів» [13, с. 278, 282]. Цікаво, що всі без винятку фортеці русів розташовані на правому (західному) березі Дону, Осколу і Сіверського Дінця і, значить, мали, треба думати, не оборонне, а наступальне призначення: це були свого роду плацдарми для нападу.

Водночас практично одразу з формуванням руського етносу починаються його контакти зі слов'янами. У тому ж таки Дмитрівському поселенні характерні для юрт вогнища і ями для опорних стовпів чергуються зі слов'янськими напівземлянками. Чимало слов'янських поселень відкрито при впадінні у Дон р. Бішкіна, а деякі містилися ще південніше – у відкритому степові. Одиничні поселення протяглися до злиття Дону і Чиру. Можливо, якусь частину слов'ян розселили тут насильно для забез-

печення провіантом фортець. Але в цілому міграції були добровільними, про що свідчать земляні укріплення навколо окремих слов'янських поселень. Повністю залежному населенню не дозволили би їх споруджувати [20, с.135-136, 138].

Але на початку контактів, у сер. VIII ст. певні конфлікти між алано-булгарами і слов'янами все-таки мали місце. Тоді гине Пастирське городище, закопуються Малоржавецький, Мартинівський та інші скарби. Можливо, це свідчення навали хозар разом з залежними від них алано-булгарами. Лівобережжя опинилося під безпосереднім хозарським гнобленням, тому розвинута волинцевська культура змінюється роменською з типовими для неї невеликими, розташованими у важкодоступних місцях городищами з нижчим життєвим рівнем [11, с.305]. Припускають, що київські поляни у другій половині VIII ст. визнали свою залежність від хозар, погодилися платити данину (згадка про неї міститься у недатованій частині Повісті времених літ [8, с.10-11]), тому уникнули пляндрування. Це переконливо пояснює відсутність на Київщині скарбів «старожитностей русів». Натомість слов'янські племена Лівобережжя (басейну Ворскли), Потясминня і Поросся (сіверяни й уличі) завдали опору хозарам і зазнали поразки. У наступні десятиліття консолідація цих частково розбитих племен відбувається під зверхністю алано-булгар, тобто русів. Іншим центром консолідації слов'ян стає Київське Подніпров'я, проте і тут поляни мусять орієнтуватися на русів, аби за їх допомогою скинути залежність від хозар.

Таким чином, різні ознаки свідчать про поступове складання вимушеного симбіозу слов'ян і русів. Візантійський хроніст Скілиця повідомляв: «Все наявне на берегах Евксіна і його узбережжя пляндрував і спустошував у набігах флот росів. Народ же росів – скіфський, живе біля Північного Тавру, грубий і дикий» [2, с. 218].

Всупереч зауваженням арабських авторів, взаємини русів зі слов'янами мали не тільки воєнний, а подекуди й мирний характер. Про це свідчить поширення багатьох елементів салтово-маяцької культури у слов'янське середовище, зокрема у волинцевську культуру наприкінці VII – у середині VIII ст. у басейні Сіверського Дінця відомі роменські городища в оточенні салтівських відкритих поселень [17, с.164]. На слов'янських поселеннях співіснує слов'янська і салтівська кераміка. Частина салтівського населення переселялась у слов'янське середовище, показовий у цьому плані Білогорський могильник у верхів'ях Дону. О. Бубенок пояснює тісні контакти тим, що обидва етноси «належали до числа поневолених хозарами етнічних груп, незважаючи на те, що алани мали виконувати експансіоністську політику хозарського уряду», та при цьому «алани проживали на території Хозарського каганату, а слов'яни були лише залежними від Хозарської держави племенами» [1, с. 201]. При цьому фінал хозарського впливу у Сер. Подніпров'ї датують першою третиною IX ст.

Подальше поглиблення взаємин Візантії і русів, очевидно, пов'язане з тим, що 836 р. у Херсонесі утверджується візантійська адміністрація, він остаточно стає одним з найвіддаленіших форпостів Візантії. У якомусь зв'язку з цим невдовзі частина угорців пішла з Пн. Причорномор'я на Ду-

най, а руське посольство 837 р. прибуло до Константинополя для переговорів. Про їх хід нічого не відомо, але ясно, що вони зайшли в глухий кут, оскільки посланцям не дозволили повернутися додому, замість того під якимось приводом їх відправили на захід. Можна припустити, що імператор не бажав робити русам жодних поступок, оскільки не хотів сваритися з хозарами.

Наше літописання традиційно датує «початок Русі» 842 р., коли почав царювати імператор Михаїл. У житті візантійського святого Георгія Амастридського наводиться свідоцтво про заснування чорноморської колонії Русі: «близько 842 року» народ Русів «розорив Амастаду в Пафлагонії, на березі Чорного моря і залишив там гарнізон». Руси за договором повернули частину видобутку і визволили всіх полонених. Твір ал-Якуба під 844 р. містить оповідь про похід русів на Іспанію, про що тривають суперечки.

Ще одну звістку про русів подає аль-Хорезмі у «Книзі картин землі», написаній між 836 і 847 р. Там згадується «Руська гора», з якої бере початок річка Д'рус. Останню інтерпретують як Дніпро («Данапрос»). Навряд чи аль-Хорезмі мав реальні відомості про Валдайську височину, звідки витікає Дніпро. Просто за арабськими географічними уявленнями, кожна велика річка витікає з гори. Тому сприймаючи Дніпро як руську річку (про це додатково свідчить і співзвуччя наведеної арабської назви), автор назвав і гіпотетичну гору теж Руською. Отже, на той момент руси вже пов'язувалися саме з Подніпров'ям, а не з Доном чи Приазов'ям, як раніше.

Наступне арабське джерело свідчить про поступову слов'янізацію русів. Мова про трактат Ібн Хордадбеха, першу редакцію якого датують 846 р., а другу – кінцем IX ст. Автор називає руських купців «видом слов'ян»: «Вони вивозять боброве хутро і хутро чорної лисиці і мечі з найвіддаленіших частин країни слов'ян до Румського моря», а «річкою слов'ян» вони ж «пропливають протокою до столиці хозар». Далі через Каспій руси потрапляють до Багдаду, «де перекладачами для них служать слов'янські раби». При цьому руси «видають себе за християн» [10, с. 384-385.].

Внаслідок гоніння в Хозарії на мусульман, що спалахнули 854 р., хозари-мусульмани втекли у Закавказзя. Кавари, які втекли після другого повстання до угорців, були раніше юдаїзовані (підтвердження цього факту І. Ерделі бачить в єврейській символіці, яка присутня на цеглинах однієї з каварських пам'яток в Угорщині), отже, їх повстання не мало відтінку міжконфесійної ворожнечі. Швидше, їх невдоволення було викликане втратою домінуючого становища в Хозарії і виходом на перший план деяких власне хозарських родів, що нажили величезні капітали на різко зростаючій на поч. IX ст. торгівлі з північними країнами, поставках хутра до мусульманських держав. Лише після другого повстання кавар 854 р. і втечі більшості їх в Пн. Причорномор'я (до угорців) і за Кавказ, угорці примирилися з Хозарією.

Припускають, що 858 р. хозари прийняли християнську віру. Варяги і хозари ділять сфери впливу. Варяги беруть данину з чуді, слов'ян, мери і кривичів, а хозари – з полян, сіверян, в'ятичів. 859 р. варяги і хозари домовилися про розподіл сфер майбутніх завоювань, які мали здійснити.

Вся територія між Балтійським і Чорним морями була розділена на дві сфери впливу: хозарско-мадярську на півдні і варязьку на півночі. «Варяги через моря наклали данину на чудь, славен, мерю, весь і кривичів, а хозари наклали данину на полян, сіверян, і в'ятичів». 893 р. хозарський уряд уклав союз з мадярами і греками проти печенігів і болгар. Хозарський цар послав морем до Візантії військо для війни з болгарами. Греко-хозарське військо було розбите болгарами, які з особливою жорстокістю обійшлися з хозарами – їм перед розміном відрізали носи. Руський каганат міг лежати десь на шляху мадярів з Подоння у бік Дунаю. Найімовірніше, стаття «Повісті временних літ» під 898 р. і відповідний уривок з Аноніма короля Бейли описує не напад мадярів на Київ (навіщо їм робити такий гак на північ?), а конфлікт з Руським каганатом десь у Приазов'ї [5].

Чимало переселенців (слов'ян і русів) з залишених фортець і поселень Подоння прийняли долини Сейма і Десни. У похованнях др. пол. IX ст. навколо Чернігова знаходять багаті набори зброї і вельми досконале спорядження кіннотників, що дозволяло відбивати набіги степовиків. Натомість навколо Києва тоді не було ще подібних сторожових постів. Навіть Китаїв, важливий стратегічний пункт за 10 км на південь від Києва, почав функціонувати тільки з сер. X ст.

Взаємини слов'ян і русів ґрунтувалися на взаємній вигоді. Слов'яни отримували доступ до вільних чорноземів для землеробства і надійний захист від кочовиків. Археологія свідчить: ця доба була винятково мирною для слов'ян Лівобережжя, що привело до різкого збільшення населення. Руси же отримали нову сферу політичного впливу і ринки збуту для транзитних і власних товарів.

Головною ж причиною було протистояння людоловським набігам, що набирали дедалі більшого розмаху. Як висловила Н. Яковенко: «Оскільки ж ні мусульманам, ні християнам релігія не дозволяла (принаймні теоретично) перетворювати на рабів єдиновірців, язичницькі землі балтів, германців, угро-фінів і слов'ян перетворилися на гігантський заповідник потенційних рабів» [24, с.27].

Тому про мирне сусідство свідчать і спільні поселення слов'ян і русів: Хоперське, Пастирське городище, Канцерка, Мохнач, Коробківське городище [16, с.64.]. З географічних причин першими слов'янами, що вступили в етнічну взаємодію з русами, були сіверяни: «В культурі сіверян Північно-Східної України праукраїнські елементи поєдналися з ірано-аланськими і навіть тюркськими (хозаро-болгарськими)» [3, с.33].

Та вже у сер. IX ст. Русь (у територіальному сенсі) стає назвою Київської землі (сучасні Київська і Черкаська області) [19, с.45.]. Вже майже століття робляться спроби вивести етнонім русів з гідроніму Рось. Зокрема В.Сергійчук заявив: «Підтримуємо тих дослідників, які схиляються до версії, що назва Русі, яку прийняли наші давні хлібороби, пішла від річок, серед яких вони розселялися. Рось, Роставиця, Росава, Росавка. Можливо, якимсь чином назва Росі пов'язується з відомим народним вітанням «З роси і води!»» [15]. Як на нас, залежність тут протилежна (Рось від русів), і сформувалась вона після переселення русів у басейн Росі. Нещодавно

справедливо наголосив М. Котляр: «Не буду входити в деталі, скажу лише, що за законами лінгвістики в слові Рось «о» ніяк не могло перейти в «у»...» [6, с.8.]. Натомість протилежний перехід цілком реальний.

І все ж взаємна асиміляція слов'ян і русів відбувалась украй повільно. Навіть в XI ст. термін «рус» мав не так етнічне, як соціальне навантаження: так іменували соціальну еліту. У «Руській Правді» вказується, що рус – це «гридин, любо коупчина, любо ябетник, любо меченик». Разом з тим після Володимирового хрещення термін «рус» набуває конфесійного значення і починає означати передусім християнина. У цій якості він вже широко застосовується і до представників різних слов'янських племен, власне, змінює собою їхні архаїчні вже на той час етноніми.

Переміщення русів на Дніпро зумовлене відкриттям ними Дніпрового торгового шляху із подальшим його продовженням по морю до Константинополя. Обслуговування цього шляху потребувало значно вищого ступеня суспільної організації, ніж їхні поїздки на середню Волгу. На момент прокладання цього шляху лінгвістичної асиміляції русів і слов'ян ще не відбулося, тому сформувалося дві номенклатури Дніпрових порогів – руська і слов'янська, зафіксовані Костянтином Багрянородним.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Алано-булгарська концепція Русі дозволяє позбутися багатьох недоречностей, пов'язаних з досі домінуючою у багатьох українських істориків норманською концепцією Русі. Становлення Русі зумовлене складною взаємодією трьох етносів (аланів-сарматів, булгар-тюрків і східних слов'ян) та зумовленим цією взаємодією переміщенням їхнього об'єднання зі Степу до Середнього Подніпров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубенок О. Від Аттіли до Чингізхана. Біла Церква, 2012.
2. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Т.2. М., 2010.
3. Залізняк Л. Україна в колі світових цивілізацій. К., 2006.
4. Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Т.2. Булгары, мадьяры, народы Севера, печенеги, русы, славяне. М., 1967.
5. Кириченко С. О. Причорноморсько-Азовська Русь// Український історичний журнал. 2004. №3.
6. Котляр М. Ф. Історія суспільного життя Русі. К., 2016.
7. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1990.
8. Літопис Руський. К., 1989.
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К., 1996.
10. Новосельцев А.П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI – IX вв. // Древнерусское государство и его международное значение. М., 1965.
11. Павленко Ю. Передісторія давніх русів у світовому контексті. К., 1994.
12. Пигулевская Н.В. Сирийские источники по истории народов СССР. М.; Л., 1941.
13. Плетнёва С.А. На славяно-хазарском пограничье. М., 1989.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2. К., 1993.

15. Сергійчук В. Із Росі напившись чистої води // Голос України. 2017. 14 червня.
16. Сухобоков О. В. Славяне Днепровского Левобережья. К., 1975.
17. Сухобоков О. В. Тюркомовні народи в історії населення лівобережної дніпровської лісостепової України // Хазарський альманах. Т.3. 2004.
18. Тебеньков М. Древнейшие сношения Руси с прикаспийскими странами в поэме «Искандер-наме» Низами как источник для характеристики этих сношений. Тифлис, 1896.
19. Тихомиров М. Н. Русское летописание. М., 1979.
20. Франклин С., Шепард Д. Начала Руси. М, 2009.
21. Фирдоуси. Шахнаме. Т.4. М., 1969.
22. Цветков С.Э. Русская история. М., 2003.
23. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим; Нью-Йорк, 1965.
24. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. К., 1997.

REFERENCES

1. Bubenok O. (2012). *Vid Attily do Chynhizkhana [From Attila to Genghis Khan]*. Bila Tserkva [in Ukrainian].
2. *Ancient Rus' in the light of foreign sources*. (2010). (Vol. 2). Moskva [in Russian].
3. Zaliznyak L. (2006). *Ukrayina v koli svitovykh tsyvilizatsiy [Ukraine in the Circle of World Civilizations]*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Zakhoder B. N. (1967). *Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostochnoy Yevrope [Caspian Code of Information about Eastern Europe]*. (Vol. 2). Bulgars, Magyars, peoples of the North, Pechenegs, Rus, Slavs. Moskva [in Russian].
5. Kyrychenko S. O. (2004). *Prychornomors'ko-Azovs'ka Rus' [Black Sea-Azov Russia]*. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 3 [in Ukrainian].
6. Kotlyar M. F. (2016). *Istoriya suspil'noho zhyttya Rusi [History of public life in Russia]*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Krypyakevych I. (1990) *Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]*. Lviv [in Ukrainian].
8. *Russian Chronicle* (1989). Kyiv [in Ukrainian].
9. *Small encyclopedia of ethno-state studies* (1996). Kyiv [in Ukrainian].
10. Novosel'tsev A.P. (1965). *Vostochnyye istochniki o vostochnykh slavyanakh i Rusi VI – IX vv. [Eastern sources about the Eastern Slavs and Rus' VI – IX centuries]*. *Drevnerusskoye gosudarstvo i yego mezhdunarodnoye znachenije – The Old Russian state and its international significance*. Moskva [in Russian].
11. Pavlenko YU. (1994). *Peredistoriya davnikh rusiv u svitovomu konteksti [Prehistory of ancient Rus in the world context]*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Pigulevskaya N.V. (1941). *Siriyskiye istochniki po istorii narodov SSSR [Syrian sources on the history of the peoples of the USSR]*. Moskva [in Russian].
13. Pletnova S.A. (1989). *Na slavyano-khazarskom pogranič'ye [On the Slavic-Khazar borderland]*. Moskva [in Russian].
14. Polons'ka-Vasylenko N. (1993). *Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]*. (Vol. 2). [in Ukrainian].
15. Serhiychuk V. (2017). *Iz Rosi napyvshys' chystoyi vody [Having drunk clean water from Rosi]*. *Holos Ukrayiny – Voice of Ukraine* [in Ukrainian].

16. Sukhobokov O. V. (1975). Slavyane Dneprovskogo Levoberezhya [Slavs of the Dnieper Left Bank]. Kyiv [in Russian].
17. Sukhobokov O. V. (2004). Tyurkomovni narody v istoriyi naselennya livoberezhnoyi dniprovs'koyi lisostepovoyi Ukrayiny [Turkic-speaking peoples in the history of the population of the left-bank Dnieper forest-steppe of Ukraine]. Khazarskyi al'manakh – Khazar Almanac. (Vol. 3). [in Ukrainian].
18. Teben'kov M. (1895). Derevneyshiye snosheniya Rusi s prikaspiyskimi stranami v poeme «Iskander-name» Nizami kak istochnik dlya kharakteristiki etikh snosheniy [Rural relations of Rus' with the Caspian countries in the poem “Iskander-name” by Nizami as a source for characterizing these relations]. Tiflis [in Russian].
19. Tikhomirov M. N. (1979). Russkoye letopisaniye [Russian chronicles]. Moskva [in Russian].
20. Franklin S., Shepard D. (2009). Nachala Rusi [The Beginnings of Rus']. Moskva [in Russian].
21. *Ferdowsi. Shahnameh* (1969). (Vol. 4). Moskva [in Russian].
22. Tsvetkov S.E. (2003). Russkaya istoriya [Russian history]. Moskva [in Russian].
23. Chubatyy M. (1965). Istoriya khrystyianstva na Rusy-Ukrayini [History of Christianity in Russia-Ukraine]. Rome; New York [in Ukrainian].
24. Yakovenko N. (1997). Narys istoriyi Ukrayiny z naydavnishykh chasiv do kintsya XVIII st [An outline of the history of Ukraine from the earliest times to the end of the 18th century]. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 323.1+327.5+327.7

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).19–32

Ігор Тодоров,*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій***Наталія Тодорова,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти
та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

БЕЗПЕКОВІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

У статті висвітлено міжнародний вимір національної безпеки України. Розглянуто можливість зовнішніх гарантій у сфері безпеки. Визначено зовнішній чинник у національній безпеці України з початку 1990-х років. Проаналізовано новітні двосторонні безпекові угоди України, укладені на початку 2024 року. Доведено безальтернативність євроатлантичного курсу як реальної можливості гарантувати безпеку нашої держави. Перспектива набуття членства України в НАТО спроможна зупинити сучасну російську агресію на українських умовах та сприяти спільній перемозі над Росією. Вступ України до НАТО може стати історичним кроком у розвитку Альянсу і сприяти створенню нової системи колективної безпеки у світі. Швидка євроатлантична інтеграція України може бути вмотивована кількома аргументами: врахування унікального військового досвіду України у веденні широкомасштабної війни; розгляд членства як засобу внеску до припинення конфлікту та зняття фінансового тягаря з членів Альянсу; діяльність України відповідно до Стратегічної концепції НАТО в боротьбі з російською загрозою. Ефективна протидія Росії вимагає від колективного Заходу повної мілітаризації як України, так і самого Заходу. Головним має бути стратегічне бачення поразки Росії. Агресію проти України слід розглядати як стратегічну атаку з боку Москви на західну спільноту. В сучасному контексті українського спротиву формуються перспективи світового порядку на найближчі десятиліття, Ключовим аспектом майбутнього світу має стати дезінтеграція Росії як головної загрози людству.

Ключові слова: безпекові гарантії, національна безпека України, рашизм, НАТО, російська агресія, євроатлантична інтеграція України.

The article highlights the international dimension of Ukraine's national security and considers the possibility of external guarantees in the field of security. An extrinsic factor in Ukraine's national security since the beginning of the 1990s has been identified. The recent bilateral security agreements of Ukraine concluded at the beginning of 2024 are analysed. It has been proven that the Euro-Atlantic course has no alternative

but is a real opportunity to ensure the security of Ukraine. The prospect of Ukraine's accession to NATO can stop current Russian aggression on Ukrainian terms and contribute to a joint victory over Russia. Ukraine's accession to NATO can be a historic step in the development of the Alliance and contribute to devising a new system of collective security in the world. The rapid Euro-Atlantic integration of Ukraine can be motivated by several arguments: the unique military experience of Ukraine in a large-scale modern war; considering membership as a means of contributing to ending the conflict and removing the financial burden from the Alliance members; activities of Ukraine following NATO's Strategic Concept in the fight against the Russian threat. Effective opposition to Russia requires the collective West to fully militarize both Ukraine and the West. A strategic vision of the defeat of Russia should be the key point. Aggression against Ukraine should be seen as a strategic attack by Moscow on the Western community. In the current context of the Ukrainian resistance, the perspectives of the world order for the coming decades are being formed. The key aspect of the future world should be the disintegration of Russia as the main threat to humanity.

Keywords: security guarantees, national security of Ukraine, racism, NATO, Russian aggression, Euro-Atlantic integration of Ukraine.

Актуальність дослідження впливає з того, що вторгнення Росії в Україну кардинально вплинуло на міжнародну безпеку. Це породило потребу світового співтовариства переглянути сучасний світовий порядок. На порядку денному стоїть необхідність швидкого включення України як ключового елемента у глобальну стратегію колективного Заходу для спільної перемоги над «імперією зла».

Окремі аспекти проблеми були предметом наукових розвідок таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як В. Валле [2], С. Віднянський [4], В. В'ятрович [5], Л. Гардінг [6], Г. Зеленько [13], О. Мотиль [11], С. Плохій [12], О. Потехін [15] І. Рущенко [17], Т. Снайдер [18], Л. Якубова [27] та інших. Водночас новітні політичні ініціативи, невирішені елементи загальної проблеми вказують на необхідність подальших досліджень у сфері безпекових гарантій для України в умовах сучасної російської інвазії.

Метою статті є розгляд можливих гарантій у сфері безпеки в контексті новітніх двосторонніх угод. Ця мета досягалася шляхом вирішення таких завдань: визначити зовнішній чинник у національній безпеці України з початку 1990-х років; проаналізувати двосторонні безпекові угоди України, укладені на початку 2024 року; довести безальтернативність євроатлантичного курсу як реальної можливості гарантувати безпеку нашої держави.

Будь-яка країна потребує безпекових гарантій. Від відновлення незалежності України цьому питанню не приділялося достатньої уваги. В Основних напрямках зовнішньої політики 1993 р. було зазначено, що «Україна розбудовує свої двосторонні та багатосторонні відносини з іншими державами та міжнародними організаціями на основі принципів добровільності, взаємоповаги, рівноправності, взаємовигоди, невтручання у внутрішні справи. Україна не є ворогом жодної держави» [14].

Україна, яка в 1991 році мала третій за обсягом ядерний потенціал у світі, була змушена його позбавитися. Це відбулося під шаленим тиском з

боку Російської федерації та Сполучених Штатів Америки, і альтернативи процесу ядерного роззброєння не було. В якості компенсації Україні партнерами був запропонований Будапештський меморандум, і багато хто сприйняв декларації, які містилися в цьому документі, як гарантії безпеки.

Нарешті на початку 2000-х у Законі про основи національної безпеки було зафіксовано, що основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері «є забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, але з суттєвою обмовкою – «при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією» [9]. Проте ці національні юридичні акти не надавали і не могли надати міжнародних гарантій безпеки. Вони, як і проголошений в 2010 році так званий «позаблоковий» статус, не запобігли російській агресії в 2014 році. Закон про національну безпеку 2018 р. і конституційне закріплення євроатлантичної інтеграції як запоруки національної безпеки в 2019 р. мали також передусім внутрішньополітичне значення. Це не наблизило країну суттєво до справжніх міжнародних безпекових гарантій.

Російське широкомасштабне вторгнення в лютому 2022 року поставило на порядок денний саме зовнішні безпекові гарантії. Про те, що Україна потребує гарантій безпеки, В. Зеленський почав говорити одразу після початку російського вторгнення 24 лютого 2022 р. Українська влада дорікала підписантам Будапештського меморандуму, що ті не дотрималися обіцянок і не допомогли країні, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї. Світові лідери не були готові ні політично, ні юридично давати Україні такі гарантії безпеки, як у п'ятій статті Північноатлантичного договору. Хоча на зустрічах і в промовах В. Зеленський просив саме про це.

Навесні 2022 року в українському медіапросторі на роль гарантів пропонувалися різні країни. Деякі, мабуть, і не чули про це. Навіть згадувалася Росія. У вересні 2022 року був презентований Київський безпековий компакт (який дехто називав договором). Офіційно заявлялося, що цей документ запропонував сучасний багаторівневий механізм гарантій для забезпечення безпеки України до моменту її вступу до НАТО [10]. Втім, ніяких наслідків цей документ не мав, жодна країна до нього не приєдналася.

12 липня 2023 року країни Великої сімки оголосили Спільну декларацію про підтримку України. У вітчизняному інформаційному просторі цей документ сприйняли як такий, що вказував на довгострокові гарантії безпеки та економічну підтримку України. Насправді це були лише чергові політичні запевнення. Втім, саме в цьому документі передбачалася можливість укладення двосторонніх безпекових угод [29]. Пізніше до декларації приєдналося ще 24 країни. Розпочалися консультації та переговори щодо підготовки двосторонніх безпекових угод.

На початку 2024 року були укладені угоди про співробітництво у сфері безпеки з Великою Британією, Німеччиною, Францією, Данією, Італією, Канадою, Нідерландами та Фінляндією [19-26]. До речі, всі ці країни

є членами НАТО. Готується підписання ще кількох аналогічних угод. В усіх вказаних угодах йдеться про надання всебічної, включаючи військову, підтримки Україні для захисту територіальної цілісності в кордонах 1991 року та у поверненні окупованих територій. Ця підтримка включає надання швидкої та постійної допомоги у сфері безпеки, військової техніки та економічної підтримки, хоча конкретні строки постачань, як правило, не визначені. Також передбачено підтримку реформ, закріплення фінансування на потреби української армії на 2024 рік, співробітництво у сфері оборонно-промислового комплексу та залучення іноземних інвестицій, компенсацію збитків від російської агресії та притягнення Росії до відповідальності за злочини агресії проти України. Також йдеться про посилення санкційного тиску на Росію, співпрацю у сфері розвідки та кібербезпеки, протидію російській дезінформації та маніпуляціям, захист критичної інфраструктури України. Термін дії цих угод про співробітництво у сфері безпеки – десять років з можливістю подальшого продовження.

Втім, існує деяка різниця між цими угодами. Зокрема це стосується угоди між Україною та Німеччиною. Цей документ є найбільш обережним. На відміну від більш конкретних умов в угодах з Великою Британією та Францією та іншими країнами, ФРН уникала використання виразу «зобов'язання у безпеці», віддавши перевагу більш абстрактному формулюванню: «Німеччина має намір надавати непохитну підтримку Україні стільки, скільки буде потрібно, щоб допомогти Україні захистити себе та відновити територіальну цілісність у межах її міжнародно визнаних кордонів». Українсько-німецька угода також не містить згадки про підтримку вступу України до НАТО [20].

Водночас є нюанси, на яких, як правило, не акцентують увагу політики та журналісти. Вказані угоди набирали чинності відразу після підписання, тобто, вони не потребували ратифікації в парламентах. Отже, це передусім політичні, а не юридичні домовленості. Вони не відповідають вимогам Закону «Про міжнародні договори України» [8] і Міжнародній конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка вказує на необхідність обов'язкового дотримання національних конституційних норм щодо ратифікації [3]. Показово, що всі ці безпекові угоди опубліковано на сайті Президента України, а не Верховної Ради, Кабінету Міністрів чи МЗС. Проте Президент В. Зеленський та керівник його офісу А. Єрмак продовжують публічно стверджувати, що Україна укладає угоди про «гарантії безпеки». Такі твердження з боку влади є небезпечним не лише тим, що вводять частину суспільства в оману. Вони також об'єктивно гальмують рух країни до НАТО, бо ставлять під сумнів доцільність таких амбіцій (навіщо вступати до НАТО, якщо Україна вже має безпекові гарантії).

Проте підписані на початку 2024 року угоди фактично не містять гарантій безпеки. Гарантій як таких країні ніхто не дасть, бо ці гарантії передбачають союзницькі відносини. Україна, на жаль, майже два роки широкомасштабного вторгнення Росії, а загалом вже понад десять років, веде війну без союзників. Україна має партнерів, які допомагають через власне бачення ситуації.

Водночас не можна не визнати, що всі ці угоди про співпрацю у сфері безпеки не лише мають певний позитивний «піарний» ефект, а й передбачають конкретні практичні кроки щодо допомоги Україні.

Принципово важливо, щоб колективний Захід сформулював власний документ, на кшталт української формули миру, який би був синхронізований з українським баченням перемоги. Тобто йдеться про необхідність західної всеосяжної політичної, економічної та військової стратегії, яка враховуватиме типи допомоги, її обсяги й терміни постачання. В цьому сенсі є певна надія на майбутній Глобальний саміт миру у Швейцарії. Позитивну тенденцію в наданні дедалі потужнішої та необхіднішої на полі бою зброї видно, але цього недостатньо. Для посилення власної рішучої позиції Захід має усвідомити загрозу для себе. Окремі політики усвідомлюють і кажуть, що українці проливають кров за них та демократичні цінності, але стратегічного бачення, що це саме так, немає, як і розуміння, що треба не просто допомогти, а стати самим на бік України повною мірою. Якщо цього не станеться, Захід приречений на глобальну поразку.

Лише після початку російської інвазії в 2014 році українське суспільство почало усвідомлювати, що вступ України до НАТО є ключовим засобом гарантування безпеки країни. З того часу ця концепція мала стабільну підтримку громадян.

Мадридський та Вільнюський саміти НАТО не надали відчутного прориву на шляху до членства України в Альянсі. Проте це, з огляду на ситуацію, було прогнозовано. Втім, для України наразі головним завданням є протистояння російській агресії. В цьому контексті саміти виявилися позитивними. Але, на жаль, Альянс поки ще не усвідомив власну роль у перемозі над Росією. Головна причина такої обережності — страх прямої конфронтації з Росією. На саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 році держави-члени Альянсу підтвердили підтримку майбутнього вступу України до НАТО. Держави-члени Альянсу і надалі підтримуватимуть Україну і аналізуватимуть її здобутки у досягненні оперативної сумісності, а також додаткових демократичних і безпекових перетворень, що є необхідною умовою для вступу до НАТО [33].

На наш погляд, запрошення України до НАТО спроможне зіграти роль тригера для переможного завершення війни, бо очікування завершення війни для початку переговорів про вступ позбавлене сенсу: воно не сприяє закінченню війни та створює у Росії ілюзію перспектив власної перемоги.

Зрозуміло, активна війна Росії на території України та відновлення бойових дій на Близькому Сході призводить до того, що держави-члени НАТО стикаються із загостренням напруження. Вагомим подразником стають авторитарні режими, зокрема КНР [7]. Проте НАТО продовжує зміцнюватися. Альянс розширюється і стає більш ефективним. До складу Альянсу увійшли Фінляндія і Швеція. На Вільнюському саміті було прийнято нові потужні плани для захисту кожного дюйма території Альянсу, підкріплені великою кількістю військовослужбовців та високоефективними повітряними і морськими силами на східному фланзі. У 2023 році ви-

датки на оборону в європейських країнах-членах НАТО та Канаді зросли на 11%, що є надзвичайним ростом порівняно з попередніми роками. На Вільнюському саміті був ухвалений План дій у галузі оборонного виробництва, спрямований на збільшення виробництва та насичення арсеналів зброї і боєприпасів. Але поки більшість країн Альянсу ще не виконали рекомендацій Вельського саміту 2014 року про витрати на оборону на рівні 2% національного ВВП [31].

Крім зміцнення власної колективної оборони, країни-члени НАТО продовжують підтримувати Україну у важкий для неї період. Надання допомоги Україні – це не лише прояв благодійності, але й власний безпековий інтерес Альянсу. На Вільнюському саміті створено Раду Україна-НАТО, яка допомагає Україні переходити до стандартів НАТО. Україна вже на шляху до вступу до НАТО. В другі роковини початку широкомасштабної російської агресії Рада Україна-НАТО зробила заяву. В ній підкреслено, що держави-члени Альянсу рішучі, як ніколи, продовжувати підтримку України стільки, скільки знадобиться для її перемоги. Тоді як Україна законно реалізує невід’ємне право на самооборону, як закріплено у Статті 51 Статуту ООН, держави-члени Альянсу і партнери забезпечують тривалу військову, фінансову і гуманітарну допомогу. Майбутнє України – в НАТО. Держави-члени Альянсу і Україна стоять пліч-о-пліч [30]. У новій Стратегічній концепції, що діятиме до 2030 року, Росію визнано «найбільш значною і безпосередньою загрозою безпеці союзників, а також миру і стабільності в євроатлантичному регіоні» [34].

Попри певні коливання в українській політиці в першій половині 2022 року, курс на євроатлантичну інтеграцію залишався незмінним. Наприкінці вересня 2022 року було оголошено про подачу Україною заявки на вступ до НАТО (проте сама процедура заявки не передбачена Альянсом), хоча країна вже і так є офіційно визнаним кандидатом на вступ, отримавши в 2018 році статус «aspiring country», тобто «держави-аспіранта». Україна з 2009 року виконує Річні національні програми, які структурно і змістовно схожі з ПДЧ, хоча не завжди РНП імплементувалися належним чином. В Адаптованій річній національній програмі на 2024 рік сформульовані дуже конкретні і реальні цілі в усіх складових частинах. Наприклад, ціль «Посилення демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони України» передбачає виконання таких завдань: оновлення Закону України «Про національну безпеку України» з метою посилення демократичного цивільного контролю та нагляду над Збройними силами України та сектором безпеки і оборони загалом, а також трансформація системи командування та управління відповідно до принципів НАТО; підвищення ефективності управління, посилення нагляду та відповідальності посадових і службових осіб органів сектору безпеки і оборони України; розвиток спільного урядування в системі Міністерства оборони; удосконалення об’єднаного керівництва силами оборони держави та планування у сфері безпеки і оборони. Індикаторами виконання визначено внесення зміни до деяких законодавчих актів України щодо посилення демократичного цивільного контролю над Збройними силами, удосконалення об’єднано-

го керівництва силами оборони держави та планування у сфері безпеки і оборони України; завершення трансформації системи командування та управління відповідно до принципів та стандартів НАТО [1].

Необхідність вступу України до НАТО багато хто на Заході вважає актуальним лише у разі сталого припинення військових дій. Проте це лише один аспект обговорення. Водночас необхідно враховувати, що НАТО є не лише військовим союзом, але й політичною організацією, де важливою є відповідність політичним критеріям, зокрема у сфері демократії. Україна, незважаючи на заяви про свою готовність до членства, має ще вирішити певні проблеми у цій сфері.

Країни Заходу уникають прямого конфлікту з Росією, тому надання гарантій безпеки Україні неможливо до закінчення військових дій. Проте відновлення миру в регіоні вимагає не лише політичної волі, але й готовності приймати ризики. Варто нарешті подолати страх загрози прямого конфлікту з РФ. Довіра стратегічному блефу Росії обумовлює, те, що Захід не бере на себе стратегічної ініціативи, діє реактивно, тобто продовжує «грати чорними».

Лише приєднання України до НАТО може забезпечити реальний рівень безпеки, а не те, про що йдеться в безпекових угодах. Інтеграція України у євроатлантичний простір передбачає дотримання вартісних орієнтирів, закріплених в преамбулі Північноатлантичного договору. Це включає пріоритети впровадження демократичних стандартів у всі сфери життя та адаптацію законодавства до норм і стандартів Альянсу. Адаптована річна національна програма на 2024 рік, презентована під засідання Ради Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ, спрямована на реалізацію всіх умов, визначених на саміті у Вільнюсі в липні 2023 року. Вступ до НАТО є основним пріоритетом для України і ключовою умовою для її виживання. Вся сучасна політична еліта України та західні уряди висловлюють одностайну підтримку членства України в НАТО. За вступ до Північноатлантичного альянсу зараз абсолютна більшість українців. У рішенні, прийнятому на саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 році, підтверджено підтримку майбутнього членства України в Альянсі [33]. Проте слід зауважити, що серед країн Альянсу завжди існувала певна обережність щодо ідеї вступу України до НАТО. Це визначалося бажанням уникати «провокацій» у відносинах з Росією, навіть після окупації Криму та частин Донецької і Луганської областей. Безумовно, принципово важливо, що Європа і Сполучені Штати повністю підтримали Україну в захисті від Росії. Це питання має важливий вплив не лише на безпеку України, але й на євроатлантичний порядок безпеки та глобальну стабільність. Російсько-українська війна визначає політичні та військові стратегії Заходу і впливає на світовий цивілізаційний розвиток. Саме Альянсу необхідно попередити втягнення світу в прірву хаосу та анархії, де діє принцип «права сильного». Росія активно реалізує власну воєнну концепцію, спрямовану на досягнення виживання російської системи влади. «Рашистська» ідеологія, пропаганда, економічні стратегії та військова доктрина у цьому контексті націлені на досягнення цієї мети. Україна захищає не лише свою незалеж-

ність, але й свободу для європейців і цивілізованої спільноти. Мета Росії в її війні проти України залишається незмінною – досягнення військової перемоги над Збройними силами України. Незважаючи на значну матеріальну перевагу Росії, вона не змогла вирішити цю мету вже протягом понад двох років. Окрім героїзму українських військових та єдності суспільства, вирішальну роль у цьому відіграє підтримка з боку Заходу. Саме ця підтримка підсилює глобальне значення російсько-українського конфлікту та заважає Росії досягти своїх амбіційних цілей.

Ефективна протидія Росії вимагає від колективного Заходу повної мілітаризації як України, так і самого Заходу. Головним має бути стратегічне бачення поразки Росії. Розрахунок на можливість пом'якшення ставлення Путіна до Заходу через віддання йому України помилковий. Агресію проти України слід розглядати як суттєву стратегічну атаку з боку Москви на західну спільноту. В сучасному контексті українського спротиву формується перспективи світового порядку протягом найближчих десятиліть, а можливо, і століть. Ключовим аспектом становлення майбутнього миру є ліквідація теперішньої Росії, що тероризує міжнародну спільноту. Альтернативи цьому не існує.

Для України та світу в цілому, не існує іншого варіанту, крім членства країни в Альянсі. Колишній Генсек Альянсу Андерс Фог Расмуссен вважає, що прийшов час піти далі і запросити Україну до НАТО. Нам потрібна нова європейська архітектура безпеки, в якій Україна займатиме центральне місце в НАТО. Гарантії 5-ї статті стримуватимуть Росію від подальших атак на українську територію всередині НАТО. Для членства України в НАТО існує три причини, за словами Расмуссена: нейтралітету в сучасному світі не існує, сірі зони на карті не можна залишити, оскільки на них Росія реагує агресивно, і, головне, українська армія, яка є найбільш загартованою в Європі, може стати прикладом для інших європейських армій [28].

Запрошення України до НАТО може стати інструментом завершення війни, а не її ескалацією. Важливо усвідомлювати, що будь-які гарантії безпеки для України без членства в НАТО залишаються лише фантазіями. Вступ України до НАТО може стати історичним кроком у розвитку Альянсу і сприяти створенню нової системи колективної безпеки в світі. Це також може вплинути на політику Китаю, сприяючи стабільності та запобігаючи новим конфліктам. Швидка євроатлантична інтеграція України може бути вмотивована кількома аргументами: врахування унікального військового досвіду України у веденні широкомасштабної новітньої війни; розгляд членства як засобу припинення конфлікту та зняття фінансового тягаря з членів Альянсу; діяльність України відповідно до Стратегічної концепції НАТО в боротьбі з російською загрозою [32].

Відновлене та трансформоване НАТО може сприяти забезпеченню миру на глобальному рівні. Україна, маючи потенціал, може відіграти ключову роль у подоланні світового тоталітаризму. Україна шляхом до НАТО спроможна подолати такі власні вади, як співіснування демократії та олігархії, поєднання відданості ідеям свободи та популізму, свободи слова та

контрольованих медій, поваги до прав людини та корупції. Розв'язання цього роздвоєння у суспільній свідомості визнається як критичне завдання. Україна володіє усіма передумовами для проведення таких змін завдяки активному громадянському суспільству, яке продемонструвало свою організованість та самопожертву в критичні моменти російської агресії. Здійснення трансформаційної революції в свідомості громадян України стає доленосно важливим для країни. Україна може зайняти своє гідне місце серед цивілізованих націй світу, демонструючи високі духовні цінності, свободу, незалежність, гідність і самоповагу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптована річна національна програма на 2024 рік. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>
2. Валле В. (2022) Свобода та її вороги. К.: Фабула, 2022. 240 с.
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Портал Liga 360. [Електронний ресурс]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU69K01>
4. Віднянський С., Мартинов А. (2023) Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.
5. В'ятрович В. (2023) Наша століття. Короткі нариси про довгу війну. К.: Фабула. 256 с.
6. Гардінг Л. (2023) Вторгнення. За лаштунками кривавої війни Росії та боротьби України за виживання: пер з англ. І. Возняка. Харків: Віват, 2023. 352 с.
7. Декларація Мадридського саміту. Прийнята главами держав і урядів НАТО – учасників засідання Північноатлантичної ради в Мадриді 29 червня 2022 року. [Електронний ресурс]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_196951.htm.
8. Закон України «Про міжнародні договори України» / Офіційний вебпортал парламенту України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
9. Закон України «Про основи національної безпеки України» / Офіційний вебпортал парламенту України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
10. Київський безпековий договір. The Kyiv security compact. Міжнародні гарантії безпеки для України / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/15/93/cf0b512b41823b01f15fa24a1325edf4_1663050954.pdf
11. Мотиль О. (2009) Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження = Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires : [монографія] / Олександр Мотиль; [пер. з англ. Павла Грицака]. Київ, 198 с.
12. Плохій С. (2023) Російсько-українська війна: повернення історії. К.: КСД, 2023. 400 с.
13. Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення : аналітична записка. (2023) Київ : Ін-

- ститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 64 с.
14. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» / Офіційний вебпортал парламенту України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>
  15. Потехін О., Клименко Ю. (2023) Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі ХХ – початку ХХІ ст. К.: Дух і літера, 2023. 552 с.
  16. Результати Мадридського саміту НАТО 29-30 червня 2022 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-madrydskoho-samitu-nato-29-30-cherhvnya>.
  17. Рущенко І. П. (2023) Ідеологія рашизму : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 276 с.
  18. Снайдер Т. (2023) Що зараз першочергово хвилює Вашингтон і який ризик для України у війні найбільший. [Електронний ресурс]. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/ukrajina-vikonuye-funkciji-nato-z-malenkim-byudzhetom-timoti-snyder-pro-te-shcho-hvilyuye-ssha-i-rosiyu-50360649.html>
  19. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. 12 січня 2024 р. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277>
  20. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Федеративною Республікою Німеччина. 16 лютого 2024 р. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-88985>
  21. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Францією. 16 лютого 2024 р. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89005>
  22. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Данією. 23 лютого 2024 р. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-89185>
  23. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Канадою. 24 лютого 2024 р. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89233>
  24. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Італією. 24 лютого 2024 р. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89245>
  25. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Нідерландами. 1 березня 2024 р. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89461>

26. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Фінляндською Республікою. 3 квітня 2024 р. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-90021>
27. Якубова Л. (2018) «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ: ТОВ Видавництво «Кліо». 384 с.
28. Ex-Nato chief proposes Ukraine joins without Russian-occupied territories. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/11/ex-nato-chief-proposes-ukraine-joins-without-russian-occupied-territories>
29. G7: Joint declaration of support for Ukraine. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/07/12/g7-joint-declaration-of-support-for-ukraine/>
30. Statement by the NATO-Ukraine Council marking two years of Russia's full-scale invasion of Ukraine. [Електронний ресурс]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_223087.htm?selectedLocale=en
31. The Secretary General's Annual Report 2023. [Електронний ресурс]. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/3/pdf/sgar23-en.pdf
32. Ukraine's NATO Membership: Should It Happen Before the War Ends? [Електронний ресурс]. URL: https://ukraineworld.org/en/articles/analysis/ukraine-nato-membership?fbclid=IwAR2dVsXYvi7MPzaVMA9xSmDgmipEG68GRSTtLq19-Q14CIwNqKN9nqn6_AM
33. Vilnius Summit Communiqué. Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. [Електронний ресурс]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_217320.htm?selectedLocale=en
34. 2022 Strategic Concept. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept>

REFERENCES

1. Adaptovana richna natsionalna prohrama na 2024 rik [Adapted annual national program for 2024]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Vallye V. (2022). *Svoboda ta yiyi vorohy* [Freedom and its enemies]. Kyiv: Fabula [in Ukrainian].
3. Videnska konventsiya pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv. Portal Liga 360 [Vienna Convention on the Law of International Treaties. Liga 360 portal]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/MU69K01> [in Ukrainian].
4. Vidnyans'kyi S., Martynov A. (2023). Rosiys'ko-ukrayins'ka viyna ta mizhnarodne spivtovarystvo [The Russian-Ukrainian War and the International Community]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
5. Vyatrovych V. (2023). *Nasha stolitnya. Korotki narysy pro dovolu viyny* [Our century. Short essays about the long war]. Kyiv: Fabula [in Ukrainian].
6. Harding L. (2023). *Vtorhennya. Za lashtunkamy kryvavoyi viyny Rosiyi ta borot'by Ukrayiny za vyzhyvannya* [Invasion. Behind the scenes of Russia's bloody war and Ukraine's struggle for survival]. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].

7. Deklaratsiya Madryds'koho samitu. Pryynyata hlavamy derzhav i uryadiv NATO – uchasnykiv zasidannya Pivnichnoatlantychnoyi rady v Madrydi 29 chervnya 2022 roku [Declaration of the Madrid Summit. Adopted by NATO heads of state and government - participants of the meeting of the North Atlantic Council in Madrid on June 29, 2022]. Retrieved from https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_196951.htm [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrayiny «Pro mizhnarodni dohovory Ukrayiny» / Ofitsiynnyy vebportal parlamentu Ukrayiny [Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine” / Official web portal of the Parliament of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrayiny «Pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrayiny» / Ofitsiynnyy vebportal parlamentu Ukrayiny [Law of Ukraine “On the Basics of National Security of Ukraine” / Official website of the Parliament of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].
10. Kyivskyy bezpekovyy dohovir. The Kyiv security compact. Mizhnarodni harantiyi bezpeky dlya Ukrayiny [Kyiv Security Treaty. The Kyiv security compact. International security guarantees for Ukraine]. *Ofitsiynne internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/15/93/cf0b512b41823b01f-15fa24a1325edf4_1663050954.pdf [in Ukrainian].
11. Motyl' O. (2009) Pidsumky imperiy: zanepad, rozpad i vidrozhennya [Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires]. Kyiv [in Ukrainian].
12. Plokhiiy S. (2023) *Rosiyisko-ukrayinska viyna: povernennya istoriyi [The Russian-Ukrainian war: the return of history]*. Kyiv: KSD [in Ukrainian].
13. Politychna bezpeka Ukrayiny: problemy politychnoho i derzhavnoho pravlinnya. Prohnozna otsinka, mekhanizmy zabezpechennya : analitychna zapyska. (2023) [Political security of Ukraine: problems of political and state governance. Predictive evaluation, mechanisms of provision: analytical note]. Kyiv: Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine [in Ukrainian].
14. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro Osnovni napryamy zovnishn'oyi polityky Ukrayiny» [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Main Directions of Ukraine's Foreign Policy»]. Ofitsiynnyy vebportal parlamentu Ukrayiny – Official website of the Parliament of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> [in Ukrainian].
15. Potyekhin O., Klymenko YU. (2023) *Heopolityka proty bezpeky: soyuznytske strymuvannya ahresiyi v Yevropi XX – pochatku XXI st. [Geopolitics against security: allied deterrence of aggression in Europe in the 20th and early 21st centuries]*. Kyiv. Dukh i litera [in Ukrainian].
16. Rezultaty Madryds'koho samitu NATO 29-30 chervnya 2022 [Results of the Madrid NATO Summit on June 29-30, 2022]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-madrydskoho-samitu-nato-29-30-chervnya> [in Ukrainian].
17. Rushchenko I. P. (2023). *Ideolohiya rashyzmu [The ideology of racism]*. Kharkiv : KHNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
18. Snayder T. (2023) Shcho zaraz pershocherhovo khvylyuye Vashynhton i yakyy ryzyk dlya Ukrayiny u viyni naybilshyy [What is the primary concern of Washington now and what is the greatest risk for Ukraine in the war]. Retrieved from <https://nv.ua/>

- ukr/ukraine/politics/ukrajina-vikonuye-funkciji-nato-z-malenkim-byudzhetom-timoti-snayder-pro-te-shcho-hvilyuye-ssha-i-rosiyu-50360649.html [in Ukrainian].
19. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrayinoyu ta Spoluchenym Korolivstvom Velykoyi Brytaniyi i Pivnichnoyi Irlandiyi. 12 sichnya 2024 [Agreement on cooperation in the field of security between Ukraine and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. January 12, 2024]. *Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277> [in Ukrainian].
  20. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky ta dovhostrokovu pidtrymku mizh Ukrayinoyu ta Federatyvnoyu Respublikoyu Nimechchyna. 16 lyutoho 2024 [Agreement on security cooperation and long-term support between Ukraine and the Federal Republic of Germany. February 16, 2024]. *Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-88985> [in Ukrainian].
  21. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrayinoyu ta Frantsiyeyu. 16 lyutoho 2024 [Agreement on cooperation in the field of security between Ukraine and France. February 16, 2024]. *Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89005> [in Ukrainian].
  22. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky ta dovhostrokovu pidtrymku mizh Ukrayinoyu ta Daniyeyu. 23 lyutoho 2024 [Agreement on security cooperation and long-term support between Ukraine and Denmark. February 23, 2024]. *Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-89185> [in Ukrainian].
  23. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrayinoyu ta Kanadoyu. 24 lyutoho 2024 [Agreement on cooperation in the field of security between Ukraine and Canada. February 24, 2024]. *Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89233> [in Ukrainian].
  24. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrayinoyu ta Italiyeyu. 24 lyutoho 2024 [Agreement on cooperation in the field of security between Ukraine and Italy. February 24, 2024]. *Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89245> [in Ukrainian].
  25. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrayinoyu ta Italiyeyu. 24 lyutoho 2024 [Agreement on cooperation in the field of security between Ukraine and Italy. February 24, 2024]. *Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89461> [in Ukrainian].

26. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky ta dovhostrokovu pidtrymku mizh Ukrainoyu ta Finlyands'koyu Respublikoyu. 3 kvitnya 2024 [Agreement on security cooperation and long-term support between Ukraine and the Republic of Finland. April 3, 2024]. *Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy – Official online representation of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-90021> [in Ukrainian].
27. Yakubova L. (2018) «*Russky myr*» v Ukraini: na krayu prirvy [*“Russian Peace” in Ukraine: on the edge of the abyss*]. Kyiv: Klio Publishing House LLC [in Ukrainian].
28. Ex-Nato chief proposes Ukraine joins without Russian-occupied territories. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/11/ex-nato-chief-proposes-ukraine-joins-without-russian-occupied-territories> [in English].
29. G7: Joint declaration of support for Ukraine. [Електронний ресурс]. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/07/12/g7-joint-declaration-of-support-for-ukraine/м> [in English].
30. Statement by the NATO-Ukraine Council marking two years of Russia’s full-scale invasion of Ukraine. Retrieved from https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_223087.htm?selectedLocale=en [in English].
31. The Secretary General’s Annual Report 2023. Retrieved from https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/3/pdf/sgar23-en.pdf [in English].
32. Ukraine’s NATO Membership: Should It Happen Before the War Ends? Retrieved from https://ukraineworld.org/en/articles/analysis/ukraine-nato-membership?fbclid=IwAR2dVsXYvi7MPzaVMa9xSmDgmipEG68GRSTtLq19-Q14CIwNqKN9nqn6_AM [in English].
33. Vilnius Summit Communiqué. Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. Retrieved from https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_217320.htm?selectedLocale=en [in English].
34. 2022 Strategic Concept. Retrieved from <https://www.nato.int/strategic-concept> [in English].

УДК 314.151.3-057.73+314.151.7:355.01(477+470)»20»

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).33–46

Петро Токар,

кандидат соціологічних наук, директор ННІ євроінтеграційних досліджень,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
директор НДІ міграції і демографії УжНУ

Микита Дудла,

студент 4-го курсу
факультету історії і міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВИМУШЕНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО МІГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Російська агресія проти України спричинила найбільшу гуманітарну кризу з часів Другої світової війни, призвела до найстрашнішої демографічної катастрофи. Повномасштабне вторгнення Росії та інтенсивні бойові дії, що тривають в Україні з 24 лютого 2022р., завдали потужного удару по всіх ланках економічної, соціальної, інфраструктурної, гуманітарної сфер української держави. Гуманітарні наслідки для населення України є руйнівними, оскільки постачання базових товарів і послуг призупинилося, а цивільне населення втікає від бойових дій, найперше в країни Європи, США та Канаду, або переміщується в західні області України, в тому числі Закарпаття. З одного боку, люди вимушені залишати свої домівки, а з іншого — мільйони опинилися в районах інтенсивних бойових дій на майже 20% території України, а також під постійним бомбардуванням чи атаками БПЛА і ракетами майже на всіх українських землях. Сучасна ситуація не дає змоги спрогнозувати, чи залишаться вимушено переміщені особи у місцях перебування, чи повернуться додому, а чи змусить доля до нових переселень громадян з небезпечних регіонів або із зон окупації. Головним чином це залежить від ситуації на фронті, чим довше затягуватимуться бойові дії, тим більше громадян переміщатиметься всередині країни або мігруватиме за кордон. Це дозволяє припустити, що кількість міжнародних мігрантів з України зростатиме як із безпекових, так і з економічних причин.

Оскільки мігранти з України чи переселенці у безпечніші райони — це зазвичай працездатні і працелюбні, активні та освічені люди, їх вплив може значно ускладнити й уповільнити післявоєнну відбудову країни. Тому створення умов для повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО) має бути пріоритетним завданням держави, найважливішим предметом співпраці між Україною та приймаючими країнами, а також Євросоюзом загалом.

Ключові слова: вимушена міграція; соціальна вразливість; внутрішньо переміщені особи; біженці; потенціал неповернення; рееміграція; резилентна економіка і суспільство.

Russian aggression against Ukraine caused the biggest humanitarian crisis since the Second World War, led to the worst demographic catastrophe. The full-scale invasion of Russia and the intensive hostilities that have been ongoing in Ukraine since February 24, 2022, dealt a powerful blow to all economic, social, infrastructural, and humanitarian spheres of the Ukrainian state. The humanitarian consequences for the population of Ukraine are devastating, as the supply of basic goods and services has stopped, and the civilian population is fleeing hostilities, primarily to European countries, the United States and Canada, or moving to the western regions of Ukraine, including Transcarpathia. On the one hand, people are forced to leave their homes, and on the other hand, millions have found themselves in areas of intense hostilities on almost 20% of the territory of Ukraine, as well as under constant bombardment or attacks by UAVs and missiles on almost all Ukrainian lands. The current situation makes it impossible to predict whether forcibly displaced persons will remain in their places of stay or return home. Mainly it depends on the situation at the front, the longer the hostilities drag on, the more citizens will move within the country or migrate abroad. This allows us to predict that the number of international migrants from Ukraine will grow for both security and economic reasons.

Since migrants from Ukraine or those who have moved to safer areas are usually able-bodied and hardworking, active and educated people, their outflow can significantly complicate and slow down the country's post-war reconstruction. Therefore, creating conditions for the return of refugees and internally displaced persons (IDPs) should be a priority for the state, the most important subject of cooperation between Ukraine and host countries, as well as the European Union as a whole.

Keywords: *forced migration; social vulnerability; internally displaced persons; refugees; potential of non-return; re-emigration; resilient economy and society.*

Актуальність проблеми полягає в тому, що ми є свідками процесу масштабного переміщення громадян України. Більшість ВПО екстрено передислокувалась – індивідуально або за допомогою уповноважених державних органів влади – зі східних і центральних регіонів України до Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської, Волинської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей. Водночас Київ, звідки на початку війни виїхала значна частина мешканців, став місцем переїзду біженців переважно з Лівобережної України. За своїми масштабами, географією охоплення, кількісними показниками та часовими рамками сучасна українська вимушена міграційна криза є трагічною, не має аналогів і значно переверщує всі попередні.

У статті акцентуємо увагу саме на західні регіони, адже від початку війни лише у Закарпатській області кількість населення зросла майже на 30%. Значні міграційні втрати в умовах демографічної катастрофи обумовлюють гостру необхідність регулювання вимушеної міграції і вирішення проблем ВПО. Аналіз заходів Плану відновлення України, що стосуються регулювання вимушеної міграції та зниження соціальної вразливості населення, засвідчив їх надміру розгорнутий і несистематизований перелік та ризики формалізму при реалізації. У зв'язку з цим запропоновано нові дослідження проблем біженців та переселенців, вироблення рекоменда-

цій щодо базових напрямів державної зовнішньої та міграційної політики – підтримки ВПО, стимулювання реєміграції в Україну.

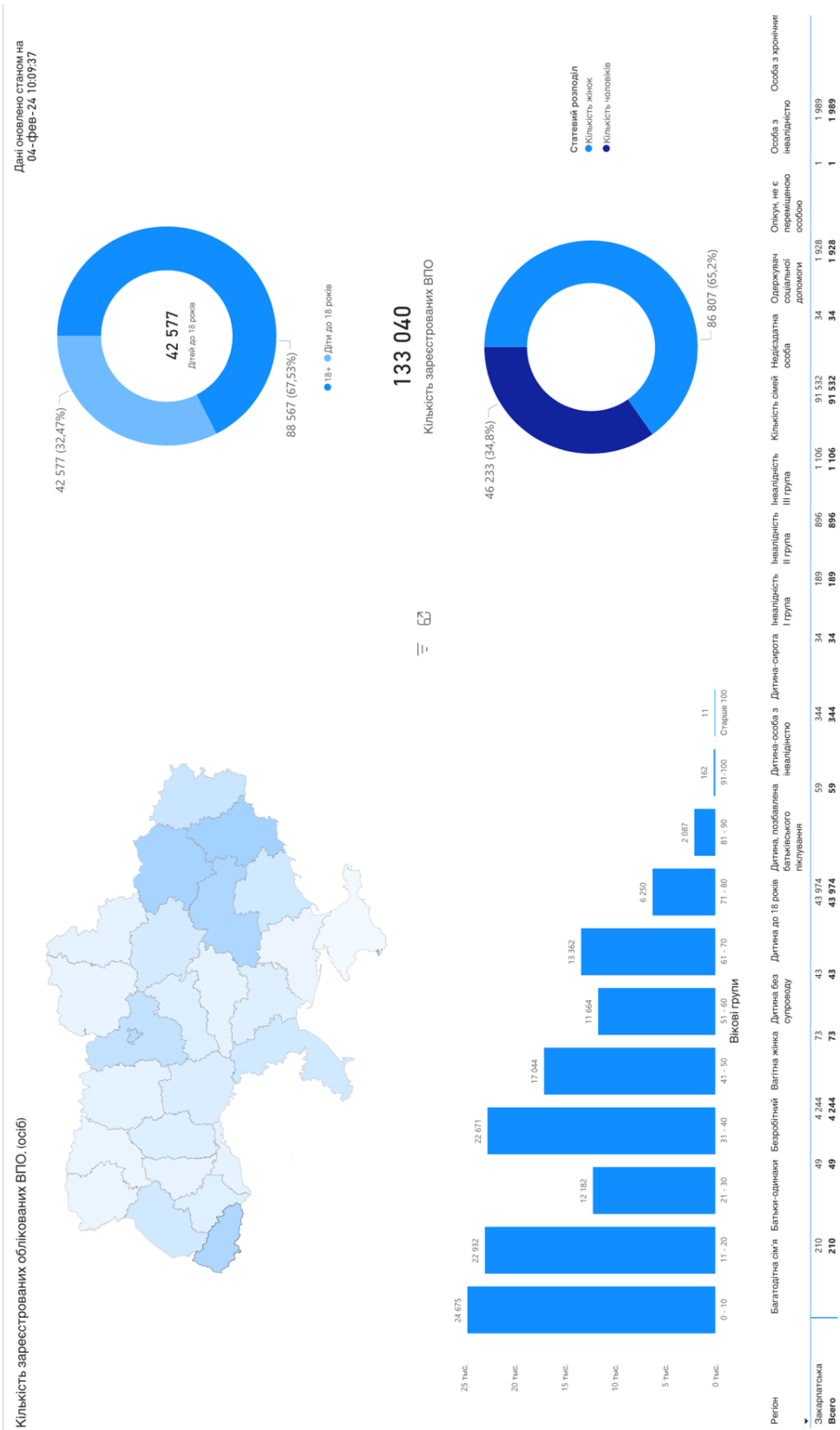
Постановка проблеми. Україна вперше за роки незалежності зіткнулась з глобальною проблемою вимушеної масштабної міграції та її трагічними демографічними наслідками. Саме 2022 рік – початок великої війни, став глобальним викликом, адже вимушені міграційні переміщення охопили близько 20% населення, а майбутня ситуація залежить від низки чинників, головний із яких – ситуація на фронтах бойових дій. Ці обставини зумовлюють актуальність дослідження вимушеної міграції населення України. Назрілим є дослідження вимушеної міграції через призму соціальної вразливості населення, що є недостатньо дослідженою в теорії та практиці державної зовнішньої та міграційної політики України, а також намірів ВПО щодо повернення до їхніх домівок і їх мотивації. Невизначеність ситуації щодо завершення війни та її наслідків актуалізують і потреби обґрунтування заходів регулювання як зовнішньої, так і внутрішньої вимушеної міграції. За відсутності зацікавленої послідовної соціальної політики щодо ВПО не вдасться досягти результативності заходів щодо стимулювання реєміграції та ефективного використання наявного міграційного капіталу за кордоном і на теренах нашої країни.

Новизна дослідження полягає у системному соціолого-політологічному аналізі міграційних процесів у країні, їх стану на сьогодні у зв'язку з війною РФ проти України. Зокрема нами проаналізовано, як змінилась ситуація із внутрішньо переміщеними мігрантами у частці населення країни, кількості мігрантів за її межами у різних країнах, насамперед ЄС. Також важливим є дослідження становища переселенців, які пройшли бойові дії і переїхали після шпитальної реабілітації в Закарпатську область. Багато хто з них залишився без житла та роботи, потребують особливого догляду, умов життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем демографії та міграції населення присвячено роботи численних вітчизняних та зарубіжних вчених, які вивчають важливі аспекти цих явищ. Серед них такі науковці, як О. Малиновська, О. Гладун, Г. Месежніков, П. Антонюк, Т. Анакіна, О. Головка-Гавришева, Е. Лібанова, яким належить значний обсяг досліджень у цій області, а також низка науково-дослідних інститутів: НІСД, КМІС, Український інститут майбутнього та інші, які роблять вагомий внесок у вивчення проблеми та її наукове осмислення, систематизацію та оцінювання масштабів і наслідків міграції.

Важливість дослідження полягає у виявленні наслідків масштабних міграційних переміщень, які розпочалися 24 лютого 2022 року і тривають по теперішній час, та розробленні рекомендацій щодо їх регулювання, аналізові шляхів вирішення проблем людей, які залишилися без домівки. Дослідження стосується передусім ситуації в Закарпатській області в контексті вирішення глобальної проблеми зовнішньої міграції і внутрішніх переселенців.

Мета статті – формування підходів до оцінювання масштабів вимушених міграцій населення України як у державі, так і за її кордонами.

Результати дослідження. Найтрагічніші втрати — це масова загибель військових і цивільного населення, передовсім дітей, проте і міграційно-демографічні втрати є надзвичайно вагомими. Активні бойові дії на території низки регіонів України, систематичні обстріли російськими військами населених пунктів зумовили масштабні за обсягами вимушені внутрішні переміщення населення, які спричинили неабиякі додаткові навантаження на регіони їх перебування. За окремими даними вже у березні 2023 року зареєстровано близько 5 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО), причому їхня фактична кількість сягнула до 7 млн осіб, а до того ще 5 млн змушені були виїхати за межі України [7]. На початок квітня 2024 року ця ситуація стала ще гострішою, про що свідчать дані про ВПО на Закарпатті.

Низка регіонів та громад узяла на себе небувале навантаження, пов'язане з внутрішніми міграційними потоками, що виникли внаслідок широкомасштабної воєнної агресії РФ на територію України і варварського знищення міст і сіл країни, загибелі та переміщень людей.

Таким регіоном є і Закарпатська область, географічно віддалена від зони бойових дій і розташована неподалік від кордону з ЄС. За інформацією Закарпатської обласної військової адміністрації (Закарпатська ОВА), станом на лютий 2023 року на території області офіційно було зареєстровано та внесено до бази даних ВПО 156 тис. осіб. Водночас, згідно із даними мобільних операторів, загальна кількість ВПО на території Закарпатської області становить близько 400 тис. осіб [5]. Згодом тут пройшов регіональний форум підтримки переселенців «Життя з нуля». Більшість внутрішньо переміщених осіб прибули до Закарпатської області із високоурбанізованих регіонів, як-от Харківська, Донецька, Запорізька, Київська області, м. Київ. Тому в пошуках тимчасового притулку ці люди надавали перевагу найбільшим містам області – Ужгороду й Мукачеву та їхнім околицям. Так, на території Ужгородського і Мукачівського районів проживає 52 % від усіх опитаних ВПО, які прибули до області. Великою проблемою по теперішній час є працевлаштування ВПО і початок їхнього життя з «нуля». Аналізуючи дані, пов'язані з цією актуальною темою, бачимо, що однією з найбільш гострих проблем для ВПО є труднощі з працевлаштуванням та житлом.

Так, зафіксовано відносно високий (44,4 %) рівень безробіття серед усіх опитаних ВПО, що вдвічі (20,1 %) перевищує показники опитаних серед місцевого населення. Багато хто з опитаних (майже 33%) хоче залишитись в області, багато з них ще вагаються. Тому вкрай необхідно розробити і вжити заходи стосовно залучення людського потенціалу внутрішньо переміщених осіб у рамках активізації розвитку регіонів та їх інклюзії до місцевих громад.

Такими заходами для Закарпаття, та й інших регіонів, можуть бути:

- оновлення програм регіонального та місцевого соціально-економічного розвитку з урахуванням актуальних воєнно-політичних, економічних та гуманітарних викликів, що склалися;
- формування на базі програм служб соціальної політики систематизованих реєстрів інформації про ВПО, які, окрім персональних да-

них, міститимуть відомості про освіту, професію, посаду, яку особа обіймала до вимушеного переїзду, контактні дані (за умови, якщо особа погодиться надати таку інформацію), передання їх до центрів зайнятості населення;

- налагодження комунікації між ОВА, місцевими територіальними громадами та найбільшими роботодавцями регіону, включно й релокованими підприємствами, для визначення найнеобхідніших спеціальностей на підприємствах;
- визначення перспективних громад області для релокації підприємств, а також вторинного переміщення ВПО у місця, де спостерігається попит на кадри за умов забезпечення їх житлом та інших соціальних потреб;
- сприяння підвищенню кваліфікації / перекваліфікації фахівців, проходженню ними навчання або стажування (за можливості оперативного). З метою подальших досліджень цієї проблематики треба активно залучати потенціали університетів, науково-дослідницьких і навчально-освітніх центрів та центрів підвищення кваліфікації разом з їхніми партнерами у сусідніх країнах ЄС тощо.

Велика кількість закарпатців також виїхала за межі країни. Глобально проблема стосується чоловіків, які здавна у цьому регіоні їздили на заробітки і значна частка яких перебувала за кордоном до 24. 02.2024 року. Тому ця непроста ситуація нині залежить від багатьох чинників. Міграція як глобальне суспільне явище охоплює низку аспектів: аспект соціально-економічний, що полягає у здатності держави забезпечити матеріальні умови для абсорбції мігрантів, що прибули, і скористатися присутністю нових груп населення як потенціалом для внутрішнього розвитку; аспект інтеграційний, що полягає у проведенні політики інклюзії мігрантів до повноцінного життя як інтегрованої частини суспільства в країнах, які прийняли їх на своїй території; гуманітарний аспект, пов'язаний з порядком життя людей, які потрапили в екстремальні умови, з реалізацією їх основних прав і свобод у максимально повному обсязі відповідно до міжнародно-правових норм.

Важливе значення має і політичний аспект, пов'язаний з діяльністю політичних акторів, які займають певні позиції з питань міграції і уповноважені приймати конкретні рішення у цій сфері. Саме від цих рішень залежать основні сутнісні характеристики політики держави у сфері міграції. Причини міграційних хвиль можуть бути різними, але управління процесами міграції, підхід до їх наслідків повинні спиратися насамперед на універсальні загальнолюдські принципи, враховувати всі фактори, включно й ті, які можуть допомогти досягти позитивного ефекту в соціальній, економічній, політичній та гуманітарній сферах (цього глобально-го процесу) [6].

Закарпатська область порівняно з іншими регіонами є лідером стосовно прийому та роботи з внутрішньо переміщеними особами на одиницю населення. Регіон як жоден інший зіштовхнувся з усіма бідами та проблемами переселенців. Таких проблем чимало — починаючи від мож-

ливостей та шляхів виїзду, пошуку місця тимчасового проживання, можливостей зайнятості, освітніх та виховних закладів для дітей, отримання медичної допомоги та вирішення низки інших соціальних питань.

Багато переселенців залишилися без документів, через що складним питанням було переоформлення документів, що посвідчують особу, її належність до громадянства України, оформлення тимчасової їх реєстрації, а також працевлаштування. Переважна більшість ВПО зазнала суттєвих матеріальних, психологічних та моральних втрат. Вони залишили на окупованій території житло та майно, яке нагромаджували впродовж життя десятиліттями. У багатьох рухомому та нерухомому майну було завдано шкоди (або воно було цілком знищене) внаслідок воєнних дій; вони втратили роботу і стабільне джерело доходів, не змогли швидко працевлаштуватися на новому місці, а значна їх частина є безробітними і понині. Переїзд та облаштування на новому місці вимагало значних коштів, а тривалий період безробіття призвів до суттєвого зменшення наявних заощаджень або зростання боргів; вони втратили звичне соціально-побутове середовище (родичів, друзів, колег, сусідів, знайомих працівників соціальних служб тощо), що є необхідною умовою стійкого розселення; у більшості на окупованій території залишилися родичі та майно, що вимагає періодичних поїздок, зокрема і на непідконтрольну Україні територію. Вартість послуг перевезення зросла в декілька разів, що ускладнює і без того важке матеріальне становище ВПО [2].

Частина ВПО продовжує переміщатися у межах України. Дані обласних адміністрацій демонструють значні диспропорції у числі новоприбулих ВПО. Станом на другу декаду березня 2022 року повідомляли про таке число ВПО по областях: Львівська — 200 тис. переселенців, з них 158 тис. людей зареєструвалися та стали на облік; Івано-Франківська — 80 тис.; Закарпатська — 80 тис.; Хмельницька — понад 200 тис., зараз в області понад 70 тис. (на території Хмельницької ОТГ розмістилися близько 21,5 тис. переселенців); Чернівецька — 50 тис., Тернопільська — 45 тис.; Волинська — 23 тис.; Рівненська — 20 315 (з них майже 6 000 — діти віком до 18 років; 4 285 — студенти).

Нині ці переміщення не завершилися, залежать найперше від ситуації на фронтах, а також геополітичних впливів у формуванні нового світового порядку. Здебільшого ці процеси в області стабілізувалися, тому статистика в Закарпатті та місті Ужгород на початок березня 2024 року зокрема така: в області на обліку знаходяться 133040 мешканців. Серед них жінок — 86807 (65,2%); чоловіків — 46233 (34,8%); в тому числі дітей до 18 років — 43974; решта — 89066 осіб — це старші ВПО.

У місті Ужгород з населенням 113889 мешканців станом на початок березня знаходяться на обліку 27654 ВПО, із них 64% жінок та 8316 дітей до 18 років. Різницю в оцінках між офіційними урядовими даними та даними міжнародних організацій в першу чергу можна пояснити тим, що тільки частина людей повідомляє про своє прибуття місцевим органам влади та стає на облік, або реєструється одна особа із сім'ї, як правило,

дружина. Так, за оцінками експертів у м. Ужгороді перебуває понад 25 тис. ВПО, які не обліковані і не отримують соціальну допомогу. Реєстрація частіш за все відбувається у випадках, коли прибулі звертаються по допомогу з поселенням або по гуманітарну допомогу [11].

Як відомо, чимало наших українців виїхало за кордон. Багато хто хоче повернутися, але ті, хто потрапили у сусідні країни (Словаччину, Чехію, Польщу, Угорщину) і отримали комфортні соціальні умови, починають вагатися. Проте відсоток таких з часом постійно зменшується. Та навіть на тих, хто повернеться, у ЄС теж покладають певні надії, адже українці з новими знаннями мов та зв'язками у країнах ЄС можуть стати у нагоді, коли іноземні компанії заходитимуть на український ринок для відбудови України. Більша частина із них уже працевлаштовані.

Одна з найкращих динамік працевлаштування спостерігається у Польщі – там з майже мільйона українців зі статусом тимчасового захисту працевлаштовані близько 70%. Реєструється у Польщі і більше українських підприємців – торік вони сплатили соціальні внески в країні у розмірі \$927 млн, цього року прогнозують зростання цих платежів до 50% – близько \$1,4 млрд [3].

ООН також відстежує міграцію українців на територію країни-агресора. За даними UNHCR, на початку 2023 року в Росії та Білорусі перебували близько 2,9 млн українців, значна частина із яких переселена насильно (депортована). Хоча наразі неможливо напевно сказати, скільки з них виїхали туди добровільно, а скількох окупанти депортували. Складне соціальне становище людей переживає країни, і нашу в тому числі, в іншу проблематичну сферу. Бачимо складні процеси, які неможливо вирішити оперативно.

Левову частку витрат на біженців покривають бюджети країн ЄС. Характерною особливістю хвилі українських біженців є значна частка серед них неповнолітніх. За розрахунками ООН та економістів, вона становить 28-44%. Це створює додатковий тиск на бюджети держав, оскільки їм необхідно здійснювати додаткові видатки на освіту прибулих та їх адаптацію. За розрахунками економістів, держави ЄС залежно від країни витрачають від 9 тис євро до 25 тис. євро на рік на кожного українського мігранта [8].

Вивчаючи ситуацію глибше, неодмінно задаєшся питанням: «Чи потрібно повертати мігрантів? І як це робити?». Довгострокові наслідки масштабної міграції спричиняють загрози економіці України через брак робочої сили і непідйомні соціальні видатки. Чимало вимушених мігрантів перебувають за кордоном через те, що війна зруйнувала їхні помешкання. Якби всі ці громадяни перебували в Україні, то їх довелося би утримувати за кошти дефіцитного державного бюджету. Тут ми занурюємося у конкретну проблему – дефіцит бюджету. Економіка країни не може забезпечити мільйони українців, які поїхали за кордон, роботою та доступом до деяких базових потреб. Навіть об'єктивно є обмеження щодо споживання електроенергії. Якщо в Україну повернуться 5 мільйонів людей, то навантаження на енергосистему суттєво зросте. І забезпечити цей додатковий попит, зважаючи на руйнування інфраструктури, є проблематичним [9].

За підрахунками Центру економічної стратегії, від 1,3 до 3,3 мільйона українців не повернуться додому. Це призведе до втрати Україною від 2,7% до 6,9 відсотка ВВП щороку. Більше того, кожні пів року зволікання може призвести до збільшення кількості тих, хто не повернеться, на приблизно 0,4-0,6 мільйона осіб, бо з часом люди знаходять за кордоном житло та роботу.

Мінсоцполітики розробляє Стратегію демографічного розвитку, серед цілей якої: повернення українських громадян додому, запобігання подальшому виїзду, зростання рівня народжуваності та зниження рівня смертності, посилення соціальної підтримки, забезпечення «дружності середовища до людини», «соціальної згуртованості». На території Росії та Білорусі знаходиться ще близько 1,2 мільйона українців. І це без урахування тих, хто залишився на окупованих територіях. Тобто за межами держави зараз перебуває від 7 до 10 мільйонів українців [12]. Майбутня міграційна поведінка українських біженців (зокрема співвідношення потенційних «поверненців» та постійних емігрантів) залежить від важко прогнозованих чинників: подальшого перебігу воєнної агресії (її тривалості та територіального поширення, причому час впливатиме більшою мірою на рішення щодо повернення, а географія — на рішення щодо виїзду), загальної економічної ситуації в Україні, швидкості відновлення інфраструктури та житлового фонду після завершення війни, трансформацій політики держав – реципієнтів щодо прийняття та підтримки біженців з України (яка також залежить від можливих змін ставлення населення відповідних країн до українців), можливостей адаптації та працевлаштування вимушених мігрантів з України в цих державах тощо. Якщо ж чисельність тих, хто вимушено покидатиме Україну, збільшиться до 7—8 млн осіб, тобто воєнні дії триватимуть ще принаймні кілька місяців і поширяться на інші регіони України, то в довгостроковій перспективі незворотні міграційні втрати зростатимуть, аж до 5—5,5 млн осіб [10], а загальна цифра населення, за оцінками, може впасти до 30 млн громадян.

Попри все, настрої українських біженців зберігають позитив: так, нове всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI) показало, що абсолютна більшість українців вірить у те, що Україна переможе РФ у війні. Високою залишається і підтримка вступу України до ЄС та НАТО [16]. Українці переважно оптимістично бачать майбутнє. Коли їх запитали, чи переможе Україна у війні з Росією, 88% відповіли «так». Крім того, 80% вважають, що майбутнє країни виглядає «скоріше обнадійливим». Опитування також показує, що Україна прагне зближення із Заходом. 77% українців підтримали б приєднання до ЄС на противагу митному союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном. Також 77% заявили, що голосували б за приєднання України до НАТО, якби референдум проводили сьогодні.

Тим більше постає гостре питання: що може і має робити українська наука для вирішення проблеми з наявною безпрецедентною міграцією і запобігання її масовому перетворенню на незворотну з додатковими ризиками виїзду за кордон чоловіків, батьків і синів – їх неповерненням?

По-перше, ми маємо розробити методики і налагодити моніторинг без орієнтації на такі класичні джерела інформації, як поточний облік і перепис населення (наступного року провести його не вдасться). Частково необхідно залучити вже наявні джерела, частково створити нові, але в будь-якому разі потрібна методика інтеграції розрізнених даних та оцінок міграційних процесів і їх наслідків.

По-друге, маємо запропонувати свою допомогу структурам, що вже сьогодні розпочинають роботу над планами відбудови країни, і для цього потрібно використовувати всі можливості, зокрема й особисті зв'язки. Серед таких організацій передусім слід назвати Раду нацбезпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, профільні міністерства та відомства, місцеві адміністрації, міжнародні структури, наукові інституції.

Для налагодження співпраці слід виходити зі своїми пропозиціями. Зауважимо, що деструктивний вплив російсько-української війни на ринок праці виявляється у скороченні робочих місць, зростанні розриву між попитом і пропозицією, поглибленні наявних та формуванні нових кваліфікаційних, освітніх, гендерних дисбалансів та унеможливленні повноцінного відтворення робочої сили. Руїнування підприємств, сільських господарств, об'єктів інфраструктури, блокування логістичних маршрутів та окупація територій України країною-агресоркою призвели до падіння економіки. Понад 20% території України тимчасово окуповано, оточено або перебуває під бойовими діями.

Внаслідок російської воєнної агресії втрачено 4,8 млн робочих місць, або 30% від загальної їх кількості до повномасштабної агресії. За умови продовження воєнних дій за прогнозами МОП скорочення робочих місць може сягнути показника 7 млн робочих місць, або 43,5% [1].

Для вивчення конкретних потреб ВПО у Закарпатській області на запит ОВА проведено соціологічне опитування, до якого залучили понад 4 тис. мешканців міських та сільських місцевостей усіх шести районів області. За його даними, більшість ВПО ключовою потребою називають фінансову підтримку. Найвища частка проживання ВПО у приватному секторі – в Берегівському районі; майже 90% ВПО змогли отримати доступ до необхідних медичних, соціальних, освітніх та інших послуг і видів підтримки; понад 30% вимушених переселенців працевлаштовані (повна/неповна зайнятість) [11], що також потрібно детально і надалі вивчати.

За даними опитування на Закарпатті хоче залишитись близько 100 тис. вимушених переселенців, тобто 30%. Такі результати значно актуалізували потребу в забезпеченні людей житлом. У будівництві житла перспективною є співпраця на рівні області, територіальних громад, бізнесу та донорів. Зокрема, Батівська ТГ готова виділити щонайменше 5 земельних ділянок для зведення житлових масивів та соціальної інфраструктури. До реалізації цих проектів планує долучитися релокований і локальний бізнес, які також розглядають можливість залучення партнерів і співфінансування з обласного та місцевого бюджетів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі проведеного аналізу доходимо висновку, що міграційний рух в умовах війни

здійснюється у двох напрямках. Зовнішній — це відтік робочої сили за межі країни, внутрішній — переміщення населення, що посилює диспропорції між попитом та пропозицією на локальних ринках праці. При дослідженні соціального руху ми акцентували на двох статусах робочої сили: професійному соціальному та економічному соціальному. Обидва зазнали негативних змін через втрату населенням роботи, бізнесу, майна внаслідок війни. Зростання дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили не дозволяє реалізувати трудову активність тим, хто втратив роботу або інше прибуткове заняття.

Фундаментальними гуманітарними принципами, на яких ґрунтується захист біженців та переселенців у світі, є надання безпечного притулку та заборона примусового повернення. У сучасних умовах глобалізованого світу біженця, який ототожнює себе зі своєю батьківщиною і нацією, супроводжує страх втратити на новому місці свою національну ідентичність. Нині країни ЄС йдуть шляхом створення Спільної європейської системи притулку, заснованої на солідарності та повазі до основних прав людини, для забезпечення ефективного захисту переміщених осіб, пропорційного розподілу шукачів притулку між усіма членами євроспільноти.

Тема біженців в Європі (XX–XXI століття) є надзвичайно складною для розробки програми дослідження, оскільки вимагає комплексного підходу, залучення методології та інструментарію низки наукових дисциплін. Разом з тим, певний досвід формування такого підходу є в Інституті євроінтеграційних досліджень УжНУ, де започатковуються нові проекти у цій важливій сфері.

З іншого боку, розроблення зазначеної теми дозволяє винести уроки з минулого, зберегти свою інституціональну пам'ять, запустити механізми «пробудження» історичного досвіду, в цьому разі – євроспільноти, який позбавить необхідності заново винаходити уже існуючий інструментарій подолання кожної наступної «хвилі» біженців. Старий світ, як і сучасна цивілізація, не мають «вакцини» проти появи чергового локального збройного вогнища, а тому кожне таке дослідження є переконливим уроком, попередженням, свого роду «рецептом», як намагатися подолати проблему «людини, яка втратила дім» [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азьмук Н.А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили // Вісник економічної науки України. 2022. № 1 (42). С. 171–179. Бібліогр.: 37 назв. укр. 22-Azmuk.pdf (nbuv.gov.ua) дата запиту 06.12.2023
2. Антонюк В.П. Вплив внутрішньо переміщених осіб на розвиток територіальних громад: проблеми та перспективи // Вісник економічної науки України. 2016. № 2 (31). С. 8–13. Бібліогр.: 10 назв. - укр. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/113894>
3. Біженці та економіка – які наслідки для ЄС має наплив українців. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bizhentsi-ta-ekonomika-yaki-naslidky-dlya-yes-maye-naplyv-ukrayintsiv/32641171.html>

4. Європейська історіографія концепту «біженство»: дослідники, центри, напрямки / Л. Жванко // Історіографічні дослідження в Україні. 2022. Вип. 29. С. 175-191. Бібліогр.: 18 назв. укр. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/160405>
5. Закарпаття онлайн. 2023. 02 лют. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/225737-Na-Zakarpatti-vidbuvsia-rehionalnyi-forum-pro-pidtrymku-pereselentsiv-ZHyttiaz-nulia-FOTO>
6. Месежніков Г. Міграція в країнах Євросоюзу: політичний аспект проблеми на прикладі Словаччини // Європейські стратегії розвитку: досвід для України. 2023. С. 176-185. URL: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf
7. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpattya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya>
8. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>
9. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>
10. Лібанова Е.М. Про оцінювання масштабів і наслідків вимушених зовнішніх міграцій населення України: стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 березня 2022 року. URL: <http://www.visnyk-anu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/549>
11. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Керівник проекту — Ольга Пищуліна. Автори доповіді: Ольга Пищуліна, Василь Юрчишин, Катерина Маркевич, Михайло Міщенко, Данило Добровольський. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
12. Утриманням – на вихід, працюючих – забирають «із кінцями». Як змінюється міграційна політика Заходу щодо українців — УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/utrimancyam-na-vihid-pracovitih-zabirayut-iz-kincyami-yak-zminuyetsya-migraciyna-politika-zahodu-shchodo-ukrajinciv-12448299.html>
13. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/228453-Na-Zakarpatti-planuiut-zalyshytysia-ponad-30-vymushenykh-pereselentsiv-%E2%80%93-blyzko-100-tys.-osib-FOTO>
<https://zakarpattya.net.ua/> Закарпаття онлайн
14. Ремовська О., Лібанова Е. Запас міцності західних регіонів вичерпується. URL: <https://suspilne.media/613715-libanova-zapas-micnosti-zahidnih-regioniv-vicerpuetsa/>
15. URL: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/>
16. Всеукраїнське опитування міжнародного республіканського інституту (IRI): лютий 2024 р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/absolyutna-bilshist-ukrayinciv-virit-u-peremogu-nad-rosiyeyu-pidtrimuyut-chlenstvo-v-yes-ta-nato.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0BMQAHBfbKpo_AjNodjTGn7j5PbfM_sjWx0emFKEEVgden2NSv3KSj2gBgt_JwQ_aem_AWVpx3kB21FSYSA-tjKHcmH6ha-po1ZDh7CYA2gHf781Rw6LcrDuPJakIRp3z96oXRjo

REFERENCES

1. Azmuk, N.A. (2022). Transformatsiya rynku pratsi v umovakh viyny: vyklyky ta stratehiyi vidtvorennya robochoyi syly [Transformation of the labor market in the

- conditions of war: challenges and strategies for reproducing the labor force]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny - Bulletin of the economic science of Ukraine*, 1 (42), 171-179 [in Ukrainian].
2. Antonyuk, V.P. (2016). Vplyv vnutrishn'o peremishchenykh osib na rozvytok terytorial'nykh hromad: problemy ta perspektyvy [The influence of internally displaced persons on the development of territorial communities: problems and prospects. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny - Herald of economic science of Ukraine*, № 2 (31). 8–1 [in Ukrainian].
  3. Bizhentsi ta ekonomika – yaki naslidky dlya YES maye naplyv ukrayintsiv. [Refugees and the economy - what are the consequences for the EU of the influx of Ukrainians]. *www.radiosvoboda.org*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/bizhentsi-ta-ekonomika-yaki-naslidky-dlya-yes-maye-naplyv-ukrayintsiv/32641171.html> [in Ukrainian].
  4. Zhvanko, L. (2022). Yevropeys'ka istoriohrafiya kontseptu “bizhenstvo”: doslidnyky, tsentry, napryamky [European historiography of the “refugee” concept: researchers, centers, directions]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini - Historiographical studies in Ukraine*, 29, 175-191 [in Ukrainian].
  5. Zakarpattya onlayn 2023 [Transcarpathia online 2023]. *zakarpatya.net.ua*. Retrieved from <https://zakarpatya.net.ua/News/225737-Na-Zakarpatti-vidbuvsia-rehionalnyi-forum-pro-pidtrymku-pereselentsiv-ZHyttia-z-nulia-FOTO> [in Ukrainian].
  6. Mesyezhnikov, H. (2023). Mihratsiya v krayinakh Yevrosoyuzu: politychnyy aspekt problemy na prykladi Slovachchyny [Migration in the countries of the European Union: the political aspect of the problem on the example of Slovakia]. *Yevropeys'ki stratehiyi rozvytku: dosvid dlya Ukrayiny - European development strategies: experience for Ukraine*, 176–185. Retrieved from http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf [in Ukrainian].
  7. Retrieved from [//niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpatya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya](http://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpatya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya) [in Ukrainian].
  8. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/> [in Ukrainian].
  9. Ekonomichna pravda [Economic truth]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/> [in Ukrainian].
  10. Libanova, E.M. (2022). *Pro otsinyuvannya masshtabiv i naslidkiv vymushenykh zovnishnikh mihratsiy naseleennya Ukrayiny: stenohrama dopovidi na zasidanni Prezydiyi NAN Ukrayiny 23 bereznya 2022 roku. [On assessing the scale and consequences of forced external migration of the population of Ukraine: transcript of the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on March 23, 2022]*. Retrieved from <http://www.visnyk-anu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/549> [in Ukrainian].
  11. Pyschulina, O., Yurchyshyn, V., Markevich, K. *Sotsial'no-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiys'koyi ahresiyi zhdyu ukrayins'koho suspil'stva [Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression on Ukrainian society]*. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf [in Ukrainian].
  12. Utrymantsyam – na vykhid, prats'ovytykh – zabyrayut' «iz kintsyamy». Yak zminyuyet'sya mihratsiyna polityka Zakhodu shchodo ukrayintsiv – UNIAN [Dependents - on the way out, hardworking people - they are taken away “with ends”. How the migration policy of the West towards Ukrainians is changing – UNIAN]. Retrieved from <https://www.>

- unian.ua/society/utrimancyam-na-vihid-pracovitih-zabirayut-iz-kincyami-yak-zminuyetsya-migraciyna-politika-zahodu-shchodo-ukrajinciv-12448299.html [in Ukrainian].
13. Zakarpattya onlayn [Transcarpathia online]. *zakarpatya.net.ua*. Retrieved from <https://zakarpatya.net.ua/News/228453-Na-Zakarpati-planuiut-zalyshytysia-ponad-30-vymushenykh-pereselentsiv-%E2%80%93-blyzko-100-tys.-osib-FOTO> [in Ukrainian].
  14. Removs'ka O., & Libanova E. *Zapas mitsnosti zakhidnykh rehioniv vycherpuyet'sya* [The reserve of strength of the western regions is running out]. Retrieved from <https://suspilne.media/613715-libanova-zapas-micnosti-zahidnih-regioniv-vicerpuetsa/> [in Ukrainian].
  15. Retrieved from <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/> [in Ukrainian].
  16. Vseukrayins'ke opytuvannya mizhnarodnoho respublikans'koho instytutu (IRI): lyutyy 2024 [All-Ukrainian survey of the International Republican Institute (IRI): February 2024]. *ratinggroup.ua*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/absolyutna-bilshist-ukrayinciv-virit-u-peremogu-nad-rosiyeyu-pidtrimuyut-chlenstvo-v-yes-ta-nato.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0BMQABHfbKpo_AjNodjTGn7j5PbfM-_sJWx0emFKEEVgden2NSv3KSj2gBgt_JwQ_aem_AWVpx3kB21FSYSA-tjKHcmH6hapo1ZDh7CYA2gHf781Rw6LcrDuPJakIRp3z96oXRjo [in Ukrainian].

УДК 327(477):338.22-045.22

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32). 47–58

Іван Артёмов,
кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора НН інституту євроінтеграційних досліджень

Мар'яна Ляшко,
старший викладач кафедри соціології
та соціальної роботи,
факультет суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

У дослідженні проаналізовано характерні для України сучасні виклики у соціально-економічній сфері, що виникли в результаті агресії РФ, окреслено реальні механізми мінімізації негативних явищ. Обґрунтовано, що основним стратегічним орієнтиром України у сфері забезпечення національної безпеки є зміцнення двосторонніх відносин із ключовими державами Європи, у першу чергу з Великобританією, Німеччиною, Францією, іншими країнами ЄС, а також раціоналізація взаємовідносин із США напередодні президентських виборів.

Аналіз сучасного соціально-економічного стану України засвідчив, що перед соціальною сферою України постали надзвичайно серйозні виклики і проблеми. Росія знищує нашу енергосистему, промислову інфраструктуру, об'єкти освіти, науки, медичної сфери та інше, що суттєво ускладнило забезпечення функціонування соціально-економічної інфраструктури.

Війна Росії проти України привела до масштабного зростання міграції. За межами України сьогодні, за різними даними, опинились від 6 до 7 млн. наших громадян. До 7 млн. людей вимушені змінити місце проживання й отримати статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Особливістю сьогодні є активні процеси, пов'язані з переміщенням із центрально-східних областей України підприємств різних видів економічної діяльності. Лише у Закарпатську область перемістилось 231 підприємство різних форм власності, а також створено близько 200 нових підприємств ВПО та суб'єктами господарювання з інших регіонів України.

Ключові слова: геополітичні виклики, соціально-економічні проблеми, локація підприємств, ВПО.

The study analyzes the current challenges in Ukraine's social-economic sphere that have arisen as a result of Russian aggression and outlines the real mechanisms for minimizing negative phenomena. It is substantiated that Ukraine's main strategic orientation in the field of national security is to strengthen bilateral relations with key European countries, primarily with the UK, Germany, France, and other EU countries, as well as to rationalize relations with the United States on the eve of the presidential election.

An analysis of the current social-economic situation in Ukraine has shown that Ukraine's social sphere is facing extremely serious challenges and problems. Russia is destroying our energy system, industrial infrastructure, education, science, medical facilities, and more, which has made it much more difficult to ensure the functioning of the social and economic infrastructure.

Russia's war against Ukraine has led to a large-scale increase in migration. According to various sources, 6 to 7 million of our citizens are now outside Ukraine. Up to 7 million people have been forced to change their place of residence and receive the status of internally displaced persons (IDPs).

The current situation is characterized by active processes related to the relocation of enterprises of various types of economic activity from the central and eastern regions of Ukraine. In Zakarpattia region alone, 231 enterprises of various forms of ownership have moved to the region, and about 200 new enterprises have been established by IDPs and business entities from other regions of Ukraine.

Keywords: *geopolitical challenges, social-economic problems, relocation of enterprises, IDPs.*

Важливим фактором успішного протистояння російській агресії для України є існування потужної платформи підтримки нашої держави серед провідних країн ЄС та США. Підписання угод про співробітництво з Великобританією, Німеччиною та Францією на початку ц.р. – свідчення того, що Європа розуміє, що в разі поразки України Путін піде далі до їх домівок.

Зазначені угоди спрямовані на посилення обороноздатності нашої країни. Київ прагне створити міжнародно-правову мережу зобов'язань, здатну на довгі роки гарантувати військову, економічну та політичну підтримку України з боку її західних партнерів і підвищити для агресора ціну вторгнення [1].

Фундаментальні положення підписаних угод передбачають надання всебічної підтримки Україні, щоб вона могла захистити себе та відновити територіальну цілісність у межах кордонів, міжнародно визнаних у 1991 році. Передбачається також участь у відновленні української економіки та сприяння нам в реінтеграції окупованих територій, підтримка української економіки та виділення коштів на військову допомогу Україні впродовж дії угод, із зазначенням конкретних сум на 2024 рік. Зокрема, Англія зобов'язується виділити цього року допомогу в розмірі 2,5 млрд фунтів стерлінгів, Франція — до 3 млрд євро, а Німеччина — 7,1 (!) млрд євро. Угоди передбачають підтримку реформ і закріплення зобов'язання України здійснювати ці перетворення; взаємодію з Україною у сфері ОПК і залучення до цієї сфери британських, французьких і німецьких інвестицій; співробітництво в питаннях компенсації збитків через російську агресію та притягнення Росії до відповідальності за агресію проти України.

Усі три угоди фактично доповнюють одна одну, фіксують довгострокову підтримку України в її екзистенційному протистоянні з Росією й дають нашій країні змогу провести реформи, вибудувати ефективну економіку, створити сучасні збройні сили. Важливо, щоб у майбутньому в на-

ших партнерів не зникла політична воля виконувати ці угоди, що зобов'язують підтримувати Україну «стільки, скільки потрібно», а українська влада не забувала про свої зобов'язання щодо реформування країни [1].

Поряд із підписанням вищезазначених угод з Англією, Німеччиною, Францією, увагу громадськості Європи привернула конференція «Відновлення справедливості для України», що відбулася на початку квітня 2024 року в Гаазі [3], де 44 із 57 країн-учасниць підписали підсумкову декларацію, в якій засуджується злочин агресії та підтримується створення спеціального трибуналу з агресії. Підписантами стали: Албанія, Андорра, Австралія, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словенія, Іспанія, Швеція, Україна, Велика Британія та США. Підтримка кожної з цих країн, безумовно, важлива й цінна [2].

Оптимістичними є наміри НАТО надати гарантії безпеки за рахунок створення багаторічного фонду підтримки України під егідою НАТО на загальну суму \$100 млрд. на 5 років. Це свідчить про суттєву зміну політики НАТО щодо України [3].

Війна з Росією виснажує фінансові резерви України, тому допомога міжнародних партнерів – майже єдина можливість покривати соціальні витрати населення та одночасно вести оборону від агресора. **«За даними Мінфіну, Україна в 2023 р. отримала зовнішнє фінансування загалом на 42,5 млрд. дол із яких 27% (11.6 млрд.) – безвідсоткові гранти. Сума залученого довгострокового пільгового кредитування – такого, повертати котре Україна зможе протягом тривалого часу, – сягнула \$30,9 млрд. Найбільше кредитних коштів Україна отримала від Європейського Союзу – \$19,5 млрд, Міжнародного валютного фонду – \$4,5 млрд, Японії – \$3,4 млрд, Канади – \$1,8 млрд, Великої Британії – \$1 млрд, Світового банку – \$660 млн, та Іспанії – \$50 млн.**

Важлива деталь, що стосується терміну повернення, – кошти від Євросоюзу залучені в рамках макрофінансової допомоги, яка має 35-річний термін погашення, включно з 10-річним пільговим періодом, а витрати на їх обслуговування відшкодовуються ЄС. Сумарно, за даними Мінфіну, і за кредитами, і за грантами найбільшими донорами фінансової допомоги Україні в 2023 році стали:

Євросоюз – \$19,7 млрд (пільгове фінансування); **США** – \$11 млрд (гранти); **МВФ** – \$4,5 млрд (пільгове фінансування); **Японія** – \$3,6 млрд (пільгове фінансування та гранти); **Канада** – \$1,8 млрд (пільгове фінансування); **Велика Британія** – \$1 млрд (гарантія); **Світовий банк** – \$652 млн (пільгове фінансування) [4]. Важливо відзначити, що, поряд із наданою Україні допомогою, проведено оцінку потреб України на відновлення та відбудову та зафіксовано її загальну вартість.

У публікації Національного інституту стратегічних досліджень від 6 березня 2024 р. зазначено:

«Уряд України, Група Світового банку, Європейська Комісія та Організація Об'єднаних Націй оприлюднили результати третьої оновленої **«Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3)»**. Згідно з оцінкою на 31 грудня 2023 р., загальна вартість відбудови та відновлення України становитиме 486 млрд дол. США протягом наступних 10 років. Названа цифра вища від потреб, оцінених у 411 млрд дол. США в лютому 2023 р. Оцінка охоплює шкоду, якої завдано Україні з 24 лютого 2022 р. до 31 грудня 2023 р., і демонструє, що пряма шкода в Україні досягла майже 152 млрд дол. США.

Завдяки RDNA3 Україна має актуальний та глибокий аналіз втрат і потреб, що дає змогу правильно визначити пріоритети, раціонально розподілити ресурси та отримати очікувані результати. Висновки RDNA3 сприятимуть реалізації програми Ukraine Facility, яку погодили Європейський парламент та Рада ЄС для виділення 50 млрд євро протягом наступних чотирьох років. Головним ресурсом відновлення України має стати конфіскація заморожених російських активів. Крім того, Україна планує залучати іноземні інвестиції, не очікуючи на завершення війни» [5].

В той же час слід відзначити, що останнім часом виникають окремі проблеми з наданням допомоги Україні, головними з них є такі:

По-перше, відчувається значна зміна поглядів наших партнерів щодо підтримки України – із тези *«скільки потрібно»* на *«скільки можливо»*. Якщо у 2023 році сума **допомоги Україні від США** становила 24 млрд. дол, то на 2025 рік у проєкті бюджету США заплановано лише 482 млн. дол для **фінансування Ініціативи щодо сприяння безпеці України** [6].

По-друге, один із найавторитетніших світових форумів з безпеки – Мюнхенська конференція (12.03.2024) засвідчила існування окремих проблем у питаннях підтримки України не лише з боку США. Конференція наочно підтвердила, що для багатьох світових політиків і дипломатів **війна Росії проти України поволі відходить на другий план**. Ізраїль, Китай, США, глобальна нестабільність, проблеми Глобального Півдня – всі ці безпекові теми видаються не менше або й більш пріоритетними за російську загрозу [7]. У доповіді Конференції зроблено висновок, що підтримка надання допомоги Україні, пов'язаною з агресією РФ, знижується. Загроза поширення радикального ісламізму «перебила» небезпеку від агресивної політики РФ, безпосередньо впливаючи на перспективи війни в Україні.

«Мюнхенський звіт», який щороку готують до конференції і який є своєрідним аудитом ситуації у міжнародній безпеці, *не містить навіть окремого підрозділу, присвяченого суто Україні*. Він не виділяє російську агресію як окремий виклик, а натомість заводить дії РФ у загальну матрицю подій у світі. Мовляв, світ заходить у період боротьби всіх проти всіх, і російська агресія є лише елементом та ілюстрацією цієї проблеми, відзначила «Європейська правда» [8].

По-третє, існуюче напруження серед окремих членів ЄС щодо позитивного вирішення питань подальшої фінансової та військово-політичної підтримки України, яке створюють Угорщина і Словаччина.

Соціально-економічні виклики для України

Повномасштабна війна РФ проти України стала значним викликом для соціальної сфери України. Зріс рівень невизначеності, загострились проблеми із забезпеченням соціально-економічної сфери. Тому адаптація соціальної політики до нових воєнних реалій вимагає урахування змін, що відбуваються в структурі вразливих категорій жителів України.

Особливого занепокоєння викликають проблеми, пов'язані із соціальним забезпеченням людей, які втратили домівки і стали належати до категорії тимчасово переміщених осіб (ТПО). Викликають ризики у трудовій, міграційно-демографічній, освітній сферах та виклики, пов'язані з доступністю та якістю медичних послуг, освітньої сфери та ін.

Важливим викликом соціального плану стало значне збільшення інвалідів. Станом на вересень 2023 р. в Україні налічувалось 3 млн. людей з інвалідністю. Їх кількість на березень 2024 р. значно зросла. Збільшилась чисельність людей, які після стабілізації стану та лікування потребують психологічної реабілітації. Гостро постали проблеми із протезуванням інвалідів війни.

Особливостями сучасних ризиків є різке погіршення демографічної ситуації, зниження можливостей відтворення людського капіталу, порушення балансу на ринку праці, падіння добробуту людей, погіршення фінансового стану фондів соціальних виплат та інше. Відповідно усвідомлення пріоритетів і конкретних способів мінімізації соціальних ризиків належить до найбільш гострих актуальних завдань сучасності. Його вирішення потребує розроблення та застосування ефективних механізмів, котрі забезпечать адекватне реагування на соціальні ризики в системі забезпечення економічної безпеки держави [9].

Все це свідчить про необхідність розвитку суспільної діяльності, спрямованої на підтримку соціальної сфери, зокрема ринку праці та вразливих верств населення. Прикладом такої діяльності у міжнародній практиці є соціальне підприємництво. ***Європейська Комісія виділяє чотири основні сфери, в яких працюють соціальні підприємства:***

- *робоча інтеграція* – навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних;
- *надання особистих соціальних послуг* – здоров'я, добробут, медична допомога та послуги, професійне навчання, освіта, догляд за дітьми, допомога особам похилого віку та малозабезпеченим;
- *місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах* – соціальні підприємства у віддалених сільських районах, схеми розвитку / реабілітації мікрорайонів у міських районах, допомога в розвитку та співпраця з третіми країнами;
- *інше, зокрема переробка сільськогосподарської продукції, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культура, збереження історичних пам'яток, наука, дослідження та інновації, захист прав споживачів та любителів спорту.*

Європейські соціальні підприємства мають регіональні особливості та чітку соціальну мету, на яку спрямовується значна частка власних прибут-

ків. Наприклад, більшість німецьких соціальних підприємств вирішують проблеми незахищених верств населення: мігрантів, біженців, безробітної молоді та людей з інвалідністю. Міжнародна платформа «Кірон» («Kiron») дає змогу біженцям здобути освіту і кваліфікацію дистанційно – у будь-якому місці та в будь-який час. Також уже понад 20 років у Німеччині діє організація «Social Impact», яка підтримує і консультує соціальні підприємства, позиціонуючи себе як «агентство соціальних інновацій» [10].

НІСД України узагальнив міжнародний досвід соціального підприємництва і окреслив перспективи його застосування в Україні, визначивши основні його характеристики, а саме:

- факт суспільної корисності та підприємницька поведінка, спрямована на досягнення суспільно значущих цілей або на користь соціально незахищених груп населення;
- одночасне досягнення фінансових та суспільно значущих цілей (гібридні підприємства), поєднання суспільних та приватних економічних інтересів;
- самоокупність і здатність генерувати прибуток, який підприємство використовує для реалізації власних цілей;
- виконання функцій агентів соціальних змін, які відіграють важливу роль у прискоренні змін суспільного порядку денного та сприйнятті певних соціальних питань;
- генерація новаторських ідей, спрямованих на вирішення суспільних проблем за допомогою підприємницьких методів;
- вирішення проблем, що виникають через провали ринку, які не в змозі вирішити держава.

За даними Європейської Комісії, наразі в Європі існує 2 млн соціальних підприємств (10 % від усього європейського бізнесу), на яких працюють понад 11 млн співробітників (6 % працюючих осіб у регіоні). Основними організаційно-правовими формами соціальних підприємств у європейських країнах є *кооперативи* (зокрема у Португалії – «кооперативи соціальної солідарності», у Франції – «соціальні кооперативи колективної власності», в Італії – «соціальні кооперативи», в Іспанії – «кооперативи соціальних ініціатив» тощо) або *компанії* (наприклад, у Великобританії – «компанії, що працюють в інтересах громади», у Бельгії – «компанії соціальної мети») [10].

Важливим механізмом впровадження соціального підприємництва є *інклюзія релокованого бізнесу у західні регіони України* [11,12]. Одним із таких регіонів є і Закарпатська область, географічно віддалена від зони бойових дій та розташована неподалік від кордону з ЄС. За інформацією Закарпатської ОВА, станом на березень 2024 р. тут перебуває понад 400 тис. вимушених переселенців, а офіційно зареєстровані як ВПО майже 150 тис. осіб. Тобто населення Закарпаття збільшилось майже на 30%.

За даними Міністерства економіки України до Закарпатської області перемістилось 17% всього релокованого бізнесу. Це друга область після Львівської, яка найбільше прийняла бізнесу із територій України, де велися бойові дії. На початку березня 2024 р. в області перебувало 231 під-

приємство різних форм власності, які перемістили свої бізнеси до Закарпаття. Крім вищезазначених підприємств, на території області створено орієнтовно 200 нових підприємств внутрішньо переміщеними особами та суб'єктами господарювання з інших територій України [13].

Аналогічні процеси переміщення релокованого бізнесу та переміщених осіб з України відбуваються і на території країн Вишеградської четвірки (В-4). Зокрема, релокація бізнесу з України до Польщі на кінець 2023 р. становила 30325 нових українських компаній. Кількість усіх нових реєстрацій ФОП у Польщі досягла позначки 299 300. Це означає, що українські компанії становлять понад 10%. Загалом у 2022-2023 рр. українці зареєстрували в Польщі 48464 ФОП [14]. Такі ж тенденції інклюзії релокованого бізнесу з України відбуваються і в інших країнах В-4.

Згідно із статистикою, у країнах ЄС знаходиться близько 7 млн. біженців війни. Для успішної відбудови України потрібно забезпечити їх повернення на батьківщину. Поряд із цим значна кількість людей переїхала із сходу держави у західні регіони України. Це робочий ресурс для релокованого бізнесу. Дослідження цих процесів та напрацювання методології раціонального вирішення проблеми – одна із стратегічних цілей науковців. Зокрема вона включає:

- обґрунтування необхідності повернення біженців як важливого ресурсу повоєнної відбудови України;
- забезпечення інформаційно-консультативної підтримки процесу повернення біженців;
- комунікацію з країнами-реципієнтами щодо розроблення планів репатріації українських біженців;
- розроблення програм адаптації біженців та створення сприятливого психологічного клімату.

Близькість кордону з ЄС – один із ключових чинників, який впливатиме на розвиток виробництва експортно-імпортних операцій, інвестування, що є надзвичайно актуальним.

Важливим резервом активації релокованого бізнесу є реанімування законсервованих підприємств. До 1991 року на Західній Україні працювало чимало промислових гігантів. Після приватизації лише мала частина їх зберегла виробництво. Але є чимало підприємств, які перебувають у законсервованому стані, з усією документацією, під'їзними коліями та енергозабезпеченням. Вони потенційно можуть стати донорами для переїзду.

Базовою основою розвитку релокованого бізнесу є кадрове забезпечення. Після розпаду союзу в західних регіонах залишилася потужна мережа навчальних закладів та профтехучилищ. Відновлення та укомплектування їх дасть змогу розширити підготовку кадрів, затребуваних релокованими підприємствами.

Серед ключових проблем України, що потребують вирішення, залишається питання вироблення механізмів та пошук шляхів щодо забезпечення економічної стійкості в умовах війни.

Наприкінці січня 2024 року набрав чинності указ президента, яким започатковано Всеукраїнську економічну платформу «Зроблено в Україні».

Створення такого майданчика для знаходження спільних рішень в умовах, коли проблема економічної стійкості для України має вирішуватися із застосуванням передусім внутрішніх резервів, є актуальним. **Функціонування платформи може розкрити внутрішні резерви економіки України працювати в межах ризиків, спричинених тривалою війною, на засадах постійної комунікації, взаємодії та координації державних органів, вітчизняного бізнесу, включаючи представників релокованих підприємств, іноземних інвесторів, а також громадських об'єднань підприємців та експертів.**

Реалізація ідеї платформи має передбачити створення як цифрового, так і фізичного просторів, покликаних спростити та структурувати взаємодію стейкхолдерів для вирішення проблемних питань, а саме:

- розроблення спеціалізованих сервісів із надання типових рішень;
- використання загальнодоступних для учасників платформи баз даних чи інших ресурсів [15].

Під час виступу при відкритті форуму «Зроблено в Україні» Президент Володимир Зеленський зазначив, що сьогодні є лише один фронт. І це військовий. Але щоб мати ресурс його підтримувати, мають перемагати українські товари, послуги, експорт. На цей рік у бюджеті закладено понад 45 млрд грн на програми підтримки бізнесу, розвиток нових виробництв та стимулювання попиту на українські товари. Це рекордна сума за останні роки.

До 40% коштів при купівлі українського повертається в бюджет у вигляді податків. Наше військо ми забезпечуємо лише власними ресурсами. Саме тими ресурсами, які в бюджет спрямовує бізнес. Це головний стимул для кожного – при покупці віддати перевагу саме українським товарам [16].

Голова Закарпатської ОВА Віктор Микита взяв участь у форумі «Зроблено в Україні», який на початку лютого 2024 року проходив у Києві за участі Президента України Володимира Зеленського, урядовців, представників бізнесу. Голова ОВА Закарпаття поділився досвідом регіону щодо інтеграції релокованого бізнесу.

«Для Закарпаття це як ніколи актуально, адже за останні два роки ми відкрили найбільше нових підприємств серед інших областей країни. Вперше з часів незалежності ми зрозуміли, що колись дотаційний та найбільш депресивний регіон України може бути драйвером економічного зростання. Ми створили тисячі нових робочих місць, нам довіряє бізнес, ми створили середовище сприятливого економічного клімату, де діють одні для всіх чесні та зрозумілі правила ведення підприємницької діяльності.

З перших днів роботи ми шукали шляхи вирішення питання розвитку економіки краю, а не причини, щоб цього не робити або чому це неможливо. Результати зараз бачить уся країна», – писав Віктор Микита у соцмережах [16].

Висновки. Враховуючи надзвичайну актуальність проблеми пошуку механізмів мінімізації сучасних соціально-економічних викликів для України, УЖНУ спільно з партнерами В-4 здійснюватимуть моніторинг

та аналіз процесів діяльності релокантів на території Закарпаття та країн В-4, їх інтеграції в економічний розвиток територіальних громад-реципієнтів. Сприяння релокації бізнесу передбачатиме **пошук шляхів вдосконалення логістики цих процесів; використання міграції робочої сили; шляхів репатріації українських біженців; активізації співпраці з прикордонними регіонами країн В-4; кадрового забезпечення релокованих бізнес-структур.**

Зазначені заходи дозволять створити належні умови для функціонування релокованого бізнесу і за потреби його довготривалої інтеграції.

Враховуючи динамічність, нестійкість, непередбачуваність і незворотність соціально-економічних змін, які приводять до появи нових соціальних ризиків, необхідною є допомога у формуванні практичних навичок для ефективного менеджменту бізнес-структур у нових умовах. Для досягнення цього планується охопити навчанням широку аудиторію керівників, менеджерів релокованого бізнесу, керівників територіальних громад та інші категорії.

Необхідним є проведення низки комунікаційних заходів щодо посилення суспільної єдності, залучення релокантів до традицій територіальних громад, волонтерства. Дослідження дасть змогу використати результати спільної праці на внутрішніх та міжнародних ринках наукомісткої продукції для забезпечення трансформації УжНУ, налагодження трансферу технологій у рамках транскордонної співпраці України з В-4 і використання можливостей і потенціалу європейського науково-дослідного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко В. Угоди з Францією та Німеччиною: що вони означають для України. *Дзеркало тижня*. 19.02.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/uhodi-z-frantsijeju-ta-nimechchinoju-shcho-voni-oznachajut-dlja-ukrajini.html>
2. Мамедов Г. Чи справді 44 країни підтримали створення спецтрибуналу з агресії? *Дзеркало тижня*. 04.04.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/chi-spravdi-44-krajini-pidtrimali-stvorennja-spettribunalu-z-ahresiji.html>
3. Павлюк О. «Гарантії безпеки» від НАТО: як Альянс готується перебрати лідерство у підтримці України. *Європейська правда*. 04.04.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/4/7183081/>
4. Ялівець Г. Скільки грошей дали Україні міжнародні партнери і чому доведеться піднімати податки. *Бізнес Цензор*. 04.03.2024 URL: https://biz.censor.net/resonance/3474971/skilky_grosheyi_daly_ukrayini_mijnarodni_partnery_i_chomu_dovedetsya_pidnimaty_podatky
5. Оцінка потреб України на відновлення та відбудову. *НІСД*. 06.03.2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-potreb-ukrayiny-na-vidnovlennya-ta-vidbudovu>
6. Проєкт бюджету США на 2025 рік передбачає 482 млн. доларів на підтримку України – Білий Дім. *Радіо Свобода*. 11.03.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilyy-dim-byudzheth-2025-ssha/32857509.html>

7. Основні положення Щорічної доповіді Мюнхенської безпекової конференції. *НІСД*. 16.02.2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-shchorichnoyi-dopovidi-myunkhenskoyi>
8. Сидоренко С. Захід шукає обриси світової війни. Чому Мюнхен-2024 став три-вожним дзвіночком для України. *Європейська правда*. 19.02.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/02/19/7179918/>
9. Власенко Р., Яценко Л. Соціальні ризики: чинники формування та наслідки. *Стратегічна панорама*. 04.2023. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/153>
10. Міжнародний досвід соціального підприємництва і перспективи його застосування в Україні. *НІСД*. 16.02.2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryyemnytstva-i-perspektyvy-yoho>
11. Бю-Айріян М. Друге дихання: як Західна Україна отримала шанс на індустріалізацію. *Дзеркало тижня*. 26.04.2022. URL: https://zn.ua/ukr/economics_of_regions/druhe-dikhannja-jak-zakhidna-ukrajina-otrimala-shans-na-industrializatsiju.html
12. Собенко Н. 840 підприємств в Україні переїхали через війну у безпечні регіони. *Суспільне новини*. 23.10.2023. URL: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/>
13. Нові мешканці Закарпаття: ситуація та потреби переміщеного населення. *НІСД*. 25.05.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpattya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya>
14. Середа О. Релокація бізнесу: за рік на 70% зросла кількість ФОП, що українці зареєстрували в Польщі. *Дзеркало тижня*. 26.01.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/relokatsija-biznesu-za-rik-na-70-zrosla-kilkist-fop-shcho-ukrajintsi-zarejestruvali-v-polshchi.html>
15. Снігова О. Платформа «Зроблено в Україні»: шлях до економічної стійкості в умовах війни. *Дзеркало тижня*. 11.03.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/platforma-zrobleno-v-ukrajini-shljakh-do-ekonomichnoji-stijkosti-v-umovakh-vijni.html>
16. Віктор Микита: Колись дотаційне Закарпаття стало драйвером економічного зростання. *РІО*. 02.03.2024. № 9 (1350).

REFERENCES

1. Kravchenko, V. (2024). Uhody z Frantsiyeyu ta Nimechchynoyu: shcho vony oznachayut' dlya Ukrainy [Agreements with France and Germany: what they mean for Ukraine]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/WORLD/uhodi-z-frantsijeju-ta-nimechchinoju-shcho-voni-oznachajut-dlja-ukrajini.html> [in Ukrainian].
2. Mamedov, H (2024). Chy spravdi 44 krayiny pidtrymaly stvorennja spetstrybunalu z ahresiyi? [Did 44 countries really support the creation of a special tribunal on aggression?]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/LAW/chi-spravdi-44-krajini-pidtrimali-stvorennja-spetstribunalu-z-ahresiji.html> [in Ukrainian].
3. Pavlyuk O. "Harantiyi bezpeky" vid NATO: yak Al'yans hotuyet'sya perebraty liderstvo u pidtrymtsi Ukrainy ["Security guarantees" from NATO: how the Alliance is preparing to take over the leadership in support of Ukraine]. *eurointegration.com.ua*

- Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/4/7183081/> [in Ukrainian].
4. Yalivets, H. (2024). Skil'ky hroshey daly Ukrayini mizhnarodni partnery i chomu dovedet'sya pidnimaty podatky [How much money international partners gave Ukraine and why taxes will have to be raised]. *biz.censor.net*. Retrieved from https://biz.censor.net/resonance/3474971/skilky_grosheyi_daly_ukrayini_mijnarodni_partnery_i_chomu_dovedetsya_pidnimaty_podatky [in Ukrainian].
  5. Otsinka potreb Ukrayiny na vidnovlennya ta vidbudovu [Assessment of Ukraine's recovery and reconstruction needs]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-potreb-ukrayiny-na-vidnovlennya-ta-vidbudovu> [in Ukrainian].
  6. Proyeckt byudzhetu SSHA na 2025 rik peredbachaye 482 mln. dolariv na pidtrymku Ukrayiny – Bilyy Dim. 11.03.2024 [The draft US budget for 2025 provides 482 million dollars to support Ukraine - the White House. Radio Svoboda. 11.03.2024]. *www.radiosvoboda.org*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilyy-dim-byudzheth-2025-ssha/32857509.html> [in Ukrainian].
  7. Osnovni polozhennya Shchorichnoyi dopovidi Myunkhens'koyi bezpekovoyi konferentsiyi. NISD [Main provisions of the Annual Report of the Munich Security Conference. NISD]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-shchorichnoyi-dopovidi-myunkhenskoyi> [in Ukrainian].
  8. Sydorenko, S. (2024). Zakhid shukaye obrysy svitovoyi viyny. Chomu Myunkhen-2024 stav tryvozhnym dzvinochkom dlya Ukrayiny [The West is looking for outlines of a world war. Why Munich-2024 became a wake-up call for Ukraine]. *www.eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/02/19/7179918/> [in Ukrainian].
  9. Vlasenko, R., & Yatsenko, L. (2003). Sotsial'ni ryzyky: chynnyky formuvannya ta naslidky [Social risks: formation factors and consequences]. *niss-panorama.com*. Retrieved from <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/153> [in Ukrainian].
  10. Mizhnarodnyy dosvid sotsial'noho pidpryyemnytstva i perspektyvy yoho zastosuvannya v Ukrayini [International experience of social entrepreneurship and prospects for its application in Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryyemnytstva-i-perspektyvy-yoho> [in Ukrainian].
  11. Bno-Ayriyan, M. (2022). Druhe dykhannya: yak zakhidna Ukrayina otrymala shans na industrializatsiyu [Second wind: how western Ukraine got a chance for industrialization]. *zn.ua*. Retrieved from https://zn.ua/ukr/economics_of_regions/druhe-dikhannja-jak-zakhidna-ukrajina-otrimala-shans-na-industrializatsiju.html [in Ukrainian].
  12. Sobenko, N. (2023). 840 pidpryyemstv v Ukrayini pereyikhaly cherez viynu u bezpechni rehiony [840 enterprises in Ukraine moved to safe regions due to the war]. *suspilne.media*. Retrieved from <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/> [in Ukrainian].
  13. Novi meshkantsi Zakarpattya: sytuatsiya ta potreby peremishchenoho naseleennya [New residents of Transcarpathia: the situation and needs of the displaced popula-

- tion]. *niss.gov*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpattia-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya/> [in Ukrainian].
14. Sereda, O. (2024). Relokatsiya biznesu: za rik na 70% zroslo kil'kist' FOP, shcho ukrajintsi zarejestruvaly v Pol'shchi [Relocation of business: the number of business owners registered by Ukrainians in Poland increased by 70% over the year]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/relokatsija-biznesu-za-rik-na-70-zroslo-kilkist-fop-shcho-ukrajintsi-zarejestruvali-v-polshchi.html> [in Ukrainian].
  15. Snihova, O. (2024). Platforma «Zrobleno v Ukraini»: shlyakh do ekonomichnoyi stiykosti v umovakh viyny [«Made in Ukraine» platform: the path to economic stability in the conditions of war]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/platforma-zrobleno-v-ukrajini-shljakh-do-ekonomichnoji-stijkosti-v-umovakh-vijni.html> [in Ukrainian].
  16. Viktor Mykyta: Kolys' dotatsiyne Zakarpattia stalo drayverom ekonomichnoho zrostannya [Subsidized Transcarpathia once became a driver of economic growth]. RION № 9 (1350) [in Ukrainian].

УДК 327.5(569.4)»20»+351.01:327(100)

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).59–77

Віталій Андрейко,*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
декан факультету історії та міжнародних відносин***Неля Пітра,***викладач кафедри полікультурної освіти та перекладу
факультету історії та міжнародних відносин***Андрій Міхеев,***студент 4-го курсу спеціальності 291 «МВСКРС» освітньої програми
«Міжнародні відносини» факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ВІЙНА РОСІЇ В ЄВРОПІ І АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ ЯК ЧИННИКИ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Палестино-ізраїльський конфлікт витіснив інформаційні новини про війну в Україні з першого місця світових подій. Увага світової спільноти, громадської думки почала розриватися між кількома жертвами агресії. Більше того, наша країна стала фактично заручницею міжпартійних дебатів у США (демократи та республіканці), які розгорнулися у передвиборну гонку навколо України та Ізраїлю.

Загалом атака Хамас на Ізраїль одразу ж викликала чималу дискусію в інтелектуальному та науковому середовищі навколо теми – наявності певних паралелей між конфліктом у секторі Газа та російсько-українською війною.

Автори статті, розмірковуючи над специфікою означених подій, обґрунтовують принципову відмінність їх головних акторів, доводячи, що дії ЦАХАЛ в Палестині – це війна не проти суверенної та незалежної країни, а військові дії проти терористичної організації.

Природа російської війни проти України інша. Ця війна змінила існуючий світовий порядок, фактично зруйнувала головні принципи, які було сформовано та закріплено у Гельсінському заключному акті (1975) р., принцип суверенітету та територіальної цілісності.

Ключові слова: *палестино-ізраїльський конфлікт, Хамас, сектор Газа.*

The Palestinian-Israeli conflict has pushed news about the war in Ukraine from the first place of events in the world. The attention of the world community and public opinion began to be divided between several victims of aggression. Moreover, in fact, our country became a hostage of inter-party debates (Democrats and Republicans), which developed into an election race around Ukraine and Israel.

In general, the Hamas attack on Israel immediately caused a considerable discussion in the intellectual and scientific environment around the topic of the presence of certain parallels between the conflict in the Gaza Strip and the Russian-Ukrainian war.

Reflecting on the specifics of the mentioned events, they justify the fundamental difference of their main actors. Proving that the actions of the IDF (Tzahal) in Palestine are not a war against a sovereign and independent country, but military actions against a terrorist organization.

The nature of the Russian war against Ukraine is different. This war changed the existing world order, actually undermined the main principles that were formed and enshrined in the Helsinki Final Act (1975) – the principle of sovereignty and territorial integrity.

Keywords: *The Palestinian-Israeli conflict, Hamas, the Gaza Strip.*

Резонансний напад та терористичні акти організації Хамас проти громадян Ізраїлю поставив Україну у досить не просту геополітичну та інформаційну ситуацію. Насамперед Україна довгі роки досить індиферентно ставилася до складних подій на Близькому Сході. Політична еліта країни була переважно заклопотана європейським зовнішньополітичним вектором, при цьому Глобальний Південь переважно залишався другим порядком напрямом нашої зовнішньої політики.

Активна фаза палестино-ізраїльської проблеми поставила перед офіційним Києвом завдання не лише зберегти політичну та економічну підтримку США і Заходу, а і не втратити партнерські стосунки з Ізраїлем. Останній давно викликав у українців певну симпатію як на політичному, так і на громадському рівнях. У той самий час Глобальний Південь для вітчизняних аграріїв у перспективі міг би стати економічним партнером у плані експорту їх зернової продукції.

На нашу думку, в контексті означених політичних подій можна виокремити чимало різноманітних абстрактних сюжетів «схожості». Проте можна впевнено констатувати, що конфлікт у секторі Газа та російська-українська війна – це трагедії. Останні на багато років визначатимуть тренди регіональної і глобальної політики для багатьох великих держав та військово-політичних союзів.

Україна як країна-засновниця ООН воює не за створення національної держави, а за свій суверенітет та територіальну цілісність. Таким чином, проєктувати близькосхідний конфлікт на війну в Україні, вишукувати елементи схожості можна вважати інтелектуальною потугою протягнути європейську геополітичну реальність крізь замкову щілину в масштабну інакшість палестино-ізраїльської проблеми.

Війна Росії у Європі змінила її становище не лише на пострадянському просторі, а й наклала масштабний відбиток на зміст світового порядку. Вторгнення в Україну зруйнувало колишнє порівняно збалансоване становище Росії у світі, війна надала додатковий імпульс поляризації політичним тенденціям, які характеризують сучасну міжнародну ситуацію.

У результаті російської агресії Україна фактично опинилася в колі демократичних країн-членів НАТО, ЄС, Ізраїлю. В той самий час Росія стала у ряд із радикальною частиною палестинців. При цьому бажання привласнити глобальну хвилю підтримки палестинців підштовхнула Росію у бік зближення з Іраном, одним із небагатьох відвертих союзників Росії

у війні проти України. Фактично війна створила умови для появи такого формату, як «вісь Росія-Китай-Іран», а також підштовхнула Росію та Північну Корею до встановлення стосунків робочого партнерства.

Трагедії на палестинських територіях дають Росії можливість приховувати свої злочини за інформаційним твердженням, згідно з яким Ізраїль як союзник Заходу своєю військовою операцією призводить до численних палестинських жертв. Такий інформаційно-пропагандистський підхід слугує меті відволікти від жертв, які спричинила війна Росії проти України.

*****

Історія Гази як окремої території, своєрідного сектору і Західного берега річки Йордан, починається із закінчення британського мандату на Палестину і початку першої арабо-ізраїльської війни 1948 р. Відповідно до Резолюції 181 ГА ООН, прийнятої 29 листопада 1947 р., підмандатна Палестина більшістю голосів мала бути поділена між новоутвореними єврейською і арабською державами. Території в межах сучасного анклаву Гази і Західного берега мали відійти до останньої – арабської держави Палестина. Проте такий розділ територій і загалом існування Ізраїлю як держави було цілком неприйнятним для арабських країн. Араби підмандатної Палестини і сусідні арабські країни, такі, як Єгипет, Йорданія, Сирія, Ірак, Ліван та ін., відкинули Резолюцію 181 [1]. Вони вважали її несправедливою, упередженою, такою, яка порушувала принцип самовизначення народів і статуту Ліги Націй і ООН [2].

Через незгоду, вороже несприйняття і ненависть, накопичені за десятки років з початку єврейської репатріації, спалахнув збройний конфлікт між єврейським і арабським населенням. Британським військам було наказано не втручатись, і насилля вийшло з-під контролю. Конфлікт тривав з кінця листопада 1947 р. до 14 травня 1948 р. і переріс у першу арабо-ізраїльську війну, коли євреї відвоювали територію, надану їм за Резолюцією ООН 181, і проголосили Державу Ізраїль. У результаті війни об'єднані сили арабів (регулярні війська Єгипту, Ємену, Лівану, Сирії, Іраку, Трансйорданії, Саудівської Аравії, нерегулярні формування палестинців, добровольці Арабської визвольної армії та ін.) зазнали поразки, втративши певну частку територій, призначених для держави Палестина.

З усіх територій колишньої підмандатної Палестини під контролем арабів залишились Газа і навколишні території під військовою адміністрацією Єгипту і Західний берег Йордану зі східним Єрусалимом під контролем Трансйорданії (яка згодом змінила назву на Йорданія). На цих територіях не було утворено арабську державу Палестина через політичні мотиви влади Йорданії і Єгипту. Королі Йорданії (Абдулла I (1921-1951), Талал (1951-1952), Хусейн (1952-1999)) бажали включити Західний берег у свою державу як повноправну частину Трансйорданського королівства. В той самий час влада Єгипту не хотіла інкорпоровати Газу в свою державу, як і створення окремої арабської держави на території Гази. Це було зроблено для того, щоб, пробудивши в палестинцях національну самосві-

домість, підживлюючи їхнє бажання до боротьби, використовувати палестинських арабів як інструмент проти Ізраїлю. Доволі напруженою ситуація залишалась до завершення Шестиденної війни 1967 р. У результаті цієї війни Ізраїль окупував територію сектору Гази і Західного берега і вже мав владу самотужки вирішувати їхню долю. Площа сектора Газа і Західного берега Йордану становила 365 км² з населенням близько 400-450 тис. осіб і 5,860 км² з населенням 900 тис. осіб відповідно станом на початок червня 1967 р. [3].

Саме в період ізраїльської окупації починають формуватися передумови для виникнення сектору Газа як специфічної квазідержави з радикальними і навіть терористичними угрупованнями. Втім, кінець 60-х – 70-ті роки були значно кращими для палестинців, ніж часи єгипетського і йорданського правління. В той час, як і сьогодні, Ізраїль економічно був набагато більш розвинутим за сусідні Єгипет і Йорданію. Це позитивно вплинуло на економічний добробут палестинців, багато з яких працювали в Ізраїлі (до початку першої інтифади в Ізраїлі працювали 70,000 жителів Гази) [4]. Проте згодом почалось погіршення політичної і економічної ситуації в кінці 1970-х років. Це пов'язано з приходом до влади в 1978 р. правоцентристської партії Лікуд на чолі з прем'єр-міністром Менахімом Бегіном. У рамках палестинського питання прибічники Лікуд принципово виступають проти створення палестинської держави – вони вважають, що існування держави Палестини екзистенційно загрожує мирному існуванню і інтересам Ізраїлю. В той самий час Організація Визволення Палестини (ОВП), яку на саміті Арабської Ліги в Рабаті, Марокко 28 жовтня 1974 року було визнано і проголошено «єдиним легітимним представником палестинського народу на всіх звільнених палестинських територіях» [5], мала схожу непримиренну позицію щодо факту існування держави Ізраїль. 9 пункт статуту ОВП 1968 р. стверджує, що «збройна боротьба – єдиний шлях до звільнення Палестини. Це загальна стратегія, а не просто тактична фаза...» [6]. Абсолютно радикальне, вороже сприйняття лідерами сторін одне одного не приводить ні до чого іншого, окрім загострення ворожнечі і поглиблення кризи. Лікуд розпочав політику «залізного кулака», суть якої – розширення і будівництво нових ізраїльських поселень на міжнародно визначених палестинських територіях, залякування арабів з метою спонукати їх до еміграції. Інтенсифікація цієї стратегії почалась з 1980 р., супроводжувалось постійними конфліктами між палестинцями й ізраїльською поліцією та армією. Сама Газа з початку ізраїльської окупації вперто їй протистояла збройними методами, а з 1980-го року через політику ізраїльської окупаційної влади насилля почало набирати обертів. Така ситуація, коли населення перебуває в атмосфері постійної агресії і ненависті, сприяє активному росту рівня радикалізації, особливо серед молоді.

Невід'ємним атрибутом сектору Газа є релігія. Роль ісламу в політиці Гази завжди мала більшу значимість, ніж на Західному березі, головним чином завдяки релігійній міжнародній організації під назвою «Мусульманське братство», яка знаходилась у Каїрі і мала своє відділення в Газі.

«Мусульманське братство» було масштабною панісламістською, фундаменталістською організацією, яка в Газі в основному займалась будівництвом мечетей, ісламських шкіл і просвітницькою діяльністю. В умовах зниження рівня життя жителів Газі в кінці 70-х – 80-х років, що збіглося з Іранською ісламською революцією 1979 р., яка в свою чергу надихнула палестинців, ісламський фундаменталізм у Газі почав набирати популярності. Насилля, конфлікт і ісламський радикальний фундаменталізм були основними факторами радикалізації суспільства Газі. Водночас «Мусульманське братство», активно займаючись благодійністю і розвиваючи суспільство в Газі, стрімко ставало популярним.

У цей період закладається фундамент для виникнення двох головних ісламістських терористичних організацій палестинців у Газі: Палестинського ісламського джихаду і Хамасу (Харакат аль-Мукавама аль-Ісламія), або Руху ісламського спротиву. ПД і Хамас є відгалуженнями «Мусульманського братства» і були створені як його члени в 1981 р. і 1987 р. відповідно, перша з них є більш радикальною, але меншою і слабшою, будучи, власне, військовою організацією. Більш важливим у контексті сектору Газі є Хамас, заснований імамом Ахмедом Ясіном і Абдель Азіз аль Рантісі. Він є набагато впливовішою і сильнішою організацією, оскільки, окрім військового, має й політичне крило. Постійна активна політична діяльність і ідейна відданість Хамасу палестинській справі забезпечила організації популярність серед палестинців.

У 1980-ті роки відбувалась активна боротьба між силами Ізраїлю і ОВП у Газі, на Західному березі і Лівані. Це був період, коли ОВП почала поступово втрачати військову потужність через зіткнення з військовими Ізраїлю і авторитет серед палестинців, особливо жителів Газі, через відхід від принципів неминучої збройної боротьби і невизнання Ізраїлю, закладених у Статуті ОВП 1968 р. Задля досягнення успіху в ослабленні ОВП ізраїльська окупаційна влада в Газі звернулася до принципу «розділай і володарюй»: палестинські ісламські фундаменталісти ворогували з секулярними націоналістами і левістами з ОВП, а тому ізраїльська влада спонсорувала членів «Мусульманського братства». Генерал Сегев, який був на чолі військової адміністрації в 1980-ті роки, під час інтерв'ю The New York Times прокоментував це так: «Ізраїльська влада надала мені фінанси, і військова адміністрація передає їх у мечеті» [7]. Аспекти і чинники, наведені вище, і ослаблення ОВП сприяли зміцненню радикальних ісламських угруповань у Газі, які вели активну збройну боротьбу, здійснювали теракти і грали основну роль у палестинських інтифадах.

З часів Ісламської революції 1979 року Іран був головним джерелом підтримки численних радикальних ісламістських рухів і організацій на Близькому Сході, в тому числі Хамасу і ПД. Довгий час Іран був єдиним життєво важливим джерелом для цих організацій завдяки спільним інтересам і ісламській ідеології. Іранські панісламські революційні прагнення створюють загрозу секулярним і монархічним режимам ключових арабських країн у регіоні. Єгипет і країни Аравійського півострова насторожено ставляться до Хамасу і ПД через їх радикально-релігійне бачення

і покровительство Ірану, обмежуючись лише гуманітарною підтримкою сектору Газа.

Проте, попри відмінність, корінь спільних інтересів можна побачити в закликах політичних представників Ірану і статутах палестинських бойових організацій – це бажання знищити Державу Ізраїль і утворити на його території ісламську державу. Таку ціль сповідують Хамас, ПІД і ліванська політично-військова організація Хезболла. Всі три є членами «Осі спротиву» – неофіційного фактичного об'єднання іранських сателітів і проіранських військових організацій, ціллю яких є боротьба, спротив західному імперіалізму. Під західним імперіалізмом у першу чергу вони вбачають присутність США на Близькому Сході і Державу Ізраїль – сіоністське утворення, яке є головним продуктом західного імперіалізму. У Хартії Ісламського Руху Спротиву (Хамас) 1988 р. зазначається, що однією з цілей руху є боротьба проти євреїв: «Наша боротьба проти євреїв є вельми великою і дуже серйозною» [8]. Хамас за своєю суттю є релігійно-націоналістичним утворенням, і в першу чергу прагне встановлення палестинської держави з ісламським законом, тобто халіфату. Проте, окрім цього, у всіх ісламських фундаменталістів є віра у встановлення в майбутньому світового мусульманського халіфату до настання Судного Дня. В 7 статті свого статуту Хамас зв'язує цю подію з війною проти євреїв, цитуючи хадит важливого в ісламі імама аль-Буркхані: «Судний День не настане, поки мусульмани не будуть боротись з євреями (вбивати євреїв), коли єврей буде ховатись за каменем чи деревом. Каміння і дерева будуть говорити: О мусульманине, О Абдулла (слуга Божий), тут єврей позаду мене, прийди і вбий його» [9]. Ця цитата із статуту Хамасу свідчить, що їх ідейна ціль – не просто захоплення Ізраїлю, а й винищення євреїв, що є обов'язком мусульманина. Така ідея безпосередньо закріплюється в кінці 28 статті статуту Хамасу: «Ізраїль, юдаїзм і євреї кидають виклик ісламу і мусульманському народу» [10]. Ідеологічний чинник є основним елементом побудови стійких відносин, підкріпленим політичними інтересами, як і у випадку Хамасу й Ірану.

Чому основна увага акцентується на Хамасі і його підтримці Іраном, коли мова йде про сектор Газа? Тому, що саме через вплив Хамасу в Газі наразі існує квазідержавна, непідконтрольна офіційно керівництву Палестинської автономії, а суттєва фінансова і збройна підтримка Ірану забезпечує їй життєдіяльність. На місці Хамасу керувати сектором Газа мала легітимна Палестинська національна адміністрація, яка була визнана ООН і Ізраїлем у тому числі.

У 1993 р. ОВП і Ізраїль визнали одне одного і підписали угоду у Вашингтоні, чим започаткували мирний процес. Мирний процес не досяг своєї цілі, а саме – встановлення миру, мирного співіснування й утворення держави Палестина на території сектору Гази і Західного берега на основі резолюцій 242 і 338. Проте до підписання перманентної угоди з утворенням держави Палестина до цього мав бути підписаний тимчасовий договір щодо створення палестинської автономії. Це і сталось з підписанням тимчасового договору в 1995 р. у Вашингтоні (Осло II), за яким мала бути

встановлена Палестинська автономія в секторі Газа і на Західному березі. Також у рамках Ословського мирного процесу за Каїрським договором або Газа-Єрихонською угодою 4 травня 1994 р. Ізраїль мав частково вивести війська з сектору і передати владу новоствореній Палестинській національній адміністрації. Оскільки процес зрештою провалився, повне виведення військового контингенту і цивільних ізраїльтян з ліквідацією ізраїльських поселень у секторі Газа відбулося аж у серпні-вересні 2005 року за ініціативи тодішнього прем'єр-міністра Арієля Шарона. «Ціль плану була покращити безпековий і міжнародний стан Ізраїлю за відсутності мирних переговорів з палестинцями» [11].

19 березня 2005 року палестинські фракції підписали Каїрську декларацію, якою знову затвердили ОВП як єдиного легітимного представника палестинського народу і включили в ОВП Хамас і ПІД. 25 січня 2006 року на території сектору Газа і Західному березі були проведені вибори в Палестинську законодавчу раду (ПЗР). Неочікувано для міжнародної спільноти перемогу отримала партія Хамас з 44,45% голосів, отримавши 74 з 132 місць у Раді. Партія Фатх на чолі з її засновником Ясером Арафатом (який також заснував ОВП і розпочав палестинський спротив) у свою чергу отримала 41,43% і 45 місць у Раді. Це була визначна подія в рамках палестинського питання, оскільки десятки років Фатх домінував у палестинській політиці і користувався неабиякою народною популярністю. Відхід від початкових принципів неминучої боротьби до визнання і співробітництва з Ізраїлем задля створення держави Палестина в межах 1967 р. багатьма вбачалось як зрада національної місії. Натомість розчарований електорат привабив до себе енергійний і войовничий Хамас, який вів активну пропаганду корінних принципів боротьби і дискредитував на тлі цього Фатх.

Попри те, що країнами і моніторинговими групами вибори були визнані чесними, президент Буш нагадав знову про позицію США щодо Хамасу: «Партія, яка проголошує знищення Ізраїлю, є партією, з якою ми не будемо вести справи. Я не бачу, як можливо бути партнером з державою, якщо ти є прихильником її знищення» [12]. Така сама реакція була і в прем'єр-міністра Ізраїлю Єхуда Ольмерта: «Палестинська адміністрація, очолювана Хамасом, не є нашим партнером» [13]. Хамас знаходився під міжнародним тиском, оскільки відкидав Ословські мирні угоди і здійснював збройні провокації проти Ізраїлю. Фатх та інші палестинські фракції відмовились утворити єдиний національний уряд разом з Хамасом після того, коли той відмовився від заяви Квартету (спільна ініціатива ООН, ЄС, США і РФ щодо врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту), що допомога палестинській владі буде здійснюватись у разі «... прихильності цього уряду принципам ненасильства, визнання Ізраїлю, прийняття попередніх угод і обов'язків, включаючи Дорожню мапу до миру» [14].

Врешті-решт Фатх і Хамас 8 грудня 2007 року в Мецці уклали договір щодо формування єдиного уряду, який був утворений в березні 2007 року. Проте це не поклато край ворожнечі, і організації готувались до збройного конфлікту між собою. «В червні 2007 року почалась ескалація, оскільки

ки Хамас був переконаний, що Палестинська президентська гвардія, яку з червня 2006 року тренував координатор з питань безпеки генерал-лейтенант США Кіт Дейтон, готувалась установити повний контроль над Газою» [15]. 10 червня почались збройні сутички між членами і союзниками Фатху і Хамасу в Газі. Через п'ять днів, 15 червня 2006 р. бойовикам Хамасу вдалось взяти під контроль весь сектор Газа й інституції Палестинської національної адміністрації, замінивши чиновників ПА своїми членами. Фатх цю подію називає військовим заколотом, а Хамас – превентивним ударом по силах Фатху, які завозили зброю в сектор і готувались усунути Хамас силою. Ці події стали усуненням у секторі Газа легітимної і міжнародно визнаної Палестинської адміністрації, створеної на основі домовленостей між Ізраїлем і ОВП. Фактично відбулось утворення невизнаної квазідержави, де вакуум влади був заповнений членами Хамасу. Наведене вище пояснює феномен сектору Газа і те, чому ця територія знаходиться в підвищеному міжнародно-правовому статусі.

Захоплення Хамасом влади в Газі в 2006 р. активізувало постачання зброї з Ірану, а Єгипет і Ізраїль встановили блокаду сектору – це був початок нового загострення арабо-ізраїльського конфлікту. Іран майже від початку заснування цих організацій активно надає їм фінансову підтримку, зброю власного виробництва і допомагає з виробництвом зброї в самому секторі Газа. Відповідно до даних Комітету у справах міжнародних відносин Палати представників, «фінансова підтримка Хамасу Іраном в 1995 р. дорівнювала \$30 мільйонам і коливалась від \$20 мільйонів до \$50 мільйонів щорічно між 1990 і 2000 роками» [16]. У 2002 р. аятолла Алі Хаменеї зустрівся з лідером ПД Рамаданом Шаллах у рамках конференції в Тегерані, де пообіцяв «...збільшити фінансування на 70%, щоб покрити витрати на рекрутинг молодих палестинців для суїцидальних операцій» [17]. Іран більш ніж утричі збільшив своє фінансування Хамасу за півроку до початку війни в Газі 2008-2009 рр.: «У кінці травня 2008 року деякі дані вказують на те, що Іран збільшив свою фінансову підтримку Хамасу до \$150 мільйонів для другої половини року» [18]. Напередодні війни в грудні 2008 року високопосадовці Вартових ісламської революції Ірану зустрілись у Дамаску з одним з лідерів Хамасу Кхаледом Мешалом, де було обговорено поставку зброї і спорядження організації. Як результат контрабандою було доставлено нові для Хамасу види зброї в Газу, включно ракети системи «Град», які мають набагато більшу дальність дії за кустарні ракети «Касам» місцевого виробництва [19]. Окрім фінансово-збройної підтримки, влада Ірану підтримувала Хамас тренуванням бойовиків у своїй країні і Лівані разом з бойовиками Хезболли. В 2012 році під час короткого конфлікту з Ізраїлем «...Іран, як повідомляється, постачав ПД ракети «Фажр-5», які мають дальність до 50-ти миль (80 км)» [20]. Окрім наведених даних, є багато інших численних випадків надання Іраном зброї і фінансів палестинським терористичним організаціям і висловлювання представників влади Ірану, Хамасу і ПД, які це підтверджують. Внаслідок серйозної збройної підтримки з боку Ірану Хамас і ПД мають широкий ракетний арсенал іранського виробництва, куди входять такі ракети, як «Фажр-3»,

«Фажр-5», «М302» (Сирія), а також власне місцеве виробництво різних ракет, де дальність деяких з них сягає 250 км [21].

Прямий збройний конфлікт між Газою і Ізраїлем відбувався з 2007 року, він супроводжувався трьома війнами у 2008-2009 рр., у 2014 р. і в 2023 р. з різними сутичками, нападами і вбивствами, викраденнями, обстрілами в періоди між ними. Протягом всього періоду конфлікту спостерігається тенденція не вщухання, а загострення зі зростанням смертності. З роками палестинський арсенал збільшувався і покращувався завдяки наданим Іраном ракетним технологіям і об'ємному фінансуванню з боку Катару, що в свою чергу привело до здійснення серйозніших атак на Ізраїль і сильнішої відплати у відповідь. Найкривавішою кульмінацією конфлікту є війна 2023 року. Відповідно до даних ізраїльських сил оборони, в суботу 7 жовтня, в останній день свята Сукот, близько 3000 терористів прорвали оборонний бар'єр і проникли в Ізраїль з території сектору Газа. Відповідно до інформації станом на 10 листопада внаслідок вторгнення загинуло більш ніж 270 військових і було вбито близько 1200 цивільних ізраїльтян (не включаючи іноземних громадян) [22]. Цю «операцію» було названо «Бурею Аль-Акси». У відповідь Ізраїль розпочав військову операцію під назвою «Залізні мечі», яка почалась з вигнання терористів зі своєї території, створення навколо Гази закритої воєнної зони і підготовки до наземного наступу. Водночас розпочалось активне і безпрецедентне бомбардування об'єктів у секторі Газа. 27 жовтня ізраїльські сили розпочали наступ всередині Гази. Станом на 10 листопада більше 11000 палестинців було вбито в Газі [23], точна кількість вбитих бойовиків невідома.

Слід відмітити серйозність можливих геополітичних наслідків війни між Ізраїлем і Газою 2023 року. На сьогодні це найбільший арабо-ізраїльський конфлікт з часів війни Судного Дня 1973 року, а масштабність і смертність вже давно перевищила Ліванську війну 2006 року. Певної іронічності ситуації надають слова Джейка Салівана – радника з національної безпеки США. 29 вересня 2023 року на заході, який був організований газетою «Atlantic», він розповів, що справи на Близькому Сході дедалі поліпшуються: відбувається мирний процес в Ємені, проіранські напади на військові бази США припинились, ситуація в Іраку стабільна, а «Близько-східний регіон сьогодні є спокійнішим, ніж це було за останні два десятиліття» [24]. Через тиждень відбулась організована атака Хамасу і ПІД. Це були непередбачувані і шокуючі події для світової спільноти, які підірвали хитку стабільність на Близькому Сході і зіпсували результати багатьох дипломатичних ініціатив у регіоні, над яким тепер висить загроза руйнівної регіональної війни.

До цього моменту відбувався активний рух у напрямі нормалізації відносин арабських країн з Ізраїлем. У цьому контексті особливу політичну вагу має нормалізація відносин з Саудівською Аравією – ключовою державою в регіоні. Авраамські угоди – ініціатива адміністрації Трампа, проголошена 2020 р. і спрямована на нормалізацію відносин між арабськими країнами і Ізраїлем. Угоди були названі в честь Авраама – предка єврейського і арабського народів, які пішли від його синів Ісаака і Ізмаїла.

Угоди були підписані між Ізраїлем і ОАЕ з Бахрейном в серпні і вересні відповідно, в грудні 2020 р. до угод приєдналися Марокко і Судан. У січні 2021 р. Адміністрація Байдена активно продовжила роботу в напрямі розширення процесу нормалізації відносин Ізраїлю з Саудівською Аравією, де були певні успіхи. На саміті G20 у вересні 2023 року було оголошено про створення економічного коридору «Індія-Близький Схід-Європа», 10 вересня було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Індією, США, Саудівською Аравією, ОАЕ, Францією, Німеччиною, Італією і ЄС. Такий масштабний економічний проєкт був би сильною противагою китайській ініціативі «Один пояс – один шлях». Маршрут потенційного коридору з'єднує Азію і Європу в обхід Ірану і Російської Федерації. Реалізація цього проєкту стратегічно послабить вплив Ірану на арабські країни і міцно взаємопов'яже їх економіки з ізраїльською.

Проте напад проіранських Хамасу та інших палестинських збройних організацій завадив реалізації проєкту і призупинив процес нормалізації в цілому. Фундаментальна ідея Хамасу і ПД – встановлення ісламської держави Палестина військовим шляхом зі знищенням Ізраїлю із залученням ісламського світу в цю справу. З цим наміром Хамас і ПД не полишають спроби відродження нової масштабної війни між Ізраїлем і навколишніми арабськими країнами, оскільки вважають, що саме у такий спосіб можна перемогти Ізраїль і встановити Палестину. Збройне вторгнення в Ізраїль не мало на меті військово-стратегічну перемогу над Ізраїлем. Його суть полягала в тому, щоб втягнути Ізраїль у війну проти Гази і в такий спосіб підірвати процес нормалізації з арабськими країнами чи навіть втягнути їх у конфлікт з Ізраїлем. З цієї причини палестинські терористи під час вторгнення більшість дорогоцінного часу посеред військових дій витрачали на вбивство і викрадення цивільних для того, щоб поставити Ізраїль у некомфортну іміджеву ситуацію і посіяти терор серед цивільного населення, яке б підштовхнуло владу до радикальних дій. У результаті ситуація, яка склалась, геополітично сприятлива для Ірану, за допомогою зброї якого здійснюється агресія проти Ізраїлю.

Хоча процес нормалізації не було повністю зруйновано, а лише призупинено, розвиток або навіть розширення конфлікту може звести нанівець багаторічні дипломатичні зусилля, спрямовані на встановлення миру, і втягнути регіон у новий цикл війн. Незважаючи на наміри прогресивного наслідного принца і фактичного лідера Саудівської Аравії Мухаммеда Бін Салмана використати «м'яку силу» королівства і зміцнити співпрацю з навколишніми країнами, чутливість населення арабських країн до палестинської проблеми змушує діяти відповідно.

Існує потенціал переростання локальної війни між Ізраїлем і Газою в регіональну з прямим залученням інших країн. Сьогоднішня війна між Газою та Ізраїлем суттєво відрізняється від попередніх тим, що є набагато інтенсивнішою і кривавішою і, отже, може спровокувати ширший регіональний конфлікт. У першу чергу це пояснюється суттєвим зміцненням військово-політичного впливу Ірану на Близькому Сході за останні роки, який не бажає об'єднання своїх противників. Як було зазначено раніше, з

цією метою Іран створив систему недержавних акторів і сателітів у різних куточках Близького Сходу, яка має назву «Вісь спротиву». Ще до початку наземної операції Ізраїлю 27 жовтня Іран і його найсильніший недержавний сателіт Хезболла в Лівані неодноразово заявляли, що початок наземної військової операції Ізраїлю в Газі – це червона лінія, яка потягне за собою відкриття другого фронту. Хоча це не відбулось з початком операції, потенціал розширення конфлікту існує. Паралельно з нападом палестинських терористичних організацій на півночі Ізраїлю почалися обмежені щоденні перестрілки, провоковані Хезболлою. З початку конфлікту лідер організації Хасан Насралла вперше виступив 3 листопада 2023 року. Багато хто очікував, що він офіційно оголосить про вступ організації в конфлікт з відкриттям другого фронту, проте він заявив, що «...ми вже беремо участь у цій битві ще з 8 жовтня» [25]. Хоча Хезболла не наважилась на відкриту війну з Ізраїлем так само, як і Іран, верховний лідер якого Алі Хаменеї на зустрічі з головою Хамасу Ісмаїлом Ханіє сказав, що «ви не попередили нас про ваш напад на Ізраїль 7 жовтня, тому ми не вступимо у війну від вашого імені» [26], все одно існує ризик повномасштабної війни Ізраїлю з Хезболлою на території Лівану. В 2006 році напередодні другої Ліванської війни ні Ізраїль, ні Хезболла не бажали повномасштабної війни, але прорахунки в локальних сутичках все ж таки привели до неї. Багато офіцерів високого рангу Сил оборони Ізраїлю «...вірять, що війна на півночі є неминучою, що підвищує ймовірність превентивного удару Ізраїлю, який приведе до потужної відповіді зі сторони Хезболли» [27]. Представники ізраїльської влади у відповідь на інтенсифікацію обстрілів зі сторони Хезболли висунули ультиматум з вимогою втілення Резолюції 1701 РБ ООН. Резолюцію було прийнято під час Ліванської війни 2006 р., і її суть полягає у відведенні недержавних збройних сил у Лівані на 30 км на північ за річку Літані і демілітаризації цієї зони задля відсутності військових дій між Ізраїлем і угрупованнями в Лівані. Резолюція не була виконана і юридично залишається в силі. «6 грудня міністр оборони Ізраїлю Йоав Галлант погрозив відкинути Хезболлу від ізраїльських кордонів і витіснити за ріку Літані. Він висловив особисте бажання вирішити проблему дипломатичним шляхом згідно з Резолюцією 1701, але й визнав, що Ізраїль готовий вжити військових заходів, щоб досягти цієї цілі. 17 грудня Галлант знову наголосив на цій вимозі» [28].

Попередньо президент Байден попередив сторони, які спробують скористатись ситуацією, не вступати в конфлікт проти Ізраїлю, оскільки це потягне за собою пряме військове втручання США проти них. Станом на 13 листопада дві морські ударні групи з авіаносцями «Двайт Ейзенхауер» і «Геральд» Форд вже були присутні в Середземному, Червоному морях і Індійському океані, окрім інших корабельних груп США і НАТО.

Водночас з 19 жовтня військово-політична шіїтська організація в Ємені Ансар Аллах, більш відома як Хуситський рух, який також фінансується Іраном і входить у «Вісь спротиву», розпочала запуски ракет і дронів у бік Ізраїлю із закликами підтримати і полегшити долю палестинців військовим шляхом. Вони також «...опублікували заяву..., закликаючи нації,

розташовані між Єменом і Ізраїлем, створити сухопутний коридор, щоб надати можливість серйозній військовій силі вступити в прямий бій з Ізраїлем» [29]. Запуски ракет і дронів не завдають серйозної шкоди, оскільки ПРО флоту США, Саудівської Аравії і Ізраїлю більшість з них успішно збивають. Проте така поведінка створює проблеми для дипломатичного становища Саудівської Аравії в ісламському світі. Між Саудівською Аравією і хуситами існує запекла ворожнеча з 2014 року, і сторони наразі мають намір укласти мирний договір. У цій ситуації Саудівській Аравії доводиться балансувати між Ізраїлем, хуситами і США, які намагаються завадити укладенню мирного договору.

Хусити погрожують нападати в Червоному морі на будь-які ізраїльські кораблі або кораблі третіх сторін, які прямують в Ізраїль, поки не буде припинено військову операцію в Газі. 19 листопада вони викрали вантажний корабель *Galaxy Leader*, який частково належить ізраїльському бізнесмену, але жодним чином не пов'язаний з самою державою Ізраїль чи ізраїльськими громадянами, як заявив уряд Ізраїлю. Це був перший інцидент викрадення вантажного корабля, після чого хусити продовжили атакувати або викрадати кораблі третіх сторін, «які пливли в Ізраїль». Це загрожує стабільності в районі міжнародного торгового шляху, що в свою чергу змушує міжнародне суспільство діяти: вчинення більшого тиску на Ізраїль або вжиття певних заходів проти хуситів. 18 грудня 2023 року секретар департаменту оборони США Лойд Остін опублікував заяву [30], де йдеться про формування міжнародної коаліції, в яку ввійшли США, Велика Британія, Канада, Франція, Італія, Нідерланди, Норвегія, Іспанія і Сейшели, і про початок проведення операції «Вартовий процвітання», суть якої полягає в захисті торгових кораблів у Червоному морі і Аденській затоці від хуситської загрози. На фоні війни в Газі і як один з її наслідків може бути розгорання військових дій між хуситами і міжнародною коаліцією в зоні найбільшого торговельного шляху, що ще дужче загрожує «великим полум'ям».

Також у зв'язку з війною в Газі з 17 жовтня почались напади на американські військові бази США в Сирії і Іраці за допомогою дронів. Відповідальність на себе взяв «Ісламський спротив Іраку» – об'єднання численних іракських військових організацій, таких, як Катаїб Хезболла, Асаїб Ахль Аль-Хак, Катаїб Саїд Аль-Шухада, Харакат Хезболла Аль-Нуджаба та ін. Шіїтські організації бойовиків, організовані і підтримувані Іраном, мають прямий зв'язок з Корпусом вартівих Ісламської революції. Вони заявили, що це є відповіддю на злочини ізраїльського режиму проти палестинського народу і втручання США у внутрішні справи Іраку. 1 листопада Акрам Аль-Каабі – лідер Харакат Хезболла Аль-Нуджаба на соціальній платформі X заявив, що «Ісламський рух опору вирішив у воєнний спосіб звільнити Ірак, і це рішення є узгодженим» [31]. Під «звільненням» мається на увазі прагнення вигнати військових США з Іраку. Активізація атак іракських бойовиків привела до відповіді з боку військових США, які починаючи з 27 жовтня завдали авіаудари по опорних пунктах бойовиків.

Війна між Ізраїлем і Газою за відсутності прямого втручання інших країн вже підпалила кілька небезпечних точок на Близькому Сході, де певні прорахунки в діях серед численних локальних перестрілок можуть привести до широкого регіонального конфлікту з імовірним втягненням у нього щонайменше Лівану, Сирії, США, Іраку. Невідомо, якими саме будуть наслідки цих подій, – це точка дислокації, напрям якої поки що точно спрогнозувати неможливо. Ситуація погіршується, і дедалі більше територій стають зонами бойових дій. Все залежить у першу чергу від дипломатичного балансування, рівня бойової обережності на місцях і закритих для публіки рішень еліт. Зрозуміло тільки те, що відбувається активна дестабілізація і дезінтеграція Близького Сходу, ризик спалаху ширшого конфлікту.

У глобалізованому цифровому світі з розвинутими системами пропаганди війна між Газою та Ізраїлем робить значний внесок у процес дестабілізації світу в цілому. Велика кількість людей у різних країнах світу з 7 жовтня почали проводити численні пропалестинські і проізраїльські мітинги. Настрої людей позначені високою емоційністю, різко виріс рівень антисемітизму і ісламофобії. Спільний звіт щодо росту антисемітизму від міністерства у справах діаспори Ізраїлю, Всесвітньої сіоністської організації і Єврейського агентства свідчить, що з 7 жовтня станом на 1 листопада кількість антисемітських інцидентів у цілому виросла на 1180%, тобто майже в 12 разів порівняно з довоєнним показником, а кількість випадків антисемітизму з елементами насилля на 330%, тобто у 3,3 разу [32]. Згідно із звітом Ради з американо-ісламських відносин, ріст ісламофобії і антиарабських сентиментів у США виріс на 216% порівняно з попереднім роком, особливо з початком війни [33].

Слід також відмітити, що в геополітичному контексті спалах цієї війни і сильна напруженість на Близькому Сході зробили підтримку Ізраїлю для США пріоритетною і зациклили ЗМІ на цих подіях, що, безперечно, відвертає увагу від війни РФ проти України. В Конгресі США ведуться дебати, чи надавати допомогу Ізраїлю і Україні разом в рамках одного законопроекту чи поокремо, і поки що це питання так і не вирішено. Напруженість на Близькому Сході підвищує ціни на нафту і ускладнює її поставки, що створює для РФ вигідну позицію надійного нафтового постачальника. Ця ситуація зближує в першу чергу РФ і Іран, в другу – Китай з ними політично і військово через протистояння інтересам спільного противника – США, якому буде складніше стримувати їх намагання змінити існуючий світовий порядок, підтримуючи своїх союзників на два, а то й на три чи більше фронтів. Розширення війни між Ізраїлем і Газою може спричинити ефект доміно з розгоранням більшої кількості конфліктів через нездатність або навіть небажання світових поліцейських підтримувати стабільність і контролювати події у світі.

Висновки. На нинішньому етапі сучасної історії існує проблемна територія під назвою сектор Газа. Ця територія керується радикальними ісламістськими угрупованнями. Витоки історії цієї території як окремого сектору – в першій арабо-ізраїльській війні 1948-1949 рр., після якої територія потрапила під окупацію Єгипту. Після Шестиденної війни 1967 р.

територія Гази опинилась під ізраїльською окупацією. Внаслідок довго-річної активної релігійно-політичної діяльності «Мусульманського братства» в Газі, постійного насилля між ізраїльтянами і палестинцями, поступової втрати боєздатності і популярності секулярно-націоналістичних організацій і головної організації палестинців ОВП лідерство захопили ісламістські радикальні формування.

Найбільшим з них є Хамас, який наразі керує сектором Газа і категорично відмовляється від мирного співіснування з Ізраїлем. У 2005 р. Ізраїль вивів свої війська з сектору Газа і дозволив там проведення виборів до Палестинської законодавчої ради. Хамас переміг на виборах у 2006 р., отримавши 44% голосів, а через кілька місяців силою усунув своїх політичних опонентів і водночас колег по владі з партії Фатх, закріпивши своє домінування в секторі. Це потягло за собою блокаду сектору з боку Ізраїлю, Єгипту, санкції США та інших країн. Владу Хамасу не було визнано міжнародною спільнотою, і вона залишається непідконтрольною легітимній Палестинській адміністрації. Це поставило сектор Газа поза міжнародно-правовим регулюванням, і на території фактично існує квазідержави. Після захоплення членами Хамасу влади в секторі Газа почались інтенсивні постійні сутички і війни між Ізраїлем і палестинськими терористичними організаціями, які активно підтримує Іран зброєю і фінансами. Іран є найвагомішим спонсором палестинських бойовиків і фактично спровокував новий етап розгортання арабо-ізраїльського конфлікту.

Війна між Ізраїлем і Газою, яка почалась 7 жовтня 2023 року, є найсерйознішою з усіх попередніх, вона спричинила ризик регіональної війни на Близькому Сході і має значний транскордонний вплив. Крім цього, ця війна зупинила, а в деяких аспектах зруйнувала мирну взаємоінтеграцію регіону і процес нормалізації відносин між Ізраїлем і арабськими країнами. Наслідком війни є загострення дестабілізації світового порядку, зближення суперників США між собою, ріст антисемітизму й ісламофобії і створення напружених відносин між пропалестинським і проізраїльським населенням у багатьох країнах світу.

Підсумовуючи, зазначимо, що терористичні дії Хамасу проти Ізраїлю – це продовження багаторічного ланцюга нерозв'язаності проблеми державності для палестинського народу. Цей конфлікт, попри його цинічної жорстокості, поки залишається складовою регіональної проблеми Близького Сходу. Порушення суверенітету іншої країни часто називають фундаментальним правилом, яке було відкинуто в результаті вторгнення Росії в Україну. Таким чином, сукупний ефект війни, розв'язаної проти України, призвів до деглобалізації, подальшої фрагментації глобального політичного порядку та до знищення системи європейської безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A/RES/181. United Nations, November 29, 1947. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/88/PDF/NR003888.pdf?OpenElement>

2. Charles D. Smith. Palestine and the Arab-Israeli Conflict. Ninth Edition. Bedford/St. Martin's, Boston, 2017. P. 327.
3. Janet Abu-Lughod. Demographic Consequences of the Occupation. Middle East Research and Information Project, June 1983. URL: <https://merip.org/1983/06/demographic-consequences-of-the-occupation/#:~:text=At%20the%20time%20of%20the,the%20rest%20were%20temporarily%20outside.>
4. Charles D. Smith. Palestine and the Arab-Israeli Conflict. Ninth Edition. Bedford/St. Martin's, Boston, 2017. P.596.
5. United Nations. PLO sole legitimate representative of the Palestinian people – LAS Rabat Summit – resolution. 28 october, 1974. Clause number 2. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-194621/>
6. The Palestinian National Charter: Resolutions of the Palestine National Council. Avalon Project, 1968. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/plocov.asp
7. David K. Shipler. Under Gaza's calm surface: death, drugs, intrigue. The New York Times, March 28, 1981. URL: <https://www.nytimes.com/1981/03/28/world/under-gaza-s-calm-surface-death-drugs-intrigue.html>
8. The Covenant of The Islamic Resistance Movement. Introduction. The Avalon Project, 18 August, 1988. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hamas.asp
9. Ibid. Article 7.
10. Ibid. Article 28.
11. Israel Missions Around The World. Israel's Disengagement from Gaza and North Samaria (2005). URL: <https://embassies.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/Israels%20Disengagement%20Plan-%202005.aspx#:~:text=The%20purpose%20of%20the%20plan,in%2025%20settlements%20were%20evicted.>
12. Aaron D. Pina. Palestinian Elections. CRS Report for Congress, February 9, 2006. P. 11. URL: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL33269.pdf>
13. Ibid.
14. United Nations. Statement by Middle East Quartet. 30 January 2006. URL: <https://press.un.org/en/2006/sg2104.doc.htm>
15. IISS Strategic Comments. Hamas Coup in Gaza. The International Institute for Strategic Studies, Volume 13, Issue 05, June 2007. URL: <https://web.archive.org/web/20081020132918/http://www.iiss.org/EasysiteWeb/getresource.axd?AssetID=2571&type=full&servicetype=Attachment>
16. House of Representatives Committee documents. Iran: A Quarter-Centure of State-Sponsored Terror. February 16, 2005. P. 43. URL: https://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa98810.000/hfa98810_0.HTM#43
17. Ibid. P. 43.
18. Charlie Szrom. Iran-Hamas Relationship in 2008. Critical Threats, 18 February 2009. URL: https://www.criticalthreats.org/analysis/iran-hamas-relationship-in-2008#_edn47b30a5ff811f1205f68b4d962254db818
19. Con Coughlin. Analysis: Israel's Gaza offensive also confronts Iran. The Telegraph, 10 January 2009. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/israel/4214324/Analysis-Israels-Gaza-offensive-also-confronts-Iran.html>
20. Daniel Levin. History of Iran, Hamas & Islamic Jihad Ties. United States Institute of Peace, 11 October 2023. URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>

21. Fabian Hinz. Iran Transfers Rockets to Palestinian Groups. Wilson Center, May 19, 2021. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/irans-rockets-palestinian-groups>
22. Aaron Boxerman. What We Know About the Death Toll in Israel From the Hamas-Led Attacks. The New York Times, November 12, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/11/12/world/middleeast/israel-death-toll-hamas-attack.html#:~:text=Israel%20revised%20its%20official%20estimated,Ministry%20said%20on%20Friday%20night>
23. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. Hostilities in the Gaza Strip and Israel | Flash Update #37. 12 November, 2023. URL: <https://ochaopt.org/content/hostilities-gaza-strip-and-israel-flash-update-37>
24. Gal Beckerman. "The Middle East Region Is Quieter Today Than It Has Been in Two Decades". The Atlantic, October 7, 2023. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2023/10/israel-war-middle-east-jake-sullivan/675580/>
25. Al Jazeera. Hezbollah's Hassan Nasrallah speech on Israel-Hamas war: Key takeaways. November 3, 2023. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/11/3/hezbollahs-hassan-nasrallah-speech-on-israel-hamas-war-key-takeaways>
26. Parisa Hafezi, Laila Bassam and Arshad Mohammed. Insight: Iran's 'Axis of Resistance' against Israel faces trial by fire. Reuters, November 16, 2023. URL: [https://www.reuters.com/world/middle-east/irans-axis-resistance-against-israel-faces-trial-by-fire-2023-11-15/#:~:text=DUBAI%2C%20Nov%2015%20\(Reuters\),the%20war%20on%20your%20behalf](https://www.reuters.com/world/middle-east/irans-axis-resistance-against-israel-faces-trial-by-fire-2023-11-15/#:~:text=DUBAI%2C%20Nov%2015%20(Reuters),the%20war%20on%20your%20behalf)
27. Bilal Y. Saab. The closer Israel gets to destroying Hamas, the more likely war with Hezbollah becomes. Chatham House, 17 November, 2023. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/11/closer-israel-gets-destroying-hamas-more-likely-war-hezbollah-becomes>
28. Sheldon Kirshner. Lebanon could be dragged into a war with Israel. The Times of Israel, December 19, 2023. URL: <https://blogs.timesofisrael.com/lebanon-could-be-dragged-into-a-war-with-israel/>
29. Tom O'Connor. Iran-Backed Houthis Threaten All-Out War on Israel by Land, Air and Sea. Newsweek 90, November 14, 2023. URL: <https://www.newsweek.com/iran-backed-houthis-threaten-all-out-war-israel-land-air-sea-1843770>
30. U.S. Department of Defense. Statement from Secretary of Defense Lloyd J. Austin III on Ensuring Freedom of Navigation in the Red Sea. December 18, 2023. URL: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3621110/statement-from-secretary-of-defense-lloyd-j-austin-iii-on-ensuring-freedom-of-n/>
31. Avin Youssef. Iraqi Islamic Resistance vows to liberate Iraq 'militarily'. North Press Agency, November 1, 2023. URL: <https://npasyria.com/en/107022/>
32. Zvika Klein. Global antisemitism soars by 1,180% amid war with Hamas. The Jerusalem Post, November 1, 2023. URL: <https://www.jpost.com/diaspora/antisemitism/article-771154>
33. Maya Yang. Islamophobia and antisemitism on rise in US amid Israel-Hamas war. The Guardian, November 10, 2023. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2023/nov/10/us-islamophobia-antisemitism-hate-speech-israel-hamas-war-gaza>

REFERENCES

1. A/RES/181. United Nations, November 29, 1947. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/88/PDF/NR003888.pdf?OpenElement> [in English].
2. Charles D. Smith. (2017). Palestine and the Arab-Israeli Conflict. Ninth Edition. Bedford/St. Martin's, Boston. P. 327 [in English].
3. Janet Abu-Lughod. Demographic Consequences of the Occupation. Middle East Research and Information Project, June 1983. Retrieved from <https://merip.org/1983/06/demographic-consequences-of-the-occupation/#:~:text=At%20the%20time%20of%20the,the%20rest%20were%20temporarily%20outside> [in English].
4. Charles D. Smith. (2017). Palestine and the Arab-Israeli Conflict. Ninth Edition. Bedford/St. Martin's, Boston. P.596 [in English].
5. United Nations. PLO sole legitimate representative of the Palestinian people – LAS Rabat Summit – resolution. 28 october, 1974. Clause number 2. Retrieved from <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-194621/> [in English].
6. The Palestinian National Charter: Resolutions of the Palestine National Council. Avalon Project, 1968. Retrieved from https://avalon.law.yale.edu/20th_century/plocov.asp [in English].
7. David K. Shipler. Under Gaza's calm surface: death, drugs, intrigue. The New York Times, March 28, 1981. Retrieved from <https://www.nytimes.com/1981/03/28/world/under-gaza-s-calm-surface-death-drugs-intrigue.html> [in English].
8. The Covenant of The Islamic Resistance Movement. Introduction. The Avalon Project, 18 August, 1988. Retrieved from https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hamas.asp [in English].
9. Ibid. Article 7 [in English].
10. Ibid. Article 28 [in English].
11. Israel Missions Around The World. Israel's Disengagement from Gaza and North Samaria (2005). Retrieved from <https://embassies.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/Israels%20Disengagement%20Plan-%202005.aspx#:~:text=The%20purpose%20of%20the%20plan,in%2025%20settlements%20were%20evicted> [in English].
12. Aaron D. Pina. Palestinian Elections. CRS Report for Congress, February 9, 2006. P. 11. Retrieved from <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL33269.pdf> [in English].
13. Ibid [in English].
14. United Nations. Statement by Middle East Quartet. 30 January 2006. Retrieved from <https://press.un.org/en/2006/sg2104.doc.htm> [in English].
15. IISS Strategic Comments. Hamas Coup in Gaza. The International Institute for Strategic Studies, Volume 13, Issue 05, June 2007. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20081020132918/http://www.iiss.org/EasysiteWeb/getresource.axd?AssetID=2571&type=full&servicetype=Attachment> [in English].
16. House of Representatives Committee documents. Iran: A Quarter-Centure of State-Sponsored Terror. February 16, 2005. P. 43. Retrieved from https://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa98810.000/hfa98810_0.HTM#43
17. Ibid. P. 43 [in English].

18. Charlie Szrom. Iran-Hamas Relationship in 2008. Critical Threats, 18 February 2009. Retrieved from https://www.criticalthreats.org/analysis/iran-hamas-relationship-in-2008#_edn47b30a5ff811f1205f68b4d962254db818 [in English].
19. Con Coughlin. Analysis: Israel's Gaza offensive also confronts Iran. The Telegraph, 10 January 2009. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/israel/4214324/Analysis-Israels-Gaza-offensive-also-confronts-Iran.html> [in English].
20. Daniel Levin. History of Iran, Hamas & Islamic Jihad Ties. United States Institute of Peace, 11 October 2023. Retrieved from <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad> [in English].
21. Fabian Hinz. Iran Transfers Rockets to Palestinian Groups. Wilson Center, May 19, 2021. Retrieved from <https://www.wilsoncenter.org/article/irans-rockets-palestinian-groups> [in English].
22. Aaron Boxerman. What We Know About the Death Toll in Israel From the Hamas-Led Attacks. The New York Times, November 12, 2023. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2023/11/12/world/middleeast/israel-death-toll-hamas-attack.html#:~:text=Israel%20revised%20its%20official%20estimated,Ministry%20said%20on%20Friday%20night> [in English].
23. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. Hostilities in the Gaza Strip and Israel | Flash Update #37. 12 November, 2023. Retrieved from <https://ochaopt.org/content/hostilities-gaza-strip-and-israel-flash-update-37> [in English].
24. Gal Beckerman. "The Middle East Region Is Quieter Today Than It Has Been in Two Decades". The Atlantic, October 7, 2023. Retrieved from <https://www.theatlantic.com/international/archive/2023/10/israel-war-middle-east-jake-sullivan/675580/> [in English].
25. Al Jazeera. Hezbollah's Hassan Nasrallah speech on Israel-Hamas war: Key takeaways. November 3, 2023. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2023/11/3/hezbollahs-hassan-nasrallah-speech-on-israel-hamas-war-key-takeaways> [in English].
26. Parisa Hafezi, Laila Bassam and Arshad Mohammed. Insight: Iran's 'Axis of Resistance' against Israel faces trial by fire. Reuters, November 16, 2023. Retrieved from [https://www.reuters.com/world/middle-east/irans-axis-resistance-against-israel-faces-trial-by-fire-2023-11-15/#:~:text=DUBAI%2C%20Nov%2015%20\(Reuters\),the%20war%20on%20your%20behalf](https://www.reuters.com/world/middle-east/irans-axis-resistance-against-israel-faces-trial-by-fire-2023-11-15/#:~:text=DUBAI%2C%20Nov%2015%20(Reuters),the%20war%20on%20your%20behalf) [in English].
27. Bilal Y. Saab. The closer Israel gets to destroying Hamas, the more likely war with Hezbollah becomes. Chatham House, 17 November, 2023. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/2023/11/closer-israel-gets-destroying-hamas-more-likely-war-hezbollah-becomes> [in English].
28. Sheldon Kirshner. Lebanon could be dragged into a war with Israel. The Times of Israel, December 19, 2023. Retrieved from <https://blogs.timesofisrael.com/lebanon-could-be-dragged-into-a-war-with-israel/> [in English].
29. Tom O'Connor. Iran-Backed Houthis Threaten All-Out War on Israel by Land, Air and Sea. Newsweek 90, November 14, 2023. Retrieved from <https://www.newsweek.com/iran-backed-houthis-threaten-all-out-war-israel-land-air-sea-1843770> [in English].
30. U.S. Department of Defense. Statement from Secretary of Defense Lloyd J. Austin III on Ensuring Freedom of Navigation in the Red Sea. December 18, 2023. Retrieved

- from <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3621110/statement-from-secretary-of-defense-lloyd-j-austin-iii-on-ensuring-freedom-of-n/> [in English].
31. Avin Youssef. Iraqi Islamic Resistance vows to liberate Iraq 'militarily'. North Press Agency, November 1, 2023. Retrieved from <https://npasyria.com/en/107022/> [in English].
  32. Zvika Klein. Global antisemitism soars by 1,180% amid war with Hamas. The Jerusalem Post, November 1, 2023. Retrieved from <https://www.jpost.com/diaspora/antisemitism/article-771154> [in English].
  33. Maya Yang. Islamophobia and antisemitism on rise in US amid Israel-Hamas war. The Guardian, November 10, 2023. Retrieved from <https://www.theguardian.com/us-news/2023/nov/10/us-islamophobia-antisemitism-hate-speech-israel-hamas-war-gaza> [in English].

УДК 327(477+410):061.2(410)

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).78–91

Юрій Мателешко,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних студій

та суспільних комунікацій ДВНЗ

«Ужгородський національний університет»

БРИТАНСЬКА РАДА В УКРАЇНІ: ГОЛОВНІ НАПРЯМИ, ЕТАПИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ (1992–2024)

Проаналізовано мовний, освітній, соціальний та культурно-мистецький напрями діяльності Британської Ради в Україні протягом 1992–2024 рр. Ключовими етапами функціонування інституції були: 1) період становлення (1990-ті – початок 2000-х рр.); 2) розширення діяльності та поглиблення зв'язків із цільовими аудиторіями (початок 2000-х рр. – середина 2010-х рр.); 3) робота з урахуванням викликів та умов воєнного часу (з 2014 р., а особливо з 2022 р.). Головними результатами діяльності Британської Ради в Україні є формування позитивного іміджу Сполученого Королівства, популяризація та підвищення вагомості англійської мови, а також розвиток активних груп громадянського суспільства в країні.

Ключові слова: Британська Рада, Україна, Сполучене Королівство, громадська дипломатія, «м'яка сила».

The article considers the main directions, stages, features and results of the British Council's activity in Ukraine during 1992–2024. The British Council is one of the most known and influential public diplomacy institutions involved in promoting the international image of the United Kingdom, its language, culture and values. The main areas of the institution's activities in Ukraine are linguistic, educational, social and cultural-artistic. The first two areas are quite closely interrelated, since the main emphasis in interaction with school and higher education is on learning the English language. In addition, the activities of the British Council in these areas take place in close cooperation with the Ministry of Education and Science of Ukraine. The key stages of the institution's functioning in Ukraine are: 1) the formative period (1990s – early 2000s); 2) expansion of activities and deepening of relations with target audiences (early 2000s – mid-2010s); 3) activity taking into account the challenges and conditions of wartime (since 2014, and especially since 2022). At the last stage, the British Council has been focusing on the needs of people and institutions most affected by the war. The main target groups to which the British Council's programs in Ukraine are primarily aimed are pupils and students, teachers and lecturers, as well as social activists and artists. The predominantly young audience covered by British Council projects is generally quite numerous. The main results of the British Council's activities in Ukraine are the formation of the United Kingdom's positive image, the popularization and growing importance of the English language, as well as the development of active civil society

groups in the country. In general, the activities of the British Council contribute to the Europeanization of Ukraine, its closer integration with Western civilization.

Keywords: *British Council, Ukraine, United Kingdom, public diplomacy, soft power.*

Британська Рада (далі – БР) є однією за найбільш помітних та впливових інституцій публічної (громадської) дипломатії, що займається просуванням міжнародного іміджу Сполученого Королівства, його мови, культури та цінностей. БР водночас є благодійною організацією, виконавчим позавідомчим державним органом, що спонсорується міністерством закордонних справ, та державною корпорацією. Інституцію, що має 90-річний досвід діяльності та сьогодні функціонує в понад 100 країнах світу, називають уособленням політики «м'якої сили» Великої Британії. Актуальність дослідження проблеми діяльності БР в Україні пояснюється тим істотним впливом, який вона вже протягом 32 років здійснює на різні сфери життя українського суспільства та держави, а також на розвиток українсько-британського стратегічного партнерства загалом.

Питання діяльності БР в Україні ще не було предметом спеціального дослідження, хоча ті чи інші аспекти цієї теми висвітлювали А.Грубінко (в контексті українсько-британських відносин у сферах освіти, культури та суспільства 1991–2004 рр. [1]), М.Трофименко (коротка характеристика головних напрямів діяльності БР в Україні [2, с. 306–307]), А.Шуляк (участь БР у реалізації програм ЄС, що впроваджуються в Україні [4]), Ю.Лялька (стислий огляд у зв'язку із «м'якою силою» та публічною дипломатією Сполученого Королівства в Україні [14, с. 74–75]). Отже, сьогодні є потреба більш широко (у контексті як хронологічного, так і проблемного зрізів) та комплексно висвітлити діяльність БР в Україні.

Мета статті – з'ясувати головні напрями, особливості та результати функціонування БР в Україні протягом 1992–2024 рр., а також виокремити ключові етапи цього процесу.

Становлення діяльності БР в Україні відбувається протягом 1990-х рр. – початку 2000-х рр. У листопаді 1992 р. було відкрито перший офіс організації в Києві [5]. В угоді між Україною та Сполученим Королівством про освітню, наукову та культурну співпрацю 1993 р. БР була визначена головним агентом британського уряду для налагодження та просування співробітництва в цих галузях [3]. Протягом 1993–1995 рр. організація розширила географію своєї діяльності, відкривши ресурсні центри англійської мови у Львові, Одесі, Харкові та Донецьку [5]. В цей же час БР також почала просувати мистецтво Великобританії по всій Україні. У 1995 р. інституція розпочала співпрацю із Збройними Силами України, пов'язану із викладанням англійської мови та наданням інформаційних послуг [1, с. 121]. Впродовж 1996–1999 рр. БР налагодила перші партнерські відносини з місцевими навчальними та культурними закладами, а також міською владою у згаданих п'яти містах. До співробітництва залучаються експерти у галузі освіти і викладання мов, митці, медіа-професіонали та науковці з Великобританії. На початку 2000 р. БР підтримала ініціативу ЄС щодо розвитку громадянсько-

го суспільства в Україні через Британські центри громадянських ініціатив, які діяли в чотирьох її регіональних представництвах. Цього року було відкрито нове велике приміщення БР на Подолі у Києві, що дозволило пропонувати навчальні курси англійської мови та екзаменаційні послуги для широкої аудиторії, а також підтримувати належний навчальний процес. У 2000 р. також було розпочато проєкт з англійської мови для українських миротворчих сил [5]. Протягом 2002 р. в рамках програми «Миротворча англійська» БР провела навчання англійської мови більш ніж тисячі офіцерів [1, с. 124]. У першій половині 2000-х рр. інформаційні та інші проєкти БР охопили всі 25 адміністративних одиниць України, де проводилися, зокрема, Дні Великобританії [5]. До них була залучена молодь, зацікавлена в навчанні у Сполученому Королівстві, викладачі, підприємці, а також усі ті, хто вивчає англійську по всій Україні.

Пріоритетним напрямом роботи БР є сприяння вивченню **англійської мови**, зокрема через організацію відповідних курсів усіх рівнів: від початкового до досконалого. У 2006–2013 рр. БР започаткувала викладання англійської для зовсім маленьких дітей та корпоративних клієнтів, зокрема державних службовців. У 2014–2016 рр. організація щороку проводила навчання для майже 500 державних службовців вищої ланки, залучених до європейської інтеграції України. До повномасштабного вторгнення РФ англійську мову можна було вивчати як у навчальних центрах БР в Україні, так і онлайн. Тільки в Києві кожного семестру БР навчала близько 1000 дітей і 1000 дорослих [5]. З 2022 р. всі курси англійської мови проводяться в дистанційному форматі. До викладання БР залучає висококваліфікованих та досвідчених викладачів, які використовують прогресивні освітні методики. Рівні володіння мовою та дипломи про закінчення курсів відповідають кваліфікаційній системі Common European Framework, яка використовується для оцінки мовних навичок організаціями та роботодавцями по всій Європі. [11].

БР разом із світовими експертами створила онлайн-ресурс для вивчення англійської LearnEnglish, за допомогою якого можна самостійно навчатися та практикуватися в читанні, аудіюванні, мовленні та письмі [12]. Організація також пропонує низку безкоштовних додатків із вивчення англійської мови: LearnEnglish Podcasts, Johnny Grammar's Word Challenge, LearnEnglish Grammar, LearnEnglish Sounds Right, LearnEnglish Kids: Playtime, LearnEnglish Videos.

БР в Україні також пропонує послуги тестування знання англійської мови, яке можна пройти очно (в екзаменаційних центрах) та онлайн. Сьогодні, зокрема, актуальними є найпопулярніший у світі тест IELTS, що визнається у більш ніж 140 країнах, багаторівневий та гнучкий тест Aptis (є версії для підлітків, організацій тощо), а також тест для мобільних пристроїв EnglishScore, який може використовуватися роботодавцями та освітніми закладами для швидкого оцінювання рівня англійської персоналу та студентів [22].

Робота БР у сфері **шкільної освіти** спрямована на створення можливостей для вдосконалення професійної майстерності вчителів англій-

ської мови, спираючись на британський досвід та інновації в цій галузі. Протягом 2000-х – 2010-х рр. БР співпрацювала з Міністерством освіти і науки України щодо розробки навчальної програми англійської мови для спеціальних цілей та національної навчальної програми для інститутів перепідготовки вчителів [5]. БР та МОН України в рамках проекту «Післядипломна освіта вчителів англійської мови» (2010–2012 рр.) було розроблено програму та навчальний курс безперервної педагогічної освіти вчителів англійської мови. Її основою є Рамка безперервного професійного розвитку вчителів БР, яка була адаптована до системи кваліфікаційних рівнів України [6]. Протягом 2019–2021 рр. Україна була однією з країн, де впроваджувалася програма «Майбутня англійська» (Future English), що мала на меті вирішити проблему низького рівня володіння англійською мовою випускників шкіл, які вступають до закладів вищої освіти або починають працювати [19]. В Листі про наміри, підписаному між БР та МОН України 2019 р., зазначається, що сторони спільно працюватимуть над реалізацією цього проекту, який полягає у проведенні досліджень за двома напрямками: 1) «вплив англійської мови» (дослідження рівня володіння англійською мовою старшокласниками); 2) «аналіз потреб вчителів англійської мови» (через опитування та аудиторні спостереження) [13]. У 2020 р. БР в Україні започаткувала два проекти: програму наставництва у школі для вчителів англійської мови та курс «Ключові уміння 21-го століття» для вчителів-предметників і методистів [19]. Серед головних завдань останнього проекту – навчити створювати умови для розвитку в учнів умінь критичного мислення, розв’язування проблем, цифрової грамотності через творчість та уяву, спілкування та співпрацю.

З початку повномасштабної російсько-української війни БР скоригувала свою діяльність відповідно до нових викликів. У травні 2022 р. нею було проведено широке опитування щодо професійних потреб вчителів англійської мови в умовах воєнного часу, на основі якого сформовано відповідні висновки та пропозиції. В серпні 2022 р. з метою допомогти українським вчителям англійської мови організувати навчальний процес під час війни БР започаткувала курс «Викладання та навчання у важкі часи», який охопив близько 1600 чоловік (переважно вчителів, які є переміщеними особами або працюють з переміщеними учнями). У серпні 2023 р. він був переформатований у проєкт SWITLO (Skills and Well-being in Teacher Learning Opportunities), який відкрив можливості професійного розвитку вчителям англійської мови з усіх регіонів України. Протягом першого заходу проєкту, що відбувся 29–31 січня 2024 р. у Кракові, 128 українських учителів дізналися, як створити та надалі розвивати групи (спільноти) професійної майстерності. Планується, що до проєкту SWITLO, який триватиме до березня 2026 р., буде залучено 1500 вчителів англійської мови (фасилітаторів), яким буде надано повну підтримку в організації, управлінні та сприянні роботі груп професійного розвитку в їхніх школах чи громадах. Орієнтовна чисельність однієї групи – 10 чоловік, що збільшує охоплення програми до 15000 вчителів англійської мови, які, поміж іншого, отримують матеріали щодо підтримки психічного здоров’я учасників

освітнього процесу під час війни. На підтримку реформи «Нова українська школа» БР був розроблений курс професійної підготовки вчителів англійської мови «Викладання англійської у новому контексті: базова середня освіта, 7–9 класи», який успішно пройшов пілотування у березні 2023 р. на платформі Online Teacher Community. Основний фокус курсу зосереджений на розвитку навичок дистанційного викладання, поглибленні розуміння нових технологій та цифрової грамотності. Протягом липня 2023 р. – березня 2024 р. курс пройшли п'ять когорт учасників (близько 4000 вчителів) [19]. Професійному розвитку українських вчителів англійської мови також сприяє створений БР онлайн-ресурс TeachingEnglish [23], де містяться плани уроків, навчальні курси, статті, дописи експертів у блогах, вебіари, записи конференцій тощо.

Діяльність БР у сфері **вищої освіти** спрямована на підвищення якості викладання (перш за все англійської мови) в українських вишах, розвиток лідерських та підприємницьких навичок студентів, підтримку міжнародного партнерства університетів, сприяння академічному обміну, а з недавнього часу – підвищення потенціалу та конкурентоспроможності вищих навчальних закладів, переміщених зі сходу України [17].

У 2013 р. з метою удосконалення методичної підготовки майбутніх учителів англійської мови у закладах вищої освіти БР та МОН України започаткували проєкт «Шкільний учитель нового покоління», результатом якого стала розробка та апробація нової типової програми з методики навчання англійської мови, в якій головний акцент зроблено на практичній частині освітнього процесу. У грудні 2014 р., після того, як МОН України визначило підвищення рівня володіння англійською у ВНЗ одним із пріоритетів своєї діяльності, БР розпочала проєкт «Англійська мова для університетів», що мав на меті допомогти українським вишам впровадити стандарти володіння англійською мовою і підвищити рівень її викладання та вивчення. В рамках програми було організовано школи професійної майстерності, до яких безпосередньо було залучено близько 3000 викладачів із 32 університетів. На основі рекомендацій проєкту БР спільно з МОН України було розроблено «Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти», покликані сприяти підвищенню якості освітніх послуг, реалізації європейських і глобальних прагнень України та її економічному зростанню [10]. В 2019 р. у партнерстві з Інститутом вищої освіти НАПН України та Advance HE (Велика Британія) БР долучилась до реалізації проєкту «Програма вдосконалення викладання у вищій освіті», в якому взяли участь представники (викладачі та менеджери) 30 українських ЗВО [17].

Важливе місце серед проєктів БР у галузі вищої освіти займають програми лідерства, сприяння яким здійснює МОН України. Так, у 2016–2019 рр. у партнерстві з Інститутом вищої освіти НАПН України та британською Фундацією лідерства для вищої освіти БР реалізовує Програму розвитку лідерського потенціалу університетів України. У ній брали участь команди, члени яких представляли різні ланки академічної спільноти (управлінську, адміністративну, студентську тощо). Результатом

впровадження програми було створення національної мережі «агентів змін» – фахівців, готових упроваджувати інноваційні зміни у своїх ЗВО, а також запровадження механізмів співпраці та обміну ефективною практикою розвитку лідерського потенціалу університетів [17]. З метою сприяння формуванню лідерських компетенцій студентів та здобуття ними навичок зі створення ініціатив, спрямованих на підвищення ефективності та якості освітнього процесу, БР реалізувала програму Student Action (2018–2019 рр.) [17]. У партнерстві з МОН України та Фондом Президента України з підтримки освіти, науки та спорту БР сьогодні впроваджує пілотний цикл програми «Лідери трансформації університетів задля відродження України» (2023–2024 рр.), яка спрямована на розвиток лідерського потенціалу та зміцнення інституційної спроможності українських університетів, що важливо для відбудови та майбутнього розвитку країни [17].

У 2018 р. розпочато п'ятирічну ініціативу БР Creative Spark, спрямовану на підтримку міжнародних партнерств університетів для розвитку підприємницької освіти та креативної економіки. В Україні діяло 10 партнерств Creative Spark, до яких були залучені 13 університетів і 11 організацій із України та 10 британських вишів. Організації-партнери Creative Spark запропонували студентам не тільки підвищити їхні підприємницькі навички, але й знання бізнес-англійської [17].

З 2020 р. БР розпочала впровадження трирічної програми всеукраїнської академічної мобільності «САМ Україна», метою якої було сприяння міжрегіональній академічній співпраці між закладами вищої освіти та культурному діалогу між молоддю через короткотерміновий обмін у межах України. У цьому ж році за підтримки ЄС почалась реалізація трирічного проєкту з підвищення потенціалу та конкурентоспроможності переміщених університетів (зокрема Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля та Маріупольського державного університету) [17].

Серед проєктів БР у галузі вищої школи особливе місце займають програми, пов'язані з військовою освітою, а також гендерною рівністю. У цьому контексті можна виокремити спільний проєкт Посольства Великої Британії в Україні та Міністерства оборони України «Викладання англійської мови у військових університетах», який реалізовує БР через організацію курсів підвищення кваліфікації викладачів військових навчальних закладів [10]. Організація також впроваджує гранти у сфері гендерної рівності, що покликані допомогти вишам та науковим установам в Україні та Сполученому Королівстві побудувати партнерства та розпочати системні зміни щодо подолання проблеми недостатнього представництва жінок на керівних посадах [17].

БР також займається промоцією навчання у Великій Британії, яке гарантує високу якість освіти та міжнародне визнання одержаних дипломів. З цією метою був створений вебресурс Study UK, який містить необхідну для закордонних абітурієнтів інформацію про британські коледжі та університети, різні курси, вартість навчання та стипендії, проживання, візові питання тощо. Протягом жовтня 2021 р. – лютого 2022 р. для знайомства з університетами Сполученого Королівства, а також можливостями та пер-

спективами навчання та працевлаштування в цій країні, був організований онлайн-ярмарок Study UK. БР також просуває курси англійської мови у самій Великій Британії, які включають в себе літні навчальні канікули для всієї родини, інтенсивні заняття для кар'єри та річний загальноосвітній курс англійської мови. Високий рівень якості того чи іншого курсу гарантує система акредитації БР. Для закордонних учнів віком від 7 до 18 років організація пропонує перспективи навчання в школах-пансіонах Сполученого Королівства [20].

Суспільний (соціальний) напрям діяльності БР в Україні пов'язаний із проблемами інклюзивності, рівних можливостей, соціальної інтеграції та активного громадянства [18].

Соціальні проекти 2000–2006 рр. стосувалися питань профілактики ВІЛ та СНІДу, роботи з особами з інвалідністю, дітьми та молоддю, неповнолітніми правопорушниками, постраждалими від торгівлі людьми. Також були підтримані програми з охорони навколишнього середовища та енергоефективності. Протягом 2006–2013 рр. українську молодь було залучено до участі в проєктах із розвитку потенціалу: Climate Change, Intercultural Navigators, Active Citizens, Creative Cities, Dreams and Teams, English for Social Entrepreneurship and Connecting Classrooms, Citizens and the State, Belarus Child protection та ін. [5].

У 2013–2016 рр. БР реалізувала проєкт IDEAS, що фінансувався ЄС та був спрямований на розбудову рівноправного та інклюзивного суспільства, зокрема через посилення спроможності громадських організацій, що працюють у сфері інвалідності. В Україні партнером проєкту була Національна асамблея інвалідів України, що об'єднала 108 неурядових організацій людей з обмеженими можливостями. Пріоритетними питаннями програми стали: 1) доступність (архітектурна, транспортна, інформаційна) відповідно до Конвенції ООН про права людей з інвалідністю; 2) інклюзивне навчання на всіх рівнях освіти; 3) представництво людей з обмеженими можливостями в органах влади та їхня участь у процесі ухвалення рішень; 4) послуги, що надаються людям з інвалідністю; 5) працевлаштування та зайнятість людей з обмеженими можливостями; 6) надання підтримки тим особам, які цього потребують. В ході виконання проєкту було розроблено посібники із залучення організацій громадянського суспільства та безпосередньо людей з інвалідністю до процесу ухвалення рішень [18].

Протягом 2014–2023 р. БР здійснювала проєкт «Активні громадяни», що мав на меті сприяння розвитку в молоді знань та навичок, які б сприяли міжкультурному діалогу та вирішенню конфліктів в Україні, насамперед на сході держави. У 2014–2016 рр. ця програма охопила 2500 молодих лідерів, які залучили понад 100000 осіб до більш ніж 300 соціальних проєктів у всіх регіонах України [5]. В межах проєкту «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості» БР та три співзаявники (громадські організації «Міцна громада» та «Молодіжна Платформа», благодійний фонд «Об'єднання») протягом 2020–2023 рр. організували 14 локальних та 24 обласні пітчінги проєктів соціальної дії. В межах програми House of Europe, що фінансується ЄС, БР організувала платформи для

розвитку лідерського потенціалу та соціальної відповідальності молоді Active Citizens Camps [18].

Серед суспільних проєктів БР в Україні особливе місце займають програми розвитку соціального підприємництва як ефективного механізму вирішення соціально-економічних проблем місцевих громад. У рамках програми ЕС House of Europe з метою вивчення європейського досвіду в цій сфері БР організувала навчальні подорожі соціальних підприємців до різних країн Європи. Перша така поїздка була здійснена у лютому 2020 р. до Латвії. Наступні заплановані подорожі не відбулися через пандемію, натомість було розроблено навчальну онлайн-програму Digital Lab: соціальні підприємці. Перша така онлайн-лабораторія була запущена восени 2020 р. Її головна мета – посилення знань та навичок у сфері соціального маркетингу, аналізу ринку, залучення інвестицій та юридичних аспектів діяльності соціальних підприємств. Одночасно з першою функціонувала друга Digital Lab, що була створена для українських тренерів із соціального підприємництва [18].

З 2019 по 2021 рр. у партнерстві з МОН України та за фінансової підтримки британського Посольства БР реалізовувала проєкт «Школа як осередок соціальної згуртованості та стійкості в громаді». Він мав на меті підтримати спроможність 40 шкіл Донецької, Луганської та Закарпатської областей, розвивати у молоді навички соціальної активності, згуртованості та стійкості, а також покращити її залученість до суспільного життя громад [18].

У зв'язку із наслідками повномасштабного вторгнення Росії в 2022 р. БР оголосила грантовий конкурс для організацій-партнерів щодо надання екстреної допомоги в місцевих громадах. Проєкт Youth Connect for Ukraine 2024 р. має на меті підтримку молодих людей (зокрема дівчат, жінок та представників вразливих груп), які постраждали від російсько-української війни. Програма включає спеціалізовані тренінги та заходи, спрямовані на вироблення лідерських навичок, важливих у критичні періоди, та на зміцнення соціальної активності молоді. З цією метою у Львові, Луцьку та Тернополі були створені мобільні молодіжні центри Pop-Up [18].

Діяльність БР в Україні в **культурно-мистецькій галузі** зосереджена на таких ключових сферах, як кіно, музика, література, театр і танець, сучасне образотворче мистецтво. БР організовує різноманітні події, співпрацює з українськими митцями та мистецькими організаціями, будує зв'язки між творчими професіоналами двох країн.

БР сприяє як розвитку місцевої кіногалузі, так і просуванню кращих зразків сучасного й класичного британського кіно. За сприяння організації з 2000 р. в Україні відбувається щорічний фестиваль «Нове британське кіно». БР підтримала ініціативу Global Short Docs Forum, яка надає режисерам короткометражних документальних фільмів унікальну можливість познайомитися з сучасними цифровими платформами та об'єднати свої зусилля у роботі з ними. У 2016 р. БР представила програму для документалістів-початківців DocWorks: UA/UK. У партнерстві з Національним центром Олександра Довженка організація в січні 2018 р. започаткувала

проект Envision Sound – міжнародну навчальну програму для кінокомпозиторів. Також БР підтримує програмний обмін між британськими та українськими кінофестивалями, а також покази ЛГБТ-кіно [9].

Завдяки мистецькій програмі БР у 2000-х рр. в Україну приїхали такі музичні колективи, як Rambert Dance Company, вокалісти I'Fagiollini та духовий оркестр The Wallace Collection, які давали концерти та майстер-класи [5]. Україна – одна з небагатьох країн світу, де з 2010 р. БР запустила локальну версію популярного радіошоу про нову британську музику Selector Radio, яке транслювалося на таких радіостанціях, як Просто Радіо, Радіо Аристократи, UA:Радіо Промінь, Тиса FM. Протягом 2013–2021 рр. БР організовує в Україні серію щорічних концертів сучасної британської музики Selector Live. У 2017–2018 рр. була започаткована професійна програма інтенсивних воркшопів Selector PRO, розрахована на українських фахівців, які прагнуть розвинути свої навички у сфері музичного бізнесу, а також на спеціалістів зі Сполученого Королівства, зацікавлених у талантах зі Східної Європи. У 2020 р. у Києві відбувся міжнародний форум музичної індустрії Selector PRO [16].

Літературна програма БР передбачає розбудову професійних зв'язків між британськими й українськими фахівцями й організаціями через літні школи, семінари, менторські програми, навчальні візити, взаємні професійні й ознайомчі подорожі тощо. Крім того, БР також працює з читачською аудиторією України, промотуючи непересічних британських авторів. Через місцеві й міжнародні конкурси сценаріїв і тренінги для радійників організація зробила внесок у відродження в Україні жанру радіоп'єс, який є одним із провідних та інноваційних радіоформатів у Британії. Разом із Всесвітньою службою BBC БР проводить Міжнародний конкурс радіоп'єс, який надає драматургам унікальну можливість бути почутими мільйонами слухачів BBC World Service по всьому світу. Спільно з Українським радіо та Мистецьким арсеналом БР розробила професійну програму подій «Радіодрама UA/UK», що покликана сприяти розвитку цього жанру в Україні, надаючи можливості для удосконалення професійних компетенцій українських продюсерів, драматургів та постановників радіоп'єс. БР також реалізувала кілька успішних проєктів, орієнтованих на спеціалістів у галузі видавничої справи, зокрема Booking the Future та 3×3. Разом з Британським національним літературним центром організація створила онлайн-фестиваль сучасної британської літератури «Міжнародний літературний шоукейс», який також є інтерактивною платформою для зустрічей та співпраці професіоналів у галузі літератури (авторів, видавців, організаторів різного роду подій) [15].

Програми БР у сфері театру і танцю сприяють підтримці сучасних британських перформативних проєктів та вибудовують довгострокову взаємодію між партнерами в Україні та Сполученому Королівстві. Протягом 2015–2018 рр. програма Taking the Stage допомагала українським театрам та режисерам з оригінальним мисленням реалізувати свої таланти, створюючи професійні та актуальні вистави, які відповідали сучасним суспільним викликам. До роботи з українськими митцями долучалися провідні

та досвідчені театральні фахівці зі Сполученого Королівства. Результатами такої співпраці стали нові постановки, які з'явилися на сценах українських театрів від Львова до Северодонецька, а також переклади п'єс сучасних британських драматургів. У фокусі програми Taking the Stage 2.0 (2019 р.), яка започаткувала формат театральних резиденцій, була тісна співпраця з провідними українськими театрами, зацікавленими у налагодженні зв'язків з міжнародною спільнотою та розширенні власних практик через співробітництво з представниками нової генерації британських режисерів. З метою демонстрації шедеврів британського театру в українських кінотеатрах було започатковано програму TheatreHD – трансляції кращих вистав таких театрів, як Шекспірівський «Глобус», «Олд Вік», Королівський національний театр, Королівська Шекспірівська Компанія [24].

Протягом 2014–2016 рр. БР започаткувала амбітні програми у сфері моди (в партнерстві з Британською радою моди, Лондонським тижнем моди та Українським тижнем моди), дизайну та візуального мистецтва (у співпраці з Ліверпульською бієнале та українськими організаціями візуального мистецтва) [5]. З 2015 р. БР взаємодіє з найбільш передовими мистецькими інституціями в Україні та Британії (Арт-центр Фабрика Повидла, Центр міської історії, ЄрміловЦентр, Одеський музей сучасного мистецтва, галерея Артсвіт, Культура Медіальна, Hospitalfield, Cove Park, Scottish Sculpture Workshop, The Pier Arts Centre, Glasgow Sculpture Studios, Edinburgh Sculpture Workshop та ін.). БР встановила продуктивні зв'язки між провідними мистецькими центрами України та згаданою Ліверпульською бієнале – найбільшою подією у світі візуальних мистецтв Великої Британії. Сприяла обміну митцями України та Сполученого Королівства програма мистецьких резиденцій SWAP: UK/Ukraine Residency Programme [21]. Зокрема в 2017 р. за сприяння лондонської команди БР Visual Arts у Києві відбулася виставка відомого сучасного англійського художника Грейсона Перрі. У межах нової програми UK/UA Creative Partnerships, яка бере початок з Сезону культури Велика Британія/Україна (спільна ініціатива БР та Українського інституту 2022–2023 рр. [26]), протягом 2024 р. буде підтримано 14 партнерств між мистецькими організаціями двох країн [25].

Актуальною та перспективною для України є програма БР з креативної економіки, яка втілює проекти на перетині культури, освіти та бізнесу й зосереджується на чотирьох основних напрямках: 1) розвиток сталого бізнесу в креативних індустріях; 2) співпраця з політиками задля посилення стратегічних підходів щодо розвитку креативної економіки; 3) підтримка розвитку та підвищення спроможності креативних хабів в Україні як важливих місць співпраці творчих особистостей; 4) сприяння розвитку підприємницької освіти для представників українських креативних індустрій та зміцнення партнерства між вишами України та Великої Британії [7]. Протягом 2015–2022 рр. БР спільно з Nesta (британська агенція з інновацій) впроваджувала навчальну програму для підприємців креативних індустрій Creative Enterprise Ukraine. Впродовж цих років було проведено 37 тренінгів, до яких залучено 775 підприємців-початківців з різних міст України [8].

Отже, головними напрямками діяльності БР в Україні є мовний, освітній, соціальний (суспільний) та культурно-мистецький, при цьому перші два напрями досить тісно взаємозв'язані, оскільки головний акцент у взаємодії з шкільною та вищою освітами робиться саме на вивченні англійської мови. Крім того, робота в цих галузях відбувається в тісній взаємодії з Міністерством освіти і науки України. Становлення основних напрямів відбувалося протягом 1990-х – початку 2000-х рр., після цього йде їх розширення та поглиблення. Починаючи з 2014 р., а особливо з 2022 р., БР коригує свою діяльність відповідно до нових викликів, акцентуючи увагу на потреби людей та інституцій, які найбільше відчували на собі вплив війни. Головними цільовими групами, на які в першу чергу спрямовані програми БР в Україні, це учні та студенти, вчителі та викладачі, а також громадські активісти та митці. Переважно молода аудиторія, яку охоплюють проекти БР, загалом є досить чисельною. Головними результатами діяльності БР в Україні є формування позитивного іміджу Сполученого Королівства в країні, популяризація та зростання значення англійської мови (крім згаданих верств, також серед держслужбовців та військових), а також розвиток активних груп громадянського суспільства. Загалом діяльність БР сприяє європеїзації України, її тіснішій інтеграції із західною цивілізацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грубінко А. Українсько-британські відносини 1991–2004: монографія. Тернопіль, 2005. 336 с.
2. Трофименко М. Британська Рада як інструмент публічної дипломатії Великої Британії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2017. Т. 35-36. С. 305–312.
3. Угода між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про співробітництво в галузях освіти, науки і культури від 10.02.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_003#Text (дата звернення: 28.03.2024).
4. Шуляк А. Налагодження культурних мостів Британською Радою з Україною в рамках політики ЄС «Східне партнерство». *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 2(8). С. 245–258. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-02-245-258>
5. British Council Ukraine. Our history. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/about/british-council-ukraine/historyua> (дата звернення: 20.03.2024).
6. Continuing Professional Development Framework (CPD Framework). URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/english/opportunities/schools/cpd-framework> (дата звернення: 23.03.2024).
7. Creative Economy. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/creative-economy> (дата звернення: 21.03.2024).
8. Creative Enterprise Ukraine. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/creativeenterprise> (дата звернення: 02.04.2024).
9. Film. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/film> (дата звернення: 21.03.2024).

10. Higher education. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/english/higher-education> (дата звернення: 23.03.2024).
11. Learn English. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/english> (дата звернення: 27.03.2024).
12. LearnEnglish. URL: <https://learnenglish.britishcouncil.org/> (дата звернення: 20.03.2024).
13. Letter of intent to cooperate in the sphere of English language education between the Cultural Section of the British Embassy in Ukraine (The British Council) and the Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/lyst_pro_namiry_mizh_ministerstvom_osvity_ta_brytanskoju_radoyu.pdf (дата звернення: 23.03.2024).
14. Lialka Y. The “soft power” of the United Kingdom in Ukraine. *Modern Science – Moderní věda*. 2020. № 3. P. 73–78.
15. Literature. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/literature> (дата звернення: 22.03.2024).
16. Music. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/music> (дата звернення: 22.03.2024).
17. Our work in higher education. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/education> (дата звернення: 23.03.2024).
18. Our work in society. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/society> (дата звернення: 23.03.2024).
19. Schools. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/english/schools> (дата звернення: 23.03.2024).
20. Study in the UK. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/study-uk> (дата звернення: 26.03.2024).
21. SWAP: UK/Ukraine residency programme for artists and curators. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/programmes/arts/visual-arts/swap> (дата звернення: 22.03.2024).
22. Take an exam. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/exam> (дата звернення: 27.03.2024).
23. TeachingEnglish. URL: <https://www.teachingenglish.org.uk/> (дата звернення: 20.03.2024).
24. Theatre and Dance. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/theatre-dance> (дата звернення: 22.03.2024).
25. UK/UA Creative Partnerships. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/ukua-creative-partnerships> (дата звернення: 22.03.2024).
26. UK/Ukraine Season of Culture. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/en/uk-ukraine-season-culture> (дата звернення: 22.03.2024).

REFERENCES

1. Hrubinko, A. (2005). *Ukrainsko-brytanski vidnosyny 1991–2004: monohrafiia [Ukrainian-British relations 1991–2004: monograph]*. Ternopil [in Ukrainian].
2. Trofymenko, M. (2017). *Brytanska Rada yak instrument publichnoi dyplomatii Velykoi Brytanii [British Council as an instrument of public diplomacy of Great*

- Britain]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu – Historical and political problems of the modern world*, 35-36, 305–312 [in Ukrainian].
3. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Spoluchenoho Korolivstva Velykobrytanii ta Pivnichnoi Irlandii pro spivrobotnytstvo v haluziakh osvity, nauky i kultury vid 10.02.1993 [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland on cooperation in the fields of education, science and culture dated February 10, 1993]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_003#Text [in Ukrainian].
4. Shuliak, A. (2020). Nalahodzhennia kulturnykh mostiv Brytanskoïu Radoïu z Ukrainoïu v ramkakh polityky YeS «Skhidne partnerstvo» [Establishment of cultural bridges by the British Council with Ukraine in the framework of the eastern partnership]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii – International relations, public communications and regional studies*, 2(8), 245–258. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-02-245-258> [in Ukrainian].
5. British Council Ukraine. Our history. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/about/british-council-ukraine/historyua> [in English].
6. Continuing Professional Development Framework (CPD Framework). *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/english/opportunities/schools/cpd-framework> [in English].
7. Creative Economy. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/creative-economy> [in English].
8. Creative Enterprise Ukraine. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/creativeenterprise> [in English].
9. Film. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/film> [in English].
10. Higher education. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/english/higher-education> [in English].
11. Learn English. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/english> [in English].
12. LearnEnglish. Retrieved from <https://learnenglish.britishcouncil.org/> [in English].
13. Letter of intent to cooperate in the sphere of English language education between the Cultural Section of the British Embassy in Ukraine (The British Council) and the Ministry of Education and Science of Ukraine. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/lyst_pro_namiry_mizh_ministerstvom_osvity_ta_brytanskoyu_radoyu.pdf [in English].
14. Lialka, Y. (2020). The “soft power” of the United Kingdom in Ukraine. *Modern Science – Moderní věda*, 3, 73–78 [in English].
15. Literature. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/literature> [in English].
16. Music. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/music> [in English].
17. Our work in higher education. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/education> [in English].
18. Our work in society. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/society> [in English].

19. Schools. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/english/schools> [in English].
20. Study in the UK. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/study-uk> [in English].
21. SWAP: UK/Ukraine residency programme for artists and curators. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/programmes/arts/visual-arts/swap> [in English].
22. Take an exam. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/exam> [in English].
23. TeachingEnglish. Retrieved from <https://www.teachingenglish.org.uk/> [in English].
24. Theatre and Dance. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/programmes/arts/theatre-dance> [in English].
25. UK/UA Creative Partnerships. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/ukua-creative-partnerships> [in English].
26. UK/Ukraine Season of Culture. *www.britishcouncil.org.ua*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/en/uk-ukraine-season-culture> [in English].

УДК 327-048.26+061.1ЄС:323.233-047.25

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).92–104

Михайло Шелемба,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

Марта Шелемба,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРОЦЕС УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ ЄС: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ

Авторами статті доведено, що розвиток процесу ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС пройшов певні етапи, серед яких: формування первинного співробітництва між країнами ЄС щодо ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері; закріплення спільних засад партнерства між країнами-учасницями ЄС щодо ухвалення рішень у зовнішньому секторі; посилення спільних засад партнерства на рівні держав-учасниць ЄС щодо ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері. Зазначено, що вказані еволюційні стадії супроводжувались змінами нормативно-правового забезпечення відносин, організаційного регулювання та процедури в цілому. Визначено, що трансформації досліджуваного процесу відбувались під дією зовнішніх чинників, одним з яких стало повномасштабне вторгнення РФ в Україну і потреба мобілізації ініціатив ЄС стосовно підтримки української сторони.

Виокремлено ключові проблеми, серед яких: прийняття рішень на основі одностайності між двадцятьма сімома різними країнами, яке обмежує ініціативи більшості, нечіткий розподіл ролей між різними інституційними учасниками. Сформульовано основні шляхи подолання проблем, які передбачають: запровадження голосування кваліфікованою більшістю, яке може використовуватись стосовно виняткових питань у зовнішньополітичній сфері ЄС, що потребують підтримки більшості; впорядкування інституційної інфраструктури, яка передбачає посилення відділу зовнішніх зв'язків Європейської Комісії та зміцнення зовнішньополітичного потенціалу Ради ЄС.

Ключові слова: рішення, інституційна інфраструктура, зовнішньополітична сфера, посилення спільних засад, закріплення взаємодії, країни-учасниці ЄС, автономна політика, одноголосне голосування, голосування кваліфікованою більшістю.

The authors of the article prove that the development of the decision-making process in the foreign policy sphere of the EU went through certain stages, including: the formation of primary cooperation between the EU countries regarding decision-making in the foreign policy sphere; consolidation of common principles of partnership between

EU member states regarding decision-making in the external sector; strengthening the common principles of partnership at the level of the EU member states regarding decision-making in the foreign policy sphere. It is noted that the specified evolutionary stages were accompanied by changes in the regulatory and legal provision of relations, organizational regulation and procedures in general. It was determined that the transformations of the researched process took place under the influence of external demands, one of which was the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine and the need to mobilize EU initiatives to support the Ukrainian side.

Key problems are highlighted, including: decision-making based on unanimity between twenty-seven different countries, which limits majority initiatives, unclear division of roles between different institutional participants. The main ways of overcoming it have been formulated, which include: the introduction of qualified majority voting, which can be used in relation to exceptional issues in the EU's foreign policy sphere that require the support of the majority; streamlining of the institutional infrastructure, which involves strengthening the external relations department of the European Commission and strengthening the foreign policy potential of the Council of the EU.

Keywords: *decisions, institutional infrastructure, foreign policy sphere, strengthening of common foundations, consolidation of cooperation, EU member states, autonomous policy, unanimous vote, qualified majority voting.*

Постановка проблеми. Процес прийняття рішень в Європейському Союзі (далі – ЄС) є дуже складним через численні зв'язки, які існують у системі, велику кількість процедур. Вказаний процес пов'язаний із впливом національних інтересів, місцевих вимог, європейських інституцій, активізацією різних зацікавлених сторін та експертних комітетів, які мають право голосу за тими або іншими рішеннями. Окремі рішення ЄС стосуються питань внутрішнього розвитку співтовариства, але більшість належать до сфери зовнішньої політики, в тому числі захисту інтересів інших політичних акторів, їх результати іноді є вирішальними для підтримання безпеки третіх країн-партнерів (прикладами є рішення стосовно виділення коштів для макроекономічної підтримки України [5], від своєчасності якого залежить підтримка держави в складні часи війни, кризи в економіці). Процедура ухвалення рішень ЄС (в тому числі в зовнішньополітичній сфері) має відповідні особливості, проблеми, які загострюються з огляду на розвиток міжнародного та міждержавного протистояння, і вирізняється напрямками реформування, що здійснюється в площині орієнтиру Співтовариства на зміни та покращення зовнішніх позицій. Зважаючи на важливість дослідження зазначеної процедури, актуальним є питання розкриття особливостей, проблем та перспектив удосконалення процесів ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення етапів, складових, інституціонального забезпечення розвитку вказаного процесу порушувались у роботах: Л. Шуетте [12], К. Хілла [6] (еволюційні аспекти); С. Ленне [8], Н. Новаки [11], Д. Томаса [15], К. Ніссена, Дж. Дрейера [10], Х. Мейера, С. Брукса [9] (нормативно-правове забезпечення, проблеми і шляхи розвитку).

Мета статті (постановка завдання). Метою дослідження є: систематизація особливостей процесу ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС; виокремлення проблем та перспектив реформування в зазначеній сфері.

Результати дослідження.

Розглянемо ключові особливості процесу ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС.

Дослідження наукових, аналітичних матеріалів (роботи Л. Шуетте [12], К. Хілла [6]) дозволило встановити, що процес ухвалення рішень зазначеної категорії має певні еволюційні аспекти розвитку, які включають:

1) створення первинного співробітництва між країнами ЄС стосовно ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері. Встановлено, що з моменту свого створення зовнішня політика ЄС мала статус, відмінний від інших політик. У той час як країни-члени поступово рухалися до глибокої інтеграції торгової, монетарної та деяких внутрішніх політик, зовнішня політика довго залишалася слабко інтегрованою і була під пильним контролем держав-членів. Держави-члени створили Європейське політичне співробітництво (скорочено – ЄПС), ядро зовнішньої політики ЄС, з 1970 р. воно виступало неформальним форумом для обговорення та обміну інформацією. Усі рішення вимагали консенсусу між державами-членами, які не передавали жодних повноважень на європейський рівень. Окрім невеликого секретаріату, країни-члени ніколи не наділяли ЄПС значними інструментами та ресурсами;

2) закріплення спільних засад взаємодії між країнами-учасницями ЄС щодо ухвалення рішень у зовнішньому секторі. Визначено, що Маастрихтська угода (1993) створила Спільну зовнішню та безпекову політику (скорочено – СЗППБ) як другу опору нової трьохкомпонентної структури ЄС. Перша компонента включала більшість питань внутрішнього ринку та сільське господарство, а третя складалася з юстиції та внутрішніх справ. На відміну від прийняття рішень за першою компонентою, країни-члени продовжували домінувати на етапах ініціювання та реалізації СЗППБ, тоді як прийняття рішень все ще вимагало однастайності. Але угода також створила два юридично обов'язкові інструменти, Спільну позицію та Спільні дії. Останнє теоретично може призвести до виконання рішень, прийнятих на рівні кваліфікованої більшості (з англ. Qualified Majority Voting (скорочено – QMV)), але на практиці країни-члени завжди приймали рішення одноголосно.

Аналіз наукових матеріалів [12] свідчить, що як попередньому партнерству (ЄПС), СЗППБ спочатку не вистачало ресурсів, і країни-члени вирішили не використовувати обмежені інструменти, які вони самі винайшли. Багато держав-членів орієнтувались винятково на свою зовнішньополітичну автономію, а деякі, включаючи Великобританію та Данію, були стурбовані тим, що більш колективна, автономна зовнішня політика ЄС може загрожувати трансатлантичним відносинам зі США, які вони вважали важливими для безпеки Європи. Таким чином, СЗППБ демонструвало достатньо вагомі декларативні засади готовності до ухвалення

зовнішньополітичних рішень, але слабкі щодо змісту. За твердженням К. Хілла [6], який досліджував процедуру ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС, сформувалась розбіжність між грандіозною риторикою та бідною змістовністю, автор назвав цей феномен розривом між можливостями та очікуваннями. Він визначив, що відсутність відповідних ресурсів та інструментів, а також нездатність домовитися є джерелами слабкості ЄС як суб'єкта зовнішньої політики;

3) посилення спільних засад партнерства на рівні держав-учасниць ЄС стосовно ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері. Виявлено, що після Маастрихтського договору ЄС зробив важливі кроки до збільшення ресурсів, виділених на зовнішню політику, і розширення інструментарію зовнішньої політики. Розлад Європи, безсилля та залежність від США під час югославських воєн прискорили переосмислення в європейських столицях на користь зміцнення СЗППБ. В Амстердамському договорі (1999) країни-члени створили перший постійний координаційний центр зовнішньополітичних зусиль ЄС: посаду Верховного представника (ВП) з СЗППБ. Роль ВП була покликана допомагати державам-членам у формулюванні, підготовці та реалізації зовнішньополітичних рішень. Держави-члени також наділили СЗППБ оборонним компонентом, створивши Спільну політику безпеки та оборони (СПБО, яка спочатку називалася Європейською політикою безпеки та оборони).

За матеріалами досліджень [4] з'ясовано, що війни в Іраку та Афганістані у 2000-х роках знову показали неадекватність зовнішньополітичних можливостей ЄС. У відповідь Лісабонська угода (2009 р.) перетворила Верховного представника на Верховного представника із закордонних справ і безпеки, який одночасно став віцепрезидентом Комісії (посада - HR/VP). HR/VP головує на засіданнях міністрів закордонних справ ЄС, замінюючи попередню систему шестимісячного ротаційного головування держав-членів, у такий спосіб поліпшуючи узгодженість формування зовнішньої політики ЄС; і як віце-президент Комісії, він або вона має можливість підвищити узгодженість між внутрішньою політикою, зовнішньою економічною політикою (включаючи торгівлю та допомогу в розвитку) та зовнішньою політикою. Лісабонською угодою також передбачено створення власної дипломатичної служби ЄС – Європейської служби зовнішніх дій (скорочено – ЄСЗД) (з англ. EEAS). Вказане було націлене на надання HR/VP незалежного доступу до інформації та аналізу (в основному доступу, наданому у минулому державами-членами, які вибірково обмінювалися національною звітністю), а також можливості лобіювання виходячи за рамки традиційних сфер, таких, як торгівля. Лобіювання в тому числі стосується питань просування інтересів країн, що не входять до ЄС. Бюджет зовнішньої діяльності зріс з 56 млрд євро за 2006-2013 рр. до 94,5 млрд євро за 2014-2020 рр., і Комісія запропонувала збільшити фінансування в наступному бюджеті до 123 мільярдів євро на період 2021-2027 рр. (включаючи збільшення витрат на оборону через Європейський оборонний фонд і постійне структуроване співробітництво) [4].

Відповідно можемо констатувати, що процес ухвалення рішень ЄС у зовнішньополітичній сфері пройшов певний шлях трансформацій, і в подальшому його розвиток також пов'язаний із реформами, обумовленими інтеграційними умовами, викликами глобалізації та зовнішніми загрозами.

На підставі аналізу нормативно-правових та аналітичних даних [7; 3], визначимо загальні умови прийняття рішень вказаної категорії, встановлених на нормативно-правовому рівні в ЄС. Встановлено, що Лісабонський договір скасував структуру з трьох стовпів попередніх договорів, але зберіг зовнішню політику окремо від інших політик ЄС. Цілі та положення СЗППБ включені до Договору про Європейський Союз. Зараз вони сформульовані краще та є більш узгодженими, ніж у попередніх договорах.

Основною інституційною зміною, затвердженою цим документом, є створення офісу Верховного представника, якому допомагає нова Європейська служба зовнішньої діяльності та може пропонувати ініціативи в рамках СЗППБ. Відповідно до ст. 24 (2) Договору про Європейський Союз [3], СЗППБ було інтегровано до загального підпорядкування ЄС, але вона націлена на дотримання спеціальних правил і процедур, як-от:

- пропозиції стосовно певних рішень у зовнішній сфері можуть висувати будь-які держави-члени, HR або Комісія (ст. 22 Договору про Європейський Союз);
- Європарламент регулярно інформує Президента та проводить консультації щодо основних аспектів і основних варіантів рішень щодо питань у зовнішньополітичній сфері. Згідно із положеннями міжінституційної угоди про фінансування СЗППБ, цей процес консультацій є щорічним заходом на основі документа Ради ЄС;
- рішення в зовнішньополітичній сфері повинні бути ухвалені у Раді ЄС одноголосно. Рада ЄС визначає пріоритети та стратегічні інтереси ЄС. HR та держави-члени вводять ці рішення в дію, використовуючи національні ресурси чи ресурси ЄС. Президент Ради ЄС може скликати позачергове засідання органу, якщо того вимагатимуть міжнародні події.

Узагальнення матеріалів дослідження дозволило констатувати, що у прийнятті рішень (у тому числі в зовнішньополітичній сфері) в ЄС беруть участь три основні інституції: Європейський парламент, який представляє громадян ЄС; Рада ЄС, що представляє уряди ЄС; Європейська Комісія (або Комісія), яка представляє загальні інтереси ЄС. Рішення щодо політики ЄС зазвичай приймаються за допомогою звичайної законодавчої процедури (раніше відомої як процедура «спільного прийняття рішень»), це процес, у якому три основні інституції досягають згоди щодо законодавства. Рішення в сфері зовнішньої політики приймаються в рамках вищезгаданої спеціальної процедури.

Визначимо основні проблеми та перспективи реформування процесу ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну обумовило виникнення нового етапу розвитку зовнішньої політики ЄС. Союз відповів на російську агресію з узгодженістю та рішучістю, разом зі США було запро-

ваджено санкції, які почали здійснювати руйнівний вплив на російську економіку. Це мобілізувало колосальне додаткове фінансування для України. Важливим і якісно новим кроком у партнерстві країн ЄС стало те, що вперше в історії Співтовариство поставило зброю країні, яка зазнала нападу, і країни-учасниці відкрили свої кордони для величезної хвилі біженців, подолавши свої давні розбіжності в цій сфері.

За твердженням Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки Ж. Борреля [2], відповідь ЄС на виклики, перед якими опинилась Україна, було визначено як народження геополітичної Європи. Але хоча в цьому випадку ЄС продемонстрував свою здатність протистояти надзвичайному виклику, він лише вступає в епоху, яка представлятиме багато серйозних загроз, ЩО вимагатимуть жорсткого вибору та рішучих дій. У дослідженнях (С. Ленне [8], Д. Томаса [15]) відмічається, що орієнтир на спеціальну мобілізацію зусиль є недостатньо надійним механізмом щодо реалізації заходів, ухвалення рішень. ЄС має розробити свої інструменти, які дозволять йому стати більш ефективним у стійкий спосіб.

Нинішні зовнішньополітичні домовленості, які були розроблені в більш доброзичливому міжнародному середовищі, мають низку структурних проблем. Прийняття рішень на основі одностайності між двадцятьма сімома різними країнами є очевидним обмеженням, яке часто передбачає затримки, а іноді й блокування. Це перша ключова проблема на шляху ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері в ЄС. Розподіл ролей між різними інституційними гравцями, такими, як Рада ЄС, Європейська Комісія та Європейська служба зовнішніх дій (EEAS), не є чітко визначеним, і їхні керівники часто конкурують, а не працюють як злагоджена команда. Відповідно зазначена проблема також гальмує ухвалення рішень у цій сфері. Країни-члени ЄС, які ведуть власну національну зовнішню політику паралельно до спільної, часто виявляють недостатню прихильність до спільних дій на європейському рівні. Останнє обумовлює можливість зловживання такими країнами, їх керівництвом потребою одностайності ухвалення рішень у тій чи іншій сфері та невизначеністю у розподілі ролей, компетенцій стосовно процедурних питань.

Встановлено, що дебати про голосування кваліфікованою більшістю відбуваються достатньо давно, вони почали здійснюватися майже в той період, коли виникла спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС. Як зазначають дослідники (Н. Новаки [11], Д. Томас [15]), з самого початку було очевидно, що необхідність досягнення одностайності всередині великої групи країн становитиме серйозну перешкоду у відповіді на міжнародні виклики. Впродовж останніх десятиліть багато інших сфер політики – деякі з них не менш чутливі, ніж зовнішня політика – стали предметом голосування більшістю. Але у зовнішній політиці, незважаючи на численні ініціативи в цьому напрямі, прориву досягти не вдалося.

Визначено, що держави-члени, які виступали за таку реформу, не наполягали достатньо, і низка менших країн чинили опір, оскільки вони побоювалися, що їхні національні інтереси буде неможливо захистити без

права вето. Необхідно відмітити, що серед скептиків також є відомі діячі ЄС, у тому числі президент Ради ЄС Ш. Мішель, який стверджував, що хоча однастайність уповільнює, а іноді навіть перешкоджає прийняттю рішень, вона також змушує ЄС невпинно працювати над досягненням єдності, яка є реальною силою Співтовариства [14]. Але в міру того, як міжнародна ситуація погіршується, компроміс між ідеалом єдності та високою ціною однастайності з точки зору ефективності розглядається більш критично. Останнім часом заклики до переходу до голосування кваліфікованою більшістю стали більш нагальними.

Як показує історія останніх років, розбіжності, спричинені внутрішніми кризами та появою впливових зовнішніх акторів, призвели до все більшої кількості випадків, коли окремі уряди блокували позиції та дії ЄС. Якщо у світлі погіршення міжнародного середовища країни-члени визнають необхідність більш сильної європейської зовнішньої політики, то перехід до більш ефективного методу прийняття рішень виглядає логічним кроком. У дослідженнях (С. Ленне [8], Д. Томаса [15]) пропонується його застосування для всіх аспектів зовнішньої політики, за винятком рішень з військовими наслідками, для яких договір ЄС виключає голосування більшістю. Поступове впровадження голосування кваліфікованою більшістю, починаючи з менш суперечливих тем, безумовно, було б кращим, ніж відсутність прогресу взагалі.

У роботі С. Ленне [8] визначено, що запровадження голосування кваліфікованою більшістю може бути досягнуто без зміни договору. Ст. 31/3 Договору про ЄС дозволяє це на основі рішення Ради ЄС. Договір пропонує способи пом'якшити занепокоєння урядів, які досі не бажали цього робити. Варіант конструктивного утримання – використаний Австрією, Ірландією та Мальтою у випадку з постачанням зброї в Україну в 2022 р., дозволяє виключити країни з виконання того чи іншого рішення [1]. Він пропонує багатообіцяючий спосіб уникнення неузгодженості, спосіб, який можна використовувати частіше в майбутньому. Існує також екстремне гальмування просування рішення до Ради ЄС, якщо країна визначає, що на карту поставлені життєво важливі та заявлені причини національної політики.

Необхідно зазначити, що запровадження голосування кваліфікованою більшістю не революціонізує роботу Ради ЄС. Як і в інших сферах політики ЄС, пріоритетом завжди буде однастайність. Фактичне голосування може бути винятком, однак можливість вдатися до голосування зробить більш імовірним досягнення однастайності без зайвих затримок — і менш імовірним те, що зміст рішень буде змінено до найменшого спільного знаменника національних позицій. Потрібно зазначити, що голосування кваліфікованою більшістю допомогло б, але його не слід розглядати як панацею, яка подолає всі недоліки зовнішньополітичної роботи ЄС. Це може супроводжуватися реформою відповідних інституційних механізмів.

Розглянемо можливості впорядкування інституційної інфраструктури.

Ідея створення ЄСЗД як структури підтримки високого представника виникла в Європейській конвенції (2002-2004 рр.), а пізніше була включена

до Лісабонського договору. У той час кілька держав все ще дотримувалися думки, що Комісія повинна бути на безпечній відстані від питань безпеки та оборони. Однак ЄС також не бажав створювати повноцінне міністерство закордонних справ ЄС як окрему установу. Отже, EEAS було створено як змішану структуру між Комісією та Радою ЄС, сильно залежною від першої з точки зору бюджету та процедур із невизначеним правом власності з боку останньої.

За роки існування ЄСЗД досягла значного прогресу. Зокрема, делегації ЄС взяли на себе зовнішньополітичні функції і таким чином зміцнили присутність ЄС у третіх країнах. Крім того, ЄСЗД вдалося певною мірою подолати розрив між класичною зовнішньою політикою та зовнішньою політикою, яку проводить Комісія. Проте ЄСЗД так і не пододала своїх структурних недоліків. Вона не має ні повноважень, необхідних для ефективної координації між Європейською Комісією та державами-членами, ні впливу, щоб керувати політичним процесом у Раді ЄС. За кількома винятками, вона змирився з роллю секретаріату зовнішньополітичної машини ЄС.

Перерозподіл основної частини ресурсів ЄСЗД до Європейської Комісії та використання меншої частини для підтримки зовнішньополітичної роботи Ради ЄС оптимізує надто складний інституційний ландшафт, усуне паралельні структури та посилить спроможність основних гравців.

Табу Європейської Комісії щодо участі в оборонній сфері давно зникло. З 2021 р. Комісія має Генеральний директорат з питань оборонної промисловості та космосу, який реалізує оборонний фонд ЄС. Крім того, президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн стверджує, що очолює геополітичну комісію і прагне до більш активного зовнішньополітичного профілю для себе та своєї установи, ніж її попередники [13]. Особливо щодо країн, з якими ЄС має міцні договірні відносини, Європейська Комісія вже відіграє помітну зовнішньополітичну роль.

Змінене міжнародне середовище вимагає ретельного перегляду зовнішніх відносин ЄС. Багато політик ЄС, включаючи торгівлю, інвестиції, конкуренцію, дослідження та технології, розвивалися в міжнародному кліматі, де співпраця зазвичай розглядається як безпрограшна ситуація. Тепер ця політика має враховувати вплив сили, загроз з боку третіх країн та стати жорсткішою та гнучкішою. Сьогодні Європейська Комісія очолює зусилля з підвищення стійкості шляхом зменшення асиметричної залежності, нарощування потенціалу в стратегічних секторах і захисту ЄС від зовнішнього примусу. Необхідність використовувати економічну силу ЄС для захисту своїх інтересів ніколи не була такою важливою, вказане вимагає кращої інтеграції між зовнішніми економічними відносинами та зовнішньою політикою. Різноманітні інструменти мають бути об'єднані за узгодженим підходом, заснованим на стратегічній перспективі. Цьому мало сприяти те, що Верховний представник із закордонних справ і безпеки буде наглядати за зовнішньою політикою та політикою безпеки, а також виконувати функції віцепрезидента Європейської Комісії. Але на практиці ті, хто обіймає цю посаду, перебуваючи частково в цій структурі,

а частково поза нею, не змогли виконати таку роль. Об'єднання більшої частини ЄСЗД, включно з делегаціями, в Європейську Комісію збільшить спроможність зазначеної структури щодо забезпечення більш ефективної інтеграції різних інструментів.

Оскільки ЄСЗД базується на ст. 27 Договору про ЄС, цей процес потребуватиме часу. Але як шляхом перегляду рішення Ради ЄС щодо ЄСЗД, так і через заохочення неформальних домовленостей у перспективі можна розпочати поступову інтеграцію. Посилений відділ зовнішніх зв'язків Європейської Комісії має дозволити продовжувати залучати дипломатів з держав-членів, зокрема до делегацій ЄС. Їх досвід і політичні погляди корисно доповнюють експертизу посадових осіб Комісії.

Визначимо перспективи посилення зовнішньополітичного потенціалу Ради ЄС.

Як свідчать матеріали досліджень (роботи К. Ніссен, Дж. Дрейер [10], Д. Томаса [15]), завдяки своєму контролю над найбільш актуальними зовнішніми інструментами та інституційній спроможності Європейська Комісія може зробити вирішальний внесок у вдосконалення зовнішньої політики ЄС, але великий компонент залишатиметься на основі міжурядової співпраці. У цьому сенсі в останні десятиліття відбулася значна зміна впливу від Ради ЄС із закордонних справ до Ради ЄС (далі – Ради). Що стосується резонансних питань, то тепер майже завжди Рада ЄС приймає ключові рішення, тоді як роль Ради ЄС із закордонних справ значно зменшилася.

Як зазначає С. Ленне [8], Лісабонська угода вже визнала цю тенденцію, надавши Раді ЄС оперативний мандат на прийняття необхідних рішень у зовнішній політиці та політиці безпеки. Однак наразі система недостатньо підготовлена для виконання цього завдання. Рада ЄС займається багатьма іншими питаннями, окрім зовнішньої політики, і збирається лише кілька разів на рік (хоча проводяться онлайн-зустрічі у термінових ситуаціях).

За кількома винятками, прем'єр-міністри та президенти, які засідають у Раді ЄС, зробили свою кар'єру у внутрішній політиці та мають лише обмежений досвід зовнішньої політики. Вони часто бачать короткострокову перспективу і дивляться на міжнародні події переважно через призму своєї національної політики. Цей фрагментарний підхід не бере до уваги колективний потенціал ЄС і іноді призводить до відсутності амбіцій і надмірного ухилення від ризику.

Ш. Мішель, президент Ради ЄС, намагався посилити роботу цього органу щодо зовнішньої політики. Але стратегічні дебати щодо основних міжнародних викликів все ще відбуваються рідко і часто витісняються іншими терміновими справами [8]. Визначено, що здебільшого Рада ЄС все ще підходить до зовнішньої політики в режимі врегулювання криз. Як показала війна в Україні, це може мати вражаючі результати, але є також багато інших прикладів, коли Рада ЄС не змогла ефективно відреагувати на загрозові виклики.

Є перспектива для вдосконалення, зокрема щодо підготовки зовнішньополітичних дебатів Ради ЄС. Наразі цим займаються послы та міністри

закордонних справ у Брюсселі на своїх щомісячних зустрічах, а частково – найближчі радники прем'єр-міністрів із питань ЄС. Розподіл роботи між цими двома напрямками часто нечіткий, що іноді призводить до імпровізації та непорозумінь [8].

За твердженням дослідників (Х. Мейера, С. Брукса [9], Д. Томаса [15]), ці проблеми можна було б вирішити шляхом створення потужнішої структури підтримки, приблизно за зразком Ради національної безпеки у Вашингтоні. Ця рада надає президенту широкий спектр аналізу політики та керує міжвідомчою координацією з питань національної безпеки. У випадку ЄС такий орган може бути укомплектований персоналом ЄСЗД та відповідних підрозділів Секретаріату Ради ЄС. Ним може керувати або безпосередньо президент Ради ЄС, або Високий представник, який тісно співпрацює з президентом. Він мав би дві основні функції, зокрема: спираючись на ресурси всієї системи ЄС, включаючи делегації ЄС, військові та цивільні операції, розвідувальний центр ЄС, експертний досвід у штаб-квартирі та внески держав-членів, міг би надавати стратегічні поради членам Європейського Союзу; перед новою структурою має бути поставлено завдання забезпечити кращу координацію не лише між ключовими брюссельськими акторами зовнішньої політики, а й між державами-членами. Основною рисою міжурядового підходу є те, що країни-члени ведуть власну індивідуальну дипломатію паралельно спільному підходу ЄС. Це навряд чи скоро зміниться. Однак щодо тем, де ЄС відіграє важливу роль, є серйозні аргументи для більш тісної координації. Нова допоміжна структура Ради ЄС може бути використана як центр обміну даними для дипломатії найвищого рівня установ і держав-членів. Відбуватиметься обмін інформацією, загальні оцінки, координація планів поїздок і узгодження ключових повідомлень.

Така координація певною мірою вже відбувається в менших консультативних групах, які включають лише більші країни-члени. Ідея полягала б у тому, щоб поширити цю повсякденну координацію на всі двадцять сім урядів і у такий спосіб сприяти зміцненню командного духу. Набагато ширше слід використовувати можливість доручення окремим прем'єр-міністрам або міністрам закордонних справ конкретних дипломатичних завдань від імені всього ЄС. Менші консультативні групи, які існують з багатьох тем, можна зробити більш прозорими шляхом обміну звітами або залучення офіційних осіб з інституцій ЄС. Згодом конкретний щоденний досвід співпраці та спілкування в рамках Ради ЄС має допомогти зміцнити довіру і, зрештою, привести до більшої узгодженості та єдності.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Дослідження показало, що розвиток процесу ухвалення рішень в зовнішньополітичній сфері ЄС пройшов певні етапи, серед яких: формування первинного співробітництва між країнами ЄС щодо ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері; закріплення спільних засад партнерства між країнами-учасниками ЄС щодо ухвалення рішень у зовнішньому секторі; посилення спільних засад партнерства на рівні держав-учасниць ЄС щодо ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері. Вказані еволюційні стадії

супроводжувались змінами нормативно-правового забезпечення відносин, організаційного регулювання та процедури в цілому. Встановлено, що трансформації досліджуваного процесу відбувались під дією зовнішніх умов, однією з яких стало повномасштабне вторгнення РФ в Україну і потреба мобілізації ініціатив ЄС стосовно підтримки української сторони.

Аналіз становлення зазначеного процесу дав змогу виокремити ключові проблеми (прийняття рішень на основі одностайності між двадцятьма сімома різними країнами, яке обмежує ініціативи більшості, нечіткий розподіл ролей між різними інституційними учасниками) та визначити шляхи їх подолання.

Перспективи подальших досліджень можуть бути сконцентровані в площині визначення можливостей реформування за окремими категоріями рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bartoloni M.E. Simple Abstention and Constructive Abstention in the Context of International Economic Sanctions: Two Too Similar Sides of the Same Coin? *European Papers*. 2022. Vol. 7. No. 3. P. 1121-1130.
2. Borrell J. Europe in the Interregnum: our Geopolitical Awakening after Ukraine. *Red*. 2023. Vol. 5. Iss. 1. P. 106-110.
3. Consolidated version of the Treaty on European Union. Document 12012M/TXT. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT> (data accessed: 07.03.2024).
4. EU budget: Making the EU fit for its role as strong global actor. European Commission. 2018. URL: https://reliefweb.int/report/world/eu-budget-making-eu-fit-its-role-strong-global-actor?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiArrCvBhCNARIsAOkAGcUxH_Tkk9qv82j1Dck_x0QXFRY3hvZ4T2ReG_nazESXS5Js4yPcRzIaAln9EALw_wcB (data accessed: 07.03.2024).
5. EU Council approved EUR 50 billion Ukraine Facility for 2024-2027. Ministry of Finance of Ukraine. 2024. URL: https://mof.gov.ua/en/news/eu_council_approved_eur_50_billion_ukraine_facility_for_2024-2027-4469 (data accessed: 07.03.2024).
6. Hill C. The capabilities-expectations gap, or conceptualising Europe's international role. *Journal of Common Market Studies*. 1993. Vol. 31 (1). P. 305-328.
7. Intergovernmental decision-making procedures. Fact Sheets on the European Union. 2024. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/9/intergovernmental-decision-making-procedures> (data accessed: 06.03.2024).
8. Lehne S. Making EU Foreign Policy Fit for a Geopolitical World. Carnegie Europe. 2022. URL: <https://carnegieeurope.eu/2022/04/14/making-eu-foreign-policy-fit-for-geopolitical-world-pub-86886> (data accessed: 06.03.2024).
9. Meijer H., Brooks S. G. Illusions of Autonomy: Why Europe Cannot Provide for Its Security If the United States Pulls Back. *International Security*. 2021. Vol. 45 (4). P. 7-43.
10. Nissen C., Dreyer J. From optimist to sceptical liberalism: reforging European Union foreign policy amid crises. *International Affairs*. 2024. Vol. 100. Iss. 2. P. 675-690.

11. Nováky N. Qualified Majority Voting in EU Foreign Policy: Make It So. *European View*. 2021. Vol. 20(2). P. 239-239.
12. Schuette L. Should the EU make foreign policy decisions by majority voting? *Centre for European Reform*. 2019. URL: <https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2019/should-eu-make-foreign-policy-decisions-majority-voting> (data accessed: 06.03.2024).
13. Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the occasion of the presentation of her College of Commissioners and their programme. *European Commission*. 2019. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_19_6408 (data accessed: 06.03.2024).
14. Strategic autonomy for Europe - the aim of our generation - speech by President Charles Michel to the Bruegel think tank. *European Council*. 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/09/28/l-autonomie-strategique-europeenne-est-l-objectif-de-notre-generation-discours-du-president-charles-michel-au-groupe-de-reflexion-bruegel/> (data accessed: 06.03.2024).
15. Thomas D.C. The Return of Intergovernmentalism? De-Europeanisation and EU Foreign Policy Decision-making. *Journal of European Integration*. 2021. Vol. 43:5. P. 619-635.

REFERENCES

1. Bartoloni, M.E. (2021). Simple Abstention and Constructive Abstention in the Context of International Economic Sanctions: Two Too Similar Sides of the Same Coin? *European Papers*, 7, 3, 1121-1130 [in English].
2. Borrell, J. (2023). Europe in the Interregnum: our Geopolitical Awakening after Ukraine. *Red*, 5, 1, 106-110 [in English].
3. EUR-Lex (2024). Consolidated version of the Treaty on European Union. Document 12012M/TXT. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT> (data accessed: 07.03.2024) [in English].
4. European Commission (2018). EU budget: Making the EU fit for its role as strong global actor. Retrieved from https://reliefweb.int/report/world/eu-budget-making-eu-fit-its-role-strong-global-actor?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiArrCvBhCNARIsAOkAGcUxH_Tkk9qv82j1Dck_x0QXFRY3hvZ4T2ReG_nazESXS5Js4yPcRzIaAln9EALw_wcB (data accessed: 07.03.2024) [in English].
5. Ministry of Finance of Ukraine (2024). EU Council approved EUR 50 billion Ukraine Facility for 2024-2027. Retrieved from https://mof.gov.ua/en/news/eu_council_approved_eur_50_billion_ukraine_facility_for_2024-2027-4469 (data accessed: 07.03.2024) [in English].
6. Hill, C. (1993). The capabilities-expectations gap, or conceptualising Europe's international role. *Journal of Common Market Studies*, 31 (1), 305-328.
7. Fact Sheets on the European Union (2024). Intergovernmental decision-making procedures. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/9/intergovernmental-decision-making-procedures> (data accessed: 06.03.2024) [in English].
8. Lehne, S. (2022). Making EU Foreign Policy Fit for a Geopolitical World. *Carnegie Europe*. Retrieved from <https://carnegieeurope.eu/2022/04/14/making-eu-foreign->

- policy-fit-for-geopolitical-world-pub-86886 (data accessed: 06.03.2024) [in English].
9. Meijer, H., Brooks, S. G. (2021). Illusions of Autonomy: Why Europe Cannot Provide for Its Security If the United States Pulls Back. *International Security*, 45 (4), 7–43 [in English].
  10. Nissen, C., Dreyer, J. (2024). From optimist to sceptical liberalism: reforging European Union foreign policy amid crises. *International Affairs*, 100, 2, 675-690 [in English].
  11. Nováky, N. (2021). Qualified Majority Voting in EU Foreign Policy: Make It So. *European View*, 20(2), 239-239 [in English].
  12. Schuette, L. (2019). Should the EU make foreign policy decisions by majority voting? Centre for European Reform. Retrieved from <https://www.cer.eu/publications/archive/policy-brief/2019/should-eu-make-foreign-policy-decisions-majority-voting> (data accessed: 06.03.2024) [in English].
  13. European Commission (2019). Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the occasion of the presentation of her College of Commissioners and their programme. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_19_6408 (data accessed: 06.03.2024) [in English].
  14. European Council (2020). Strategic autonomy for Europe - the aim of our generation - speech by President Charles Michel to the Bruegel think tank. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/09/28/l-autonomie-strategique-europeenne-est-l-objectif-de-notre-generation-discours-du-president-charles-michel-au-groupe-de-reflexion-bruegel/> (data accessed: 06.03.2024) [in English].
  15. Thomas, D.C. (2021). The Return of Intergovernmentalism? De-Europeanisation and EU Foreign Policy Decision-making. *Journal of European Integration*, 43:5, 619-635 [in English].

УДК 327(477):(5+6+8+729)

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.1(32).105–115

Таміла Грачевська,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ ГЛОБАЛЬНОГО ПІВДНЯ

Статтю присвячено аналізу позиції України щодо перспектив розвитку відносин з державами Глобального Півдня, роль яких у сучасних міжнародних відносинах має стабільну тенденцію до зростання. Особливу увагу приділено розгляду причин низького рівня співробітництва між Україною та державами Глобального Півдня у ХХІ столітті; визначено, що в основі роботи щодо налагодження співробітництва з названими державами доцільно використовувати регіональний підхід; надано характеристику поглядів українських дипломатів щодо потенціалу та існуючих перешкод на шляху розширення співробітництва України з означеними державами; досліджено ініціативи України, які мали позитивний вплив на розвиток співробітництва з державами Глобального Півдня, зокрема зернові ініціативи та програма *Grain from Ukraine*.

Ключові слова: Україна, Глобальний Південь, міжнародні організації, регіон, національні інтереси, програма *Grain from Ukraine*, Африка, Латинська Америка, Азія.

The article analyses Ukraine's position on the prospects for the development of relations with the Global South, whose role in modern international relations has a stable upward trend. Particular attention was paid to the reasons for the low level of cooperation between Ukraine and the Global South in the twenty-first century; it was determined that the regional approach should be used as the basis for establishing cooperation with these states; the author describes the views of Ukrainian diplomats on the potential and existing obstacles to expanding Ukraine's cooperation with these states; and the author examines Ukraine's initiatives that had a positive impact on the development of cooperation with the Global South.

Particular attention was paid to the analysis of Ukraine's position on the development of cooperation with African countries. It was noted that in the context of the development of relations with African countries, Ukraine was actively involved in various initiatives to maintain stability and peace in Africa. The active participation of Ukrainian peacekeepers in missions in Mali, South Sudan, and the Democratic Republic of the Congo under the auspices of the UN can serve as a confirmation of this thesis.

Ukraine's steps towards establishing cooperation with African regional organisations, such as the Southern African Development Community (SADC), were also described. It was found that the Grain from Ukraine initiative, which provides the poorest countries in Asia and Africa with essential food products, has an unprecedented impact

on the development of cooperation with the African continent. The author describes Ukraine's steps to intensify cooperation with Latin American countries, primarily with such countries as Brazil and Argentina. The author suggests that with the new President of Argentina, J. Milei, who is pro-Ukrainian, unlike his predecessor, it will be easier for Ukraine to develop cooperation and enlist its support in the international arena. This thesis can be confirmed by his proposal to hold a summit in Argentina with the participation of the countries of the region dedicated to achieving peace in Ukraine, which is fully in line with the interests of our country. Ukraine's steps towards developing relations with Asian countries have been analysed.

Keywords: *Ukraine, Global South, international organisations, region, national interests, Grain from Ukraine programme, Africa, Latin America, Asia.*

Постановка проблеми. Забезпечення та захист суверенітету і національних інтересів держави в сучасному світі потребує не лише значних внутрішніх ресурсів у різних сферах, а й, як продемонстрували події останніх років, наявності потужної підтримки інших суб'єктів міжнародних відносин. Неспровокована російська агресія проти України 2022 року засвідчила, що, за невеликим винятком, практично всі країни Північної Америки та Європи є її надійними союзниками, які активно надають їй підтримку у справі збереження державності. В Азійсько-Тихоокеанському регіоні активна допомога та сприяння в підтримці різних ініціатив у структурах багатосторонньої дипломатії надходять від таких держав, як Австралія, Японія, Південна Корея. Втім, держави, які належать до Глобального Півдня, з перших днів російського вторгнення на територію України майже ніяк не відреагували на нього. Зрештою, більшість країн Глобального Півдня засудили російський напад на Україну, але в цілому декларують нейтральну позицію. Варто відзначити, що до Глобального Півдня прийнято зараховувати різні за політичними, економічними, ідеологічними аспектами країни Південної Півкулі, переважно в Латинській Америці, Азії та Африці. Впродовж всього періоду існування України як незалежної держави переважна більшість країн Глобального Півдня перебували на периферії її зовнішньополітичних інтересів, не в останню чергу через їх географічну віддаленість та спрямованість України на поглиблення і розвиток співробітництва з європейськими державами та інституціями. Наслідком такої позиції стала відсутність міцних, продуктивних відносин між Україною та цими державами у двосторонньому форматі. У рамках роботи міжнародних організацій країни Глобального Півдня дуже часто підтримували рішення, які не відповідали інтересам нашої держави, що особливо стало небезпечним в умовах повномасштабної війни, оскільки вони перебувають під сильним російським впливом. Для посилення своїх позицій у низці міжнародних інституцій, де представлені країни Глобального Півдня, Україні необхідно налагодити відносини з цими державами, адже це дозволить їй безпосередньо надавати інформацію про події, які відбуваються на її території, та розвивати взаємовигідне співробітництво. Вищезазначене й актуалізує питання щодо активізації співробітництва України з державами Глобального Півдня, спрямованого на формування взаємовигідних відносин у різноманітних сферах,

в першу чергу щодо надання підтримки Україні в її протистоянні з агресором. З цією метою важливо проаналізувати візію України щодо перспектив розвитку відносин з країнами Глобального Півдня, які останнім часом перетворилися на потужного колективного гравця на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ролі та місця країн Глобального Півдня на міжнародній арені сучасності була проаналізована як у роботах науковців, так і експертів-міжнародників, оглядах практиків – політиків та дипломатів. Відомий український дослідник М. Капітоненко надав ґрунтовну характеристику причин зростання зацікавлення до країн Глобального Півдня на міжнародній арені в цілому та в Україні зокрема [4]. М. Ліскович охарактеризував особливості візиту В. Зеленського до Аргентини з нагоди інавгурації президента цієї країни Х. Мілея в контексті просування українських інтересів не лише в цій країні, а й на території Латинської Америки [7]. Британський оглядач Дж. Адетунджі детально аналізує використання терміну *Глобальний Південь*, наголошуючи на тому, що це поняття є синтетичним, адже передбачає поєднання геополітичних, економічних та політичних спільних ознак представників різних націй [1]. Причини слабких позицій України передусім у країнах Латинської Америки були представлені в інтерв'ю відомого українського дипломата А. Мельника [8]. У контексті дослідження проблем та перспектив розвитку відносин України з державами Глобального Півдня мають важливе значення виступи українських дипломатів (в першу чергу Д. Кулеби, М. Субха), у яких представлена офіційна позиція нашої держави з означеного питання [6, 2]. Отже, у сучасному науковому дискурсі значна увага приділяється в першу чергу особливостям розвитку різних держав, які формують Глобальний Південь, однак дослідницької уваги також потребує дослідження становлення та розвитку діалогу України з ним.

Метою статті є дослідження позиції України щодо розвитку відносин з країнами Глобального Півдня як у двосторонньому форматі, так і в рамках роботи міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що тривалий період держави Глобального Півдня знаходилися далеко від України не лише в буквальному, географічному сенсі, а й у політичному. У більшості з них завжди були дуже сильними проросійські впливи, які майстерно використовувались з метою протидії будь-яким спробам просування не тільки українських інтересів, а й інших держав. Наразі, зважаючи на велику питому вагу означених країн у міжнародних відносинах, активізувалась діяльність не лише України, а й інших європейських держав в напрямі посилення позицій в цих країнах з метою отримання їх підтримки під час реалізації різноманітних ініціатив. Відомий український політолог В. Фесенко стверджує, що, окрім європейських держав, активно працюють над посиленням своїх позицій на Глобальному Півдні (передусім в Азії, Африці, Латинській Америці) Китай та Російська Федерація, особливо після вторгнення на територію України, які мають на меті ще більше посилити свій вплив та спровокувати підсилення антиєвропейських позицій [7]. Безумовно, що вищезазначене яскраво демонструє, що Україна має досить серйозних суперників, які

зроблять все можливе, щоб мінімізувати її шанси на перетворення на важливого позарегіонального гравця. Саме тому Україна має рішучу наляштованість на проведення серйозної боротьби за цей регіон, використовуючи широкий спектр дипломатичних інструментів та механізмів, різноманітних зовнішньополітичних технологій, засобів «м'якої сили».

Український дипломат В.Трюхан констатує, що, на жаль, на сучасний момент серйозних здобутків Україні на Глобальному Півдні поки що не вдалося досягнути, адже Китай продовжує «гру в баланс», Індія в особі свого голови уряду М.Моді обмежується лише виголошенням красивих гасел [7].

Варто також проаналізувати позицію відомого українського дипломата А. Мельника щодо розвитку співробітництва України з країнами Глобального Півдня. А.Мельник наголошує на тому, що сам термін «Глобальний Південь» є доволі неконкретним, розпливчастим, адже охоплює велику кількість держав, які дуже сильно відрізняються одна від одної. Саме це й створює, на думку українського дипломата, значні труднощі на шляху формування єдиної стратегії розвитку відносин з країнами означеного регіону. У цьому контексті, стверджує А. Мельник, більш доцільно використовувати регіональний підхід, який дозволить більш ефективно Україні конкурувати з іншими державами в різних регіонах, що формують Глобальний Південь [8].

Спираючись на регіональний підхід, доцільно проаналізувати особливості співробітництва України з країнами Африки, Латинської Америки та Азії, особливо в контексті ускладнення відносин між європейськими країнами, викликаного багатьма факторами, наприклад війною між ХАМАС та Ізраїлем.

Україна з більшістю африканських держав має тривалу історію взаємовигідного співробітництва, попри географічну віддаленість та належність до різних цивілізацій. Ще у період епохи біполярності Україна, як одна з держав-засновниць ООН, активно підтримувала процеси деколонізації на африканському континенті та піклувалась про забезпечення інтересів нових держав, які виникли на території Африки. Першочергово Україна дбала про підтримання миру та стабільності на їх територіях, а також про надання їм економічної допомоги. Після проголошення незалежності Україна активно долучалася до різних ініціатив щодо підтримання стабільності та миру на території Африки, яка отримала репутацію континенту конфліктів. Підтвердженням цієї тези може слугувати активна участь українських миротворців у місіях в Малі, Південному Судані, Демократичній Республіці Конго, які функціонували під егідою ООН.

Після 1991 року зацікавленість України в співробітництві з країнами Африки переважно стосувалась політичного виміру та торговельно-економічних питань й обмежувалась головню країнами, що знаходяться на півночі Африки. Незадовго до російського вторгнення, у січні 2022 року, було ухвалено першу за весь період незалежності Стратегію розвитку відносин України з країнами африканського континенту, у якій йшлося про посилення присутності України на його території.

Доцільно наголосити, що на сучасному етапі розвиток співробітництва з країнами Африки є складником більш масштабного процесу, передусім спрямованого на посилення та розширення міжнародної підтримки України в контексті більш рішучої протидії російській агресії та побудови конструктивного діалогу з країнами Глобального Півдня, де саме африканські країни займають значне місце.

Безумовно, саме 2022 рік став роком безпрецедентної дипломатичної діяльності України щодо розвитку відносин з державами Африки. Починаючи з лютого 2022 року президент України мав 18 розмов з лідерами таких африканських країн, як Гана, Гвінея-Бісау, Демократична Республіка Конго, Замбія, Малаві, Мозамбік, Нігер, Ботсвана. Така активність спостерігалась вперше за весь період існування України як незалежної держави та встановлення дипломатичних відносин з більшістю африканських держав [3]. У жовтні 2022 року також відбулась знакова для української дипломатії подія – міністр закордонних справ Дмитро Кулеба відправився у перше африканське турне у такі держави, як Гана, Кот-д'Івуар, Кенія [3].

Задля більш ефективного співробітництва з державами африканського регіону було створено посаду спеціального представника України з країн Близького Сходу та Африки. Першим таким представником став Максим Субх, якого було призначено у липні 2022 року. Щойно призначений представник здійснив візити до низки африканських країн, де вдалося досягнути домовленості про налагодження та активізацію співробітництва в таких сферах, як освіта та економіка, які історично представляють спільний інтерес для держав Африки та України.

Усвідомлюючи той факт, що багато рішень ухвалюються саме у багатосторонньому форматі, Україна активно працює над тим, щоб розвивати й багатостороннє співробітництво з країнами континенту, у першу чергу мова йде про регіональні організації. У цьому контексті у квітні 2023 року при Співтоваристві розвитку Півдня Африки (SADC) був призначений представник України, який має працювати над розвитку співробітництва саме з південними країнами Африки, що тривалий час залишались поза увагою української дипломатії. На цю посаду було призначену Любов Абравітову, яка також обіймає посаду посла України у Ботсвані та Мозамбіку за сумісництвом [11]. Варто зауважити, що Співробітництво розвитку Півдня Африки (SADC) – це регіональна організація, до складу якої входять 16 держав, які прагнуть побудувати економіку відкритого типу, спираючись на принципи рівності та взаємної згоди, скасування митних бар'єрів, що у перспективі має привести до досягнення економічної інтеграції в майбутньому. Україна та ця організація наразі працюють над підготовкою та укладанням засадничих документів, в яких мають бути окреслені перспективні напрями їх співробітництва.

25 травня 2023 року, саме в той день, на який припадає День Африки, пов'язаний із заснуванням Організації Африканської Єдності у 1963 році, відбулася пресконференція в Україні, у рамках якої були проаналізовані сучасний стан та перспективи розвитку діалогу України та держав Африки. На ній Діалло Ісса Садіо, президент Африканської Ради в Україні,

заявив, що існує значний невикористаний потенціал у відносинах між африканськими країнами та Україною, адже протягом тривалих років саме українські фахівці надавали Африці значну допомогу, спрямовану на її розвиток [5]. М.Субх, спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки, який також долучився до роботи пресконференції, наголосив: «У нас пріоритет і план номер один — це відкриття нових дипломатичних установ. Міністерство закордонних справ побудувало турне міністра таким чином, щоб воно охоплювало всі регіони Африки... Дуже важливим є продовження і поглиблення політичного діалогу, донесення правди щодо ситуації в Україні і війни Росії проти України» [5].

Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба 25 травня 2023 року також зробив дуже важливу заяву з приводу подальшого розвитку співробітництва між африканськими країнами та Україною, наголосивши, що вони мають спиратися на принципи взаємної поваги, інтересів та вигоди [5]. У листопаді 2023 року відбувся візит очільника української дипломатії до Південно-Африканської Республіки, в ході якого було окреслено головні завдання України в контексті розвитку відносин з країнами Африки. Так, виступаючи в університеті Преторії, міністр закордонних справ наголосив, що Україна прагне відновити відносини з країнами Африки, які через різні обставини були втрачені в кінці 90-х років минулого століття, на необхідності підтримання стабільних зовнішньополітичних контактів між представниками держав з метою збереження відносин між державами. Також Д. Кулеба зазначив, що кожна країна заслуговує на індивідуальне ставлення, а не використання певних стереотипів, як то «Захід», «Схід» чи «Глобальний Південь». З цього приводу міністр закордонних справ зазначив: «Чи справедливо буде сказати, наприклад, щодо Африки, що серед африканських країн є однаковість у всіх ключових питаннях міжнародних справ, включно з російською агресією проти України? Ні. Те, як ви голосуєте і як ви підтримуєте відносини з Україною чи Росією, демонструє, що кожна країна особлива» [6]. Вищезазначене засвідчує, що наразі в українській дипломатії існує чітке бачення підходів до подальших кроків щодо поглиблення співробітництва з країнами Африки.

Безпрецедентний вплив на розвиток співпраці з країнами африканського континенту має ініціатива «Зерно з України», яка передбачає надання найнеобхідніших продовольчих товарів найбільш біднішим країнам Азії та Африки. Про початок означеної ініціативи було оголошено на саміті продовольчої безпеки, який відбувся у листопаді 2022 року в день ушанування жертв Голодомору. З нагоди започаткування цієї кампанії Президент України Володимир Зеленський зазначив: «Ми запрошуємо до цієї гуманітарної ініціативи, гуманітарної програми інші держави та соціально відповідальний бізнес. І радий сьогодні оголосити, що у день старту до Grain from Ukraine приєдналися 20 країн. І буде більше» [13]. Згідно з підсумковою заявою міжнародного саміту «Зерно з України», який відбувся у листопаді 2023 року, впродовж першого року реалізації означеної ініціативи до неї приєдналися 34 країни та міжнародні організації [9]. Реалізація ініціативи «Зерно з України» продемонструвала, що, навіть опинившись у надзвичай-

но важкій ситуації, Україна продовжує надавати підтримку тим державам, які перебувають на межі гуманітарної катастрофи, адже саме неодноразово в своєму недалекому минулому перебувала у скрутних ситуаціях, коли українці помирали від голоду, не маючи змогу отримати допомогу від світової спільноти через перепони, створені радянською бюрократією.

Важливо відзначити, що здійснені кроки, спрямовані на інтенсифікацію співробітництва з країнами Африки, мають певні практичні результати. Так, всі держави африканського континенту підтримали резолюцію ГА ООН «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН», ухвалення якої відбулося у жовтні 2022 року [3].

Ще одним важливим регіональним напрямом посилення позицій України на Глобальному Півдні є Латинська Америка, де традиційно є дуже сильними проросійські та антиамериканські настрої. Наявність антиамериканських настроїв дуже шкодить Україні у справі просування її інтересів у регіоні, адже саме США виступає одним із найбільш важливих її союзників у протистоянні російській навалі. На думку українського експерта С. Желіховського, Україні вкрай необхідно розвивати співробітництво з країнами Латинської Америки через їх значний вплив на перебіг міжнародних процесів завдяки участі у різних міжнародних організаціях та форматах [7].

Важливою країною Латинської Америки в контексті налагодження співробітництва виступає Бразилія, один із регіональних лідерів, президент якої Лула да Сільва, політик лівого спрямування, неодноразово виголошував тезу про необхідність проведення переговорів між Україною та російським агресором. Розвиток подальшої співпраці з Бразилією є важливим для України в контексті того, що саме ця країна у 2024 році буде прийматиме саміт Групи Двадцяти. Їй саме від Бразилії залежить можливість надання Україні запрошення бути присутньою на цьому заході. Цим би Україна могла скористатись задля представлення власного бачення та озвучення своєї позиції з низки найважливіших питань.

Не менш важливою державою в Латинській Америці для України є Аргентина, яка після приходу до влади нового президента Х. Мілея, що має нетипові, прозахідні настрої, може перетворитися на нашого надійного союзника. Президент України Володимир Зеленський був особисто присутній на церемонії інавгурації Х. Мілея у грудні 2023 року, що підкреслювало непересічну важливість цієї події для України та її бажання в майбутньому активізувати співробітництво з цією державою. Цікаво, що це був перший візит очільника України в країну Латинської Америки з 2011 року. У ході здійснення візиту В. Зеленський провів двосторонні переговори з новообраним президентом Аргентини, а також мав зустрічі з президентами Еквадору, Уругваю та Парагваю, що дало йому можливість надати об'єктивну інформацію про події, які відбуваються в Україні. З Аргентиною на чолі з Х. Мілеєм Україні буде легше розвивати співробітництво та заручитися її підтримкою на міжнародній арені, адже він з самого початку російської агресії займав проукраїнську позицію. Х. Мілей також висунув пропозицію провести в Аргентині саміт за участі країн регіону,

присвячений питанням досягнення миру в Україні, що цілком відповідає інтересам нашої держави [7]. Безперечно, що особиста зустріч лідерів України та Аргентини позитивно позначиться не тільки на їх подальшому двосторонньому співробітництві, а й сприятиме наданню підтримки Аргентини в рамках роботи міжнародних організацій, зокрема ООН. За певних умов саме Аргентина може здійснити важливі кроки у справі посилення позицій України на території Латинської Америки.

Україна також активно працює над розвитком відносин з державами Азії, які є надзвичайно важливими у справі надання різних видів допомоги та підтримки в різних міжнародних установах. У травні 2023 року Президент України був присутній на саміті «Великої сімки», в рамках роботи якого виступив з доповіддю та провів ряд важливих двосторонніх зустрічей. Так, очільник України мав зустрічі з президентами таких азійських держав, як Республіка Корея, Індонезія, Індія, які є надзвичайно потужними представниками Глобального Півдня, що можуть не лише надавати підтримку Україні, але й представляти об'єктивну інформацію про хід та наслідки російського вторгнення в своїх регіонах. Під час проведення переговорів з Д. Відодо, президентом Індонезії, Президент України закликав його посприяти справі повернення українських дітей, які були незаконно депортовані на російську територію, а також висловив вдячність за допомогу у сфері охорони здоров'я, що була надана Індонезією Україні протягом повномасштабної війни. В. Зеленський подякував прем'єр-міністру Індії Н.Моді за підтримку суверенітету та територіальної цілісності України та окреслив потреби України в гуманітарному розмінуванні та збільшення кількості мобільних госпіталів, брак яких гостро відчувається в зонах проведення бойових дій [12]. Проведення таких зустрічей є особливо необхідним у процесі поширення правдивої, об'єктивної інформації про розвиток подій та потреби України та підвищення рівня впізнаваності української держави не лише в азійських, а й в інших державах.

Україна також зацікавлена в розширенні співробітництва з такою азійською державою, як Республіка Корея, адже в ній розвиток технологій перебуває на досить високому рівні, в тому числі й військових. Україна зацікавлена у тому, щоб отримувати від Кореї снаряди та військову техніку, зокрема бронетехніку, яка є вельми необхідною під час евакуації поранених з поля бою, а також обладнання, що використовується під час проведення розмінування, систем, які дозволяють ефективно виявляти та знищувати дрони. Задля збільшення можливостей отримання підтримки Республіки Корея, окрім використання традиційних дипломатичних каналів, було також організовано візити першої леді України О. Зеленської до цієї держави у травні 2023 року. У ході візиту О. Зеленська провела низку зустрічей з офіційними особами Республіки Корея: із президентом Юн Сок Йолем, його дружиною, міністром закордонних справ та долучилась до роботи конференції «Азійське лідерство. Ера турбулентності: шлях до співпраці та інновацій». Під час проведення переговорів з президентом Республіки Корея О. Зеленська акцентувала увагу на тому, що Україні потрібна більш радикальна підтримка, зокрема засоби протипо-

вітряної оборони, які дадуть змогу припинити російські ракетні обстріли української території. У свою чергу південнокорейський президент надав обіцянку продовжувати надавати підтримку українському народу [12]. Отже, як найвищі посадові особи України, так і представники дипломатичної служби активно працюють над розширенням мережі контактів з представниками азійських країн, що дозволяє висловлювати стриманий оптимізм щодо зміни ситуації у справі підтримки України в перспективі.

Важливо наголосити також на тому, що активізація співробітництва між Україною та країнами Глобального Півдня відбувається також на рівні неурядових структур. Так, у червні 2023 року українська громадська організація «Лабораторія журналістики суспільного інтересу» провела круглий стіл за активної участі латиноамериканських журналістів у межах реалізації проєкту «Поєднуючи континенти» [10]. Проведення круглого столу стало завершенням тижневого перебування журналістів з Латинської Америки в Україні, в ході якого вони змогли зустрітися з президентом України, першою леді, українськими військовими та постраждалими від російської агресії. Участь у означених зустрічах позитивно позначиться на кращому розумінні перебігу подій в Україні на сучасному етапі та сприятиме поширенню об'єктивної інформації на більш широку аудиторію.

Висновки. Посилення та поглиблення співробітництва України з державами Глобального Півдня позитивно позначиться не лише на активізації взаємовигідної співпраці у низці сфер, а й дозволить зменшити доволі суттєвий ще з часів Холодної війни російський вплив. Це, як засвідчує розвиток подій останніми місяцями, є надзвичайно важливим для підтримки України у процесі ухвалення рішень у рамках роботи міжнародних організацій, де держави Глобального Півдня мають чисельне представництво. За відносно короткий термін Україні вдалося досягнути певних результатів у процесі налагодження відносин з державами Глобального Півдня, не в останню чергу завдяки реалізації зернових ініціатив та програми Grain from Ukraine. Роботу в цьому напрямі необхідно продовжувати, адже держави Глобального Півдня і Україна можуть у подальшому реалізовувати взаємовигідні ініціативи як у двосторонньому, так і багатосторонньому форматах, що позитивно вплине на забезпечення їх національних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адетунджі Дж. Що таке Глобальний Південь? URL: https://bastion.tv/sho-take-globalnij-pivden_n56195 (дата звернення: 19.12.2023)
2. Дмитро Кулеба: Україна прагне відновити відносини з Африкою, які ми втратили наприкінці 1990-х років. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmytro-kuleba-ukraina-prahne-vidnovyty-vidnosyny-z-afrykoju-iaki-my-vtratyly-naprykintsi-1990-kh-rokiv> (дата звернення: 19.12.2023)
3. Здобутки України на африканському напрямі у 2022 році. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zdobutki-ukrayini-na-afrikanskomu-napryami-u-2022-roci> (дата звернення: 12.12.2023)

4. Капітоненко М. Нова лінія геополітичного розколу URL: <https://www.ipg-journal.io/ua/regioni/svit/nova-linija-geopolitichnogo-rozkolu-1871/> (дата звернення: 18.12.2023)
5. Кирган С. Україна активізує свою зовнішню політику, спрямовану на українсько-африканський ренесанс. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/25/ukrayina-aktyvizuye-svoyu-zovnishnyu-polityku-spryamovanu-na-ukrayinsko-afrykanskyj-renesans/> (дата звернення: 12.12.2023)
6. Країни Глобального Півдня мають особливі відносини з рф і можуть вплинути на неї – Кулеба. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/krajini-hlobalnoho-pivdnja-majut-osoblivi-vidnosini-z-rf-i-mozhut-vplinuti-na-neji-kuleba-.html> (дата звернення: 19.12.2023)
7. Ліскович М. Візит Президента в Аргентину: боротьба за Глобальний Південь триває. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3799213-vizit-prezidenta-v-argentinu-borotba-za-globalnij-pivden-trivae.html> (дата звернення: 19.12.2023)
8. Обійти Кремль на Півдні. Чому Україна програє дипломатичну битву за Латинську Америку і що з цим робити — інтерв'ю NV з Андрієм Мельником. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/ispaniya-vidpravila-v-ukrajinu-pershu-partiyu-tankiv-leopard-2-ministr-oboroni-50319656.html> (дата звернення: 7.12.2023)
9. ОП: ініціативу «Зерно з України» продовжили, на неї зібрали понад 100 мільйонів доларів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-initsiatyva-zerno-z-ukrainy-prodovzhennia/32699690.html> (дата звернення: 19.12.2023)
10. Семена М. Країни Глобального Півдня: партнери України чи пасивні спостерігачі? URL: <https://ua.krymr.com/a/hlobalnyi-pivden-ukraina-krym-viyna-myr-konferentsia/32647063.html> (дата звернення: 20.12.2023)
11. Україна активізує співробітництво із Співтовариством розвитку Півдня Африки. URL: <https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-aktivizuye-spivrobitnictvo-iz-spivtovaristvom-rozvitku-pivdnja-afriki> (дата звернення: 13.12.2023)
12. Україна і Глобальний Південь: перспективи економічного та політичного співробітництва в оцінці експертів. URL: <https://uatv.ua/uk/ukrayina-i-globalnij-pivden-perspektyvy-ekonomichnogo-ta-politychnogo-spivrobitnytstva-v-otsintsi-ekspertiv/> (дата звернення: 20.12.2023)
13. Українська ініціатива «Зерно з України» отримала потужну міжнародну підтримку. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/zerno-ukraina/6851237.html> (дата звернення: 12.12. 2023)

REFERENCES

1. Adetundzhi Dzh.(2023) Shcho take Hlobalnyi Pivden?[What is the Global South?] Retrieved from https://bastion.tv/sho-take-globalnij-pivden_n56195 [in Ukrainian].
2. Dmytro Kuleba: Ukraina prahne vidnovyty vidnosyny z Afrykoiu, yaki my vtratyly naprykintsi 1990-kh rokiv (2023) [Dmytro Kuleba: Ukraine seeks to restore relations with Africa, which we lost in the late 1990s] Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/dmytro-kuleba-ukraina-prahne-vidnovyty-vidnosyny-z-afrykoiu-iaki-my-vtratyly-naprykintsi-1990-kh-rokiv> [in Ukrainian].
3. Zdobutky Ukrainy na afrykanskomu napriami u 2022 rotsi (2023) [Ukraine's achievements in Africa in 2022] Retrieved from <https://mfa.gov.ua/news/zdobutki-ukrayini-na-afrikanskomu-napryami-u-2022-roci> [in Ukrainian].

4. Kapitonenko M. (2023) Nova liniia heopolitychnoho rozkolu [A new line of geopolitical division] Retrieved from <https://mfa.gov.ua/news/zdobutki-ukrayini-na-afrikanskomu-napryami-u-2022-roci> [in Ukrainian].
5. Kyrhan S. (2023) Ukraina aktyvizuie svoiu zovnishniu polityku, spriamovanu na ukrainsko-afrykanskyi renesans [Ukraine intensifies its foreign policy aimed at the Ukrainian-African renaissance] Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2023/05/25/ukrayina-aktyvizuye-svoyu-zovnishnyu-polityku-spyamovanu-na-ukrayinsko-afrykanskyj-renesans/> [in Ukrainian].
6. Krainy Hlobalnogo Pivdnia maiut osoblyvi vidnosyny z rf i mozhut vplynuty na nei – Kuleba (2023) [Countries of the Global South have special relations with Russia and can influence it - Kuleba] Retrieved from <https://zn.ua/ukr/WORLD/krajini-hlobalnogo-pivdnja-majut-osoblivi-vidnosini-z-rf-i-mozhut-vplnuti-na-neji-kuleba-.html> [in Ukrainian].
7. Liskovych M.(2023) Vizyt Prezydenta v Arhentynu: borotba za Hlobalnyi Pivden tryvaie [President's visit to Argentina: the fight for the Global South continues] Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3799213-vizit-prezidenta-v-argentinu-borotba-za-globalnij-pivden-trivae.html> [in Ukrainian].
8. Obiity Kreml na Pivdni. Chomu Ukraina prohraie dyplomatychnu bytvu za Latynsku Ameryku i shcho z tsym robyty — interviu NV z Andriiem Melnykom (2023) [Bypassing the Kremlin in the South. Why Ukraine is losing the diplomatic battle for Latin America and what to do about it - NV interview with Andriy Melnyk] Retrieved from <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/ispaniya-vidpravila-v-ukrajinu-pershu-partiyu-tankiv-leopard-2-ministr-oboroni-50319656.html> [in Ukrainian].
9. OP: initsiatyvu «Zerno z Ukrainy» prodovzhyly, na nei zibraly ponad 100 milioniv dolariv (2023) [OP: Grain from Ukraine initiative extended, raising over \$100 million] Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-initsiatyva-zerno-z-ukrainy-prodovzhennia/32699690.html> [in Ukrainian].
10. Semena M. (2023) Krainy Hlobalnogo Pivdnia: partnery Ukrainy chy pasyvni sposterihachi? [Countries of the Global South: Partners of Ukraine or Passive Observers?] Retrieved from <https://ua.krymr.com/a/hlobalnyi-pivden-ukraina-krym-viyna-myr-konferentsia/32647063.html> [in Ukrainian].
11. Ukraina aktyvizuie spivrobitnytstvo iz Spivtovarystvom rozvytku Pivdnia Afryky (2023) [Ukraine intensifies cooperation with the Southern African Development Community] Retrieved from <https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-aktivizuye-spivrobitnictvo-iz-spivtovaristvom-rozvitku-pivdnia-afriki> [in Ukrainian].
12. Ukraina i hlobalnyi Pivden: perspektyvy ekonomichnogo ta politychnogo spivrobitnytstva v otsintsi ekspertiv (2023) [Ukraine and the Global South: Prospects for Economic and Political Cooperation as Seen by Experts] Retrieved from <https://uatv.ua/uk/ukrayina-i-globalnyj-pivden-perspektyvy-ekonomichnogo-ta-politychnogo-spivrobitnytstva-v-otsintsi-ekspertiv/> [in Ukrainian].
13. Ukrainska initsiatyva «Zerno z Ukrainy» otrymala potuzhnu mizhnarodnu pidtrymku (2022) [Ukrainian initiative 'Grain from Ukraine' receives strong international support] Retrieved from <https://ukrainian.voanews.com/a/zerno-ukraina/6851237.html> [in Ukrainian].

УДК 327.5

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).116–133

Іван Шишкін,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри регіональних студій

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин

та національної безпеки

Національного університету «Острозька академія»

Анжеліка Баран,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного права та міграційної політики

Західноукраїнського національного університету

Олена Березовська-Чміль,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

НОВА БЕЗПЕКОВА ПРОГРАМА ЄВРОПИ: ВИКЛИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЮ ВІЙНОЮ

У статті здійснено детальний аналіз стратегії та політики безпеки й оборони ЄС та окремих держав-членів в умовах війни в Україні. Наголошується, що в цілому війна зумовила миттєве реагування країн ЄС на наслідки збройної агресії. Розкрито ключові проблеми та виклики ЄС в умовах російсько-української війни, важливість забезпечення узгодженості політики безпеки окремих країн щодо підтримки України.

Ключові слова: програма безпеки ЄС, російсько-українська війна, збройна агресія, політика безпеки ЄС, оборонний бюджет, сектор безпеки й оборони, право ЄС, військовий обов'язок.

The article provides a detailed analysis of the security and defense strategy, policy of the EU and individual member states in the context of the war in Ukraine.

It is emphasized that, in general, the war caused the immediate reaction of the EU countries to the consequences of armed aggression. The key problems and challenges of the EU in the conditions of the Russian-Ukrainian war are revealed, the importance of ensuring the coherence of the security policy of individual countries, regarding the support of Ukraine.

Keywords: EU security program, Russian-Ukrainian war, armed aggression, EU security policy, defense budget, security and defense sector, EU law, military service.

Постановка проблеми. Досвід війни в Україні демонструє країнам ЄС відмінні від традиційних принципи ведення війни на європейському континенті, що відповідно зумовило ряд викликів у політиці та програмах безпеки й оборони в різних країнах Європи. Війна в Україні показує

вагомість оновленої артилерії для нанесення точних ударів, «розумних» боеприпасів та дронів, піхоти з переносними засобами оборони, системи протиповітряної оборони тощо. У зв'язку з цим комплексно змінюється доктрина та стратегія війни, структура та організація сектору безпеки й оборони. Війна в Україні та загальне збільшення військових витрат спонукає країни Європи до модернізації застарілої політики та програм безпеки й оборони, військово-морських флотів, до збільшення портфелю оборонних замовлень. Водночас в межах ЄС існує ряд викликів, пов'язаних з економічними перспективами військової промисловості та узгодженістю програм та політики безпеки.

У дослідженні, опублікованому в 2020 році, Інститут досліджень безпеки ЄС (EUISS) зазначив, що у 1999 – 2018 роках військово-морські сили ЄС втратили понад 30% фрегатів та есмінців і більше 20% підводних човнів. Ключову загрозу для країн ЄС становлять напружені відносини на території Середземного, Чорного та Балтійського морів, загострення війни в Україні, поряд з «інтенсивною геополітичною конкуренцією» в Індо-Тихоокеанському регіоні та навколо ключових морських опорних пунктів. Згідно з офіційними документами ЄС, між державами-членами відбувається координація інвестиційних потоків, спрямованих на програми оборони обсягом менше 20%. Крім цього, в межах ЄС відсутній спільний порядок денний, а співпраця здійснюється лише у разі збігу політичних цілей та оперативних вимог двох або більше країн ЄС. Зважаючи на викладене вище, доцільно провести аналіз нової політики безпеки на основі вивчення стратегічних документів та програм розвитку сил та сектору безпеки й оборони ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У науковій літературі висвітлено окремі аспекти нової політики безпеки ЄС в умовах війни в Україні. В цілому праці науковців окреслюють особливості, перспективи, загрози, виклики та еволюцію зовнішньої політики ЄС, політики безпеки та оборони ЄС в контексті повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну, а також вплив збройної агресії на спільну політику безпеки та оборони ЄС. Вказані аспекти політики розглядаються в роботах Є.О. Горюнова, Я.І. Завади та І.А. Сіно, І.В. Зайцева-Калаура та І.О. Онищука, Ю. Кобець та Н. Голуб'як, В.В. Коцур, Л.В. Курносенко, А. Мартинова, О.О. Маруховського, О. Пошедіна.

Зокрема, Ю. Кобець та Н. Голуб'як досліджують трансформацію політики безпеки й оборони ЄС, зокрема з початку 2014 року в умовах анексії Криму, і як наслідок – прийняття Глобальної стратегії безпеки у 2016 році для запобігання конфліктів та проведення миротворчих операцій шляхом створення та запуску військового планування; забезпечення структурного співробітництва на постійній основі; щорічного огляду проблематики в секторі безпеки й оборони; запуску оборонного фонду та фонду миру для покращення цивільного та військового вимірів безпеки й оборони.

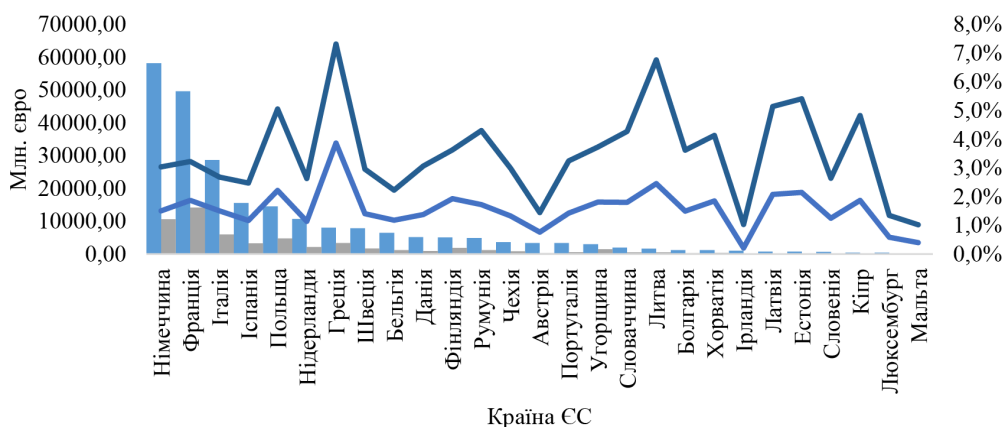
Водночас у наукових дослідженнях відсутній комплексний аналіз нової безпекової програми ЄС, у тому числі в розрізі основних партнерів

України у наданні підтримки у війні, та викликів, які виникли у сфері безпеки й оборони країн ЄС у зв'язку з війною.

Мета статті – аналіз стратегічних пріоритетів та політики безпеки країн ЄС і викликів в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Гібридна війна в Україні зумовила наймасштабніші зрушення в секторі безпеки й оборони в країнах Європи та в цілому в світі.

За даними Європейського оборонного агентства (ЄОА), у 2022 році витрати на оборону країн Європи зросли до 240 млрд. євро, або на 6% порівняно з 2021 роком. Серед 27 країн 20 наростили оборонні видатки більше ніж на 10%, в тому числі Швеція на 30,1%, Люксембург на 27,9%, Литва на 27,6%, Іспанія на 19,3%, Бельгія на 14,8% і Греція на 13,3%. Інвестиції в оборону становили 58 млрд. євро, в основному на придбання нового обладнання. Крім того, відбулося суттєве збільшення вартості проєктів під керівництвом ЄОА – 250 млн. євро було виділено для фінансування 46 проєктів. Загальні витрати на оборону становили: у Німеччині 58266,25 млн. євро, у Франції 49700,00 млн. євро, в Італії 28757,00 млн. євро, в Іспанії 15610,00 млн. євро, в Польщі 14585,50 млн. євро, в Нідерландах 10800,00 млн. євро. [12; 22].

Рис. 1. Загальні витрати на оборону країн ЄС у 2022 році, млн. євро та %

Джерело: складено авторами за даними [12].

Країни Європи неодноразово намагалися посилити безпеку, зокрема через укладення відповідних угод та створення європейської армії. Ще в 1950-х роках Франція, Німеччина, Італія та країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди та Люксембург) прагнули створити Європейське оборонне співтовариство, проте цей договір не був ратифікований французьким парламентом. Після закінчення холодної війни країни неодноразово намагалися втілити цю ідею. 29 квітня 2003 року, після початку війни в Іраку, яка почалася з вторгнення сил міжнародної коаліції на чолі з США і

Великою Британією, лідери Німеччини, Франції, Бельгії та Люксембургу розробили положення щодо створення єдиної європейської армії та зменшення залежності від США та НАТО в контексті забезпечення безпеки [25; 31].

Ідея створення європейської армії стала ще більш актуальною після окупації Криму та початку військового конфлікту на Донбасі на Сході України. З того часу країни ЄС змінили ставлення до зовнішньої політики Росії, вбачаючи в ній серйозну загрозу для країн-членів. На тлі зростання напруженості у відносинах з Росією тодішній президент Європейської Комісії Жан-Клод Юнкер закликав створити загальноєвропейську армію з метою захисту європейських демократичних цінностей. Німецькі політики підтримували пропозиції глави ЄС. Канцлер Німеччини Ангела Меркель і міністр оборони Урсула фон дер Ляєн заявили про потребу Європи у поглибленні оборонної співпраці. Зокрема йшлося про майбутні проекти в секторі безпеки й оборони, а не про негайне створення європейської армії [31].

Зазначимо, що в ЄС створено 28 армій, загальна чисельність яких постійно скорочувалася з 1995 року, становлячи 3,557 млн. осіб у 1995 році, 2,412 млн. осіб у 2005 році, та 1,913 млн. осіб у 2020 році [10].

Організація оборони відбувається переважно на національному рівні, що зумовлює ряд викликів у співпраці та узгодженості безпекових програм та політики, проте створює ряд можливостей для посилення співробітництва в цій сфері.

Серед ключових проблем та викликів ЄС в умовах війни в Україні – організація масового переходу до створення колективної системи безпеки на рівні ЄС, оптимізація та посилення 28 армій для забезпечення їх ефективної співпраці в рамках єдиної структури.

Серед недоліків організації армії на національному рівні – дублювання керівних структур, їх функцій, що зумовлює додаткові витрати в секторі безпеки й оборони. Тому серед позитивних наслідків створення європейської армії – можливість заощадження на дослідженнях та розробки держав-членів ЄС та придбання сучасної зброї, перерозподіл обов'язків та завдань між керівними органами та розвиток військової спеціалізації держав-членів. Об'єднання військових сил ЄС може стати рушієм модернізації оборонної промисловості, а їх сукупний потенціал значно посилить обороноздатність ЄС.

У контексті співпраці між країнами ЄС в оборонній сфері варто зазначити, що у 2017 році була запущена програма постійного структурованого співробітництва (PESCO) – механізму в рамках політики й безпеки, який забезпечує тісну добровільну співпрацю країн ЄС в оборонній політиці, що водночас абсолютно відрізняється від діяльності НАТО. У межах програми реалізовується ряд проектів для розробки озброєння і техніки, підвищення боєготовності сил оборони. Учасники програми мають ряд зобов'язань, зокрема щодо регулярного збільшення оборонних бюджетів та витрат на нову зброю. При цьому країни-учасники мають певні зобов'язання перед НАТО. Зважаючи на те, що однією з проблем східного флангу НАТО є пи-

тання швидкого реагування на конфлікт та розгортання військ, члени програми спростили процедури транспортування військ територією ЄС [25].

В умовах зростання ризиків у сфері безпеки країни налагоджують співробітництво у формі гнучких невеликих оборонних альянсів. Наприклад, у вересні 2021 року США, Австралія та Великобританія оголосили про альянс AUKUS для посилення безпеки та стабільності в Індо-Тихоокеанському регіоні, налагодження співпраці у сфері кібербезпеки та розвитку штучного інтелекту. В січні 2022 року було оголошено про створення тристороннього союзу між Великобританією, Польщею та Україною. Головною метою такого союзу була протидія російській загрозі. Такий союз має стати компонентом стратегії України зі створення подібних невеликих альянсів з Литвою, Польщею, Грузією, Молдовою та Туреччиною [25; 29]. Такі альянси створені саме для заповнення прогалів, які існують у європейській системі безпеки, які НАТО не може повністю забезпечити.

Після вторгнення Росії в Україну Європа почала впроваджувати конкретні дії для посилення безпеки й оборони як у рамках НАТО, так і на рівні ЄС. 25 березня 2022 року лідери ЄС переглянули та схвалили військову стратегію під назвою Стратегічний компас. Такі зміни свідчать про трансформацію безпекової політики ЄС. В одному з перших варіантів Стратегічного компасу було зазначено, що «розвиток ситуації на східних околицях ЄС та політика Росії дають підстави зробити висновок про завершення історичного періоду після Холодної війни та початок нового етапу, який характеризується новими викликами та загрозами» [29]. Розробка Стратегічного компасу тривала з 2020 року, проте прискорилася, зважаючи на військове вторгнення в Україну у лютому 2022 року.

В рамках Стратегічного компасу планується створити сили швидкого реагування з чисельністю 5 тис. солдатів, проводити регулярні бойові навчання, підвищити військову мобільність, посилити цивільні та громадські місії, повною мірою використовувати потенціал Європейського фонду миру для підтримки безпеки. Стратегічний компас передбачає такі напрями роботи:

1. У сфері безпеки для зміцнення здатності передбачати, стримувати та реагувати на поточні та швидко виникаючі загрози та виклики, а також захищати інтереси безпеки ЄС: 1) збільшити можливості аналізу розвідувальних даних; 2) розробити Hybrid Toolbox і Response Teams, що об'єднують різні інструменти для виявлення та реагування на широкий спектр гібридних загроз; 3) забезпечити подальший розвиток кібердипломатичного інструментарію та створення Політики кіберзахисту ЄС для кращої підготовки до кібератак і відповіді на них; 4) розробити інструментарій маніпулювання іноземною інформацією та втручання; 5) розробити Космічну стратегію безпеки та оборони ЄС; 6) посилити роль ЄС як гравця безпеки на морі.

2. В інвестиційній сфері держави-члени зобов'язалися суттєво збільшити свої видатки на оборону для скорочення критичних розривів військового та цивільного потенціалу та зміцнення європейської оборонної технологічної та промислової бази. Крім того, країни ЄС домовилися про

обмін досвідом щодо збільшення та оптимізації витрат на оборону відповідно до потреб безпеки, додаткове стимулювання участі у спільному розвитку потенціалу та інвестування в стратегічні механізми забезпечення захисту, стимулювання оборонних технологічних інновацій.

Тож, зважаючи на війну в Україні, країни ЄС змінюють власну політику та стратегію забезпечення безпеки й оборони, що включає ряд ініціатив у цих сферах, у тому числі нові програми безпеки. Для прикладу, Німеччина оголосила про різке збільшення витрат на оборону та надсилання зброї Україні. Європейський Союз, який раніше покладався на дипломатичні методи, спрямував до України військову, гуманітарну та фінансову допомогу на загальну суму 12,8 млрд євро.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стало поворотним моментом для зміни пріоритетів у сфері європейської безпеки, адже низка країн недооцінювала серйозність російської загрози не лише для України, а й для ЄС. Наприклад, генерала Еріка Відо – керівника військової розвідки Франції (Direction du Renseignement Militaire – DRM) – було звільнено з посади через «недоліки в оцінці війни в Україні» вже через сім місяців після призначення.

ЄС та міжнародні партнери надають значну політичну, військову, фінансову та гуманітарну підтримку Україні. Вона включає безпрецедентну підтримку Збройних Сил України (ЗСУ), включаючи військову техніку, а також навчання.

З початку війни ЄС, країни-члени та європейські фінансові інституції за підходом Team Europe надали Україні понад 88 млрд. євро фінансової, гуманітарної, екстреної та військової підтримки. Комісія виділила 785 млн. євро на програму гуманітарної допомоги в Україні. Відповідно до пріоритетів українського уряду гуманітарна допомога ЄС передбачає забезпечення житлом, грошову підтримку, медичне обслуговування, продовольчу допомогу, освіту, воду та санітарію. Крім того, понад 98 000 тонн допомоги в натуральній формі орієнтовною вартістю понад 796 мільйонів євро було доставлено в Україну від держав-членів ЄС та партнерів через Механізм цивільного захисту ЄС [26].

В рамках Європейського фонду миру було мобілізовано 6,1 млрд. євро для підтримки поставок військової техніки Збройним Силам України. Крім того, завдяки фінансовій підтримці в розмірі 362 млн. євро Місія військової допомоги Україні від ЄС вирішує нагальні та довгострокові потреби в навчанні Збройних Сил України та наразі підготувала близько 39 000 українських солдатів. Військова підтримка ЄС для України, яка надається Європейським фондом миру та державами-членами окремо, становить понад 28 млрд. євро [26].

У 2024 році 27 країн-членів ЄС затвердили пакет підтримки в розмірі 50 млрд. євро під час позачергового саміту в Брюсселі 1 лютого через новий механізм фінансування для України. Пакет підтримки буде розподілено протягом наступних чотирьох років та складатиметься з грантів (17 млрд. євро) та гарантованих позик (33 млрд. євро). Фінансові гранти будуть надходити в рамках переглянутої європейської багаторічної фінан-

сової програми на 2021-2027 роки, які мають бути затверджені Європейським парламентом. Однак кошти також можуть бути вилучені з прибутків, отриманих від знерухомлених російських активів. Згідно з офіційними висновками саміту, нові кошти також повинні «сприяти відновленню, реконструкції та модернізації країни», підтримувати членство України в ЄС. Відмітимо, що для затвердження підтримки країни ЄС зняли вето прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана на надання коштів, яке було накладено у зв'язку з прагненням Угорщини отримати фінансування від ЄС у розмірі 20 млрд. євро [18].

У зв'язку з війною Франція здійснює перегляд Стратегічного оновлення (Actualisation Stratégique), опублікованого в січні 2021 року як заміна Стратегічного огляду оборони та національної безпеки (SRDNS) 2017 року. 9 листопада 2022 року президент Франції Еммануель Макрон оприлюднив новий Національний стратегічний огляд (NSR) під час поїздки до Тулона – південного міста, де знаходиться французька військово-морська база. Новий документ замінив Стратегічне оновлення 2021 року. Проте новий Стратегічний огляд 2022 року розроблено поспішно, без урахування ключових наслідків російської агресії, зважаючи на нагальну потребу переглянути підхід Франції до європейської безпеки, і особливо російської загрози [14].

У Стратегічний огляд 2022 року включено 10 завдань та запропоновано «значну зміну стратегії» через російське вторгнення в Україну, стверджується про «перехід від прихованої конкуренції до відкритої конфронтації з боку Росії та, дедалі більше, до посилення конкуренції з Народною Республікою Китай», таким чином підкреслюється важливість російської загрози. Проте в цілому документ підтверджує ряд припущень, викладених у попередніх стратегічних документах 2017 та 2021 року. Серед пріоритетів безпеки Франції – «стратегічна автономія», яка визначається як «передумова для захисту фундаментальних інтересів». Крім того, в документі відзначається актуальність ядерної безпеки, зважаючи на «використання Росією ядерної риторики як наступального (а не оборонного) засобу для підтримки вторгнення в Україну, що призвело до підриву стратегічної рівноваги та, у довгостроковій перспективі, до посилення розповсюдження ядерної зброї» [14].

Зважаючи на нову стратегію та стратегічні виклики, Франція приймає нову програму безпеки – «Loi de programmation militaire» (LPM) на 2024-2030 роки для забезпечення армії достатньою кількістю ресурсів у довгостроковій перспективі, опубліковану 1 серпня 2023 року. LPM 24–30 дозволить французьким військовим значно збільшити свій бюджет в обсязі 413,3 млрд. євро протягом 2024-2030 років (більше на 40% за попередню програму на 2019-2025 роки обсягом 295 млрд. євро). За даними Міністерства збройних сил, у контексті технологічного прориву, переозброєння та явного заперечення міжнародно-правових принципів LPM на 2024-2030 роки має на меті побудувати оновлену модель збройних сил Франції. Програма також має на меті політичну та військову трансформацію для захисту суверенітету Франції та її стратегічної автономії. Буде посилено парламентський контроль LPM [13].

Основними напрямками безпекової політики Франції згідно з LPM на 2024-2030 роки визнано [13]:

- 1) визначення щорічного обсягу бюджету на військові потреби: збільшення бюджету у 2024 році на 3,1 млрд. євро, у 2025-2027 роках – на 3 млрд. євро, з 2028 року – на 4,3 млрд. євро, сукупний обсяг бюджету складе 68,9 млрд. євро у 2024-2030 роках, а частка зросте до 2% від ВВП щороку. Фінансування спрямовуватиметься на підготовку 275 тис. осіб особового складу Міністерства збройних сил Франції, 80 тис. резервістів. При цьому у військову програму не включено фінансову підтримку України;
- 2) посилення узгодженості збройних сил, що передбачає: усунення слабких місць, враховуючи досвід України у війні з початку 2022 року; узгодження різних компонентів військового потенціалу: розподіл постачань за кількома вагомими програмами на користь боеприпасів, запасів запасних частин, оперативної підготовки та запуску інноваційних програм, зважаючи на потреби в них через війну в Україні та інші геополітичні конфлікти;
- 3) заходи в сфері ядерної енергетики: модернізація ракет та їх носіїв, що потребує 13% витрат від обсягу бюджету, а також будівництво нового класу атомних підводних човнів з балістичними ракетами третього покоління SNLE 3G, постачання ракет M51.3 до 2025 року, випробування яких проведено у листопаді 2023 року;
- 4) укріплення та посилення постійних захисних позицій: консолідація заходів постійного захисту та безпеки (позиції повітряної безпеки, охорона моря, заходи в державній службі, інформаційна війна, військова інфраструктура заморських територій для підвищення боєздатності сил, які в них розташовані);
- 5) посилення навчання військ, розвиток кібервійськ та операторів дронів, посилення уваги до реактивної артилерії;
- 6) залучення цивільного сектору, мобілізація всіх ресурсів країни та заклики президента Е. Макрона до переходу населення до воєнної економіки.

Зважаючи на війну в Україні, вперше з 2011 року Німеччина прийняла нові керівні принципи оборонної політики *Verteidigungspolitische Richtlinien* (VPR), оголошені 10 листопада 2023 міністром оборони Німеччини Б. Пісторіусом. У документі запропоновано військовий план реагування на «переломні події», пов'язані з війною України та агресивною політикою Росії. Документ враховує положення Стратегії національної безпеки, опублікованої у червні 2023 року, та принципи, сформовані канцлером Олафом Шольцем у лютому 2022 року. Зокрема, у вказаних документах визначено основні загрози, а положення збігаються з оцінками Стратегії національної безпеки про те, що Росія «в осяжному майбутньому залишатиметься найбільшою загрозою євроатлантичній безпеці та виступатиме найважливішим питанням у сфері безпеки для Бундесверу». Збройні сили Росії є головним супротивником для місії колективного стримування та оборони НАТО [15].

Серед цілей VPR – надання гарантій союзникам, особливо в східних регіонах НАТО, щодо готовності Німеччини відігравати центральну роль у колективній обороні. Б. Пісторіус і начальник оборони генерал К. Брейер у передмові до документа заявляють, що «Німеччина відповідала за «стримування та колективну оборону в Європі». Тому серед цілей Німеччини – зміцнення позицій країни як центру матеріально-технічного забезпечення для військових операцій союзників у континентальній Європі та надання прикладу для інших невеликих європейських військ. Серед нових завдань Німеччини – розгортання на постійній основі оборонної бригади в Литві – «проект маяка *Zeitenwende*» – як знак прихильності Німеччини колективній обороні. Таким чином, з часом у Східній Європі буде розгорнуто більше німецьких військових засобів [15; 27].

Відмітимо, що з 5 вересня до 9 жовтня 2022 року в Латвії проходив осінній етап циклу військової підготовки «Namejs 2022». У 2022 році у центрі уваги була безпека країн Балтії та Польщі. У навчаннях брали участь Збройні сили Латвії та Національна гвардія, сили національної безпеки та цивільного захисту, цивільна промисловість, а також міжнародні контингенти бойової групи eFP з Латвії, посилені загонами з сусідніх Естонії та Литви. З боку Литви, в тому числі, брала участь танкова рота німецького головного підрозділу [19].

У VPR також визначено обсяг витрат на оборону [15; 27]: для «виконання своїх зобов'язань перед Альянсом» «потрібно буде щонайменше 2% ВВП для забезпечення необхідних можливостей». Тож це свідчить про невпевненість щодо можливостей уряду досягти цілей щодо 2% витрат від ВВП на оборону. Крім цього, для досягнення цілей створено спеціальні фонди, на які спрямовано 100 млрд. євро для фінансування заходів в межах VPR протягом наступних кількох років [15; 27]. Серед основних викликів для Німеччини відповідно VPR – неможливість миттєвого фінансування заходів оборони та відповідних проектів, зважаючи на «нехтування Бундесвером протягом десятиліть» потреб та загроз в сфері безпеки. Серед викликів також – труднощі збройних сил Німеччини з виконанням завдань щодо набору персоналу, складність у виконанні запланованого передового розгортання бригади в Литві. Однак політична прихильність Б. Пісторіуса може суттєво вплинути на його реалізацію.

У зв'язку з війною в Україні трансформується політика та програми безпеки ряду інших країн Європи: Норвегії, Польщі, Латвії, Угорщини та інших, які активно нарощують військовий потенціал для протидії можливій російській агресії в майбутньому.

Варто відмітити той факт, що в цілому на фундаментальному рівні нинішні сили оборони багатьох країн Центральної та Східної Європи сформовані після холодної війни, коли національній обороні приділялося мало уваги та ресурсів. Основні – переважно радянського виробництва – системи озброєння вийшли з ладу, замінити їх можна було лише в окремих випадках, тоді як цілі військові галузі та пов'язані з ними ноу-хау майже повністю припинили діяльність. Паралельно були суттєво скорочені

колишні потужності оборонної промисловості, оборонно-мобілізаційна спроможність національної економіки була фактично демонтована.

В такій ситуації виявилася Угорщина, зокрема в період початку російсько-української війни. Це зумовило потребу в миттєвому оновленні як стратегії безпеки, так і розвиток збройних сил та військового потенціалу, зокрема придбання нової військової техніки.

З моменту вступу до НАТО в 1999 році Угорщина працює над модернізацією та реструктуризацією збройних сил для відповідності стандартам альянсу та забезпечення колективної оборони. У 2017 році Будапешт запустив програму модернізації *Zrínyi 2026*, яка мала на меті замінити озброєння радянських часів сучасними системами та збільшити витрати Угорщини на оборону до 2% ВВП до 2024 року для відповідності цілям видатків НАТО [17].

Одним із найважливіших інтересів політики безпеки Угорщини є мир на Західних Балканах, оскільки він виступає гарантією європейського миру. З огляду на інтереси політики безпеки країни, угорські війська беруть участь в операціях, що проводяться на Балканах з 1995 року. Угорщина надає штабних офіцерів і війська для поточної операції під керівництвом НАТО KFOR з 1999 року. Західні Балкани традиційно були надзвичайно важливим регіоном для Угорщини: дві третини всіх військ країни, розгорнутих у іноземних місіях, розташовані у Балканському об'єднаному оперативному районі в Косово та Боснії та Герцеговині. Надання допомоги в цьому регіоні є одним із стратегічних пріоритетів Угорщини [30].

Програма оборони та військового розвитку Угорщини, запущена в 2017 році, продовжена в 2023 році. Згідно з Програмою, країна планує здійснювати довгострокові інвестиції в розвиток безпеки й оборони, які охоплюють економічний, політичний, соціальний, екологічний, кібернетичний та інформаційний, військовий аспекти. Стратегічна мета Угорщини – розвиток Угорських сил оборони до 2030 року для забезпечення їх надійності та боєздатності в регіоні, зважаючи на членство країни в НАТО. Паралельно з реалізацією комплексної програми оборони, національний стратегічний пріоритет Угорщини полягає у набутті статусу ключового оборонно-промислового центру регіону [17].

Трансформація сил оборони Угорщини та посилення військового потенціалу передбачає: придбання військової техніки, нових радіолокаційних систем, збільшення кількості самохідних гаубиць PzH і БМП «Рись», придбання нових одиниць військового спорядження, а саме бойові броньовані машини Lynx, радіолокаційні системи за типом ізраїльського «Залізного куполу» для охорони повітряного простору Угорщини; створення боєздатних, сильних збройних сил відповідно стандартам НАТО для швидкого реагування на загрози; створення широкомасштабних, структурованих мереж і систем співпраці у цивільному секторі; реалізація Програми розвитку оборони та збройних сил *Zrínyi Defence and Force Development Programme* для озброєння ЗС країни [17].

2022 рік був одним із найскладніших в історії збройних сил Словаччини, адже словацькі військові передусім були залучені до виконання свого

основного завдання – забезпечення оборони Словачкої Республіки та її населення в умовах російської агресії в Україні. Для забезпечення якісних умов служби професійних військових країні необхідно зберегти темпи інвестицій у модернізацію озброєння та техніки та ремонт інфраструктури [28].

Відмітимо важливість експорту зброї зі Словаччини в Україну. Парламент Словаччини підтримав поправку, яка надає Міністерству оборони повноваження схвалювати експорт зброї країни, відкриваючи шлях державним і приватним збройовим компаніям продовжувати озброювати Україну.

Зміна позиції проросійського лідера Словаччини Р. Фіцо та його перехід на бік України викликала широкий інтерес і суперечку. Фіцо почав підтримувати Київ лише через кілька днів після того, як висловив сумніви щодо суверенітету України. Глава уряду країни, який раніше робив провокаційні заяви про припинення військової допомоги Україні та зняття антиросійських санкцій, раптово змінив риторику під час візиту в Ужгород та зустрічі з прем'єр-міністром України Д. Шмигалем [32].

Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року забезпечило прибутковість оборонного сектора Словаччини, зокрема для виробника боєприпасів ZVS Holding, спільного підприємства приватної MSM Group, заснованої чеським підприємцем із виробництва зброї Я. Стрнадом, і DMD Group, що належить Міністерству оборони під керівництвом міністра Р. Каліняка. За перші сім місяців 2023 року ZVS Holding зафіксував 44 мільйони євро доходу порівняно з 40 мільйонами євро за весь 2022 рік, «значною мірою у зв'язку з агресією Росії в Україні». За даними компанії, майже 100% виробництва боєприпасів ZVS Holding на найближчі два-три роки продано в Україну. Рішення про збільшення виробництва, про продажі в Україну, про приєднання до проєктів Єврокомісії [субсидії на озброєння] – це все політичні рішення акціонерів ZVS Holding, в якій 50 відсотків належить Міністерству оборони Словаччини. Крім цього, компанія з виробництва боєприпасів VOP Nováky, державна збиткова компанія, яку MSM Group орендувала на 20 років за попереднього уряду Smer, майже вчетверо збільшила доходи в 2022 році порівняно з 2021 роком до 77 млн. євро, покривши збиток у 4 млн. євро, а прибуток склав майже 22 млн. євро [23].

Агресія Росії проти України також вплинула на безпеку Норвегії – Осло вирішив збільшити короткострокові витрати на оборону та посилити можливості швидкого реагування, зокрема на Крайній Півночі. Однак Норвегія не виявила збільшення російського Північного флоту, тому малоймовірним є довгострокове збільшення витрат. Політичні та безпекові відносини на Скандинавському півострові досить складні – усі три держави, розташовані на цій території (Норвегія, Швеція, Фінляндія), є близькими партнерами та друзями. З 1949 року Норвегія є членом НАТО, але не входить до Європейського Союзу (вона вирішила залишитися за його межами на двох референдумах у 1972 та 1994 роках). У той же час і Фінляндія, і Швеція є членами Європейського Союзу (обидві приєдналися в 1995 році). Регіональне співробітництво є одним із стратегічних пріоритетів Норвегії. Як заявила міністр закордонних справ Норвегії Аннікен

Хейтфельдт, «скандинавське співробітництво важливіше і міцніше, ніж будь-коли» [11; 20].

Окрім двосторонніх зв'язків, країни Північної Європи також є учасниками різних міжурядових форумів, таких, як Баренцева Євро-Арктична Рада та Арктична Рада. Існує також Північна оборонна співпраця (NORDEFCO), яка включає Данію, Фінляндію, Ісландію, Норвегію та Швецію. Форум був створений у 2009 році та почав розвиватися саме з початку анексії Криму у 2014 році. Офіційна мета форуму полягає в «зміцненні національної оборони учасників, дослідженні спільної синергії та сприянні ефективним спільним рішенням». Наприкінці травня 2022 року міністри оборони скандинавських країн повторили у спільній заяві, що ця організація все ще актуальна. Оборонна політика Норвегії містить три ключові складові: національний потенціал, колективну оборону в НАТО та двосторонні відносини з ключовими союзниками – США, Великою Британією, Німеччиною, Францією та Нідерландами. При цьому важливим компонентом безпеки є також Північна оборонна співпраця [11].

Надзвичайно вагому роль у забезпеченні безпеки в Європі відіграє Польща. Першим знаком до змін в оборонній політиці країни стала пресконференція в червні 2021 року, на якій голова Комітету з національної оборони та оборонних справ Ради міністрів Я. Качинський і міністр оборони Польщі М. Блащак оголосили про намір придбати 250 M1A2 SEPv3 ABRAMS (ОБТ для сухопутних військ країни). У той же час оголошено про нову оборонну політику, яка міститиме нові правила щодо основних аспектів національної оборони. Крім того, було озвучено нову концепцію оборони країни. Найважливішою зміною стало чітке повідомлення Міністерства оборони про підтримку НАТО у разі вторгнення Росії до Польщі – збройним силам потрібні власні можливості для захисту країни під час вторгнення протягом кількох тижнів для того, щоб члени НАТО вчасно відреагували та надали військову підтримку. Інший аспект полягав у введенні американських сил в Польщу з якомога більшою кількістю військ і техніки. Третім аспектом виступають можливості стримування [16; 21].

Агресія Росії проти України прискорила деякі процеси розвитку сектору безпеки й оборони та змінила пріоритети політики. З перших днів війни Польща передала Україні значну кількість озброєння зі своїх запасів (поставки понад 200 ОБТ Т-72, понад 200 ОБТ РТ-91, пострадянські СПГ 2С1 ГВОЗДИКА, 18 найсучасніших СПГ КРАБ). Відтоді найнагальніша потреба – заповнення прогалини в польському військовому арсеналі, що частково вдалося задовольнити завдяки поставці 116 танків з Німеччини з квітня 2023 року та до 2024 року включно. Іншими заходами країни для поповнення техніки стали закупівля шести батарей PATRIOT і близько 500 пускових установок HIMARS у США, підписання контракту з компанією Leonardo Helicopters на 32 багатоцільові вертольоти AW149 з поставками у 2023-2029 роках [16].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Детальний аналіз стратегії та політики безпеки й оборони ЄС та окремих держав-членів в умовах війни в Україні свідчить про суттєві зрушення й трансформації

у стратегічних цілях та організації сектору безпеки й оборони країн. Такі зміни простежуються як у коригуванні ключових стратегічних документів країн ЄС, у яких російська агресія визнається суттєвою загрозою європейській системі безпеки, так і в збільшенні оборонних бюджетів, нарощуванні військового потенціалу, поповненні військової техніки, боєприпасів, проведенні військових навчань, особливо на територіях Східної Європи. В цілому війна зумовила миттєве реагування країн ЄС на наслідки збройної агресії, що в кінцевому підсумку сприяло внесенню змін у Стратегічний компас у 2022 році з акцентом на розвитку сил та засобів миттєвого реагування за можливі загрози з боку Росії.

Серед ключових проблем та викликів ЄС в умовах війни в Україні – організація масового переходу до створення колективної системи безпеки на рівні ЄС з урахуванням національних відмінностей політики, програм та системи безпеки, а також потреба в оптимізації та посиленні національних армій, їх матеріально-технічному забезпеченні, зважаючи на суттєві обсяги фінансової та військової підтримки України. На міжнародному рівні важливо забезпечити узгодженість політики безпеки окремих країн, зокрема зважаючи на попередній негативний досвід політики Угорщини та Словаччини щодо підтримки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горюнова, Є.О. Зовнішня політика ЄС щодо російсько-української війни (2014-2022 рр.). *Politicus*. 2022. № 4-2. С. 45-51. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.7>.
2. Завада Я.І., Сіно І.А. Спільна політика безпеки і оборони ЄС на сучасному етапі: основні перспективи і загрози. *Політикус : наук. журнал*. 2022. № 3. С. 71-76.
3. Зайцева-Калаур І.В., Онищук І.О. Зовнішня політика і політика безпеки ЄС у контексті повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації в Україну. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. 2022. С. 303-306.
4. Кобець Ю., Голуб'як Н. Оборонна та безпекова політика Європейського Союзу: суперечності трансформації. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 26(5). С. 19-25. DOI: <https://doi.org/10.15421/172396>.
5. Коцур В.В. Виклики і загрози колективній безпеці Європи в умовах російсько-української війни. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2023. № 18, С. 151-181. DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2023-18-151-181>.
6. Kurnosenko L. Problems and features of international financial support of Ukraine in the conditions of war. *Public Administration and Regional Development*. 2022. № 15. С. 255-274. DOI: <https://doi.org/10.34132/pard2022.15.13>.
7. Мартинов А. Еволюція політики Європейського Союзу щодо російсько-української війни. *Європейські студії*. 2022. № 3. С. 30-44.
8. Маруховський О.О. Вступ України до НАТО як основа формування європейської системи колективної безпеки. *Політикус : наук. журнал*. 2022. Спецвипуск. С. 65–71.

9. Пошедін О. Вплив російської збройної агресії проти України на спільну політику безпеки та оборони ЄС. *Кращі практики розбудови європейських студій в умовах російської збройної агресії* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20-21 жовт. 2023 р. Київ, 2023. С. 79-81. URL: <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/ba77e4650ee3269072ba9f97fcfd4568.pdf#page=79> (дата звернення 05.02.2024).
10. Armed forces personnel, total – European Union. International Institute for Strategic Studies, The Military Balance. Website worldbank.org. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.TOTL.P1?locations=EU> (дата звернення 05.02.2024).
11. Svensgard T. Capabilities Made in Norway – Norwegian Defence Industry Delivers World-Class Defence Equipment to Armed Forces around the World. *European Security & Defence*. 2022. URL: <https://euro-sd.com/2022/10/articles/27554/capabilities-made-in-norway-norwegian-defence-industry-delivers-world-class-defence-equipment-to-armed-forces-around-the-world/> (дата звернення 05.02.2024).
12. EDA Defence Data. Website eda.europa.eu. URL: <https://eda.europa.eu/publications-and-data/defence-data> (дата звернення 05.02.2024).
13. Auran J.F. Examining the French Military Programming Act 2024–2030. *European Security & Defence*. 2024. URL: <https://euro-sd.com/2024/01/articles/36190/examining-the-french-military-programming-act-2024-2030/> (дата звернення 05.02.2024).
14. Kolesnyk D. France Adopts New National Strategic Review. *European Security & Defence*. 2023. URL: <https://euro-sd.com/2023/01/articles/29158/france-adopts-new-national-strategic-review/> (дата звернення 05.02.2024).
15. Schreer B. Germany's new defence-policy guidelines. *Facts. Analysis. Influence*. 2023. URL: <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2023/11/germanys-new-defence-policy-guidelines/> (дата звернення 05.02.2024).
16. ESD News Team. Hanwha Defense Expands Polish Cooperation. *European Security & Defence*. 2022. URL: <https://euro-sd.com/2022/09/articles/27293/cooperation-2/> (дата звернення 05.02.2024).
17. Cazalet M. Hungary's Modernisation Plans. *European Security & Defence*. 2023. URL: <https://euro-sd.com/2023/05/articles/31349/hungarys-modernisation-plans/> (дата звернення 05.02.2024).
18. Maillard S., Van Rij A. Is EU support for Ukraine back on track? *Chatham House*. 2024. URL: <https://www.chathamhouse.org/2024/02/eu-support-ukraine-back-track> (дата звернення 05.02.2024).
19. Heiming G. Latvia's "Namejs 2022" Military Exercise. *European Security & Defence*. 2022. URL: <https://euro-sd.com/2022/12/articles/28433/latvias-namejs-2022-military-exercise/> (дата звернення 05.02.2024).
20. Czulda R. Norway's Security Environment and Role in NATO. *European Security & Defence*. 2022. URL: <https://euro-sd.com/2022/10/articles/27550/norways-security-environment-and-role-in-nato/> (дата звернення 05.02.2024).
21. Sobczak G. Poland Builds Deterrence Potential. *European Security & Defence*. 2022. URL: <https://euro-sd.com/2022/09/articles/27150/poland-builds-deterrence-potential/> (дата звернення 05.02.2024).
22. Record high European defence spending boosted by procurement of new equipment. Website eda.europa.eu. 2023. URL: <https://eda.europa.eu/news-and-events/news/2023/11/30/record-high-european-defence-spending-boosted-by-procurement-of-new-equipment> (дата звернення 05.02.2024).

23. Nicholson T. Slovakia enables arms exports to Ukraine as Fico completes backflip. *Politico*. 2024. URL: <https://www.politico.eu/article/in-post-election-reversal-slovakia-enables-weapons-exports-to-ukrainef-fico/> (дата звернення 05.02.2024)
24. Ghoshal D. Spain in NATO's Missile Defence Architecture. *European Security & Defence*. 2022. URL: <https://euro-sd.com/2022/11/articles/26317/spain-in-natos-missile-defence-architecture/> (дата звернення 05.02.2024).
25. Leimand B. The EU as an International Security Institution. *European Security & Defence*. 2023. URL: <https://euro-sd.com/2023/03/articles/30049/the-eu-as-an-international-security-institution/> (дата звернення 05.02.2024).
26. The EU's response to the war in Ukraine. Website eu4ukraine.eu. URL: <https://eu4ukraine.eu/en> (дата звернення 05.02.2024).
27. Manthey F. The Minister of Defence. New Defence Policy Guidelines call for warfighting capability of the Bundeswehr. Website Federal Ministry of Defence. 2023. URL: <https://www.bmvg.de/en/news/new-defence-policy-guidelines-call-for-warfighting-5702800> (дата звернення 05.02.2024).
28. Šiška M., Zilvar J. The past year 2022 was a turning point in the modernisation of the Slovak Army. The Army of the Czech Republic is also gradually modernizing. *CZdefence. Czech army and defence magazine*. 2023. URL: <https://www.czdefence.com/article/the-past-year-2022-was-a-turning-point-in-the-modernisation-of-the-slovak-army-the-army-of-the-czech-republic-is-also-gradually-modernizing> (дата звернення 05.02.2024).
29. Miloradović N. The Time for Comprehensive Changes has Come. *European Security & Defence*. 2023. URL: <https://euro-sd.com/2023/09/articles/33972/the-time-for-comprehensive-changes-has-come/> (дата звернення 05.02.2024).
30. Ruszin-Szendi R. The Transformation of the Hungarian Defence Forces. *European Security & Defence*. 2023. URL: <https://euro-sd.com/2023/05/articles/31346/the-transformation-of-the-hungarian-defence-forces/> (дата звернення 05.02.2024).
31. Horobets A. Towards a European Army. *European Security & Defence*. 2022. URL: <https://euro-sd.com/2022/09/articles/27186/towards-a-european-army/> (дата звернення 05.02.2024).
32. Why did Slovakia's pro-russian leader Fico abruptly change his mind and side with Ukraine? Website Visitukraine.today. 2024. URL: <https://visitukraine.today/blog/3272/why-did-slovakias-pro-russian-leader-fico-abruptly-change-his-mind-and-side-with-ukraine> (дата звернення 05.02.2024).

REFERENCES

1. Horyunova E.O. (2022) Zovnishnya polityka YeS shchodo rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny (2014–2022 rr.) [EU foreign policy regarding the Russian-Ukrainian war (2014–2022)], *Politicus*. No 4-2, pp. 45-51. Retrieved from <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec.7> [in Ukraine].
2. Zavada Y.I., & Sino I.A. (2022) Spil'na polityka bezpeky i oborony YeS na suchasnomu etapi: osnovni perspektyvy i zahrozy [Common EU security and defense policy at the current stage: main prospects and threats]. *Politicus: Science. magazine*, No. 3, pp. 71–76 [in Ukraine].

3. Zaytseva-Kalaur I.V., & Onyshchuk, I.O. (2022) Zovnishnya polityka i polityka bezpeky YES u konteksti povnomasshtabnoho viys'kovoho vtorhnennya Rosiys'koyi Federatsiyi v Ukrayinu [Foreign policy and security policy of the EU in the context of the full-scale military invasion of the Russian Federation in Ukraine], *Naukovi zakhody Yurydychnoho fakul'tetu Zakhidnoukrayins'koho natsional'noho universytetu – Scientific activities of the Faculty of Law of the West Ukrainian National University*, pp. 303-306 [in Ukraine].
4. Kobets Yu., Golubyak N. (2023) Oboronna ta bezpekova polityka Yevropeys'koho Soyuzu: superechnosti transformatsiyi [Defense and security policy of the European Union: contradictions of transformation]. *Scientific and theoretical almanac Grani*, No. 26(5), pp. 19-25. Retrieved from <https://doi.org/10.15421/172396> [in Ukraine].
5. Kotsur V.V. (2023) Vyklyky i zahrozy kolektyvniy bezpetsi Yevropy v umovakh rosiys'ko-Ukrayins'koyi viyny [Challenges and threats to the collective security of Europe in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Society. Document. Communication. Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. Retrieved from <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2023-18-151-181> [in Ukraine].
6. Kurnosenko L. (2022) Problems and features of international financial support of Ukraine in the conditions of war. *Public Administration and Regional Development*. No 15. p. 255-274. Retrieved from <https://doi.org/10.34132/pard2022.15.13> [in English].
7. Martynov A. (2022) Evolyutsiya polityky Yevropeys'koho Soyuzu shchodo rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny [Evolution of the policy of the European Union regarding the Russian-Ukrainian war]. *European studies*, No. 3, pp. 30-44 [in Ukraine].
8. Marukhovskiy O. (2022) Vstup Ukrayiny do NATO yak osnova formuvannya yevropeys'koyi systemy kolektyvnoyi bezpeky [Ukraine's entry into NATO as a basis for the formation of the European system of collective security]. *Politicus: Science. magazine*. Special edition, pp. 65-71 [in Ukraine].
9. Poshedin O. (2023) Vplyv rosiys'koyi zbroynoyi ahresiyi proty Ukrayiny na spil'nu polityku bezpeky ta oborony YeS [The impact of Russian armed aggression against Ukraine on the common security and defense policy of the EU]. Best practices for the development of European studies in the conditions of Russian armed aggression: materials of the international science and practice conf. Kyiv, October 20-21. 2023. Kyiv, P. 79-81. Retrieved from <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/ba77e4650ee3269072ba9f97fcfd4568.pdf#page=79> (Accessed 05 February 2024) [in Ukraine].
10. Website [worldbank.org](https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.TOTL.P1?locations=EU). Armed forces personnel, total – European Union. International Institute for Strategic Studies, The Military Balance. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.TOTL.P1?locations=EU> (Accessed 05 February 2024) [in English].
11. Svensgard T. (2022) Capabilities Made in Norway – Norwegian Defence Industry Delivers World-Class Defence Equipment to Armed Forces around the World. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2022/10/articles/27554/capabilities-made-in-norway-norwegian-defence-industry-delivers-world-class-defence-equipment-to-armed-forces-around-the-world/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
12. Website eda.europa.eu. EDA Defence Data. Retrieved from <https://eda.europa.eu/publications-and-data/defence-data> (Accessed 05 February 2024) [in English].
13. Auran J.F. (2024) Examining the French Military Programming Act 2024–2030. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2024/01/articles/36190/>

- examining-the-french-military-programming-act-2024-2030/ (Accessed 05 February 2024) [in English].
14. Kolesnyk D. (2023) France Adopts New National Strategic Review. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2023/01/articles/29158/france-adopts-new-national-strategic-review/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
15. Schreer B. (2023) Germany's new defence-policy guidelines. *Facts. Analysis. Influence*. Retrieved from <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2023/11/germanys-new-defence-policy-guidelines/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
16. ESD News Team. (2022) Hanwha Defense Expands Polish Cooperation. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2022/09/articles/27293/cooperation-2/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
17. Cazalet, M. (2023) Hungary's Modernisation Plans. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2023/05/articles/31349/hungarys-modernisation-plans/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
18. Maillard S., & Van Rij, A. (2024) Is EU support for Ukraine back on track? *Chatham House*. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/2024/02/eu-support-ukraine-back-track> (Accessed 05 February 2024) [in English].
19. Heiming G. (2022) Latvia's "Namejs 2022" Military Exercise. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2022/12/articles/28433/latvias-namejs-2022-military-exercise/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
20. Czulda R. (2022) Norway's Security Environment and Role in NATO. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2022/10/articles/27550/norways-security-environment-and-role-in-nato/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
21. Sobczak G. (2022) Poland Builds Deterrence Potential. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2022/09/articles/27150/poland-builds-deterrence-potential/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
22. Website eda.europa.eu. (2023) Record high European defence spending boosted by procurement of new equipment. Retrieved from <https://eda.europa.eu/news-and-events/news/2023/11/30/record-high-european-defence-spending-boosted-by-procurement-of-new-equipment> (Accessed 05 February 2024) [in English].
23. Nicholson T. (2024) Slovakia enables arms exports to Ukraine as Fico completes backflip. *Politico*. Retrieved from <https://www.politico.eu/article/in-post-election-reversal-slovakia-enables-weapons-exports-to-ukrainef-fico/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
24. Ghoshal D. (2022) Spain in NATO's Missile Defence Architecture. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2022/11/articles/26317/spain-in-natos-missile-defence-architecture/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
25. Leimand B. (2023) The EU as an International Security Institution. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2023/03/articles/30049/the-eu-as-an-international-security-institution/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
26. Website eu4ukraine.eu. The EU's response to the war in Ukraine. Retrieved from <https://eu4ukraine.eu/en> (Accessed 05 February 2024) [in English].
27. Manthey F. (2023) The Minister of Defence. New Defence Policy Guidelines call for warfighting capability of the Bundeswehr. Website Federal Ministry of Defence. Retrieved from <https://www.bmvg.de/en/news/new-defence-policy-guidelines-call-for-warfighting-5702800> (Accessed 05 February 2024) [in English].

28. Šiška M., & Zilvar J. (2023) The past year 2022 was a turning point in the modernisation of the Slovak Army. The Army of the Czech Republic is also gradually modernizing. *CZdefence. Czech army and defence magazine*. Retrieved from <https://www.czdefence.com/article/the-past-year-2022-was-a-turning-point-in-the-modernisation-of-the-slovak-army-the-army-of-the-czech-republic-is-also-gradually-modernizing> (Accessed 05 February 2024) [in English].
29. Miloradović N. (2023) The Time for Comprehensive Changes has Come. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2023/09/articles/33972/the-time-for-comprehensive-changes-has-come/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
30. Ruszin-Szendi R. (2023) The Transformation of the Hungarian Defence Forces. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2023/05/articles/31346/the-transformation-of-the-hungarian-defence-forces/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
31. Horobets A. (2022) Towards a European Army. *European Security & Defence*. Retrieved from <https://euro-sd.com/2022/09/articles/27186/towards-a-european-army/> (Accessed 05 February 2024) [in English].
32. Website Visitukraine.today. (2024) Why did Slovakia's pro-russian leader Fico abruptly change his mind and side with Ukraine? Retrieved from <https://visitukraine.today/blog/3272/why-did-slovakias-pro-russian-leader-fico-abruptly-change-his-mind-and-side-with-ukraine> (Accessed 05 February 2024) [in English].

УДК 323.1+327.7+327.8+328

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).134–144

Олексій Янін,

аспірант кафедри політології та міжнародних відносин

Леся Корнат,

кандидат наук з державного управління, доцент,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин

Національний університет «Львівська політехніка»

ФАКТОР КОРИННИХ НАРОДІВ У РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМУ

Статтю присвячено дослідженню впливу фактора корінних народів на процес реінтеграції тимчасово окупованого Криму. Обґрунтовано, що роль корінних народів Криму є визначальною у процесі майбутньої реінтеграції. Розкрито важливість врахування потреб корінних народів Криму крізь призму культурних, економічних, політичних, правових та соціальних аспектів, задля забезпечення сталої та гармонійної реінтеграції регіону. Наголошено на необхідності забезпечення прав корінних народів, захисту під гарантіями українського та міжнародного права. Зроблено висновок, що співпраця та партнерство з представниками корінних народів є ключовими елементами успішної реінтеграційної стратегії.

Ключові слова: *корінний народ, реінтеграція, Крим, стратегія, вплив.*

The article is devoted to the study of the influence of the factor of indigenous peoples on the process of reintegration of the temporarily occupied Crimea. The article reveals the importance of considering the needs and opinions of the indigenous peoples of Crimea through the prism of cultural, economic, political, legal, and social aspects to ensure a sustainable and harmonious reintegration of the region. The role of the indigenous peoples of temporarily occupied Crimea is critical and integral in the process of future reintegration, given the region's unique cultural and historical heritage. The indigenous peoples of Crimea – Crimean Tatars, Krymchaks, and Karaites – are key participants in the process of restoring the socio-economic and political life of the peninsula. The need to ensure the rights of indigenous peoples, a sense of belonging, self-determination, and protection under the guarantees of Ukrainian and international law was emphasized. The involvement of indigenous peoples in dialogue, decision-making, and implementation of development programs will create an opportunity to build a tolerant and inclusive society in the temporarily occupied Crimean region. It has been studied that in world history there are only a few examples of reintegration with the involvement of indigenous peoples – New Zealand, Canada, Norway, and Denmark, which can be useful for Ukraine in reintegration of temporarily occupied Crimea.

Keywords: *indigenous people, reintegration, Crimea, strategy, impact.*

Постановка проблеми. Корінні народи відіграють важливу роль у процесі реінтеграції тимчасово або окупованої території з багатьох причин, зокрема вони мають глибокі зв'язки з територією, що її традиційно населяють, а притаманні їм культурні та історичні знання можуть бути ключовими для відновлення традицій, мови, релігії та ідентичності цієї території. Дії тоталітарного режиму СРСР спричинили латентні етносоціальні конфлікти в Кримському регіоні через масові депортації національних груп, репресії за етнічною ознакою. Результат вищезазначеного прослідковується у сучасних реаліях політичного та культурного життя тимчасово окупованого півострова. З огляду на нинішню окупацію земель Кримського півострова, існує потенційна загроза зникнення та асиміляції корінних жителів, зважаючи на загарбницьку та деструктивну політику Російської Федерації, що і визначає актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти проблеми реінтеграції Криму висвітлено у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів: К. Коростеліної [22]; Г. Сасе [23]; О. Борлюк [14]; Г. Кельмана [21]; С. Гартнера [16]; О. Соболевої [24]; Ш. Берні [15]; Б. Вільямса [29] та ін. Викладену інформацію підкріплено нормативно-правовими документами українського законодавства [1; 7; 8; 10] та міжнародного права [18; 19; 20; 26; 27].

Формулювання мети та цілей статті. Метою статті є визначення впливу фактору корінних народів на процес реінтеграції тимчасово окупованої території Кримського півострова. Проблематика статті вимагає дослідження історії та культури корінних народів Криму та їх зв'язків з тимчасово окупованою землею, ролі у формуванні соціальної та політичної ситуації, впливу на міжетнічний діалог та мирне співіснування на тимчасово окупованій території, ключових факторів успішної інтеграції корінних народів у відновлення соціально-економічного та політичного життя півострова, потенційних ініціатив та заходів, спрямованих на залучення корінних народів до процесу реінтеграції на прикладі іноземного досвіду та оцінки їх можливого внеску, враховуючи українське та міжнародне право.

Методи дослідження. Для дослідження та реалізації поставленої мети було залучено низку загальнонаукових методів, як-от: історичний метод (надав змогу здійснити історичний огляд корінних народів тимчасово окупованого Криму); метод системного аналізу (відіграв ключову роль у вивченні політичних процесів та рішень, які стосуються корінних народів у контексті реінтеграції Криму); кейс-метод (збір та аналіз іноземного досвіду та виділення цінних для України прикладів у питанні реінтеграції); прогностичний метод (допоміг у висуненні ключових факторів успішної інтеграції та шляхів перспективного залучення корінних народів до відновлення соціально-економічного та політичного життя тимчасово окупованого Криму); індукція та дедукція (допомогли при виведенні припущень та висновків щодо досліджуваної проблеми); метод аналізу та синтезу (посприяв комплексному дослідженню ролі корінних народів у процесі реінтеграції Криму та формулюванню кінцевих результатів). Та-

кий емпіричний метод дослідження, як аналіз документів, посприяв достовірності результатів дослідження.

Результати дослідження. Корінні народи Криму мають тривалу історію, пов'язану з різними етапами міграційних процесів, формуванням та розвитком культурних спільнот на території сучасного Кримського півострова. Вони виникли через поєднання різних етнічних та культурних впливів, які сформували унікальні характеристики та ідентичність цих народів. Крим, населений різними націями, вважається одним із найбільш багатонаціональних регіонів Європи. Наприклад, кримські татари – найвідоміший серед корінних народів Криму, його корені у тюркських племенах, які жили на території півострова ще задовго до приходу монголів у XIII столітті. У XV столітті Крим став ханством, а кримські татари – домінуючим етносом, який вплинув на формування кримської ідентичності. Після монгольської імперії частини цих племен розселилися по різних частинах Криму, формуючи власні суспільства та культури. До 1783 року Кримське ханство було номінально незалежним ханством Османської імперії, допоки його не анексувала Росія. Після російської революції Крим був якийсь час незалежним – з 1917 по 1918 роки, але незабаром, у 1921 році, був включений до Радянського Союзу як автономна республіка Російської Федерації.

Невід'ємними є зв'язки корінних народів з тимчасово окупованим Кримом. Тому важливим є питання дослідження впливу окупації на них та їх взаємовідносин з новим політичним, економічним та соціокультурним середовищем. За сталінського режиму жорстокі репресії, викликані зростаючим націоналізмом і шовінізмом, призвели до масових арештів населення. Вже в 1944 році почалася примусова депортація кримських татар до Центральної Азії. За деякими даними, депортації з півострова підлягали й вірмени, греки та болгар. Відповідно метою та результатом стали не лише знищення системи національного виховання і культури, а й створення хибних уявлень про так звану «зраду» кримських татар, етнічні групи яких стали вважатися людьми «другого сорту» [28].

Наприкінці 1980-х років почалося масове повернення кримських татар, вірмен, німців, болгар, греків, що змінило етнічний склад Криму. У 1989 році обмеження щодо повернення всіх депортованих етнічних груп кримського півострова було анульовано декларацією Верховної Ради України, а вжиті проти депортованих етнічних груп дії визнано злочинними. Існували спроби формування ворожого ставлення до репатрійованого цивільного населення, наприклад, у жовтні 1992 року у селі Красний Яр було зруйновано татарську будівлю та арештовано сорок кримських татар, що спровокувало масові репресії. Національна українська влада, у свою чергу, вжила заходів: підписано Декларацію прав громадян України 1991 року, яка гарантувала рівноправність усіх національностей, а у 1992 році було деталізовано систему кримських державних установ, які займалися питаннями та потребами повернення депортованих етнічних груп [1].

Беручи до уваги теоретичний контекст проблеми, важливим є те, що перебування на спільній території різних етнічних груп є загальним

явищем у більшості національних держав, що розвиваються. Наприклад, Г. Кельмен пояснює, що створення нових держав породжує стимули до етнічної однорідності, в результаті чого систематичні зусилля з маргіналізації або знищення етнічних «чужих» призводять до конфлікту, де обрана ідентичність одних несумісна з ідентичністю, що нав'язана іншими [21]. Отже, становлення національної ідентичності може відкривати шляхи до формування нового спільного та толерантного національного образу та зменшення конфліктів [22]. Вчені С. Гартнер та Дж. Довідіо виділяють три моделі внутрішньогрупової ідентичності: нова спільна ідентичність, де індивідуальні уявлення окремих людей про свою групову приналежність можуть змінюватися; нова загальна ідентичність – формує ставлення до колишніх членів «аутгрупи» більш позитивним, незважаючи на довгу історію правопорушень; нова національна ідентичність, в свою чергу, забезпечує сильне відчуття єдності між цими групами, а саме: самоповагу, впевненість, гідність, які пов'язані з цією національною ідентичністю та сприятимуть зменшенню міжгрупових упереджень та конфліктів [16].

Тому роль корінних народів у формуванні соціальної та політичної ситуації в тимчасово окупованому Криму є значною і визначальною, оскільки дотепер вони відігравали важливу роль у культурному та соціальному житті регіону, а після окупації ця роль зазнала значних змін. Слід виділити, на нашу думку, найголовніше:

1. Соціальна структура: корінні народи Криму мають велику кількість представників у різних сферах суспільства, включаючи політику, бізнес, культуру, освіту.
2. Політичний тиск: корінні народи виступають ключовими учасниками політичного процесу; їх лідери, представники грають важливу роль у формуванні політичних позицій, висловлюють вимоги щодо прав своїх співвітчизників.
3. Збереження ідентичності: корінні народи активно виступають за збереження своєї культурної, мовної ідентичності, займаються ініціативами з підтримки мови, традицій та релігійних обрядів, що відіграє важливу роль у збереженні культурного різноманіття регіону.
4. Міжетнічний діалог: корінні народи виступають посередниками та миротворцями у міжетнічних конфліктах, активно співпрацюють над зміцненням взаємопорозуміння, сприяють досягненню миру та стабільності у регіоні.

У міжнародному праві, як і в політиці, єдиного загальноприйнятого визначення корінних народів не існує. Так само й Декларація про права корінних народів не дає його трактування, а зазначає, що корінні народи та особи, які до них належать, наділені правом бути належними до корінної громади чи народності відповідно до її традицій і звичаїв, та мають право ідентифікувати свою етнічну приналежність [26]. Постійний Форум ООН із питань корінних народів підкреслює своєрідні критерії їх визначення, а саме: тісний зв'язок корінних народів з територією та природними ресурсами; мовну та культурну відокремленість; відособлення соціальної, економічної, політичної та правової систем [4].

Відповідно до Закону «Про корінні народи України» 2021 року територія окупованого Криму населена такими корінними народами, як: кримські татари, кримчаки та караїми – унікальна первісна етнічна спільнота, що сформувалася на українській території, чий самобутні традиції, мова та звичаї є унікальною та невід’ємною частиною культурної спадщини України та становить етнічну меншість [13]. Роль кримських татар є важливою у забезпеченні сталого та мирного повернення Криму відповідно до Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя 2021 року [9]. Слід зазначити, що Україна ще у 2014 році задекларувала статус кримськотатарського народу як корінного та приєдналася до Декларації прав корінних народів ООН 2007 року.

Вагомою умовою успішної реінтеграції є участь корінних народів у процесі прийняття рішень, а розвиток освіти серед корінних народів та збереження їхньої культурної спадщини є ключовими аспектами реінтеграції. В свою чергу, інтеграція традиційних знань у сучасну освітню систему може сприяти збереженню унікальної культури. У вищезгаданій Стратегії наголошується на участі корінних народів у економічному розвитку тимчасово окупованих територій, що може сприяти їхньому сталому відновленню [6], [13].

Грунтуючись на вищезазначеній інформації, можемо зазначити такі ключові фактори успішної інтеграції корінних народів у відновлення соціально-економічного та політичного життя тимчасово окупованого Криму: забезпечення участі у прийнятті рішень (активної участі представників корінних народів у формуванні та реалізації політики, що стосується розвитку півострова); збереження культурної спадщини (підтримка, збереження традицій, мови, обрядів та інших аспектів культурної спадщини корінних народів, що сприяє відчуттям приналежності та ідентичності); економічна підтримка (надання можливостей для економічного розвитку та самодостатності корінних народів шляхом підтримки їхнього підприємництва, аграрних та ремісничих ініціатив); забезпечення прав людини (дотримання прав людини для всіх мешканців Криму та боротьба з будь-якою формою дискримінації та насильства); діалог та співпраця (платформи відкритого діалогу, співпраці між корінними народами та іншими етнічними групами, формування довіри та взаєморозуміння).

Вагомим є забезпечення прав корінних народів, що є важливою складовою реінтеграції, а гарантії захисту від дискримінації, якої вони зазнають в умовах російської окупації, підтримка їх автохтонності і традиційних установ може посприяти мирному злагодженню. Сьогодні багато представників корінних народів стикаються з рядом проблем у галузі прав людини, зберігаються тенденції загрози їхній культурі, експлуатації земель, території та ресурсів [5].

Безпрецедентний доступ корінних народів до правових і політичних процесів у сфері прав людини на міжнародному рівні забезпечується Загальною декларацією прав людини 1948 року, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародним пактом про

економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Декларацією ООН про права корінних народів 2007 року, Конвенцією Міжнародної організації праці про корінні народи і народи, котрі ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах №169 [18]. Декларація ООН про права корінних народів є найповнішим документом у міжнародному праві, описує права корінних народів та перераховує наявні стандарти їх захисту та визначення: право на автономію, право на володіння землею, територією та ресурсами, права в економічній, соціальній та культурній сферах, групові права, принципи рівності та запобігання дискримінації [3].

Основи державної політики України щодо забезпечення прав корінних народів закладено відразу із проголошенням незалежності – рівні права всіх етнічних груп зафіксовані у Декларації про державний суверенітет, Декларація прав національностей висвітлює в свою чергу принципи політики у етнонаціональній галузі відносин та забезпечує гарантування всім народам, етнонаціональним групам та індивідам, які проживають на українській території, захист прав та рівність [1], [8]. Згаданий вище Закон України «Про корінні народи» не лише задекларував визначення корінного народу України, а й виступає основним документом, що регулює статус та закріплює гарантії прав та свобод [6]. Це також включає взаємодію представницьких органів з урядовими та місцевими органами влади, реалізацію заходів задля підтримки корінних народів, гарантій індивідуальних та колективних прав, спеціальний статус для їхніх представницьких органів та окрему бюджетну програму для фінансування їхньої діяльності [3], [4].

В контексті цього слід згадати про діяльність міжнародної громадської організації «Фонд досліджень та підтримки корінних народів Криму», спрямовану на їх залучення до прийняття рішень, захисту та задоволення національно-культурних, юридичних, соціальних, економічних та інших прав і створену групою кримськотатарської інтелігенції у 1997 році. За роки існування Фондом підготовлено ряд звітів, скарг та повідомлень до інституцій ЄС про порушення прав кримських татар, караїмів та кримчаків. Окрім того, Фонд бере участь у судових процесах щодо захисту прав кримських татар, здійснює інформаційну, просвітницьку та лобістську діяльність [2].

Вивчення міжнародного досвіду щодо взаємодії з корінними народами може надати Україні цінні уроки та стратегії для успішної реінтеграції [3]. Практики інших країн можуть бути важливими для розробки національної політики у перспективі. Слід зауважити, що у жодному із згаданих нижче випадків не спостерігається тотальна окупація території корінних народів. Але, в свою чергу, вони можуть послугувати корисними практиками щодо забезпечення прав корінних народів після реінтеграції Криму.

Так, у Новій Зеландії після тривалого періоду конфліктів між корінним народом маорі та британськими поселенцями в 1840 р. був підписаний Договір Вайтангі. Він визнав маорі рівноправними громадянами та закріпив їхні права на землю. Це сприяло мирній реінтеграції маорі в суспільство Нової Зеландії. Їхня мова та культура зараз захищені законом, а представники беруть участь у політичному житті країни [25].

Канада має позитивний досвід вирішення питань корінних народів через створення спеціальних установ, як-от Комісія з питань поземельних вимог корінних народів. Це допомогло мирно вирішувати територіальні суперечки та сприяло економічному розвитку їхніх громад [13]. Питання прав корінного народу саамів є важливим для Норвегії. У 1989 р. був створений Саамський парламент як представницький і консультативний орган. Саами мають право на самоврядування, збереження своєї мови, культури та традиційних промислів, як-от оленярство [17]. У 2009 р. територія Гренландії у складі Данії отримала розширене самоврядування, що забезпечило більшу автономію для її корінного народу інуїтів. Уряд Гренландії активно залучений до процесів, що стосуються інтересів корінного населення [11].

Виходячи із зазначених положень, можемо виділити існуючі, на нашу думку, потенційні ініціативи та заходи, спрямовані на залучення корінних народів Криму до процесу реінтеграції: створення діалогових платформ: організація спеціальних форумів, конференцій та круглих столів для представників корінних народів Криму; участь у прийнятті рішень: забезпечення представництва корінних народів у владних структурах та механізмах прийняття рішень, що стосуватимуться майбутнього Криму, з метою можливого впливу на процес реінтеграції та захисту власних інтересів; забезпечення культурної автономії: розвиток та підтримка програм задля збереження традицій, мови та культурних цінностей корінних народів Криму; економічні стимули: надання фінансової підтримки та допомоги, створення економічних можливостей; освітні та навчальні програми: забезпечення доступу до якісної освіти і навчальних програм, котрі враховують історію, культуру та ідентичність корінних народів [10].

Висновки. Роль корінних народів є критичною та невід’ємною, оскільки вони не лише втілюють унікальну культурну та історичну спадщину регіону, а й є ключовими учасниками в процесі відновлення соціально-економічного та політичного життя. Залучення корінних народів до діалогу, прийняття рішень та реалізації програм розвитку створює не лише можливість для врахування їхніх потреб та інтересів, а й сприяє побудові більш толерантного та інклюзивного суспільства. Успішна реінтеграція потребує врахування та поваги до прав корінних народів, їхнього відчуття приналежності та самовизначення, забезпечення яких здійснюватиметься під гарантіями українського та міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація прав національностей України / Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text> (дата звернення: 09.04.2024).
2. Інформація про результати діяльності Міжнародної громадської організації «Фонд досліджень та підтримки корінних народів Криму» за 2014-2016 роки / Міжнар. громад. орг. «Фонд дослідж. та підтримки корін. народів Криму», 2016.

3. Корінні народи і правозахисна система Організації Об'єднаних Націй (9-те вид.). Харків : ГО «Харків. правозахисна група», 2019. 52 с.
4. Корнат Л. Державна політика щодо корінних народів в Україні // Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії. 2021. С. 50–54.
5. Корнат Л. Нормативно-правове забезпечення прав корінних народів: міжнародний досвід та українські перспективи // Вісник Львівського університету. 2021. № 37. С. 161–16.
6. Крим – це Україна: Стратегія деокупації та реінтеграції / Репозиторій ОДУВС. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b01e95bd-f05f-48e3-a643-91708322b425/content> (дата звернення: 11.04.2024).
7. Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя / Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-planu-zakhodiv-z-realizatsii-s288-40423> (дата звернення: 12.04.2024).
8. Про корінні народи України / Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20> (дата звернення: 12.04.2024).
9. Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України № №117/2021 / Офіційний вебпортал Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533> (дата звернення: 17.04.2024).
10. Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя / Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020525-21#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
11. РБК-Україна. Гренландія отримала статус розширеної автономії. РБК-Україна. URL: https://daily.rbc.ua/ukr/show/grenlandiya_poluchila_status_rasshirennoy_avtonomii210620091/amp (дата звернення: 17.04.2024).
12. Ткаченко Є. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин. Міністерство освіти і науки України. Київ : ФОП Големб. О.О., 2018. 309 с.
13. Янін О. Світовий досвід реінтеграції тимчасово окупованих територій // Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики : матеріали науково-практ. конф., м. Львів, 28 берез. 2024 р.
14. Burlyuk O. Chapter 4 Lessons from the (un)rule of law in Crimea. Monograph Chapter. 2021. P. 73–95.
15. Burney S. Identity, ethnicity, and ethnogenesis: the reintegration of formerly deported Crimean tatars. The Harriman Institute. 2021. Vol. 3, no. 14. P. 7–14. URL: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/d8-9dt9-wj32> (date of access: 03.04.2024).
16. Gaertner S. Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model. New York : Psychology Press, 2000. 212 p.
17. Gaski H. Samenes historie – Store norske leksikon. Store norske leksikon. URL: https://snl.no/samenes_historie (date of access: 17.04.2024).
18. Indigenous and tribal peoples convention, No. 169. URL: https://webapps.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:REV,en,C169,/Document (date of access: 10.04.2024).

19. International Covenant on Civil and Political Rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/the-international-covenant-on-civil-and-political-rights> (date of access: 09.04.2024).
20. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (date of access: 09.04.2024).
21. Kelman H. Nationalism, patriotism, and national identity: Social-psychological dimensions. *Patriotism: In the lives of individuals and nations*. 1997. P. 165–189.
22. Korostelina K. Management of Multicultural Communities in Crimea. Kumarian Press. URL: https://books.google.com/books/about/Building_Peace.html?hl=uk&id=Z7n6gzi1o_IC (date of access: 08.04.2024).
23. Sasse G. The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict. Harvard Series in Ukrainian Studies. Harvard: Harvard University Press, 2007. 368 p.
24. Sobolieva O. Landscape, Culture, Identity: Repatriation of Crimean Tatars and the Processes of Constructing the Placemaking. *Euxeinos: Governance & Culture in the Black Sea Region*. 2019. Vol. 9, no. 27. P. 114–118.
25. Te Tiriti o Waitangi – the Treaty of Waitangi. Te Ara Encyclopedia of New Zealand – Te Ara Encyclopedia of New Zealand. URL: <https://teara.govt.nz/en/te-tiriti-o-waitangi-the-treaty-of-waitangi/print> (date of access: 17.04.2024).
26. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. URL: <https://www.ohchr.org/en/indigenous-peoples/un-declaration-rights-indigenous-peoples> (date of access: 09.04.2024).
27. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (date of access: 09.04.2024).
28. Williams B. The Crimean Tatars: From Soviet Genocide to Putin's Conquest. Oxford : Oxford University Press, 2015. 320 p.
29. Williams B. The Hidden Ethnic Cleansing of Muslims in the Soviet Union: The Exile and Repatriation of the Crimean Tatars. *Journal of Contemporary History*. 2014. Vol. 37, no. 3. P. 323–347.

REFERENCES

1. Deklaratsiia prav natsionalnostei Ukrainy [Declaration of the Rights of Nationalities of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text> [in Ukrainian].
2. Mizhnarodna hromadska orhanizatsiia «Fond doslidzhen ta pidtrymky korinnykh narodiv Krymu», (2016). *Informatsiia pro rezultaty diialnosti Mizhnarodnoi hromadskoi orhanizatsii «Fond doslidzhen ta pidtrymky korinnykh narodiv Krymu» za 2014-2016 roky* [Information on the results of the activities of the International NGO "Fund for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea" for 2014-2016] [in Ukrainian].
3. *Korinni narody i pravozakhysna systema Orhanizatsiyi Ob'ednanykh Natsiy* [Indigenous peoples and the human rights system of the United Nations]. Kharkiv : HO «Kharkiv. pravozakhysna hrupa», 2019, 52 [in Ukrainian].
4. Kornat, L. (2021). Derzhavna polityka shchodo korinnykh narodiv v Ukraini [State policy regarding indigenous peoples in Ukraine]. *Aktualni pytannia suspilnykh*

- nauk: naukovi dyskusii - Current issues of social sciences: scientific discussions*, 50–54 [in Ukrainian].
5. Kornat, L. (2021). Normatyvno-pravove zabezpechennia prav korinnykh narodiv: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy [Normative and legal protection of the rights of indigenous peoples: international experience and Ukrainian perspectives]. *Visnyk Lvivskoho universytetu - Journal of Lviv University*, 37, 161–167 [in Ukrainian].
  6. Krym – tse Ukraina: Stratehiia deokupatsii ta reintehratsii [Crimea is Ukraine: Deoccupation and Reintegration Strategy]. *dspace.oduvs.edu.ua*. Retrieved from <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b01e95bd-f05f-48e3-a643-91708322b425/content> [in Ukrainian].
  7. Pro vnesennia zmin do planu zakhodiv z realizatsii Stratehii deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia [On making changes to the plan of measures for the implementation of the Strategy of deoccupation and reintegration of the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol]. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-planu-zakhodiv-z-realizatsii-s288-40423> [in Ukrainian].
  8. Pro korinni narody Ukrainy [About indigenous peoples of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20> [in Ukrainian].
  9. Pro Stratehiiu deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia, Ukaz Prezydenta Ukrainy No No117/2021 [On the Strategy of Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol: Decree of the President of Ukraine No. 117/2021]. *www.president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533> [in Ukrainian].
  10. Pro Stratehiiu deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia [About the Strategy of Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020525-21#Text> [in Ukrainian].
  11. Hrenlandiia otrymala status rozshyrenoi avtonomii. RBK- Ukrayna [RBC-Ukraine. Greenland received the status of extended autonomy. RBC-Ukraine]. *daily.rbc.ua*. Retrieved from https://daily.rbc.ua/ukr/show/grenlandiya_poluchila_status_rasshirennoy_avtonomii210620091/amp [in Ukrainian].
  12. Tkachenko, E. (2018). *Pravovyi zakhyst prav etnichnykh ta movnykh menshyn. [Legal protection of the rights of ethnic and linguistic minorities]*. Kyiv : «FOP HOLEMB. O.O.» [in Ukrainian].
  13. Yanin, O. (2024). Svitovyi dosvid reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii [The world experience of reintegration of temporarily occupied territories]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn ta zovnishnoi polityky: materialy naukovo-prakt. konf., m. - Actual problems of international relations and foreign policy: scientific and practical materials. conference*. Lviv [in Ukrainian].
  14. Burlyuk O. Chapter 4 Lessons from the (un)rule of law in Crimea. Monograph Chapter. 2021. P. 73–95 [in English].
  15. Burney S. Identity, ethnicity, and ethnogenesis: the reintegration of formerly deported Crimean tatars. The Harriman Institute. 2021. Vol. 3, no. 14. P. 7–14 [in English].

16. Gaertner S. Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model. New York : Psychology Press, 2000. 212 p. [in English].
17. Gaski H. Samenes historie – Store norske leksikon. Store norske leksikon. Retrieved from https://snl.no/samenes_historie [in English].
18. Indigenous and tribal peoples convention, No. 169. Retrieved from https://webapps.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:REV,en,C169,/Document [in English].
19. International Covenant on Civil and Political Rights. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/compass/the-international-covenant-on-civil-and-political-rights> [in English].
20. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> [in English].
21. Kelman H. Nationalism, patriotism, and national identity: Social-psychological dimensions. Patriotism: In the lives of individuals and nations. 1997. P. 165–189 [in English].
22. Korostelina K. Management of Multicultural Communities in Crimea. Kumarian Press. Retrieved from https://books.google.com/books/about/Building_Peace.html?hl=uk&id=Z7n6gzi1o_IC [in English].
23. Sasse G. The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict. Harvard Series in Ukrainian Studies. Harvard: Harvard University Press, 2007. 368 p. [in English].
24. Sobolieva O. Landscape, Culture, Identity: Repatriation of Crimean Tatars and the Processes of Constructing the Placeminent. Euxeinos: Governance & Culture in the Black Sea Region. 2019. Vol. 9, no. 27. P. 114–118 [in English].
25. Te Tiriti o Waitangi – the Treaty of Waitangi. Te Ara Encyclopedia of New Zealand – Te Ara Encyclopedia of New Zealand. Retrieved from <https://teara.govt.nz/en/te-tiriti-o-waitangi-the-treaty-of-waitangi/print> [in English].
26. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/indigenous-peoples/un-declaration-rights-indigenous-peoples> [in English].
27. Universal Declaration of Human Rights. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> [in English].
28. Williams B. The Crimean Tatars: From Soviet Genocide to Putin's Conquest. Oxford : Oxford University Press, 2015. 320 p. [in English].
29. Williams B. The Hidden Ethnic Cleansing of Muslims in the Soviet Union: The Exile and Repatriation of the Crimean Tatars. Journal of Contemporary History. 2014. Vol. 37, no. 3. P. 323–347 [in English].

УДК 327(437.6)+329.1/9:355.01(470)»20»

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).145–161

*Григорій Месежніков,
соціолог, політолог,
президент Інституту суспільних проблем
(м. Братислава, Словацька Республіка)*

ЧИННИКИ БЕЗПЕКИ СЛОВАЧЧИНИ З ТОЧКИ ЗОРУ ЇЇ ГРОМАДЯН: ІСТОРИЧНИЙ І СУЧАСНИЙ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано вплив факторів історичного, політичного, економічного та соціокультурного характеру на погляди суспільства Словаччини щодо безпекової та оборонної сфер держави. Важливу роль у цьому контексті відіграє агресія Росії проти України.

Ключові слова: Словаччина, безпека, громадяни, зовнішня політика, російська агресія проти України, політичні партії.

The article analyzes the influence of historical, political, economic, and social-cultural factors on the views of Slovak society on the security and defense spheres of the state. An important role in this context is played by Russia's aggression against Ukraine.

Keywords: Slovakia, security, citizens, foreign policy, Russian aggression against Ukraine, political parties.

Вступ. Системні суспільні зміни, які відбулися у Словаччині у листопаді 1989 року, мали кілька аспектів. Окрім змін політичного режиму, які полягали у запровадженні плюралістичної політичної системи та демократичного способу управління, а також економічних реформ, що привели до створення сучасної ринкової економіки, відбулися значущі зміни у зовнішній політиці країни, важливість якої особливо зросла після утворення Словацької Республіки як самостійної держави.

Прагнення нової центральноєвропейської держави приєднатися до інтеграційних процесів та укладення стійких ціннісно обумовлених партнерств з демократичними країнами в Європі та широкому євроатлантичному просторі передбачало радикальний поворот у зовнішній, безпековій та оборонній сферах держави.

Остаточним результатом впровадження змін у всіх зазначених напрямках стало досягнення повноправного членства в Європейському Союзі (ЄС) та Північноатлантичному альянсі (НАТО) у 2004 році.

Шлях політичних та соціально-економічних реформ у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції супроводжувався постійною рефлексією населення країни щодо різних аспектів зазначеного розвитку.

Тридцять років досліджень громадської думки у емпірично-вимірковальному контексті, проведених різними учасниками, включаючи дер-

жавні установи, академічні заклади та незалежні дослідницькі організації, дозволяють зробити певні висновки [1].

Формування поглядів людей на суспільний розвиток, включаючи питання зовнішньої політики, безпеки та оборони держави, піддаються впливу кількох факторів політичного, економічного та соціокультурного характеру.

На індивідуальному рівні до них належить життєва ситуація окремої особи, її соціальний статус, особистий досвід у суспільних взаємодіях, спадкові або сприйняті з минулого шаблони політичної поведінки.

На рівні суспільства це публічні позиції широкого спектру акторів. На внутрішньому рівні до них належать представники державних інституцій (уряд, різні владні установи, парламент, глава держави), політичні діячі (партії та їхні провідні представники), ЗМІ, впливові особистості. Зовнішніми акторами, чий дії та позиції можуть впливати на погляди громадян Словаччини щодо питань зовнішньої безпеки та оборони протягом останніх 30 років, були іноземні держави та їхні лідери, представники міжнародних організацій, членами яких є Словацька Республіка (НАТО, ЄС, ОБСЄ, ООН та інші).

1. Громадська підтримка членства в НАТО в передвступний період

Погляди населення Словаччини на зміни зовнішньої орієнтації країни після 1989 року фіксувалися насамперед в опитуваннях щодо підтримки членства в ЄС і НАТО.

У контексті євроатлантичної інтеграції ЄР інформація про підтримку членства разом із практичною готовністю держави виконувати зобов'язання щодо Альянсу були сигналом того, наскільки сприятливим є внутрішнє суспільно-політичне середовище. Крім того, набуттю повноправного членства в Альянсі передував поступовий процес ратифікації в усіх країнах-членах, і коли політичні еліти союзних держав вирішували погодитися на вступ нового члена, ступінь прийняття населенням цього важливого кроку ставав додатковим аргументом на користь позиції підтримки.

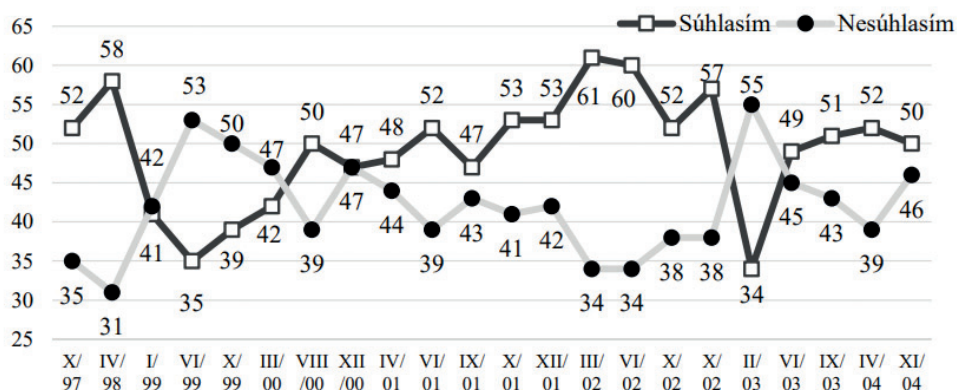
У середині 1990-х рр. в умовах гострого внутрішньополітичного протистояння та зовнішньополітичної поляризації довіра громадян Словаччини до НАТО коливалася в межах 42-45% і була нижчою, ніж довіра до Європейського Союзу.

Військовий конфлікт у Югославії навколо Косова в 1999 році, до якого були залучені країни-члени НАТО, негативно вплинув на рівень підтримки членства в Альянсі. Тоді представники двох словацьких партій – HZDS і SNS, які після парламентських виборів 1998 р. перейшли в опозицію, розгорнули потужну пропагандистсько-політичну кампанію, спрямовану проти діяльності НАТО, використовуючи націоналістичну, ксенофобську, антиамериканську та антизахідну риторичку.

Отже, приблизно третина населення того часу підтримувала нейтралітет як відповідний варіант зовнішньої політики та безпеки: згідно з опитуванням агентства «Фокус» у 1995 році, 33% респондентів були схильні до нейтрального статусу держави, у 1997 р. частка таких респондентів становила 36%, у 1998 р. – 32%, у 1999 р. та березні 2000 р. – стільки ж.

На противагу опозиції, різноманітні інформаційні та комунікаційні заходи державних інституцій, насамперед Міністерства закордонних справ (МЗС) та Міністерства оборони (МО), неприбуткових організацій та ЗМІ, сприяли позитивній динаміці підтримки суспільством членства в Альянсі. Успішне виконання Плану дій щодо членства (МАР) Міністерством оборони у період з 1999 по 2002 рік супроводжувалося зростанням підтримки членства в НАТО, яка досягла найвищих значень наприкінці 2002 року і становила 61% з боку населення (рис.1.).

У зв'язку зі вторгненням США та їх союзників та інших країн до Іраку на початку 2003 року в громадській думці проявився схожий феномен, як під час конфлікту в Югославії, що спричинив зниження підтримки членства в Альянсі до 34%. Протягом наступного періоду вона поступово зростала, і на момент отримання повного членства в НАТО в квітні 2004 року сягнула 52%.

Zdroj: Zdroj: IVO, октóбер 1997 – август 2000, september 2003 a november 2004; Mediálne informačné centrum, december 2000; Národné osvetové centrum, apríl, jún, október a december 2001, marec, jún, október 2002, apríl 2004; FOCUS, október 2002 a jún 2003; IRI/IVO/FOCUS 2003.

Рис.1. Динаміка суспільної підтримки вступу Словаччини до НАТО

Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень: Інститутом суспільних проблем (1997 р., 2000 р., 2003 р., 2004 р.); Медіа-інформаційним центром (2000 р.); Національним просвітницьким центром (2001 р., 2002 р., 2004 р.); Фокус (2002 р., 2003 р.); Міжнародним республіканським інститутом/ Інститутом суспільних проблем /Фокус (2003 р.).

Громадська підтримка членства після вступу СР до НАТО

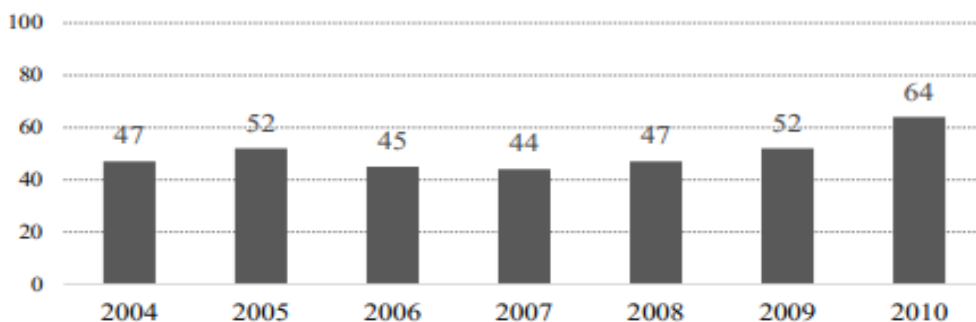
Після отримання повного членства в НАТО в 2004 році розпочався період адаптації політичних еліт, усього сектору безпеки і оборони, зовнішньополітичної спільноти та населення до нового союзницького статусу країни. Питання підтримки безпекової та оборонної політики держави громадськістю стали політично більш значущими, як і сприйняття конкретних рішень і кроків у цьому напрямі. Питання підтримки членства у Альянсі втратило політичну актуальність, яку воно мало протягом пе-

редвступного періоду. Проте погляди на важливість і необхідність НАТО залишилися важливим показником ставлення громадськості до ключового аспекту оборонної політики держави.

За даними опитування, яке проводилося впродовж кількох років у рамках міжнародного проєкту «GMF Transatlantické trendy», позитивне сприйняття НАТО словацькими громадянами як необхідної установи для існування безпеки значно зросло після вступу Словаччини до Альянсу, але в 2006 році знову знизилося і фактично залишалося на тому ж рівні аж до 2008 року. Пізніше, у 2009 та 2010 роках, показники знову зросли, а у 2010 році досягли навіть 64% (рис. 2).

Зниження позитивного сприйняття НАТО в 2006-2008 роках могло бути пов'язано з приходом до влади коаліції Smer-SD – HZDS – SNS, в якій одна партія (SNS) була відома своїм неприйняттям ідеї вступу СР до НАТО, інша (HZDS) внаслідок свого авторитарного правління (разом з першою партією) спричинила інтеграційний провал Словацької Республіки, а третя (Smer-SD) не поводитися як сила, що намагатиметься зміцнити трансатлантичний вимір зовнішньої орієнтації Словацької Республіки.

Найбільш позитивне співвідношення у сприйнятті НАТО як необхідного чинника безпеки було зафіксовано в Словаччині протягом досліджуваного періоду (у проєкті Transatlantic Trends) у 2010 році, коли після парламентських виборів уряд створили чотири правоцентристські, проєвропейські і проатлантично орієнтовані політичні організації SDKÚ-DS, SaS, Most-Híd і KDH.

Zdroj: Transatlantic Trends, 2004 – 2010.

Рис. 2. Результати опитування щодо необхідності НАТО для забезпечення безпеки в Словаччині, %

Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень: Transatlantic Trends, 2004-2010 pp.

Більше половини громадян Словаччини вважають НАТО гарантом безпеки країни, це спостерігалось протягом усього періоду після вступу. У 2014 році в опитуванні Institute for Public Affairs 58% респондентів позитивно відповіли на запитання, чи вважають вони членство в НАТО гаран-

тією безпеки нашої країни [2]. У 2016 році 54% словацьких респондентів відповіли на схоже запитання в опитуванні Globsec Policy Institute [3].

У період з 2017 по 2023 роки Globsec Policy Institute в рамках проєкту Globsec Trends досліджувало погляди громадян кількох країн Центральної Європи щодо питань зовнішньої, безпекової та оборонної політики, включаючи ставлення до НАТО. Цей аспект перевірявся через питання про те, як би респонденти проголосували на гіпотетичному референдумі щодо перебування або виходу їх країни з НАТО.

У цьому дослідженні Словаччина опинилась на одному з найнижчих місць у рейтингу в контексті виходу з НАТО. Однак, починаючи з 2017 по 2022 рік відзначався зростаючий тренд підтримки залишення, що свідчило про зміцнення ідентифікації громадян з членським статусом країни. Зокрема, у 2022 році це збільшення ідентифікації може бути пов'язане передусім з військовою інвазією Росії в Україну. Проте у 2023 році спостерігався спад цього відсотка, хоча більшість громадян підтримали б перебування у НАТО на гіпотетичному референдумі (рис. 3.).

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Poľsko	86	82	92	90	89	95	94
Česko	53	79	80	69	72	87	85
Maďarsko	76	76	83	83	85	80	89
Slovensko	43	50	56	61	63	72	58
Litva	-*	-*	-*	-*	84	88	88
Lotyšsko	-*	-*	-*	-*	72	79	79
Estónsko	-*	-*	-*	-*	70	72	-*
Rumunsko	75	-*	82	83	77	80	89
Bulharsko	56	-*	56	47	54	50	58

Zdroj: GLOBSEC Trends, 2017–2023.

Рис. 3. Голосування щодо перебування країни в НАТО на гіпотетичному референдумі, %

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень: Globsec Trends, 2004–2010 pp.

Незважаючи на це, тривожною є тенденція зниження підтримки з боку євроатлантичних прагнень держави. Серед основних причин цього були посилені дії відкритих і прихованих противників проатлантичної орієнтації Словаччини з числа опозиційних політиків (Smer-SD, SNS, Republika, ĽSNS, інші націоналістичні антизахідні суб'єкти), непартійно орієнтованих проросійських активістів з метою послаблення курсу оборонно-безпекової політики Словаччини. Тут відігравали роль сумніви у принципах, на яких

базується НАТО та його діяльність, покладання відповідальності на НАТО за напруженість у відносинах з Росією та за війну в Україні.

У 2022-2023 роках російську пропаганду активно було залучено до створення оманливих наративів у співпраці з місцевими прихильниками, які мають вагомий вплив на громадську думку в державі.

Вступ до НАТО покладає на Словаччину й зобов'язання, що випливають з членства. Йдеться про принцип солідарності та взаємної допомоги у разі загрози, а також сприяння спільному формуванню безпечного середовища відповідно до пріоритетів та цілей НАТО. Посилення гарантій безпеки для країни через членство супроводжується зобов'язанням сприяти збільшенню гарантій для союзних країн на основі солідарності та співпраці. Як сприймали це громадяни Словаччини? В кінці 2004 року Інститут суспільних проблем аналізував думки громадян щодо участі Словаччини як членської країни НАТО в можливих військових діях союзників.

Відповіді у вищезгаданому опитуванні свідчать про готовність населення Словаччини підтримати головне союзницьке зобов'язання країни, яке випливає з її членства в НАТО, – допомогти атакованій країні-члену. Рівень цієї підтримки (60%) був порівнянним із загальним рівнем схвалення приєднання (членства) до Альянсу. Проте нижча підтримка була зафіксована для можливих миротворчих операцій у країні, що не є членом. Навіть 53% респондентів висловили несхвалення направлення інженерних або протихімічних підрозділів до країни, що не є членом Альянсу.

У 2008 році під час опитування міністерства оборони 87% респондентів погодилися з твердженням, що обов'язок Словаччини — запобігати конфліктам і сприяти підтриманню миру, 76% респондентів погодилися, що безпека Словаччини не закінчується на її кордонах і що країна повинна не тільки бути споживачем безпеки, але й сприяти їй. З іншого боку, вони недостатньо підтримували безпосередню участь у діяльності, що веде до підвищення безпеки у світі, разом із найближчими союзниками в НАТО [4].

У 2014 році – після російської окупації та незаконної анексії Криму – в опитуванні Інституту суспільних проблем 59% респондентів погодилися з твердженням, що якщо Росія напала на будь-яку з країн-членів НАТО, то Словаччина разом з іншими країнами-членами стала б на її захист [2]. Схожі показники було виведено у 2016 році. За результатами проведеного опитування Globsec Policy Institute 54% словацьких респондентів відповіли позитивно на запитання, чи згодні вони з тим, що у разі нападу на будь-яку країну-члена НАТО Словаччина візьме участь разом з іншими країнами-членами в її захисті.

Солідарність у колективному захисті членів Північноатлантичного альянсу досі продовжує існувати. Так, у 2023 році в опитуванні Інституту Globsec Policy 65% словацьких респондентів погодилися з твердженням, що Словаччина має допомогти державі-члену НАТО у разі нападу з боку агресора [5]. Однак опитування також зафіксувало зниження впевненості в оборонній спроможності Альянсу. У 2022 році 62% респондентів були

переконані, що членство в НАТО робить їх країну більш захищеною у разі нападу з боку потенційного агресора. У 2023 році цей показник становив 54%.

2. Довіра громадян до Збройних сил Словаччини, оцінка стану й функціонування армії

Важливим показником ставлення громадян до оборонної політики держави є довіра до армії (збройних сил) як інституту. Протягом тривалого періоду часу словацька армія була – і залишається – однією з найнадійніших національних інституцій у країні. Її надійність, виміряна в опитуваннях громадської думки, проведених різними дослідницькими агентствами, коливалася приблизно від 60% до приблизно 80% (рис. 4.).

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
78,0	74,7	74,0	*	75,0	*	66,0	71,0	63,2	71,0	72,6	77,0	65,7	53,0
MO	FOC.	FOC.		FOC.		FOC.	SÚ SAV	FOC.	ÚSVOS	MO	FOC.	MO	Med.

Рис. 4. Рівень довіри населення до словацької армії у 2010–2023рр.,%

Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень: MO – міністерством оборони СР; FOC. – агентством «Фокус»; SÚ SAV – Інститутом соціології Словацької академії наук; ÚSVOS – Офісом уповноваженого уряду СР з питань розвитку громадянського суспільства; Med. – Агентством «Медіан».

Високий рівень довіри до армії серед громадян пов'язаний передусім з її статусом як соціального учасника, що уникає поляризуючих соціальних (особливо політичних) конфліктів. Збройні сили СР розглядаються як установа, спрямована на захист мирного життя населення, та забезпечує професійне виконання своїх обов'язків, передбачених законом в інтересах громадян.

Як видно з рис. 4, у 2022–2023 роках відбувся помітний спад рівня довіри до армії, який вимірювався у дослідженнях громадської думки. Причинами цього негативного тренду стала підвищена політизація питань безпеки та оборони в останні роки.

По-перше, після виборів 2020 року питання безпеки стали предметом політичної боротьби у дуже гострій та конфронтаційній формі. По-друге, війна в Україні дала можливість опозиційним політичним силам поставити під сумнів політику уряду в сфері оборони та безпеки, включаючи зобов'язання щодо членства, що згодом могло підірвати довіру до збройних сил, які брали участь у виконанні цих зобов'язань.

По-третє, діяльність російської дезінформаційно-пропагандистської машини та внутрішніх суб'єктів російського впливу, особливо з середовища екстремістських угруповань, була зосереджена на питанні оборони після розв'язування агресії проти України. Їхні оманливі повідомлення прямо спонукали громадян Словаччини вживати кроки, спрямовані на послаблення обороноздатності країни, зниження довіри до армії та провокування спротиву оборонній політиці держави.

У контексті досліджуваної проблематики слід також зазначити, що частиною процесу реформ у галузі оборони в межах вступу країни до трансатлантичного партнерства та співпраці з союзниками в НАТО була професіоналізація армії. Це був важливий перехід від загальної військової повинності, практикованої комуністичним режимом десятиліттями, до військової служби за вибором, існування цього вибору як життєвого покликання.

Рішення про професіоналізацію словацької армії було прийнято ще до вступу країни до НАТО. Крайнім терміном завершення цього процесу став 2006 рік. В опитуванні, проведеному в 2003 році НОК за завданням міністерства оборони Словацької Республіки, рішення про професіоналізацію словацької армії вважали загалом правильним 76% респондентів, лише 17% із загальної кількості опитуваних вважали це рішення загалом неправильним [6].

Після вступу країни до НАТО значна частина населення Словаччини асоціювала факт членства в Альянсі з позитивними змінами у збройних силах. У 2007 році в опитуванні агентства MVK за завданням міністерства оборони Словацької Республіки 44,7% респондентів погодилися з твердженням, що якість словацької армії підвищилася після вступу в НАТО, лише 5,5% учасників дослідження були переконані, що рівень підготовки армії знизився, а 27,6 % опитаних вважали, що якість залишилася такою ж, як і до приєднання до Альянсу [7].

Показником сприйняття важливості завдань і функцій національних збройних сил, а також загального бачення зовнішньої орієнтації держави та її оборонної політики є готовність громадян молодшого віку, особливо чоловіків вступати на військову службу і захищати батьківщину зі зброєю в руках у разі виникнення обставин, які вимагатимуть цього.

На рішення вступити в армію, яка діє за професійною ознакою, може вплинути ряд специфічних факторів професійного та індивідуального характеру: соціальний статус претендента, його особистісні характеристики, інтереси, сімейне походження і традиції. Особлива ситуація в цьому контексті виникає в період реальних загроз безпеці країни, наприклад внаслідок конфлікту близького сусідства або безпосередньо із залученням рідної країни, коли готовність захищати власну державу набуває великого суспільного значення.

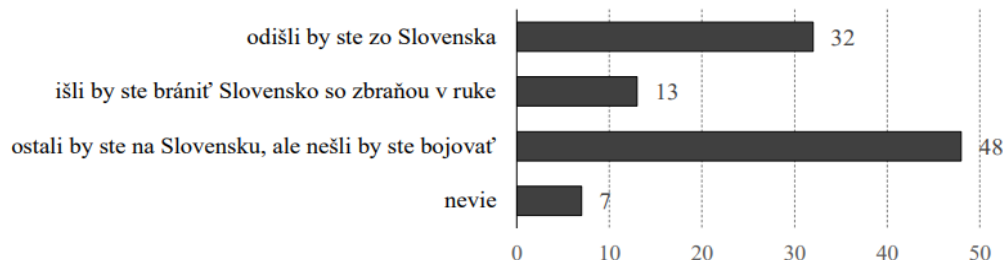
Варто зазначити, що напад Росії на Україну спричинив суспільний дискурс щодо питань відновлення обов'язкової військової служби. Опитування агентства АКО для TV JOJ у липні 2023 року показало, що незначна більшість громадян (51,1%) все ще схильються до нинішньої моделі професійної армії та не підтримують запровадження обов'язкової військової служби.

Водночас опитування, проведене агентством АКО щодо необхідності модернізації армії, засвідчило сильну підтримку цієї ідеї суспільством. У цьому опитуванні 66,7% респондентів висловилися за те, щоб майбутній словацький уряд інвестував у модернізацію словацької армії, тоді як 26,8% респондентів висловили протилежну думку.

У 2017-2018 роках готовність жителів європейських країн воювати за власну державу у разі збройного конфлікту досліджували в рамках міжнародного дослідження European Values Survey (EVS). Словаччина в цьому дослідженні посіла одне з останніх місць, де лише 56,4% респондентів заявили про готовність воювати за батьківщину [8].

Після розв'язування російської агресії проти України Словаччина стала сусідом держави, в якій ведеться повномасштабна війна. Безпекі ризики для регіону Центральної Європи значно зросли, а ймовірність військового нападу на Словаччину перестала бути суто гіпотетичною. У 2022 році відбулося дослідження, яке було реалізовано дослідницькою компанією MNFORCE, комунікаційним агентством Seesame, Інститутом соціології СР та Інститутом досліджень соціальних комунікацій СР. У дослідженні респондентам ставили те саме запитання, що й у згаданому дослідженні у 2017–2018 рр. Виявилося, що готовність воювати за власну державу у Словаччині відтоді (а особливо в контексті розпочатої тотальної війни) значно зменшилася і становила 32,5% респондентів.

У травні 2022 року агентство «Фокус» в опитуванні для ТВ «Маркіза» дослідило думку людей щодо дій у разі військового нападу (рис.5.). Опитування показало, що майже третина респондентів (32%) покинули б Словаччину в разі війни, майже половина (48%) залишилися б у країні, але не пішли б воювати, а 13% пішли б захищати Словаччину у зброєю в руках.

Zdroj: Agentúra FOCUS pre TV Markíza, máj 2022.

Рис.5. Що б ви зробили в разі військового нападу на Словаччину, %?

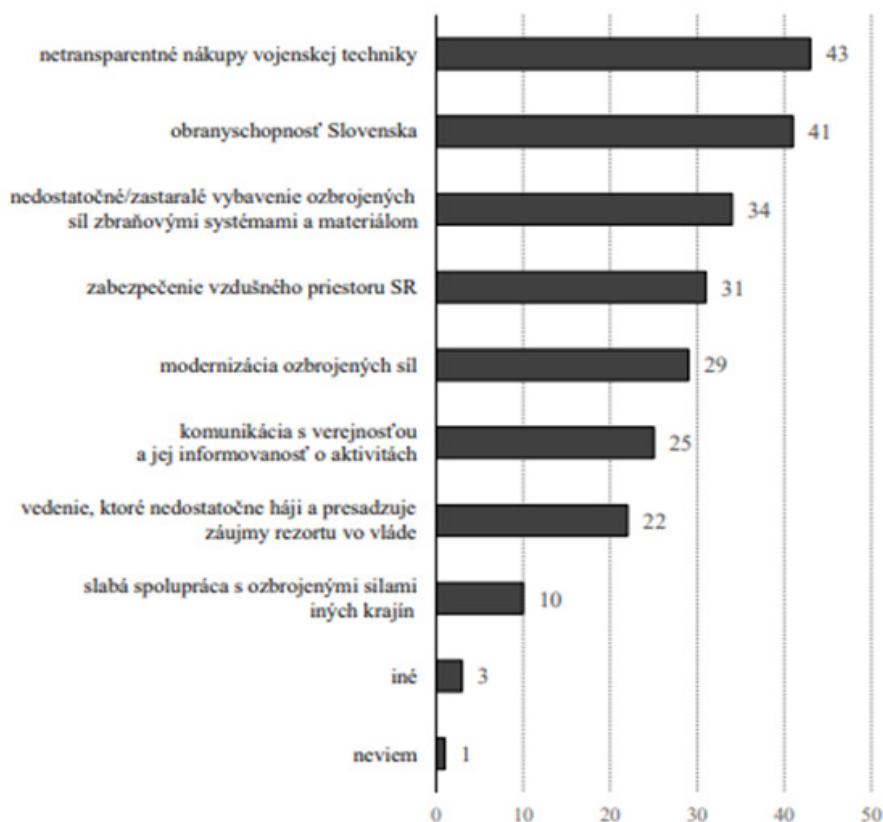
Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень агентством «Фокус» 2022 р.

Ставлення до армії формується у громадян також через сприйняття проблем, які, на їхню думку, супроводжують її діяльність.

У липні 2023 року агентство «Медіана» досліджувало думку громадян щодо проблем у сфері оборони. Респонденти через анкетування мали змогу обрати максимум три проблеми, на їхню думку, які існують у сфері оборони СР (рис. 6).

На рис. 6. представлено сприйняття громадянами Словаччини проблем у сфері оборони. До трійки найсерйозніших проблем респонденти віднесли непрозорі закупівлі військової техніки (43%), стан обороноздат-

ності країни (41%) та застаріле оснащення збройних сил системами озброєння та технікою (34%).

Zdroj: Agentúra Median, júl 2023.

Рис. 6. Сприйняття громадянами Словаччини проблем у сфері оборони

Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень агентством «Медіана», 2023 р.

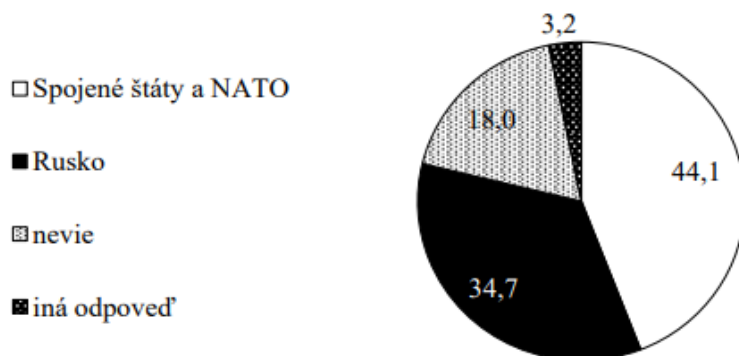
3. Російська агресія проти України: відповідальність акторів, ідеї припинення війни з точки зору громадян СР

У лютому 2022 року Російська Федерація здійснила повномасштабне вторгнення проти України з метою повної окупації території, повалення демократично обраної влади та зміни політичного режиму, ліквідації української незалежності.

Незважаючи на напруженість відносин між РФ та Україною на рубежі 2021-2022 років, а також загальної напруги у відносинах і між західними країнами, Росія протягом тривалого періоду сприймалася значною частиною населення Словаччини як мирна, дружня і навіть союзницька країна.

В опитуванні Європейської ради з міжнародних відносин (ECFR) у 2019 році Словаччина була єдиною з країн, в якій частка респондентів, які

бажають, щоб їхня країна стала на бік Росії у гіпотетичному конфлікті між Росією та США, була більшою, ніж частка тих, хто хотів би, щоб Словаччина була на боці США. Незадовго до розв'язування російської агресії в опитуванні агентства «Фокус» (рис.7.) у січні 2022 року 44,1% респондентів покладали відповідальність за напругу на російсько-українському кордоні та в Балтії на НАТО і США, тоді як лише 34,7% респондентів вважали Росію відповідальною.

Zdroj: FOCUS pre TV Markíza, január 2022.

Рис.7. Хто винен у зростанні напруги на російсько-українському кордоні та в Прибалтиці, %?

Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень агентством «Фокус», 2022 р.

У дослідженні GLOBSEC Trends 2022, проведеному у березні 2022 р., було підтверджено, що Словаччина належить до країн Центральної та Східної Європи, жителі яких найбільш схильні сприйняти проросійську інтерпретацію того, що відповідальність за війну лежить на Заході, який спровокував Росію разом з Україною, яка гнобила російськомовних жителів. Лише 51% словацьких респондентів, що значно менше, ніж у Польщі, Чехії та Литві, поклали відповідальність на Росію. Менша, ніж у Словаччині, частка таких відповідей зафіксована лише в Болгарії та Угорщині.

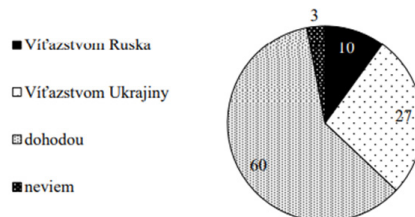
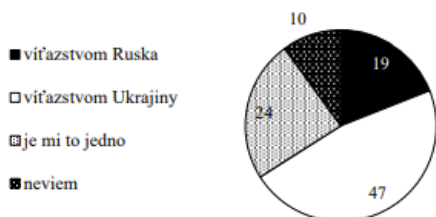
Погляди жителів на те, чим має закінчитися війна, також були відзначені нереалістичними уявленнями. У вересні 2022 року в дослідженні агентства «Фокус» для Globsec Policy Institute респонденти висловили свою думку щодо двох можливих сценаріїв закінчення війни [9].

У першому сценарії респонденти коментували остаточну перемогу однієї зі сторін конфлікту: Росію підтримало 19% опитаних, Україну – 47%, а 10% опитаних громадян не змогли відповісти (рис.8.). У другому сценарії, поряд з перемогою однієї зі сторін, згадувалась і можливість домовленості між ворогуючими сторонами, яку підтримало 60% опитуваного населення.

Сценарій I

Сценарій II

Гraf 14. Ako by ste chceli aby sa vojna na Ukrajine skončila? (v %)

Zdroj: GLOBSEC a FOCUS, september 2022.

Рис.8. Як би Ви хотіли, щоб закінчилася війна в Україні, %?

Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень агентством «Фокус», 2022 р.

У другому сценарії, поряд з перемогою однієї зі сторін, згадувалась і можливість домовленості між ворогуючими сторонами, яку підтримало 60% опитуваного населення.

У контексті військової допомоги Україні для відсічі російській агресії думки населення Словаччини принципово розійшлися з позицією та політикою словацького уряду. У той час як уряд, окрім політичної, дипломатичної та гуманітарної допомоги, також забезпечив Україну необхідними боєприпасами та системами озброєння, більша частина громадян демонструвала прохолодний підхід у підтримці України та українців. Словаччина у регіоні Центральної Європи була однією з країн, жителі якої найбільш скептично ставилися до допомоги країні, яка бореться проти жорстокого російського агресора.

Спротив значної частини громадськості був посилений діяльністю опозиційних політиків. Вони стверджували, що постачання словацької зброї в Україну послаблює боєздатність збройних сил СР, затягує війну і, отже, спричиняє непотрібні людські втрати. Свої симпатії до Росії і фактичну толерантність до агресивної політики російської держави вони маскували туманними заявами про необхідність укладення миру, про можливість досягнення угоди, яка не означала б мир, а винагороду для агресора у вигляді новонабутих (окупованих та анексованих територій).

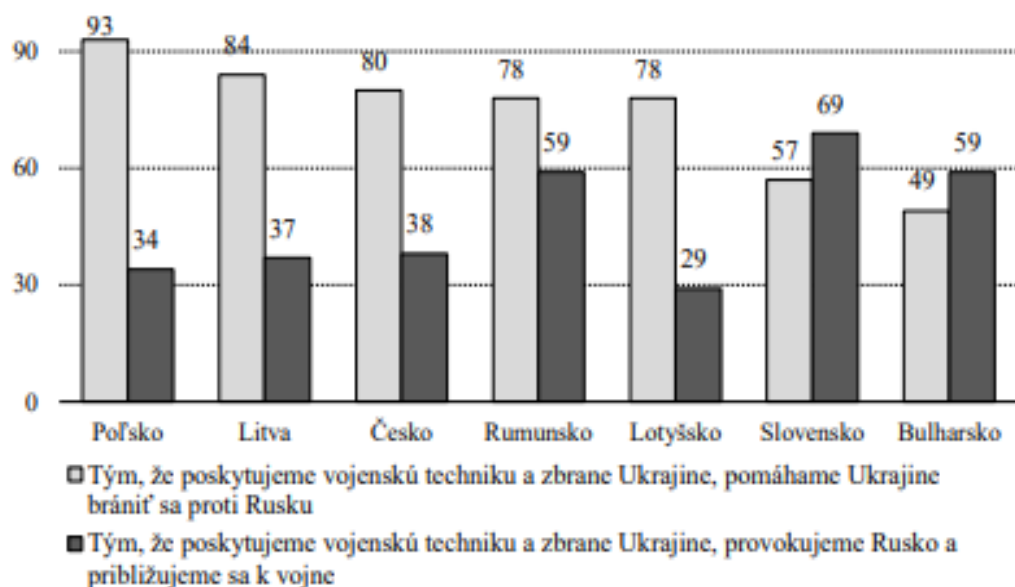
Соціологічні опитування, проведені у 2022–2023 роках, показали, що жителі Словацької Республіки виступають як проти військової допомоги Україні, так і проти постачання конкретних видів озброєння зі Словаччини.

У квітні 2022 року, після того, як уряд Едуарда Хегера вирішив, що Словаччина передасть Україні зенітний комплекс С-300, 47,2% респондентів опитування агентства Polis для Zoznam.sk назвали цей крок неправильним.

У березні 2023 року в опитуванні IPSOS для Denník N 26% респондентів погодилися з рішенням уряду відправити словацькі винищувачі

МіГ-29 в Україну, тоді як до 60% респондентів не підтримали цю ініціативу. До того ж 60% респондентів цього опитування погодилися з твердженням, що постачання зброї в Україну є фактором продовження війни.

У травні 2023 року в опитуванні Globsec Policy Institute (рис.9.) за відповідями респондентів на запитання про військову допомогу Україні Словаччина була на передостанньому місці серед семи держав Центральної Європи за схваленням такої допомоги (57%) та на першому місці (69%) з точки зору побоювань, що ця допомога спровокує Росію і наблизить війну.

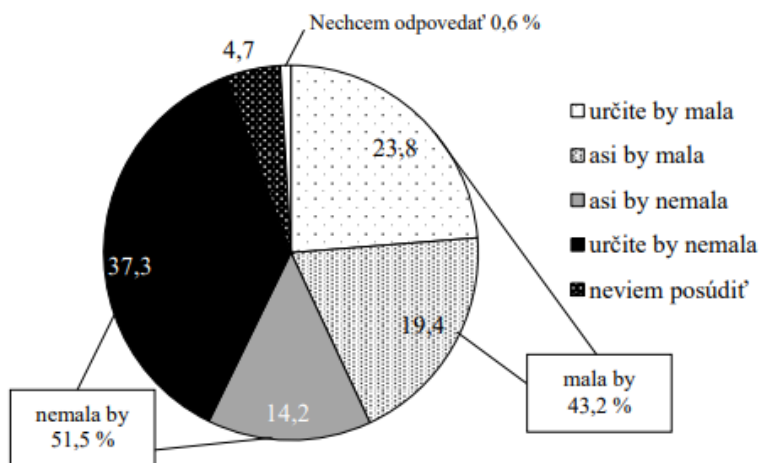
Zdroj: Globsec Policy Institute, máj 2023.

Рис. 9. Думки щодо поставок військової техніки та озброєння в Україну, %

Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень Globsec Policy Institute 2023 р.

У липні 2023 року в опитуванні, проведеному агентством АКО для TV JOJ, 51,5% респондентів відповіли негативно на запитання, чи повинен наступний уряд продовжувати військову допомогу Україні. 43,2% респондентів відповіли позитивно, 4,7% не змогли відповісти на запитання (рис. 10).

Згадані опитування IPSOS, Globsec Policy Institute та АКО, проведені у 2023 році, показують, що навіть більше ніж через рік після російського вторгнення принципівих змін у ставленні громадян Словаччини щодо військової допомоги Україні не відбулося.

Zdroj: Agentúra AKO pre TV JOJ, júl 2023.

Рис. 10. Чи повинен уряд продовжувати військову допомогу Україні, %?

Джерело сформовано автором на основі проведених досліджень агентством «АКО», 2023 р.

Висновки. Сприйняття питання оборони та безпеки громадянами Словацької Республіки під час переходу від авторитаризму до демократії та участі країни в інтеграційних та союзницьких проєктах разом із демократичними державами Заходу відзначалося розбіжністю та двозначністю поглядів. Переважна підтримка загальних змін зовнішньополітичної та оборонно-безпекової орієнтації країни привела до згоди щодо вступу Словаччини в НАТО. При цьому цей процес супроводжувався нерозумінням з боку населення важливості безпосередньої участі СР як країни-члена Альянсу в спільних зусиллях союзників, спрямованих на зміцнення безпеки в Європі та світі.

Проявами слабого розуміння ширшого контексту оборонно-безпекових партнерств, створених у євроатлантичному регіоні, стала менша суспільна підтримка участі Словацької Республіки у можливих військових діях НАТО (включаючи миротворчі місії до інших країн), несхвалення розміщення збройних сил союзних держав на території держави або відмова у постачанні зброї Україні, яка бореться з російською агресією.

Підживленню ілюзій та стереотипів, які стосувалися питань безпеки та оборони, сприяли представники окремих політичних суб'єктів, які останнім часом своїми настроями та діями фактично руйнували національний консенсус у питаннях зовнішньої та внутрішньої політики, оборонної політики.

Ступінь сприйняття надійності національних збройних сил, фіксований опитуваннями громадської думки на порівняно високому рівні протягом усього тридцятирічного періоду, почав знижуватися в останні два

роки. Тут також проявилася владна та ідеологічно вмотивована політизація, яка ще більше поглибилася діями суб'єктів іноземного авторитарного впливу з числа партійних і позапартійних структур.

Виходячи з оцінки процесу демократичних реформ та інтеграції, який триває понад тридцять років, можна зробити висновок, що глибина та успішність реформаторських кроків та їх сприйняття населенням пов'язані з політичними силами, які ці кроки безпосередньо реалізують.

Словацька Республіка вступає в наступне десятиліття свого існування як незалежна держава в умовах постійної боротьби за державницький характер і збереження західного вектору у своїй зовнішній орієнтації. На тлі цього внутрішнього матчу відбуваються значні зміни у зовнішньому середовищі безпеки, в ситуації триваючої агресії авторитарної ядерної держави проти сусідньої демократичної країни.

Останніми роками антисистемні політичні сили та їхні союзники зміцнили свої позиції у Словаччині. Вони не приховують намірів домогтися не лише ревізії діяльності державних інституцій, у тому числі правоохоронних органів, а й зміни безпеково-оборонної спрямованості, що суперечить поточному національному прозахідному консенсусу. Чи буде цей їхній намір реалізований частково чи повністю, чи вони повністю зазнають поразки, залежить від сили їхніх опонентів з числа продемократичних прозахідних сил. Для зміцнення можливого успіху демократів та їхніх союзників у політичному протистоянні з антисистемними силами (якщо такий успіх буде нарешті зафіксований) необхідна буде не лише їхня стійка позиція в системі владних інститутів держави. Будуть також необхідні зміни у сприйнятті громадськістю питань оборони та безпеки. Це одне з пріоритетних завдань і викликів для словацьких прозахідних демократів у найближчий період.

REFERENCES

1. Grigorij Mesežnikov. Bezpečnosť a obrana Slovenskej republiky optikou verejnej mienky 1993-2023. Retrieved from: https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Bezpecnost_a_obrana_optikou_verejnej_mienky.pdf [in Slovak].
2. Slovensko v polovici roka 2014 in: IVO Barometer, 2/2014. Velšic, Marián: Zmena režimu na Slovensku v perspektíve verejnej mienky. Doktorandská dizertačná práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Katedra politológie, Bratislava 2000[in Slovak].
3. Central Europe under the fire of propaganda: Public opinion poll analysis in the Czech Republic, Hungary and Slovakia. Globsec Policy Institute, September 2016 [in English].
4. Čukan, Karol: Názor verejnosti na pôsobenie našich vojakov v zahraničných vojenských misiách in: Ročenka ministerstva obrany Slovenskej republiky 2008. Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, Bratislava 2009 [in Slovak].
5. Globsec Trends 2017. Mixed Messages and Signs of Hope from Central & Eastern Europe. Globsec Policy Institute, 2017 [in English].

6. Čukan, Karol: Postoj slovenskej verejnosti k Ozbroyeným silám SR a k profesionalizácii in: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2003. Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, Bratislava 2004b [in Slovak].
7. Čukan, Karol: Verejná mienka a členstvo SR v NATO in: Ročenka Ministerstva obrany Slovenskej republiky 2007. Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, Bratislava 2008 [in Slovak].
8. Iba tretina Slovákov by bola ochotná bojovať za svoju krajinu. 13. 4. 2022. Retrieved from: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=10296 [in Slovak].
9. Hajdu, Dominika – Slosiarik, Martin: Nový prieskum: Obyvatelia Slovenska chcú vo vojne častejšie výhru Ukrajiny, nie Ruska. Štvrtine je to jedno. Tlačová správa organizácie GLOBSEC, 4. 10. 2022. Retrieved from: <https://www.globsec.org/whatwedo/press-releases/novy-prieskum-obyvatelia-slovenska-chcu-vo-vojne-castejsie-vyhruukrajiny> [in Slovak].
10. Mesežnikov, Grigorij: Slovensko a ruská agresia proti Ukrajine: vnútropolitický kontext in: Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora: Vojna Ruska proti Ukrajine: Pohľad zo Slovenska. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2022 [in Slovak].
11. Verejnosť podporuje reakciu štátu na vojnu na Ukrajine in: Ako sa máte, Slovensko? Retrieved from: <https://www.akosamateslovensko.sk/verejnost-podporujereakciu-statu-na-vojnu-na-ukrajine/> [in Slovak].
12. Vojna na Ukrajine posunula Slovákov geopoliticky na Západ. Dve tretiny respondentov pokladajú Rusko za nebezpečnú krajinu. Tlačová správa. Sociologický ústav SAV, Bratislava 2022. Retrieved from: http://www.sociologia.sav.sk/cms/uploaded/3260_attach_TS_geopolitika_april2022.pdf [in Slovak].
13. Bútorová, Zora: Ruská agresia proti Ukrajine očami slovenskej verejnosti in: Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora: Vojna Ruska proti Ukrajine: Pohľad zo Slovenska. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2022 [in Slovak].
14. Bútorová, Zora: Verejná mienka in: Bútora, Martin – Ivantyšin, Michal (ed.): Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1998 [in Slovak].
15. Bútorová, Zora: Verejná mienka na Slovensku v roku 1995 in: Bútora, Martin – Hunčík, Péter (ed.): Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Nadácia Šándora Máraiho, Bratislava 1996 [in Slovak].
16. Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga: Verejná mienka in: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij – Bútora, Martin (ed.): Slovensko 2008. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2009 [in Slovak].
17. Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Veľšic, Marián: Verejná mienka in: Mesežnikov [in Slovak].
18. Grigorij – Ivantyšin, Michal (ed.): Slovensko 1998–1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1999 [in Slovak].
19. Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Veľšic, Marián: Verejná mienka in: Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij (ed.): Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2000 [in Slovak].
20. Kompletne znenie: Programové vyhlásenie vlády 2023. Omediach.com, 13. 11. 2023. Retrieved from: <https://www.omediach.com/tlacove-spravy/25665-kompletne-znenie-programove-vyhlasenie-vlady-2023> [in Slovak].

21. Velšic, Marián: Zmena režimu na Slovensku v perspektíve verejnej mienky. Doktorandská dizertačná práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Katedra politológie, Bratislava 2000 [in Slovak].
22. Hutko, Dominik: Klamstvá, strašenie aj reálne obavy. Slováci vo veľkom odopierajú vojenskú službu. Pravda, 14. 2. 2023. Retrieved from: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/657055-vyhlasenie-o-odopreti-vykonu-mimoriadnej-sluzby-podalo-vyse40-tisic-obcanov/> [in Slovak].
23. Čukan, Karol: Armáda vo svetle verejnej mienky. Ministerstvo obrany SR, 2006b. Retrieved from: <https://www.mosr.sk/armada-vo-svetle-verejnej-mienky/> [in Slovak].
24. Čukan, Karol: Názor slovenskej verejnosti na armádu a jej angažovanosť v zahraničných vojenských misiách (z výskumov verejnej mienky) in: Slovenská politologická revue. Číslo 4, ročník IX., 2009 [in Slovak].
25. Denisson, Susi: Give the people what they want: popular demand for a strong European foreign policy. ECFR, September 2019 [in English].
26. Klobucký, Robert: Patríme na Západ alebo k Rusku? Ako názory na naše geopolitické zaradenie rozdeľujú Slovensko in: Denník N, 11. 8. 2022. Retrieved from: <https://dennikn.sk/2965669/patrim-na-zapad-alebo-k-rusku-ako-nazory-na-nasegeopoliticke-zaradenie-rozdeluju-slovensko/> [in Slovak].

УДК 327(4-6ЄС+574+477):327.82

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).162–173

Райхан Жанбулатова,

*PhD, ст. викладач кафедри міжнародних відносин
Євразійського національного університету ім. Л. Н. Гумільова
(м. Астана, Казахстан)*

«М'ЯКА» ДИПЛОМАТІЯ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ В СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ

У статті розглядається «м'яка» дипломатія країн Європейського Союзу у Центральній Азії на сучасному етапі. Авторкою досліджено основні параметри політики «м'якої» сили Європейського Союзу передусім у Казахстані, на основі вивчення застосовуваних країнами Європейського Союзу таких ресурсів цієї сили, як культура, освіта, інвестиції, гуманітарна допомога, технічне співробітництво. Показано «м'яку» силу Європейського Союзу на прикладі кращих практик та ресурсів, які використовуються лідерами Союзу – Францією і Німеччиною, окреслено конкретні інструменти та технології, що використовуються цими країнами. Особливу увагу приділено аспектам німецької та французької «м'якої» дипломатії, спрямованим на оптимізацію ресурсів задля досягнення цілей зовнішньої політики України, зокрема з прикладу їхнього «м'якого» впливу на Казахстан. Обґрунтовано висновок про ефективність «м'якої» дипломатії Європейського Союзу в особі Франції та Німеччини, оскільки «м'яка» сила є ключовим ресурсом для зміцнення впливу, що сприяє зростанню довіри та взаєморозуміння між країнами Європейського Союзу і Центральної Азії. Дослідження кращих практик країн Європейського Союзу щодо використання потенціалу «м'якої» дипломатії є важливим не лише для Казахстану, а і для України.

Ключові слова: Європейський Союз, Франція, Німеччина, «м'яка» сила, ресурси, «м'яка» дипломатія, безпека, Казахстан, Центральна Азія, Україна, освіта.

The article examines the soft diplomacy of the European Union in Central Asia at the present stage. The author analyzes the main parameters of the European Union's soft power policy, especially in Kazakhstan, based on the study of the resources of this power used by the EU countries, such as culture, education, investment, humanitarian aid, and technical cooperation. The author shows the soft power of the European Union on the example of the best practices and resources used by the leaders of the Union – France and Germany, and outlines the specific tools and technologies used by these countries. Particular attention is paid to the aspects of German and French “soft” diplomacy aimed at optimizing resources to achieve the goals of Ukraine's foreign policy, in particular, on the example of their “soft” influence on Kazakhstan. The conclusion about the effectiveness of the European Union's soft diplomacy represented by France and Germany is substantiated, since soft power is a key resource for strengthening

influence, which contributes to the growth of trust and mutual understanding between the countries of the European Union and Central Asia. The study of the best practices of the European Union in using the potential of soft diplomacy is important not only for Kazakhstan, but also for Ukraine.

Keywords: European Union, France, Germany, "soft" power, resources, "soft" diplomacy, security, Kazakhstan, Central Asia, Ukraine, education.

Актуальність. Сучасний глобальний порядок денний, що трансформує геополітичну розстановку сил у світі, змушує держави шукати нові партнерства та нові ресурси зовнішнього впливу. Динаміка процесів глибокої трансформації регіональної та глобальної політики у сучасних геополітичних реаліях залежить від конкуренції впливових глобальних акторів, до яких належить і Європейський Союз (ЄС).

З початку російського військового вторгнення в Україну багато європейських політиків заговорили про недостатність «м'якої» сили, про необхідність мати можливість використати і «жорстку» силу, оскільки європейські країни зіткнулися з тим, що війна йде в географічній Європі, поблизу їхніх власних кордонів. Тим часом, якщо згадати, головною причиною виникнення самого ЄС було бажання країн-засновниць Союзу унеможливити війни на континенті в майбутньому. Однак є підстави вважати, що роль «м'якої» сили у відносинах з країнами Центральної Азії (ЦА) і загалом у зовнішній політиці країн Європейського Союзу, зросла у зв'язку з необхідністю вирішувати окремі аспекти глобальної полікризи, що посилилася за цих умов. Центральноазіатський регіон набув важливого геополітичного значення на міжнародній арені через необхідність для країн – споживачів (країн ЄС) та країн – виробників енергосировини пошуку нових транспортних коридорів для транзиту енергоресурсів. Цей чинник особливо важливий для Казахстану, який експортує більшу частину своїх вуглеводнів з Прикаспійського регіону до країн Європейського Союзу через Росію, проти якої США та країни Євросоюзу посилюють санкційний тиск.

У цей кризовий період для глобального актора світової політики в особі ЄС особливо важливим став комунікаційно-інформаційний характер «м'якої» сили, що дозволяє зміцнити вплив Союзу як усередині, так і поза європейським простором.

Крім того, для Казахстану актуалізують цю проблему серйозні геополітичні ризики, які позначаються на його зовнішній політиці. Як очевидно, «м'яка» сила ЄС сприймається як потужний ресурс зовнішньополітичного впливу на країни центральноазійського регіону. У зв'язку з цим зростання впливу Євросоюзу з опорою на цю компоненту може посилити конкуренцію серед зовнішніх гравців у Центральній Азії. Водночас, до речі, він є наслідком цієї конкуренції.

Варто зазначити, що взаємодія ЄС з державами Центральної Азії у сфері «м'якої» сили завжди була пріоритетною і вважалася своєрідною перевагою іміджу ЄС, зміцнюючи його роль як флагмана багатостороннього співробітництва, а також посилюючи його вплив в умовах конкуренції з іншими глобальними акторами [1].

Зокрема, Європейський Союз сформував більш позитивний образ серед країн регіону, оскільки він не мав тут військової присутності (на відміну від США), не вів високоінтенсивну торговельно-інвестиційну політику в регіоні, яка сприймалася як експансія (на відміну від КНР), не був пов'язаний з імперським минулим (на відміну від РФ).

У свою чергу, «м'яка» сила, яка є атрибутом сучасної держави, може стати ефективним додатковим ресурсом для зовнішньої політики Республіки Казахстан. «М'яке» просування інтересів такого великого гравця, як ЄС, у регіоні може дозволити Казахстану ефективно диверсифікувати свої зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні стратегії та не допустити домінування окремих країн.

Таким чином, для Казахстану важливо ретельно аналізувати практику, механізми та результати «м'якого» впливу глобальних акторів, особливо такого солідного гравця, як Європейський Союз та його країни-лідери в особі Франції і Німеччини.

Історіографія. Багато країн мають «м'яку» силу, інтегруючи її у свою зовнішню політику. Вона фундаментально протистоїть примусу, особливо з допомогою військової сили-джерела «жорсткої» сили. Так, під «м'якою» силою Дж. Най розуміє здатність «домагатися бажаного з урахуванням добровільної участі союзників, а не з допомогою примусу чи подачок». Дуже важливо, на наш погляд, розуміти, як це констатувалося і Дж.Наєм, що держава не є єдиним суб'єктом, який демонструє «м'яку» силу. Для Дж. Ная очевидно, що «більша частина демократичної «м'якої» сили походить від громадянських суспільств – в американському випадку від Голлівуду, університетів та фондів, а не від офіційної публічної дипломатії – і закриття доступу чи припинення відкритості зашкодить цьому найважливішому активу» [2]. Най стверджує, що «м'яка» сила – більш складний для держав інструмент, ніж «жорстка» сила, з двох причин: по-перше, багато з її ключових ресурсів знаходяться поза контролем держав, а, по-друге, «м'яка» сила, як правило, «діє опосередковано, формуючи політичне середовище, і іноді потрібні роки для отримання бажаних результатів» [3, с.19].

К. Лорд вважає, що «сьогодні є ознаки того, що деякі країни дедалі більше усвідомлюють свою власну «м'яку» силу та намагаються використати її у своїх інтересах» [4]. Він вказує, зокрема, на посилення китайської «м'якої» сили завдяки ініціативі «Поясу та шляху». Хоча, на наш погляд, ця ініціатива може вважатися також прикладом і «жорсткої» сили (геоекономічної та геополітичної). На думку вищезгаданого дослідника, «у міру розвитку Європейського Союзу дедалі більше європейських лідерів почали посилатися на його м'яку силу, можливо, щоб урівноважити дефіцит жорстких військових ресурсів. Але розмір європейського ринку (рівний США і більший, ніж у Китаю), а також увага Європи до створення стандартів регулювання для єдиного ринку надали ЄС ступінь жорсткої економічної сили, яку журнал *The Economist* назвав «ефектом Брюсселя». До цієї жорсткої економічної сили додалася «м'яка» сила, зумовлена успіхом ЄС, його моделлю багатостороннього співробітництва та його про-

грамами допомоги. У будь-якому разі термін «м'яка» сила став політично корисним для європейських політичних еліт» [4].

Ф. Дессе, навпаки, переконливо доводить, що «м'яка» сила – це потужний культурно-цивілізаційний фактор, який сприяє не лише міждержавним відносинам, а передусім комунікації між людьми та народами. [5].

У зв'язку з цим, на наш погляд, досить актуальною є мета дослідження: розгляд основних параметрів політики «м'якої» сили Європейського Союзу в Центральній Азії, зокрема в Казахстані, вивчення інструментів м'якої сили, що застосовуються окремими країнами, таких, як культура, освіта, інвестиції, гуманітарна допомога, технічне співробітництво, щоб виявити потенціал «м'якої» дипломатії ЄС у країнах регіону у нових глобальних реаліях.

Об'єктом дослідження є ресурси «м'якої» сили Європейського Союзу в центральноазійському регіоні.

Методологічною основою дослідження є структурно-функціональний та порівняльно-політичний підходи, методи аналізу та синтезу.

Виклад матеріалу. Отже, хотілося б відзначити, що з моменту створення нових незалежних держав Центральної Азії Європейський Союз розпочав роботу із встановлення з ними партнерських двосторонніх зв'язків.

Також ми бачимо, що ЄС активно використовує багатосторонній підхід, механізми міжнародного співробітництва, такі, як діалоги та консультації з державами ЦА у форматі 5+1, щоб впливати на держави та розвивати співпрацю. Наприклад, ЄС виступає посередником і медіатором для вирішення територіальних, політичних і геополітичних конфліктів.

Безумовно, особливим чинником «м'якого» впливу Європейського Союзу є та обставина, що він є важливим торговим партнером для країн регіону та активно просуває співпрацю у галузі торгівлі та інвестицій. Зрозуміло, що ЄС веде активну політику щодо залучення держав ЦА до своїх економічних структур через угоди про інвестиції. Це дозволяє ЄС використати свою економічну «м'яку» силу.

Просування інтересів і цінностей Європи у світі є одним із стратегічних напрямів діяльності ЄС згідно з Новим стратегічним порядком денним на 2019-2024 роки [6], і, можна вказати, що всі ключові інститути ЄС, і, в першу чергу, Європейська Комісія, а також Генеральний директорат з розвитку та співробітництва, займаються «м'якою» дипломатією. Існує велика кількість регіональних та спеціальних програм, що займаються просуванням спільних європейських інтересів, у тому числі Східне партнерство, Підтримка покращення управління та менеджменту (SIGMA), Erasmus Mundus, Tempus, Jean Monnet та багато інших. У зв'язку з цим хотілося б зазначити також таку особливість: якщо в рамках Східного партнерства увага ЄС акцентувалася на Україні [7], то в регіоні Центральної Азії в рамках багатьох програм ЄС підвищений інтерес пов'язаний із Казахстаном.

У зв'язку з цим також помітно, що порівняно з політикою в інших регіонах світу Європейський Союз загалом і конкретні країни приділяють

у Центральній Азії більше уваги економічним аспектам співробітництва, таким, як розвиток інфраструктури та торговельні угоди. Як приклад, можна зазначити солідні результати економічного співробітництва між Францією та Казахстаном. Франція інвестувала в Казахстан понад 18 мільярдів доларів. 2022 року товарообіг між двома країнами досяг 4 млрд доларів. Загалом у республіці працюють понад 180 підприємств з участю французького бізнесу [8]. У той же час, для порівняння, у зв'язках із країнами Латинської Америки країни ЄС наголошують на співпраці у соціально-гуманітарних питаннях.

Крім зв'язків у економічній сфері, спостерігається активізація співпраці між Казахстаном та Францією у сфері освіти, науки та культури. Наприклад, якщо виокремити французьку «м'яку силу» у сфері освіти, ми бачимо особливі зусилля цієї країни – засновниці ЄС – у просуванні французької мови та культури через мережу Французьких альянсів (з 835 Французьких альянсів у світі чотири працюють у Казахстані) та використання Міжнародної організації франкофонії в політичних інтересах Франції.

Основу наукового, освітнього та культурного співробітництва між Казахстаном та Францією було закріплено у Договорі про дружбу, взаєморозуміння та співробітництво, підписаному у вересні 1992 року, а потім в Угоді про співробітництво у галузі мистецтва та культури, підписаній у вересні 1993 року. Нині в освітній сфері помітне місце посідає партнерство у рамках казахстанської програми державних стипендій «Болашак» та французької програми «Абай-Верн».

У Спільній заяві Президентів Казахстану та Франції від 30 листопада 2022 року було наголошено, що країни підтримають підвищення студентської мобільності, наприклад, збільшення кількості стипендій за французькою програмою «Абай-Верн» та розширення списку французьких ЗВО у рамках програми «Болашак». Крім того, під час візиту президента Франції Е. Макрона до Казахстану у листопаді 2023 року було висловлено підтримку реформатування Інституту Сорбонна-Казахстан та обговорювалося питання про відкриття французьких шкіл у Казахстані [9]. У зв'язку з цим слід зазначити, що вищі навчальні заклади Франції послідовно забезпечують своє лідерське позиціонування у міжнародних рейтингах, зміцнюючи науковий та академічний вплив Франції, що залучає казахстанців.

Якщо говорити про зусилля в освітній сфері ще однієї країни-засновниці ЄС – Німеччини, варто відзначити, зокрема, Казахстансько-німецький університет (КНУ), створений в Алмати 1999 року. КНУ, який підтримує тісні партнерські відносини з німецькими ЗВО, є майданчиком для наукового співробітництва між Німеччиною та Казахстаном.

Щодо потенціалу «м'якої сили» Німеччини, слід наголосити, що «м'яка сила» стала основним компонентом зовнішньої політики цієї країни. Пов'язана ця традиція, частково через історичні причини, з метою створити позитивний імідж Німеччини як країни, яка відмовилася після Другої світової війни від застосування «жорсткої» сили. А якщо порівняти двох «грандів» ЄС, варто відзначити, що французька дипломатія має

давні традиції, і культура була особливим активом для цієї країни, яка протягом століть розвивала сильну, зі своїми особливостями культурну дипломатію, нерозривно пов'язану з «м'якою» силою.

Країни ЄС виділяють значні фінансові кошти, підтримуючи та розвиваючи мережі організацій із іноземними представництвами. Безумовно, як і підкреслював Дж. Най [2], значну роль у поширенні впливу «м'якої» сили країн ЄС відіграють неурядові організації. Але також помітна їхня підтримка з боку держави. Особливо зазначимо активну участь французьких неурядових організацій (НУО) у просуванні «м'якої» сили ЄС. Наприклад, французькі НУО, у яких бере участь багато французьких добровольців, активно підтримуються державою, оскільки ефективно допомагають міжнародному співробітництву.

Ми бачимо також, що акторами «м'якої сили» є міністерства, пов'язані із зовнішньою політикою, освітою, наукою та багато інших державних установ.

Так, закон Французької Республіки від 27 липня 2010 р., що стосується зовнішньої діяльності держави, визначає, що три державні установи мають місію щодо сприяння її присутності та впливу за кордоном – це Campus France, Institut français, France Expertise Internationale. Вони відіграють важливу роль у культурній діяльності Франції, підтримуючи тісний зв'язок із дипломатичними та консульськими установами. Крім того, рішучу підтримку культурної діяльності Франції у світі надають інші державні оператори, які не займаються суто питаннями культури, наприклад «Бізнес Франс», національне агентство зі сприяння інтернаціоналізації французької економіки, яке займається міжнародним розвитком компаній та їх експорту, а також пошуком та розміщенням міжнародних інвестицій у Франції [10].

Зазначимо, що Франція має одну з найбільших мереж культурних установ у світі. До неї входять 137 відділів співробітництва та культурної роботи посольств, розширенню повноважень та можливостей яких приділяється велика увага. У своїй діяльності вони спираються на 96 французьких інститутів та їх 135 відділень, 6 двонаціональних культурних центрів та 835 Альянс Франсез у всьому світі [11].

Водночас стабільну діяльність ведуть державні інститути розвитку Франції та Німеччини.

Можна навести приклад діяльності Французького агентства розвитку (AFD) в Узбекистані. Французька агенція розвитку працює в Узбекистані з грудня 2016 року. Загалом Узбекистану виділено кредити на суму 1,3 млрд євро, а також понад 44 млн євро у вигляді грантів Європейського Союзу, який співфінансує більшість операцій, надано підтримку секторам водопостачання, енергетики, переробки відходів та тваринництва [12]. Міжурядову угоду між урядом Республіки Казахстан та урядом Французької Республіки про діяльність групи AFD було підписано буквально нещодавно – у листопаді 2023 року. «AFD планує, зокрема, надавати кредити та технічну допомогу уряду та державним установам у секторах охорони здоров'я, управління водними ресурсами та енергетики. Прорагсо, дочір-

ня компанія групи AFD, продовжуватиме підтримувати приватний сектор Казахстану, зокрема фінансові установи, мікрофінансування, сільське господарство та енергетичний перехід країни. Expertise France, міжміністерське агентство Франції з міжнародного технічного співробітництва, що входить до групи AFD, візьме участь у спільній з владою Казахстану розробці проектів технічного співробітництва, тим самим надаючи підтримку органам управління у зміцненні їх державної політики» [13].

Що стосується Німецького товариства з міжнародного співробітництва (GIZ), то у Казахстані ця організація працює з початку 1990-х років. Уряд Казахстану отримує підтримку у таких областях:

- диверсифікація економіки;
- освіта та професійне навчання;
- навколишнє середовище та клімат;
- ефективне управління [14].

Слід зазначити, що Німеччина використовує на користь країни недержавних акторів «м'якої» сили, у тому числі політичні фонди. Зокрема, у рамках Фонду ім. Рози Люксембург з 2022 року діє програма Фонду зміцнення економічних, екологічних, соціальних, культурних та цивільних прав, а також внутрішньо- та міжрегіональної взаємодії в Центральній Азії, що об'єднує 4 країни регіону (Казахстан, Киргизстан, Узбекистан та Таджикистан) з метою сприяння взаємодії неурядових структур [15].

Фонд ім. Фрідріха Еберта (FES), заснований у 1925 році, протягом десятиліть був партнером держави з питань зовнішньої політики та політики розвитку. Він пов'язаний із Соціал – Демократичною партією Німеччини.

Фонд активно працює у регіоні Центральної Азії. Наприклад, у Казахстані він діє з 1993 року, співпрацюючи з широким колом партнерів, починаючи від університетів, громадянського суспільства та неурядових організацій і закінчуючи профспілками, урядовими відомствами та організаціями, місцевими спільнотами та аналітичними центрами, обговорюючи різні аспекти регіональних та глобальних проблем [16].

Можна відзначити політичні фонди Німеччини (а їх на сьогоднішній день 7), які мають неурядовий статус, але фактично є рупором певних партій, мають значні активи «м'якої» сили. Крім того, політичні фонди Німеччини часто отримують грантування і з бюджету Європейського Союзу, оскільки у своїх програмах та проектах за кордоном відстоюють європейські інтереси, популяризуючи загальноєвропейські ідеї. І така діяльність політичних фондів Німеччини підтримується ЄС.

У своїй діяльності політичні фонди приділяють велику увагу розвитку міжнародних освітніх програм, організації культурних та науково-дослідних заходів (виставки, театральні проекти, гастролі німецьких музикантів, кінофестивалі та інше), що сприяє популяризації німецької мови та культури у світі. Культурна «м'яка» сила – міжнародне визнання культурної спадщини Німеччини, розширення культурних зв'язків та популяризація німецької мови – посідає важливе місце в політиці «м'якої» сили країни [17].

У цій сфері широко відома діяльність Німецької служби академічних обмінів (DAAD) та Інститутів Гете. Можна конкретизувати, що бюджет

DAAD формується в основному за рахунок федерального фінансування різних міністерств, насамперед Федерального міністерства закордонних справ Німеччини, а також Європейського Союзу і низки підприємств, організацій та іноземних урядів. DAAD підтримує міжнародну діяльність німецьких вищих навчальних закладів за допомогою маркетингових послуг, публікацій, організації заходів та навчальних курсів [18].

Ця організація здійснює справжню «наукову дипломатію», проводячи міжнародний академічний обмін та глобальне академічне співробітництво. DAAD співпрацює з іншими німецькими інститутами, метою яких є розвиток зв'язків у сфері науки між німецькими та іноземними дослідниками. Це, зокрема, Фонд ім. А.Гумбольдта, Товариство Макса Планка, Товариство ім. Лейбніца, Німецький будинок науки та інновацій, Німецьке науково-дослідне товариство та інші установи.

Завдяки їм та DAAD зріс міжнародний авторитет німецької мови, а також кількість іноземних студентів у Німеччині. Німеччина залучає студентів з усього світу завдяки якості та доступності освітніх послуг. Це стратегія «м'якої» сили, розрахована на потенціал майбутнього покоління (молодих вчених, майбутніх політиків, лідерів громадської думки із різних країн).

У числі інструментів «м'якої сили», які мають великий вплив, слід зазначити і засоби масової інформації. Наприклад, на популяризацію німецької мови та культури працює заснована в 1953 році медіакомпанія Deutsche Welle (DW), що об'єднує радіо-, теле- та інтернет-проекти і мовить 32 мовами. Це справді впливовий актор «м'якої» сили [19]. У свою чергу, France Médias Monde Monde (телеканал France 24, радіостанції Radio France internationale та її філія Canal France International (CFI)), що підтримує тісні відносини зі своїм німецьким колегою – DW, також регулює інформаційний потік для збільшення впливу Франції у світі.

Безумовно, як особливий інструмент для країн ЄС, використовується національна мова. Мова – це маркер культури, ідентичності тих, хто нею говорить. Він дозволяє спілкуватися, підтримувати відносини, передавати ідеї, працювати, вести бізнес тощо. Але також мова є потужним вектором впливу держави. З цією обставиною пов'язано те, що у 2010 році міністр закордонних справ Німеччини Г. Вестервелле представив іміджеву кампанію Міністерства закордонних справ, спрямовану на те, щоб пробудити інтерес до німецької мови за кордоном у рамках ініціативи «Німецька мова – мова ідей» [20], у якій важлива роль Інститутів Гете.

Очевидно, що ефективність використання «м'якої» сили країнами ЄС у ЦА залежить від відмінностей у культурі, політичних системах та пріоритетах держав регіону. Помітні різні підходи країн ЄС стосовно окремих держав, історичного, політичного та соціально – економічного контекстів у кожній країні регіону.

Загалом «м'яка сила» ЄС ґрунтується на діалозі та співробітництві і спрямована на зміцнення партнерства, розвиток стійких відносин та сприяння економічному та соціальному розвитку у всіх країнах регіону. Однак компоненти «м'якої» сили та вплив Європейського Союзу в країнах Центральної Азії можуть відрізнятися.

Хоча спільними у застосуванні «м'якої» сили ЄС у різних країнах регіону є дипломатичні зусилля, культурні обміни, гуманітарна допомога та розвиток економічних відносин, проте у відносинах з Казахстаном помітний більший акцент на бізнес-зв'язках, з Узбекистаном – на культурних проєктах, з Таджикистаном – на гуманітарному співробітництві.

Потрібно звернути увагу на активну роль німецької діаспори, яку Німеччина підтримує. Наприклад, Казахстан – батьківщина для майже 200 тисяч етнічних німців. Німецька діаспора в Казахстані, організована Громадським фондом «Казахстанське об'єднання німців «Відродження», відіграє особливу роль у співпраці між Німеччиною та Казахстаном. Німеччина підтримує роботу Фонду, фінансуючи заходи у галузі культури, мовної роботи, роботи з дітьми та молоддю.

Те, що основою французького впливу в Центральній Азії є культура, видно з прикладу Узбекистану. Франція активно здійснювала проєкти, пов'язані із збереженням культурної спадщини, підтримкою узбецьких шкіл із викладанням французької мови, діяльністю Французького інституту в Узбекистані та інші. У Таджикистані також було запущено програму культурної, наукової та технічної співпраці з Францією. Франція впливає на громадянське суспільство в цій країні, виділяючи гуманітарну допомогу і ліквідовуючи міни, що залишилися після громадянської війни. Упродовж останніх років Франція посилила свою присутність за рахунок інвестицій французьких компаній у ключові галузі економіки Таджикистану.

На наш погляд, усі компоненти «м'якої» сили країн ЄС пов'язані один з одним і тому є досить ефективними. Додамо, що Global Soft Power Index 2023, згідно з яким Німеччина та Франція входять у першу десятку у світі за результативністю «м'якої» сили у світі (3 та 6 місця відповідно), підтверджує успіхи цих країн у досліджуваному контексті [21].

Як висновок, можна констатувати, що більшість країн світу використовують «м'яку» силу для захисту національних інтересів, встановлення та підтримання відносин з іншими країнами та отримання довіри з боку міжнародної спільноти.

Спостерігається значна підтримка з боку ЄС країн Центральної Азії у галузі освіти, науки та культури. Також ми вважаємо, що обміну знаннями та культурним діалогом значною мірою сприяють економічні зв'язки між країнами.

Серед інструментів «м'якої» сили, які використовуються ЄС у регіоні, виокремимо:

- створення спільних освітніх установ;
- надання стипендій;
- поява нових громадських інститутів;
- розвиток міжнародного культурного діалогу для створення мереж професіоналів у галузі культури по всьому світу;
- поява нових спільних освітніх програм «подвійних дипломів» як розвиток міжнародного академічного обміну;
- гранти у сфері наукових досліджень.

Отже, досвід країн – лідерів ЄС показує найкращі практики «м'якої» дипломатії у взаємодії із країнами – партнерами у Центральній Азії. Дипломатія країн ЄС щодо формування позитивного іміджу за рахунок науково-технічних досягнень, культурної спадщини та мистецтва, міжнародних освітніх програм, туризму та спорту, за рахунок співробітництва в галузі енергетики, екології та інших галузей досить успішна. Особливо важливою є здатність країн ЄС працювати послідовно, протягом тривалого періоду, створюючи стабільний економічний ефект, який насамперед бажаний для країн ЦА.

За умов геополітичної турбулентності «м'яка» дипломатія Європейського Союзу є ключовим ресурсом зміцнення його впливу, що сприяє зростанню довіри та взаєморозуміння між країнами-членами ЄС та Центральної Азії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жанбулатова Р, Еркен Ж. «Мягкая сила» Европейского Союза в странах Центральной Азии (возможности для Казахстана) // Bulletin d'EUROTALENT-FIDJIP.-2024.-№1.-с.67-73.
2. Joseph S. Nye. Soft power: the evolution of a concept// <https://www.tandfonline.com>
3. Joseph S. Nye. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs.-2004.- P. 206.
4. C.Lord. Diplomatie publique et soft power // <https://www.cairn.info/revue-politique-americaaine-2005-3-page-61.htm>
5. F. Desse. Challenges for Europe in the world in 2030, The Role and Structure of Civil Society Organizations in National and Global Governance Evolution and outlook between now and 2030// <https://pdf4pro.com/fullscreen/the-role-and-structure-of-civil-society-organizations-in-3b0bea.html>
6. A new strategic agenda 2019-2024// <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/20/a-new-strategic-agenda-2019-2024/>
7. EU-Ukraine relations. EEAS// https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-ukraine-relations-factsheet_en
8. В Астане состоялось 15-е заседание казахстанско-французской межправительственной комиссии по экономическому сотрудничеству// <https://orda.kz/kazakhstan-i-francziya-ukreplyayut-sotrudnichestvo-podpisan-ryad-dokumentov/>
9. Совместное заявление от 30 ноября 2022 года // <https://www.akorda.kz/ru/sovmestnoe-zayavlenie-30103919>
10. La diplomatie culturelle, un atout pour la France// https://ressources.campusfrance.org/publications/reperes/fr/reperes_27_fr.pdf
11. Diplomatie culturelle // <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/politique-etrangere/>
12. Agence Française de Développement// <https://www.afd.fr/fr/actualites/ouzbekistan>
13. Французское Агентство Развития // <https://www.kz.ambafrance.org>
14. Казахстан - giz.de // <https://www.giz.de/en/worldwide/87181.html>
15. Die Rosa-Luxemburg-Stiftung // <https://www.rosalux.de/stiftung/mehr-ueber-uns>
16. Über die FES// <https://www.fes.de/stiftung/ueber-die-fes>

17. Орынбекулы А., Акимов А. Культурная «мягкая сила» Германии// Bulletin d'EUROTALENT-FIDJIP.-2022.-№4.-с.30-37.
18. Annual Report // <https://www.daad.de/en/the-daad/communication-publications/reports/annual-report/>
19. DW Akademie // <https://akademie.dw.com/en/education/s>
20. Westerwelle startet Kampagne „Deutsch – Sprache der Ideen“ - Auswärtiges Amt// <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/100222-bm-sprachederideen/223684>
21. Global Soft Power Index 2023// <https://brandfinance.com/press-releases/gulf-nations-on-the-rise-in-global-soft-power-index-2023-uae-saudi-arabia-qatar-climb-in-new-rankings>

REFERENCES

1. Zhanbulatova, R. & Yerken, ZH (2024). Myagkaya sila» Yevropeyskogo Soyuzu v stranakh Tsentral'noy Azii (vozmozhnosti dlya Kazakhstana) ["Soft power" of the European Union in the countries of Central Asia (opportunities for Kazakhstan)]. *Bulletin d'EUROTALENT-FIDJIP*, 1, 67-73 [in Russian].
2. Joseph S. Nye. Soft power: the evolution of a concept. Retrieved from <https://www.tandfonline.com> [in English].
3. Joseph S. Nye. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs. 2004. P. 206 [in English].
4. C.Lord. Diplomatie publique et soft power. Retrieved from <https://www.cairn.info/revue-politique-americaine-2005-3-page-61.htm> [in English].
5. F. Desse. Challenges for Europe in the world in 2030, The Role and Structure of Civil Society Organizations in National and Global Governance Evolution and outlook between now and 2030. Retrieved from <https://pdf4pro.com/fullscreen/the-role-and-structure-of-civil-society-organizations-in-3b0bea.html> [in English].
6. A new strategic agenda 2019-2024. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/20/a-new-strategic-agenda-2019-2024/> [in English].
7. EU-Ukraine relations. EEAS. Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-ukraine-relations-factsheet_en [in English].
8. V Astane sostoyalos' 15-ye zasedaniye kazakhstansko-frantsuzskoy mezhpravitel'stvennoy komissii po ekonomicheskomu sotrudnichestvu [The 15th meeting of the Kazakh-French intergovernmental commission on economic cooperation was held in Astana]. Retrieved from <https://orda.kz/kazakhstan-i-francziya-ukreplyayut-sotrudnichestvo-podpisan-ryad-dokumentov/> [in Russian].
9. Sovmestnoye zayavleniye ot 30 noyabrya 2022 goda [Joint statement dated November 30, 2022]. Retrieved from <https://www.akorda.kz/ru/sovmestnoe-zayavlenie-30103919> [in Russian].
10. La diplomatie culturelle, un atout pour la France. Retrieved from https://ressources.campusfrance.org/publications/reperes/fr/reperes_27_fr.pdf [in French].
11. Diplomatie culturelle. Retrieved from <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/politique-etrangere/> [in French].
12. Agence Française de Développement. Retrieved from <https://www.afd.fr/fr/actualites/ouzbekistan> [in French].

13. Frantsuzskoye Agentstvo Razvitiya [French Development Agency]. Retrieved from <https://www.kz.ambafrance.org> [in Russian].
14. Kazakhstan [Kazakhstan]. Retrieved from <https://www.giz.de/en/worldwide/87181.html> [in Russian].
15. Die Rosa-Luxemburg-Stiftung. Retrieved from <https://www.rosalux.de/stiftung/mehr-ueber-uns> [in French].
16. Über die FES. Retrieved from <https://www.fes.de/stiftung/ueber-die-fes> [in German].
17. Orynbekuly, A., & Akimov, A. Kulturnaya «myahkaya sila» Germanii [Cultural “soft power” of Germany]. *Bulletin d'EUROTALENT-FIDJIP*, 30-37 [in Russian].
18. Annual Report. Retrieved from <https://www.daad.de/en/the-daad/communication-publications/reports/annual-report/> [in English].
19. DW Akademie. Retrieved from <https://akademie.dw.com/en/education/s> [in English].
20. Westerwelle startet Kampagne „Deutsch – Sprache der Ideen“ - Auswärtiges Amt. Retrieved from <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/100222-bm-sprachederideen/223684> [in German].
21. Global Soft Power Index 2023. Retrieved from <https://brandfinance.com/press-releases/gulf-nations-on-the-rise-in-global-soft-power-index-2023-uae-saudi-arabia-qatar-climb-in-new-rankings> [in English].

УДК 327-043.77(477)

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).174–187

*Едгар Версетті,
магістр з політології
(м. Ужгород, Україна)*

ДИНАМІКА ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЕРСПЕКТИВ УКРАЇНИ: ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ СУБ'ЄКТНОСТІ В РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ

У статті окреслено динаміку геополітичних перспектив України, проаналізовано її потенціал і суб'єктність у міжнародній системі в різні періоди історії. Досліджено різні теорії геополітики, дано тлумачення основ функціонування міжнародної системи. Обґрунтовано певні закономірності суб'єктивних та об'єктивних аспектів реалізації України як суб'єкта на міжнародній арені. Визначено детермінуючі фактори геополітичної перспективності України (зовнішні та внутрішні), охарактеризовано національну ідею України як суб'єкта міжнародних відносин, з'ясовано можливості щодо її реалізації в різні історичні періоди.

Ключові слова: Україна та міжнародна система, геополітика, геополітичний потенціал, політичний реалізм

The article outlines the dynamics of Ukraine's geopolitical prospects, analyzes its potential and subjectivity in the international system in different periods of history. Various theories of geopolitics are studied, and the foundations of the international system are interpreted. The author analyzes the dynamics of Ukraine's geopolitical potential in the current conditions. Certain regularities of subjective and objective aspects of Ukraine's realization as a subject in the international arena are identified. The determining factors of Ukraine's geopolitical prospects (external and internal) are identified, the national idea of Ukraine as a subject of international relations is characterized, and the possibilities for its implementation in different historical periods are clarified.

Keywords: Ukraine and the international system, geopolitics, geopolitical potential, political realism

Актуальність дослідження. Україна та її суб'єктність у геополітиці (здатність проявляти впливову активність) – доволі досліджена тема як у вітчизняній політології, так і в останні роки у працях видатних західних політичних науковців-геополітиків. Проте бракує аналізу та методології щодо вивчення та визначення динаміки суб'єктності України в міжнародній системі, іншими словами, – аналізу геополітичних перспектив і впливаючих на ці перспективи чинників, зокрема в історичному нарисі існування України в різних державних формах, різних періодах. Тому й пропонуємо доповнити методологічно розуміння критеріїв геополітичних перспектив (на прикладі аналізу їх в окресленні динаміки). Також

проаналізуємо, застосовуючи як теоретико-методологічний базис політології в цьому напрямі, так і принцип історизму – певні закономірні загрози чи то сприятливі чинники становленню України в якості міжнародного суб'єкта. Зокрема спробуємо дати оцінку міжнародній системі кожного з розглянутих в подальшому періоду існування тої чи іншої форми державності України (Київська Русь, УНР, держава Скоропадського і т.д).

Спробуємо окреслити історичну динаміку геополітичних перспектив України й охарактеризувати детермінуючі на неї фактори, згодом виявивши якісь закономірності, тобто застосувати принцип історизму, ретельного виваженого аналізу теоретичного базису геополітики й окреслити якусь методологічну базу для політології, геополітики чи то міжнародних відносин.

Методологічна частина буде стосуватись виявлення аспектних факторів щодо перспективності держави як суб'єкта на міжнародній арені, які пропонуємо поділити на суб'єктивні (аналіз внутрішньополітичних процесів) аспекти та об'єктивні (міжнародна система, а саме чи модель архаїчна з точки зору політичного реалізму).

Поняття «геополітичної перспективності» пропонуємо розглядати з позицій можливості реалізувати та сформувані (якщо на той період її ще не було охарактеризовано мислителями) національну ідею, національні інтереси. А також можливість у ретроспективі займати положення суб'єкта в геополітиці – з точки зору об'єктивних аспектів.

Головна історична проблема України споконвіку полягала в тому, що українська державність часто зазнавала краху, й нація територіально перебувала у складі інших держав. Це одна з основних причин актуалізації дискусій навколо геополітичних можливостей в ХХІ столітті, адже багато хто розглядає українську державність у контексті цього питання як можливість реалізувати геополітичні перспективи, що доволі рідкісне явище в історії України.

Тому відповідно постає додатково й питання цивілізаційної спадщини: а чи дійсно існування України як окремого суб'єкта в історичній ретроспективі було підтвердженням фактом? Якщо так (а поки з наукової коректності лише припускаєм це), то дати їм оцінку (закономірності, загрози, ресурси, політичні аспекти). Якщо ні, то на чому будується така перспективність сьогодні – чи це дійсно обґрунтована геополітична спадщина та витікаючі з цього геополітичні перспективи України? Тому актуальність дослідження цього питання впливає як з фундаментальності багатьох сучасних дискусійних питань, так і з відсутності достатнього аналізу цієї динаміки в науковому вітчизняному просторі.

Об'єкт дослідження – динаміка геополітичних перспектив України, методологія перспективності міжнародної суб'єктності.

Предмет дослідження – індикатори геополітичних перспектив, класичні теорії геополітики, суб'єктивні та об'єктивні фактори впливу на геополітичні перспективи України в різні періоди історії.

Мета дослідження: охарактеризувати динаміку геополітичних перспектив та потенціалу України, зокрема виявлення всіх факторів впливу.

Мета спонукала до постановки таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати теоретико-методологічну основу для подальшого застосування й окреслити критерії розуміння поняття «геополітичного потенціалу»;
- дослідити геополітичний потенціал України і його певні закономірності (у взаємодії із впливовими чинниками) в різні історичні періоди;
- охарактеризувати, спираючись на геополітичний потенціал, ґрунтовність національної ідеї України.

Як і будь-які ідеологічні засади, національна ідея не є винятком і черпає свою теоретичну обґрунтованість в тому числі й із історичного аналізу певних суспільно-політичних обставин існування країни. Будь-якому імпульсу до реалізації передують теоретичні обґрунтування історичних елементів та ретельний аналіз сучасних обставин, і вже з поєднанням цих факторів з'являється збалансоване розуміння перспективності того чи іншого явища. Що і пропонуємо зробити із геополітичними перспективами України різних історичних періодів та сучасності. Зокрема пропонуємо застосувати «принцип історизму, який передбачає розгляд фактів і політичних явищ у конкретній історичній обстановці, у взаємозв'язку та взаємозумовленості певних індикаторів» [1, с.5]. Окрім цього, звичайно, що принцип об'єктивності «кожне явище розглядає як багатогранне та суперечливе. При цьому визначається вся система факторів, позитивних і негативних і т.д» [1, с. 5].

Щодо безпосередньо критеріїв, які нами застосовані для виведення динаміки, тобто які й будуть індикаторами перспективності геополітичних обставин (внутрішніх та зовнішніх), то їх сформовано з провідних класичних теорій геополітики. Це передусім теорії «життєвого простору» Ф. Ратцеля, частково Хеллфордла Маккіндера (в контексті значимості певних регіонів), морські теорії, зокрема в розумінні доступу до моря та приналежності до торговельних морських шляхів, так і деякі критерії Ніколааса Спайксмена: соціальна інтеграція, політична стабільність, фінансова незалежність. Зокрема класичні теорії, застосовані нами, проаналізовані в роботах вітчизняних політологів «Геополітика в іменах», а також «Геополітика в постатях і термінах» (Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В.) вже задля аналізу формування національної ідеї геополітичного панування України. Проте варто підкреслити, що мова йде лише про індикатори щодо геополітичної могутності, а не застосування теорій в загальному теоретичному обсязі.

Щодо розуміння міжнародної системи як об'єктивних індикаторів геополітичних перспектив, то будуть застосовані теорії політичного реалізму та неореалізму Маршмайера і Кеннета Уолтса («оборонний» та «нападаючий» реалізми), а також деякі положення дипломатії сучасного світу та в історичній ретроспективі, що окреслено в роботі «Дипломатія в міжнародних відносинах: ретроспекція і сучасність». Окрім цього, до формування індикаторів також долучаєм теорію Гантінгтона в якості аспекту цивілізації у геополітичних процесах, зокрема розуміння антрополітично-

го зв'язку між цивілізацією та її правонаступниками. Виходить, якщо в нашому подальшому аналізі застосувати цивілізаційний підхід як аспект розуміння геополітичної могутності та перспективності разом із названими вище теоретико-методологічними аспектами, то вдасться доволі детально та багатобічно висвітлити як геополітичні перспективи, так і цивілізаційну проблематику перспектив України в різних періодах історії, зокрема питання правонаступництва геополітичних рис України до Київської Русі. Адже наразі доволі активно точиться дискусія через російські міфи – чия це цивілізаційна спадщина: держави Україна чи східного агресора?

Окреслені нами індикатори для аналізу будуть детермінуватись усіма трьома основними витоками геополітики: цивілізаційний підхід, концепція географічного детермінізму, представленого в концепції освоєння «життєвого простору», й частково військово-стратегічний підхід у застосуванні політичного реалізму. А розуміння міжнародної системи тлумачиться через призму неоралізму й відповідну роль дипломатії в зовнішньополітичних рішеннях.

Звичайно, що кожна з теорій (які у своїй природній сутності суперечать одна одній) будуть застосовані лише в якості певного аспекту, взятого до уваги автором при аналізі суб'єктивних та об'єктивних чинників геополітичних перспектив. Не буде братись до уваги фундаментальне розуміння цими теоріями геополітичних процесів, більшість з них вже є застарілими й не мають сенсу трактування. Як зазначено вище, основна мета нашого попереднього аналізу геополітичного базису – доповнити методологію з метою її застосування. Тому можемо виділити для подальшого аналізу основні критерії.

До суб'єктивних факторів відносимо: територію («життєвий простір»), політичну стабільність самого апарату, доступ до ресурсів (моря, індустріалізація). До об'єктивних факторів відносимо: ознаки та характер міжнародної системи, в межах якої існує державне утворення, регіональний вплив (або дипломатичний статус як країни-гегемона в окремих напрямках), суверенність (умови існування: протекторату чи незалежності), тенденції на східному та західному геополітичних напрямках, аналіз наявних стратегічних глобальних обставин існування держави й соціальна інтеграція (з теорії Н. Спайксмена).

«Одна, єдина, неподільна від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей – от се національний український ідеал (Міхновський)» [3, с. 278]. Це теза одного із представників зародження українського націоналізму. Постає відразу питання: звідки взагалі у формуванні національної ідеї України взялась теза про Україну «від Карпат і аж до Кавказу», керуючись якими даними? Та чи була ця ідея взагалі реалізованою на практиці? Попри те, що використовується термін «демократична» країна, навряд чи політичні мислителі посилались на спадщину Російської імперії або Росії в цілому, адже жодного демократичного формування на цих територіях не було, як і на території України (до певного періоду): цей міф давно розвіяний українськими істориками. Проте оцінка геополітичних перспектив України дасть змогу

надати об'єктивну та критичну оцінку такій національній ідеї – демократична та неподільна територіально Україна.

Почнемо наш аналіз із витоків української державності. Київська Русь – це буде перше державне формування, яке вважаємо за потрібне проаналізувати, і правонаступницею якої є Україна. На цю тему однією з популярних робіт є «Геополітичні традиції Київської Русі і Галицько-Волинської держави» С. Василенка.

Якщо розглядати карту Київської Русі IX-XI століття, то як мінімум можемо відмітити наявність доступу до Чорного моря (в тому числі контроль перешийка Криму, але не сам Крим), й буферне розміщення як у бік Європи, так і ще не заселені тоді території Сходу, де лише почали з'являтися декілька століть перші кочові народи (мова йде про сучасну територію Росії).

Таким чином, на міжнародній арені Київська Русь переслідувала дві цілі: співпраця й легітимація (тодішній вид інтеграції) із західними цивілізаціями в Європі, та захист на східних частинах кордону від кочівників зі сходу. Отже, однозначно геополітичний вектор не міг бути ніяким іншим, аніж західний, адже геополітичний схід (в географічному відношенні України значенні слова «Схід») тоді по факту був відсутній, а території навіть не були заселені сталими народами, із стійкою політичною структурою та місцями проживання. Можемо вже відмітити плюс до цивілізаційного правонаступництва саме України на тлі Росії – геополітичної спадщини «Русі», умовно кажучи. А вже яка ця спадщина, наразі проаналізуємо. Геокультурна орієнтація була більше в бік Заходу, відповідно й усі подальші дипломатичні зусилля відбувались саме в напрямі країн Європи. Зокрема відома в історії зовнішня політика Ярослава Мудрого, яка передбачала шлюбні союзи із численними тодішніми країнами Європи.

Також, як зазначав автор вищезгаданої роботи, економічно положення Київської Русі можемо охарактеризувати як перспективне, адже знаходимось на перехресті економічних зв'язків між Заходом та Далеким Сходом.

Тому зауважимо, що етноідентифікація Київської Русі, аспекти доступу до ресурсів та моря говорили про доволі непогану перспективність сформувати та реалізувати національну ідею. Доволі широкі території (які наразі включають сучасні території Молдови, Білорусі й європейської частини Росії, яка заселена українськими етноосередками, – все відповідає наразі нашому чинному законодавству). Якщо точніше, то «історично населеним ними землям на Кубані, Стародубщині, Північній та Східній Слобожанщині в межах сучасних Краснодарського краю, Білгородської, Брянської, Воронежської, Курської, Ростовської областей Російської Федерації» [9].

Щодо визначеного нами критерію регіонального впливу, який детермінується законом розуміння міжнародної системи політичного реалізму, то мабуть піком цього критерію є зовнішня політика саме правителя Ярослава Мудрого, який проводив доволі успішну зовнішню політику шляхом так званих «тодішніх аристократичних дипломатичних ігор» із

зарученням доньок із політичними лідерами держав Європи. А даючи оцінку такій дипломатичній політиці, можемо назвати це «макіавелізмом» у його найуспішнішому прояві.

Проте створити плацдарм та встояти на «східному дипломатичному фронті» державі Київська Русь не вдалось – як наслідок роздробленість та подальша втрата інтегрованого стану України-Русі. А отже, по суті, завершення перспективного геополітичного відрізка історії України, без сформованої усталеної національної ідеї чи то інтересів. Проте значення цього періоду у формуванні перспектив геополітики України оцінюємо як спадщину, що цивілізаційним підходом теорії геополітики рухає нині світовими державами. Сполучені Штати Америки детермінуються як суб'єкт міжнародної системи саме ідеологічними положеннями батьків-засновників американської демократії – як наслідок, агресивна поведінка на міжнародній арені із національною ідеєю захисту демократії по всьому світу, й гаранту свободи та розвитку світу. А ось національна ідея України – європейської інтеграції – можливо генезисно полягає саме в періоді Київської Русі, зокрема правління Ярослава Мудрого. Але задокументованих доказів цього немає.

Цікавою є теза автора: «Становлення української ідентичності слід шукати не в протистоянні, а в діалектичному знятті дилеми Схід – Захід через їхній синтез за умови геокультурної орієнтації на Захід [2, с. 104]. Таким чином обґрунтовується як і тодішня орієнтованість на Захід, так і подальша нестійкість цієї орієнтації. Як нам вже відомо із загальних історичних фактів, після роздробленості Київської Русі орієнтація буде на Візантійську імперію, що теж не принесе територіям реалізацію або формування сталих національної ідеї чи то інтересів України.

На той момент міжнародну систему в усіх її ознаках можна охарактеризувати крізь призму традиційного політичного реалізму. Поняття гуманізму та ідеалістичних ідей «міжнародного права» та інститутів ще не існувало, й на практиці вони не були реалізовані, а отже, будь-яке врегулювання кризової ситуації без допомоги ззовні було неможливим. Тому візьмемо це до уваги, аналізуючи перспективність досягти власних цілей, виходячи із наявної тоді ресурсної складової. Чим, зрештою, можемо пояснити, що нездатність Київської Русі через брак ресурсів протистояти кочівникам із Сходу стала причиною її роздробленості? А дипломатичні зв'язки і стратегічні обставини не сприяли долученню Заходу до вирішення цієї проблеми.

Отже, у тодішній міжнародній системі нездатність власними ресурсами врегулювати виклик означає ту чи іншу форму поразки (чи то протекторат, що детермінує геополітичну перспективу до нуля, чи то роздробленість, яка хоча б залишає реваншистський потенціал в історичних перспективах). Саме завдяки цьому реваншистському потенціалу ідея України як суб'єкта геополітики теоретично передавалась далі в ідеологічному нематеріальному.

Тому суб'єктивні аспекти: доступ до моря, зокрема торгово-економічна складова «життєвого простору», суверенітет та європейський на-

прям – були доволі сприятливими факторами для геополітики тодішньої України.

Натомість за такими індикаторами, як: безпека, східний напрям (що між собою й взаємопов'язано), стратегічні обставини й сутність міжнародної системи (відсутність тоді ще інституцій для можливого врегулювання питань іншим шляхом) – геополітично відбувались деструктивні процеси. Через історичні обставини й тодішні геополітичні процеси перевага була саме на боці охарактеризованих аспектів, які сприяли колапсу, а не успіху формування та реалізації України як геополітичного суб'єкта.

Переходячи до наступного періоду, який варто розглянути, зауважимо, що після розпаду Київської Русі Галицько-Волинська держава навряд чи з точки зору геополітики має наукову цінність у контексті нашого дослідження, адже, окрім західної орієнтації й легітимації в тому регіоні (що було притаманно ще й Київській Русі), за всіма іншими критеріями держава не була реалізована. Це ж стосується наступного періоду державності України, який в основному виділяють історики, – Запорізька Січ та Гетьманщина, це дійсно було державне утворення. Але чи було воно суверенним з точки зору геополітики? Ні, історичним фактом є «протекторатська» сутність цього суб'єкта – чи то зі сторони Заходу, чи то Сходу. А значимість у цьому контексті, яку несе цей період, саме в ідеологічно-культурній передачі та формуванні «спадщини Русі», що так само перекреслює будь-який аналіз геополітичних перспектив, адже на одних ідеях прагматичний аналіз індикаторів не побудувати.

Тому пропонуємо одразу перейти до аналізу третього історичного періоду державотворення, де були одразу кілька державних формувань, а саме ХХ століття.

В першу чергу виділяється Українська держава монархічного зразка 1918 року. Суб'єктивно набагато цікавіше з точки зору геополітики та перспектив реалізації національної ідеї України – державне утворення з ознаками протекторату з боку Німеччини. Звичайно, що протекторат був одним з аспектів, який мав би виключати геополітичну перспективність, але події відбуваються в ХХ ст, а не IX-XI століттях, чи то XVII-XVIII.

Тому з точки зору характеристики динаміки геополітичних перспектив виключати аналіз цієї держави було би помилкою. Адже є гіпотеза, що геополітична трагедія для України відбулась саме в 1918 році. (Як для російського режиму це відбулось в 1991 році, для України дещо раніше – в 1918 році відправна точка втрати геополітичних перспектив). Саме тут відбувся колапс, який і передав спадщину «Русі» іншій нації.

Як показала історія, та і взагалі в силу функціонування міжнародної системи країнам, які напряду були частиною Німецької імперії, в подальшому ніщо не завадило стати успішними національними державами, а яка би доля спіткала державу-сателіта? Можливо, в 1918 році Україна геополітично не лише була «відірвана» від Європи на наступні сто років, але і втратила можливість бути одним із центрів Європи, як це було колись в часи Київської Русі. В історії це доволі дискусійне питання, а в політичній

науці не вивчене взагалі, як загалом динаміка геополітичних перспектив в історії України як суб'єкта.

Отже, щодо аналізу геополітичних перспектив України Скоропадського, то в першу чергу територіально держава в себе включала майже всі корінні території, лише про деяку частину з них велися переговори: Крим – в адміністративно-територіальному поділі мав назву «кримський крайовий уряд» і «Кубанська Народна Республіка». Отже, територіальна складова включає в себе як і доступ до морів, так і доволі обширні території, які є перспективними промислово (що показала індустріалізація вже в 1920-х роках), що за теорією «життєвого простору» Ф. Ратцеля є доволі перспективними геополітичними ознаками. Й окрім цього, території втратили Слобожанщину та частину сучасної Ростовської області Росії. Територіально в динаміці відбувся спад, який надалі, як показують чинні міжнародно визнані кордони, сформував фактичні території, заселені українцями (через трагічні історичні обставини перемоги більшовиків в 1920-х та в 1940-х роках динаміка пішла стрімко на спад).

Щодо доступу до моря, то тут мова може йти як про Чорне море, так і про Азовське, й таким чином Україна мала доволі перспективні торгово-економічні відносини із країнами, й деяку частку впливу на торгівлю в цьому регіоні.

Щодо аспекту стабільності, то тут суб'єктивний та об'єктивний фактори є досить сприятливими (допоки Німеччина не програла війну, що позначимо як історичні обставини). А перспективи розглядаються до колапсу Німецької імперії в 1928 році, об'єктивно визнаної однією з провідних тоді європейських імперій. Суб'єктивний фактор – монархічний авторитаризм, політичний режим сприяв зміцненню держави за належних міжнародних обставин. Це суперечить окреслений, до прикладу Міхновським, національній ідеї України, де згадувався саме демократичний устрій. 29 квітня 1918 р. в Україні відбувся державний переворот, унаслідок якого Центральна Рада була усунута від влади, а на чолі держави став гетьман Павло Скоропадський [5, с. 32].

Соціальну та політичну стабільність як окремі індикатори можемо виділити у такий спосіб: «Соціальною базою зміни влади стали землевласницькі та підприємницькі кола, а також заможне селянство, яке виступало проти аграрної політики Центральної Ради. Саме ці соціальні прошарки українського суспільства позитивно сприйняли новий режим, вважаючи гетьмана репрезентантом своїх приватновласницьких інтересів. Підтримало нову владу й німецьке та австро-угорське окупаційне військово-командування, яке було незадоволене неспроможністю Центральної Ради вирішувати взяті на себе зобов'язання згідно з умовами Брестського мирного договору» [5, с. 32]. Таким чином, стабільність в Україні детермінується як внутрішніми соціальними прошарками, так і зовнішнім геополітичним актором із Заходу.

Тому загалом вперше за багато століть з'являється доволі стабільне державне формування із значними ресурсно перспективними територіями під назвою «Українська держава» із виходом до моря. В контексті пер-

спектив (до «історичного непередбачуваного колапса») доволі непогана тенденція на той період.

Щодо геополітики: на західному напрямі, по суті, легітимізація зі сторони Німеччини, на східному геополітичному напрямі наростаюча загроза більшовизму, але на цей раз в Україні є союзник – як усередині, так і ззовні. Тому відповідно й стратегічні обставини були сприятливі.

«Суттєвою політичною опорою гетьманського режиму став і Протофіс – Союз представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства» [5, с.35].

Якщо аналізувати обраний політичний режим з точки зору формування національної ідеї українства, то у внутрішньополітичних обставинах бачимо процеси, які перешкоджали цьому. Зокрема питання українізації, яке зустріло опір на рівні державних апаратів та керівних прошарків політичних еліт (голів робітничих союзів). «Міністр юстиції О. Романов виніс на розгляд Ради Міністрів пропозицію, щоб усі закони, положення й офіційні акти Української Держави друкувалися одночасно українською та російською мовами. Ця пропозиція зустріла повну підтримку серед урядових чиновників, тому що, на їхню думку, з огляду «на бідність української термінології» оприлюднення законів тільки українською мовою викликало б на практиці багато непорозуміння» [5, с.36]. Тому з точки зору інтеграції національної ідеї та формування українських національних інтересів це було доволі сумнівним.

Дипломатичний статус, тобто регіональний вплив, можемо охарактеризувати як нейтральний, що не заперечував і не сприяв перспективності геополітичних змін. З одного боку – визнання Німеччини, з іншого внутрішньополітичні розбіжності щодо перспективності суб'єктного статусу України: «Саме державно-правовий статус Української Держави був головним пунктом розбіжностей у поглядах гетьмана та урядових партій. На противагу П. Скоропадському, ці партії сприймали національну державність як плацдарм для відновлення Росії. Із наближенням завершення Першої світової війни та розумінням того, що Німеччина її програє, Всеукраїнський союз земельних власників, Протофіс та кадати почали відкрито заявляти про необхідність відновлення спілки з Росією» [5, с.40]. Проросійська сила існувала, й звичайно, безальтернативним сценарієм було злиття України з Росією – після поразки Німеччини за таких внутрішньополітичних обставин.

А все, зрештою, й детермінувалось одним процесом, обумовленим чинником, який рідко береться наукою до уваги – феномен плинності історичних елементів. Адже всі ці сприятливі аспекти не стали перманентними й не нашли свого закріплення в силу перебігу Першої Світової війни – Німеччина, а отже й Україна Скоропадського, програли. Але погодимось із аналізом внутрішніх факторів, які сприяли падінню режиму: «Більшість дослідників сходяться на думці, що однією з основних причин падіння режиму П. Скоропадського було те, що гетьман не мав жодної політичної сили, на яку б міг спертися для втілення у життя своєї програми політичних і економічних реформ» [5, с.42]. Тобто підтримка, яку

мав Скоропадський, була консенсусна, а не фактична (політичні сили не визнавали ті ознаки та програму положень державного апарату Скоропадського, а шляхом співпраці втілювали свої). З цієї причини держава не стала вдалим плацдармом для становлення національних інтересів України, й України як геополітичного суб'єкта у міжнародних відносинах: зауважимо, при перерахованих конкуруючих індикаторах національної могутності тодішньої України.

Щодо вже самого об'єктивного фактора (характерних ознак тодішньої міжнародної системи), то в цьому разі заданий період існування нашого суб'єкта (1918 рік) – в умовах Першої світової війни, результати якої, по суті, лише мали би запустити процес окреслення інститутів міжнародного права та їх становлення. Тобто процес інституалізації ще не настав, звідки можемо охарактеризувати аспект міжнародної системи в той момент як несприятливий для стабільного та перспективного нарощування могутності Україною.

Наступна спроба реалізувати Україну як суб'єкт міжнародної арени – УНР. Українська Народна Республіка існувала вже в умовах наявності та дії міжнародних інституцій, зокрема й використовувала мирну конференцію як майданчик для закріплення територіальної цілісності держави, що було вперше в історії української дипломатії.

Але в свою чергу, попри це, за геополітичним потенціалом, згідно з виведеними суб'єктивними факторами, УНР дещо поступалась державі Скоропадського.

За критерієм дипломатичного статусу, тобто легалізації міжнародним правом та міжнародною спільнотою – по суті, територіальний статус не мав чітких гарантій, а подальша більшовицька експансія тому доказ.

Доступ до ресурсів був навіть вищим, аніж в Україні Скоропадського, адже не було протекторату Німеччини й торговельно-економічних насаджених умов існування – звідси більш вільні торговельні перспективи. За критерієм безпеки – політичний режим при владі з ліво-соціалістичними поглядами сприяв внутрішній дестабілізації, зокрема політичні рішення про потребу скасувати армію (на фоні східної загрози).

Щодо стратегічного аналізу, спостерігаємо одразу катастрофічний стан речей: наявність загрози зі сходу й відсутність союзників. А закінчена війна в Європі вкупі з наявною міжнародною системою дозволила заявити про свої інтереси та вирішити певні територіальні суперечки. Перспективність дипломатичного шляху, що закріплено як в історичних працях самих учасників, так і в аналізі вітчизняної політичної науки цього процесу – це лише ідеалістичні перспективи, тобто не підкріплені тодішніми реаліями. «В. Матвієнко на сторінках “Української дипломатичної енциклопедії” зазначав, що, попри усі зусилля місії, великі держави розглядали українське питання у контексті загальноросійських проблем. Представники країн Антанти постійно й послідовно переконували українських делегатів у необхідності відмовитися від домагань самостійності України й погодитися на федерацію з Росією. Інтерес до України зростав у західних держав лише тоді, коли армії УНР вдавалося здобути успіх на фронті, як,

приміром, у липні-серпні 1919 р. під час наступу українських військ на Київ, але такі перемоги були епізодичними й нетривалими, щоб змінити загальне ставлення Антанти [4, с. 187]. Так само нетривало й епізодично, як можемо підсумувати, росли геополітичні перспективи в динаміці існування та державотворення України. Суперечливою була стратегічна можливість у тодішніх наявних обставинах УНР вирішити власними ресурсами та дипломатичним шляхом закономірну в окресленій нами динаміці загрозу з боку експансивного курсу радянської влади щодо України.

Таким чином, можемо підсумувати певні закономірності в динаміці геополітичних перспектив: основними причинами втрати цих перспектив була сукупність об'єктивних факторів, зокрема переважно загрози зі сторони Сходу, та несприятливість міжнародної системи щодо геополітичних інтересів України. Україна в основному боролась за «визнання» власної територіальної цілісності, мова про домінування на міжнародній арені й не заходила. А основні три основні типові форми різних історичних формувань України як суб'єкта міжнародних відносин виділяємо такі: протекторат (гарантія безпеки взамін на умови функціонування державного апарату), незалежність та відсутність суб'єктності (взагалі у складі інших держав, як це відбувалось у перманентному стані не в зазначені періоди історії).

Через східну загрозу нівелювання доволі перспективних внутрішніх факторів, а саме: простір територій, ресурси, доступ до моря, зручне географічне положення (але не політично, лише в контексті торговельних шляхів) мали би з'явитись стійкі геополітичні перспективи в Європі, саме як держави-суб'єкта, держави, яка здатна детермінувати політичні процеси на міжнародній арені. А чи це було вигідно Антанті? Звичайно, краще з точки зору вигоди в якості «розмінної монети» використати Україну як східного «партнера», аніж перспективного геополітичного конкурента. Із знову ж таки доволі великою ресурсною складовою. Чому ж УНР менше геополітично перспективна, аніж держава Скоропадського – аргумент в дипломатії суб'єктів тодішніх процесів – Антанта не визнавала Україну й розглядала в контексті внутрішньоросійського питання, а що ж до Скоропадського, то був наявний гарант незалежності та відділеності від Росії – Німецька імперія, поразка якої згодом і призвела до скрутного геополітичного становища як Скоропадського, так і УНР, так і перспектив України. Україна провела майже все ХХ століття без прагматичних рушійних сил, тобто саме в третій виділеній нами формі суб'єктності у складі іноземної держави – більшовицької хунти соціалістичних республік (*термінологія автора*).

Звідси й впливають основні детермінанти геополітичного згасання в історичній динаміці – через східну загрозу та міжнародну систему кожного із проаналізованих періодів внутрішні фактори не мали впливу на становище України. А основний висновок із прикладів УНР, монархічної України Скоропадського – те, що в ХХ столітті при наявних ресурсах єдине, чого не вистачало національній геополітичній ідеї України, – людського практичного ресурсу, здатного на певні політичні дії. Конкретно

це простежується в Україні Скоропадського з наведеного нами аналізу внутрішньополітичних процесів у середовищі тодішньої України. Території є, населення є, можливості є, а ось наміру реалізувати та чіткої пропаганди з метою активізувати населення не було. Тому сумнівна політична активність української більшості того часу й детермінувала з точки зору суб'єктивних аспектів впливу геополітичний колапс у 1918 та 1921 роках.

Відтак вважаємо доцільним провести аналіз сучасного становища України й, застосовуючи вищенаведену динаміку, порівняти, чи є тенденції такими самими, чи є більш перспективними в геополітичній обстановці, й чи змінилась внутрішньополітична складова українського населення.

Щодо «життєвого простору» та дипломатичного статусу, то Україна є визнаною державою, її територіальній устрій де-юре визнаний. Лише з точки зору визнання впливових (регіонально, не глобально) акторів є суперечності та виклики з приводу цього питання. Політична стабільність з часів 2014 року через застосування Росією механізму тиску є доволі хиткою. За критерієм доступу до ресурсів – то наразі під час війни Україна отримує підтримку «колективного Заходу», але в контексті доступу до моря та індустрії через війну доступ до Чорного моря частково заблокований, а стратегічні об'єкти зазнають великої шкоди.

Щодо об'єктивних факторів: міжнародна система, з одного боку, надає право та майданчик для волевиявлення та захисту власних інтересів через інституції, з іншого боку, міжнародні інститути переживають кризу. Регіональний вплив України наразі дещо став перспективніший, адже через загрозу зі східного напрямку Україна потенційно може грати консолідуючу роль у Східноєвропейському регіоні, зокрема серед Балканських країн колишнього соціалістичного табору. Такі провідні держави, як США, Франція, Німеччина, орієнтуються на підтримку України, проте, як і будь-який політичний процес, це не є перманентним явищем.

Щодо внутрішньополітичного становища, то важливим критерієм буде громадянська згуртованість та активність. «Згідно з дослідженнями Центру О. Разумкова, активність у суспільстві становила 18,1 % та 62,9 % відповідно (до 2014 року та після). Можна припустити, що події Майдану-2014 вплинули на більш позитивне, порівняно з минулим роком, сприйняття перебігу подій» [6, с. 245].

За критерієм суверенності, то де-юре Україна має суверенітет, але по факту він порушується в окремих регіонах країною-агресором зі східного напрямку, але на боці України міжнародне право.

Щодо тенденцій на східному та західному напрямках, то її з точки зору цивілізаційного підходу можемо охарактеризувати як конкуренцію за історичну спадщину «Русі» та православної цивілізації. Тому деструктивний вплив зі сходу не є винятком і в сучасному періоді. Щодо західного напрямку, то традиційно серед європейських країн Україна визнається й розглядається як партнер (як рівноцінний чи ні, ведеться дискусія). «Важомим кроком на шляху до формування системи національної стійкості в Україні слугує співпраця та інтеграція з НАТО» [8, с. 27].

Щодо політизації та соціальної інтеграції суспільства, то в Україні як у 2014, так і в 2024 роках росте динаміка консолідації через ескалацію агресії. Сама ж ескалація детермінується порушенням балансу сил у світі. Проміжок мирного часу наразі закінчився. Згідно з теорією Кеннета Уолтса, глобальної ескалації не повинно би бути (адже за «оборонною» теорією на-рощування сил відбувається винятково до глобального ризику), а згідно з Маршмейером, навіть такій ескалації бути. І в цій точці постає запитання: чи скористається Україна дестабілізаційними процесами з метою збільшити геополітичну суб'єктність хоча б у східній частині Європи? Подальший аналіз цього вітчизняною політичною наукою дасть відповідь на це питання. Фактори, які на це впливають, більш широкі, ніж процеси в самій Україні. Політична орієнтованість у цьому питанні європейських країн, США й дії самої Росії – занадто багато впливових факторів, щоб розмірковувати в межах нашого дослідження перспектив. Перспективи є, але вони були і в УНР, і в держави Скоропадського, проте це не сприяло реалізації України як суб'єкта міжнародної ариєни та глобальних процесів у цілому.

Аналіз динаміки геополітичних перспектив і сучасних тенденцій (внутрішньополітичних та системних міжнародних, й позасистемної поведінки окремих суб'єктів) – все загалом вказує на можливі подальші зміни в цих самих перспективах України, але чи реалізує Україна свій, безсумнівно, згідно з класиками геополітики, великий потенціал, покаже історія та політичні процеси вже цього десятиріччя.

Не виключаємо, що в Україні є можливість у межах підтримки колективного Заходу наростити свої сили, зокрема дипломатичний статус і регіональний вплив, але не виключаємо і протилежне через закономірну загрозу з точки зору динаміки геополітичних перспектив із східного напрямку. Аналіз показав, що в жодному з періодів історії України не вдалось подолати цю перешкоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкіна О. Методологія дослідження політичного життя суспільства // Науковий часопис. Київ: НПУ Ім. Драгоманова, 2009. Вип. 2. С.3-7.
2. Василенко С. Геополітичні традиції Київської Русі і Галицько-Волинської держави // Людина і політика. 2002. № 5. С. 102-111.
3. Вегеш М. Геополітика в постатях і термінах: підручник. Ужгород: видавництво «Гельветика», 2020. 784 с.
4. Дацків І. Українське питання на Паризькій мирній конференції: історіографічний аспект. Київ: Наукові записи, серія «Історія», 2020. С. 184-190.
5. Любовець О. Політична опора гетьманату П. Скоропадського // Часопис. 2013. №3. С. 33-44.
6. Мордовець М. Громадянська активність в Україні: Динаміка та основні форми // Вісник. 2014. Вип. 53. С. 241-251.
7. Тимченко Р. Українські дипломати на Паризькій мирній конференції // Український історичний збірник. Львів. 2013. Вип. 16. С. 147-161.

8. Тодоров І. Опірність України в контексті євроатлантичної інтеграції // Геополітичні пріоритети України: збірник наукових праць. 2023. Вип. 2. С. 25-36.
9. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №17/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513>
10. Яржевська Н. Дипломатія в міжнародних відносинах ретроспекція і сучасність: збірник матеріалів наукової конференції. Київ, 2023. С.159.

REFERENCES

1. Babkina, O. (2009). Metodolohiya doslidzhennya politychnoho zhyttya suspilstva [Methodology of the study of the political life of society]. *Naukovyy chasopys - Scientific Journal*, 2, 3-7. Kyiv: NPU im. Drahomanova [in Ukrainian].
2. Vasylenko, S. (2002). Heopolitychni tradytsiyi Kyivskoyi Rusi i Halytsko-Volynskoyi derzhavy [Geopolitical traditions of Kyivan Rus and the Galicia-Volyn state]. *Lyudyna i polityka - Humanity and politics*, 102–111 [in Ukrainian].
3. Vehesh, M. (2020). *Heopolityka v postatyakh i terminakh [Geopolitics in figures and terms]*. Uzhhorod: vydavnytstvo «Helvetyka» [in Ukrainian].
4. Datskiv, I. (2020). Ukrayinske pytannya na Paryzkiy myrniy konferentsiyi: istoriohrafichnyy aspekt [The Ukrainian issue at the Paris Peace Conference: historiographical aspect]. *Naukovi zapysy, seriya «Istoriya» - Scientific Records, «History» series*, 184-190. Kyiv [in Ukrainian].
5. Lyubovets, O. (2013). Politychna opora het'manatu P. Skoropadskoho [Political support of the hetmanate of P. Skoropadsky]. *Chasopys – Journal*, 3, 33-44 [in Ukrainian].
6. Mordovets, M. (2014). Hromadyanska aktyvnist v Ukrayini: dynamika ta osnovni formy [Civic activism in Ukraine: Dynamics and main forms]. *Visnyk – Visnyk*, 53, 241-251 [in Ukrainian].
7. Tymchenko, R. (2013). Ukrayinski dyplomaty na Paryzkiy myrniy konferentsiyi [Ukrainian diplomats at the Paris Peace Conference]. *Ukrayinskyi istorychnyy zbirnyk - Ukrainian historical collection*, 147-161 [in Ukrainian].
8. Todorov, I. (2023). Opirnist Ukrayiny v konteksti yevroatlantychnoyi intehratsiyi [Resilience of Ukraine in the context of Euro-Atlantic integration]. *Heopolitychni priorytety Ukrayiny: zbirnyk naukovykh prats - Geopolitical priorities of Ukraine: collection of scientific papers*, 2, 25-36 [in Ukrainian].
9. Ukaz prezydenta Ukrayiny №17/2024 [Decree of the President of Ukraine № 17/2024]. www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513> [in Ukrainian].
10. Yarzhevskaya, N. (2023). *Dyplomatiya v mizhnarodnykh vidnosynakh retrospektsiya i suchasnist zbirnyk materialiv naukovoyi konferentsiyi [Diplomacy in international relations retrospection and modernity: collection of materials of the scientific conference]*. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 303.321.327

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).188–197

Олександр Дем'янчук,
доктор політичних наук, доцент,
в.о. декана факультету соціальних наук
і соціальних технологій,
професор кафедри міжнародних відносин
Данило Слюсаревський,
студент магістерської програми «Політологія»
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПРОМОВА «РІКИ КРОВІ» ЕНОХА ПАВЕЛЛА ЯК ТРИВКИЙ ФРЕЙМ

У роботі досліджено питання про можливість визначення конкретної політичної праці як такої, що задає тривкий фрейм світоглядно-політичного сприйняття дійсності та має свій вплив на акторів політичного процесу не лише у момент прийняття одного рішення, а й зумовлює низку наступних рішень, аж до вибудови сталого способу сприйняття, рефлексії та дії щодо конкретного політико-соціального феномену. Для відповіді на це питання розглянуто промову Еноха Павелла «Ріки крові». Промову проаналізовано через призму класичних праць з фрейм-аналізу Дж. Н. Дракмана, М. Рейна і Д. Шона, на матеріалі яких було запропоновано початкове визначення феномену тривкого фрейму. Свідчення про риторичну структуру промови отримано з праці А. Крайнса, Т. Хеппелла та М. Хілла, що дало змогу визначити семантичне ядро у змісті промови — потенційний тривкий фрейм. Дослідження І. Маклейна допомогли відслідкувати суспільну підтримку тез промови, віднайти попередні аргументи релевантності визначення промови як тривкого фрейму. Перспективи подальших історико-політичних актуалізацій тез Е. Павелла виявлено через аналіз кооптації його риторики представниками британської Консервативної партії впродовж 1968-1978 років та пізніших реакцій представників консервативної партії на актуалізацію павеллістських тез. Аналіз Маніфесту Британської консервативної партії (2019) дав змогу виявити в ньому антиімігрантські тези Павелла. Дослідження маніфестів Партії незалежності Сполученого Королівства (2019 та 2022 рр.) як програмних документів конкуруючої консервативної сили дозволило виявити вплив тез Е. Павелла на авторів цих документів. Зображення історичних актуалізацій павеллістського фрейму розширено посиланням на періодичні видання, які описували ситуації актуалізації у сучасній британській політиці.

Ключові слова: фреймінг, Енох Павелл, промова «Ріки крові», імміграція, Консервативна партія

The paper investigates the question of how it is possible to define a specific political speech or document as one that sets a lasting frame of worldview and political percep-

tion of reality and has its impact on the actors of the political process not only at the time of making one decision but also determines the adoption of several subsequent decisions, up to building a sustainable way of perception, reflection, and action in relation to a specific political and social phenomenon. The article examines Enoch Powell's speech «Rivers of Blood» to answer this question. The speech is analyzed through the prism of classical works on frame analysis by J. N. Druckman, M. Rein, and D. Schoen, based on which the initial definition of the phenomenon of a persistent frame was proposed. Evidence of the rhetorical structure of the speech was obtained from the work of A. Crain, T. Heppell, and M. Hill made it possible to identify the semantic core in the content of the speech – a potential lasting frame. I. McLean's research helped track public support for the speech's theses and find preliminary arguments for the relevance of the definition of a speech as a lasting frame. The prospects for further historical and political actualizations of E. Powell's theses are revealed through the analysis of the co-optation of his rhetoric by representatives of the British Conservative Party in 1968-1978 and the later reactions of the Conservative Party representatives to the actualization of Powellist theses. An analysis of the British Conservative Party Manifesto (2019) still contained Powell's anti-migrant theses. A study of the manifestos of the United Kingdom Independence Party (2019 and 2022) as program documents of a competing conservative force revealed the influence of E. Powell's theses on the authors of these documents. The depiction of historical actualizations of the powellist frame is expanded by referencing periodicals that described actualization situations in contemporary British politics.

Keywords: framing, Enoch Powell, Speech 'Rivers of Blood', immigration, Conservative party

У політичному житті будь-якої країни можна виявити великий набір фреймів, що визначають напрям і характер політичних рішень владних і навколовладних інституцій. Походження фреймів у багатьох випадках важко відслідкувати, їхнє авторство часто ховається в численних документах, промовах політиків і публіцистів, тлумаченнях експертами їх морального й ідеологічного значення. Тому можливість виявлення витоків і дослідження генези окремих фреймів набуває окремого значення і з огляду вдосконалення методології аналізу фреймів, і в плані пояснення політичних і соціальних явищ.

Таку можливість для дослідження являє собою утворення тривкого антимігрантського фрейму, витокom якого можна вважати бірмінгемську промову Джона Еноха Павелла, виголошену 1968 року, що більш відома під назвою «Ріки крові».

Актуальність дослідження зумовлена: (1) недостатньою розробкою проблематики тривких фреймів у теорії фрейм-аналізу, браком опису природи і критеріїв визначення тривких фреймів; (2) потребою пояснити окремі політичні процеси, такі, як вихід Великої Британії з Європейського Союзу, що, за заявами британських політиків, являли собою спробу подолати зокрема міграційну кризу, та (3) посиленням антимігрантської риторики. Метою статті є розкриття генези перетворення однієї політичної промови (у цьому разі – промови «Ріки крові») на тривкий антиіммігрантський фрейм. Зважаючи на наявність лише загальних досліджень рито-

ричної структури промови (А. Крайнс, Т. Хеппелл та М. Хілл) а також досліджень суспільної реакції на промову та фігуру Е. Павелла (І. Маклейн), аналіз з точки зору теорії фреймінгу (з підходами, описаними Дж. Н. Дракманом, Дж. Т. Келлі, М. Рейном та Д. Шоном) видається потенційно продуктивним.

Для досягнення мети доцільно зосередитися на визначеннях тривкого фрейму, запропонованого М. Рейном і Д. Шоном, яке наводить у своїй праці П. ДеЛеон: «Тривким вважатиметься той фрейм, який задає постійний або повторюваний вплив на континуум рішень та рефлексій індивіда відносно конкретного соціополітичного феномену» [5, с. 48-49].

Які умови необхідні для створення такого тривкого фрейму? Джеймі Теренс Келлі у своїй праці визначає три необхідні умови для того, аби будь-який фрейм викликав довіру у потенційної цільової аудиторії: узгодженість фрейму, емпірична достовірність, довіра до того, хто формулює фрейм [1, с. 619-620]. Особу, що формулює фрейм, визначають суб'єктом фреймінгу. Суб'єкт фреймінгу не може формулювати тривкий фрейм самостійно, принципово стає легітимація фрейму потенційною публікою — об'єктом фреймінгу. Зазвичай продукуючими суб'єктами фреймінгу стають еліти, які можуть отримувати, зберігати та втрачати довіру публіки, необхідну для легітимації. Відтак Дж. Н. Дракман вважає, що публіка делегує власні повноваження елітам, яким вона довіряє, аби ті допомогли визначитися з набором переконань, у які публіка віритиме. Зважаючи на аргументи дослідника, дорадчість еліт є принциповою: ситуація фреймінгу не змінює *доступність* різних міркувань, а лише їх *відносну важливість*, впливаючи тим самим на відносну важливість прикінцевих переконань [6, с. 1043].

Можна погодитися з Дж. Н. Дракманом у його описі процесів фреймінгу як відповіді представників еліти-суб'єкта на слабо артикульований запит публіки-об'єкта. Недостатня артикульованість цього запиту до ситуації фреймінгу жодним чином не впливає на його популярність серед публіки-об'єкта. Навпаки, саме поєднання популярності, неорганізованості та невираженості певного набору міркувань стосовно конкретного явища уможливорює фреймінг та подальше нав'язування його цій організованій структурі об'єкта з запитом на організований фрейм. Описана природа фреймінгу впливає і на його тривкість.

Постає питання можливості оцінки успішності конкретного фрейму. Якщо у ситуації «моментного» фреймінгу визначити сили конкуруючих інтерпретацій доволі легко — обрахувавши кількість прихильників кожної інтерпретації після моменту вибору, то про успіх тривкого фрейму радше свідчитимуть декілька реперних точок. Перша — його поява й артикуляція у публічному просторі — момент, коли публіка визначає уповноваженого представника еліти, який, створюючи фрейм, уводить його у публічний простір. Поява фрейму є головним свідченням його «успіху». Подальші сценарії розвитку фрейму можуть різнитися, від прямої політичної значущості (прямого впливу на вибір індивіда у цільовій ситуації), або дискусійної значущості (коли фрейм використовують у дебатах для ствердження нового фрейму), до академічної канонізації.

В аналізі фрейму «Ріки крові» суб'єктом фреймінгу постає сам Е. Павелл. Його належність до еліти безсумнівна — бригадний генерал британської армії, член парламенту від південно-західного Вулвергемптона з 1950-го, фінансовий секретар казначейства (1957-1958), міністр охорони здоров'я (1960-1963), тіньовий державний секретар з питань оборони (1965-1968).

Він розпочинає свою промову 20 квітня 1968 року, прямо заявляючи про власний *етос* — «Найвищою функцією державного діяча є запобігання злу, якому можна запобігти». Риторичний аналіз А. Крайнса, Т. Хеппелла та М. Хілла демонструє відхід Е. Павелла від традиційної манери побудови промов. Загальна логіка викладу різко відрізняється від традиційних промов «строного аналізу», будучи побудованою на «суттєвистих закликах». Для зближення з аудиторією були використані статистичні дані прогнозів збільшення кількості мігрантів та посилення на персональні історії виборців політика [4, с. 11]. Е. Павелл посилається на «офіційні цифри», сповіщаючи про 3.5 мільйона мігрантів та їх нащадків з усієї Співдружності, які невдовзі опиняться у цій країні. Його наступний прогноз у 5-7 мільйонів мігрантів та їх нащадків до 2000-го року — десята частина всього населення Сполученого Королівства, або все населення Лондону, — хоч і був висловлений з ремаркою про його офіційну непідтвердженість, однак був сприйнятий на віру. Авторитет суб'єкта фреймінгу може компенсувати як нестачу емпіричної достовірності фрейму, так і можливі огріхи у його узгодженості [4, с. 12].

Стаття А. Крайнса, Т. Хеппелла та М. Хілла є цінною, зокрема через наведений у ній частотний аналіз вжитих Е. Павеллом термінів. «Мігранти» та «негри» (вжито 30 разів); пов'язані з ними негативні наслідки: «небезпека» — 5 разів, «зло» — 4 рази; для громадян (10 згадок) і дітей (5 згадок), для «майбутнього» (4 згадки); спричиненого зростанням населення (12 згадок) і розмиванням британської ідентичності (20 згадок) [4, с. 16]. Результати аналізу дозволяють описувати «Ріки крові» як фрейм «сек'юритизації міграції». Ці фрейми найчастіше, підвищуючи відносну важливість міркувань про безпеку, підштовхують публіку до нехтування гуманістичними конструктами, наголошуючи на загрозі для базових потреб [10, с. 498]. Міграція асоціюється перш за все з фізичною небезпекою, а не з ризиками для гомогенної культурної ідентичності. Це доповнює яскраве застереження про «чорного, який у цій країні триматиме батіг над білим за 15-20 років» [15] — очевидна *фізична* загроза. Жага протекціонізму з більшою ймовірністю стане наслідком тих фреймів, які описують міграцію як пряму загрозу безпеці [10, с. 500].

Ось таким був зміст запропонованого Е. Павеллом фрейму соціополітичних наслідків міграції. Для того, аби визначити, чи був цей фрейм успішним, варто дослідити реакцію публіки на нього. У перший місяць після проголошення промови Е. Павеллу прийшло понад 173 000 листів, більшість з яких були листами підтримки від населення [4, с. 18]. Яскравим свідченням широкої підтримки павеллістського фрейму був і страйк лондонських докерів, які вийшли з гаслами “Don't Knock Enoch”. Квітень

1968-го стає точкою появи і широкої публічної артикуляції антиіммігрантського фрейму Е. Павелла, а отже й свідченням успішності такого фрейму. Однак чи можна вважати цей фрейм тривким?

У праці І. Маклейна оцінено роль Е. Павелла у перемозі консерваторів на загальних виборах 1970-го та вплив закликів Е. Павелла голосувати за лейбористів у 1974-му (після його розриву з Консервативною партією). Дослідник доходить висновків про (1) вирішальну роль павеллістської риторики у забезпеченні перемоги консерваторів у 1970-му та про (2) меншу переконливість тези щодо впливу кампанії підтримки лейбористів Е. Павелла на їхню перемогу у 1974-му. Однак щодо другого питання автор вказує на принципову близькість результатів обох партій, при якій навіть такий не до кінця переконливий ефект підтримки Е. Павелла міг бути однією з причин перемоги лейбористів [13, с. 152]. Так само підтримка тез Е. Павелла відображена у тогочасних опитуваннях суспільної думки: у 1968-му занепокоєння можливістю расових заворушень поділяло 78% населення Великої Британії, три чверті опитаних погоджувались з потребою припинити імміграцію не білих, а три п'ятих підтримували Е. Павелла у його закликах до репатріації не білих, які вже проживають у Великій Британії [2]. Здатність запропонованого Е. Павеллом фрейму до мобілізації публіки впродовж 1968-1974 років постає цілком обґрунтованою і вже свідчить про тривкість цього фрейму. Виникає логічне запитання – чи артикулювалися тези Е. Павелла іншими політичними діячами у подальшому?

Перші підтвердження популярності павеллістського фрейму наявні у 1978-му році, коли на той час лідерка Консервативної партії Маргарет Тетчер вслід за Е. Павеллом висуває вже *побоювання* щодо того, що країну можуть заповнити люди іншої *культури*. У цьому побоюванні її підтримали 70% опитаних Gallup у лютому 1978-го [13, с. 152]. Фрейм пом'якшується: якщо Е. Павелл представляв імміграцію фізичною небезпекою від чужинців, то М. Тетчер висуває лише *побоювання*, разом з розмиттям визначення потенційно небезпечних мігрантів — носіїв інших культур, і не згадує про їхні раси напругу.

Розрив Е. Павелла з Консервативною партією не міг не вплинути на популярність його ідей серед консерваторів. Отримавши перемогу 1970-го, у тому числі завдяки Е. Павеллу, Консервативна партія тепер мала кооптувати його риторiku. При цьому прямо реферувати до фігури Е. Павелла вже не випадало, позаяк у 1974-му він закликає до підтримки лейбористів, і у цьому ж році переобирається до парламенту від Ольстерської юніоністської партії. З розгортанням ліберальних та неоліберальних тенденцій у суспільно-політичному просторі тези «Рік крові» стають все більш непопулярними та «проблемними». У 2001-му році тодішній лідер Консервативної партії Іан Данкан Сміт наказує трьом однопартійцям покинути Monday Club, який був відомий своєю підтримкою Е. Павелла. Разом із закликом до однопартійців лідер консерваторів наголошував на тому, що він «не потерпить расизму у Консервативній партії», прозора вказуючи на Monday Club як одне з джерел такого расизму [17].

Звісно, до, під час та після виходу Великобританії з ЄС антиіммігрантська риторика лише посилилася. У передвиборному маніфесті Консервативної партії 2019-го вихід з Європейського Союзу описаний як повернення контролю над власними кордонами. Але маніфест Консервативної партії 2019-го важко вважати інспірованим саме павеллістською риторикою. Пафос антиімміграційних ініціатив у документі дуже пом'якшений. Йдеться про абстрактний «реальний контроль над кордонами» та зменшення кількості «низькокваліфікованих мігрантів» для збільшення частки прибуваючих «висококваліфікованих працівників» [3, с. 20].

Павеллістський фрейм продовжує актуалізуватися іншою політичною силою — Партією незалежності Сполученого Королівства (UKIP) та її лідером Найджелом Фараджем. Якщо Е. Павелл вважав «божевільною» цифру у 50 000 нових мігрантів щорічно і наголошував на тому, що не прагне обмежувати в'їзд тих, хто прибуває на навчання або для роботи у системі у структурах Національної служби охорони здоров'я (NHS), UKIP у 2019-му заявила про прагнення зменшити кількість мігрантів нижче 10 000 на рік і про наміри обмежити потік іноземних студентів з 600 000 до 500 000 [16]. Партія виступає за вихід з міжнародних договорів, які «унеможлиwiająть імміграційний контроль» [16, с. 11]. Усе це доповнюється пропозиціями утримання нелегальних мігрантів на баржах у Англійському каналі та таборах, з правилами та режимом охорони прирівняними до в'язниць суворого режиму, з обов'язковим розлученням сімей [14, с.13]. У маніфестах UKIP наявне, навпаки, посилення сек'юритизації антимігрантських фреймів, логічна відповідь на зображену ними ж самими фізичну загрозу від міграції — прирівнення нелегальних мігрантів до особливо небезпечних злочинців.

Сам Н. Фарадж вважав Е. Павелла «політичним героєм», відкинув будь-які звинувачення на адресу останнього у расизмі і в січні 2014-го підтримав «основний принцип» попередження з «Рік крові» [12]. Іронічно проте, що сам Е. Павелл відмовився підтримати Н. Фараджа у 1994-му, так само двічі відмовившись висуватися у депутати Палати общин від UKIP. Після оприлюднення листування з цього приводу журналістами The Guardian у грудні 2014-го, один з помічників UKIP заявив що Н. Фарадж просив Е. Павелла про підтримку «як відомого євроскептика», і не має нічого спільного з ідеями «Рік крові» Е. Павелла [11]. Незважаючи на нюанси міжособистісної комунікації, доволі тривкий павеллістський фрейм впливає не тільки на публіку, але й на наступне покоління політичних лідерів.

Висновки. Отже, тривким фреймом може стати окрема політична промова чи інший політичний документ, який має постійний або повторюваний (скажімо, на кожних політичних виборах) вплив на континуум рішень та рефлексій індивіда/виборця стосовно конкретного соціополітичного феномену. Основними умовами створення такого фрейму є його узгодженість, емпірична достовірність та довіра до суб'єкта фреймінгу з боку населення.

Такий фрейм був сформований завдяки виголошеній Енохом Павеллом бірмінгемській промові у квітні 1968-го. Саме ця особа стала явним

суб'єктом фреймінгу. Кількісний контент-аналіз промови демонструє яскраво виражений сек'юритизаторський характер павеллістського фрейму. Успішність сформованого тривкого фрейму підтверджує активна суспільна підтримка Е. Павелла у перший місяць після проголошення промови, результати опитувань суспільної думки 1968-го та вплив тез Е. Павелла на результати виборів 1970-го і 1974-го.

Надалі відтворення і розвиток антиіммігрантського фрейму продемонструвало наявність двоїстих тенденцій. Так, у виступах прем'єр-міністра Маргарет Тетчер, а пізніше і в передвиборному маніфесті Консервативної партії спостерігається пом'якшення антиіммігрантської риторики. Проте у програмних документах Партії незалежності (UKIP) поновлено радикалізацію павеллістського підходу, що підсилило обґрунтованість припущень про актуальність павеллістського фрейму у сучасному політичному просторі Великої Британії.

Продуктивним напрямом подальших досліджень виглядає порівняння позицій основних політичних партій Великої Британії стосовно тривкого фрейму Еноха Павелла і пояснення причин пом'якшення радикальності консерваторів у цьому питанні. Для теоретичних досліджень перспективним є детальний розгляд тривких фреймів, породжених програмними виступами окремих політиків у інших країнах, особливо в країнах з нестійкою структурою партійної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Benford R. D. Framing processes and social movements: an overview and assessment [Electronic resource] / Robert D. Benford, David A. Snow // *Annual review of sociology*. – 2000. – Vol. 26, no. 1. – P. 611–639. – Mode of access: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.611> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
2. Collins M. Immigration and opinion polls in postwar Britain [Electronic resource] / Marcus Collins // *CORE*. – Mode of access: <https://core.ac.uk/reader/288372299> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
3. Conservative party Manifesto 2019 [Electronic resource] // *Conservatives*. – Mode of access: <https://www.conservatives.com/our-plan/conservative-party-manifesto-2019> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
4. Crines A. Enoch Powell's 'Rivers of blood' speech: a rhetorical political analysis [Electronic resource] / Andrew Crines, Tim Heppell, Michael Hill // *British politics*. – 2015. – Vol. 11, no. 1. – P. 72–94. – Mode of access: <https://doi.org/10.1057/bp.2015.13> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
5. DeLeon P. The historical roots of the field / Peter DeLeon // *The Oxford Handbook of Public Policy*. – Oxford, 2009. – P. 39–57.
6. Druckman J. N. On the limits of framing effects: who can frame? [Electronic resource] / James N. Druckman // *The Journal of Politics*. – 2001. – Vol. 63, no. 4. – P. 1041–1066. – Mode of access: <https://doi.org/10.1111/0022-3816.00100> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.

7. Eight ideas and thinkers: answering liberal orthodoxies [Electronic resource] // Conservatism. – [S. l.], 2020. – P. 295–324. – Mode of access: <https://doi.org/10.1515/9780691207773-013> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
8. Hajer M. Ordering through Discourse [Electronic resource] / Maarten Hajer, David Laws. – [S. l.] : Oxford University Press, 2008. – Mode of access: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199548453.003.0012> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
9. Kelly J. T. Framing effects [Electronic resource] / Jamie Terence Kelly // Framing democracy. – [S. l.], 2012. – Mode of access: <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691155197.003.0002> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
10. Lahav G. The ideological effects of framing threat on immigration and civil liberties [Electronic resource] / Gallya Lahav, Marie Courtemanche // Political behavior. – 2011. – Vol. 34, no. 3. – P. 477–505. – Mode of access: <https://doi.org/10.1007/s11109-011-9171-z> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
11. Mason R. Nigel Farage asked former conservative MP Enoch Powell to back UKIP [Electronic resource] / Rowena Mason // the Guardian. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/politics/2014/dec/13/nigel-farage-enoch-powell-endorsement-russell-brand> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
12. Mason R. Nigel Farage backs 'basic principle' of Enoch Powell's immigration warning [Electronic resource] / Rowena Mason // the Guardian. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/politics/2014/jan/05/nigel-farage-enoch-powell-immigration> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
13. McLean I. The failure of imperialism: Joseph Chamberlain and Enoch Powell [Electronic resource] / Iain McLean // Rational choice and British politics. – [S. l.], 2001. – P. 113–145. – Mode of access: <https://doi.org/10.1093/0198295294.003.0005> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
14. Policies oct. 2022 [Electronic resource] // Ukip.org. – Mode of access: <https://www.ukip.org/party-policies>. – Title from screen.
15. Powell E. Rivers of blood [Electronic resource] / Enoch Powell // Anthropology 1001 | An Intro to Anthropology Course at Baruch College. – Mode of access: https://anth1001.files.wordpress.com/2014/04/enoch-powell_speech.pdf (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
16. UK independence party manifesto 2019 : UK independence party (UKIP) : free download, borrow, and streaming : internet archive [Electronic resource] // Internet Archive. – Mode of access: <https://archive.org/details/ukip-manifesto2019/page/n47/mode/2up> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.
17. White M. Duncan Smith orders three MPs to quit Monday Club [Electronic resource] / Michael White // the Guardian. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/politics/2001/oct/08/uk.conservatives2001> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen.

REFERENCES

1. Benford R. D. Framing processes and social movements: an overview and assessment [Electronic resource] / Robert D. Benford, David A. Snow // Annual review of sociology. – 2000. – Vol. 26, no. 1. – P. 611–639. Retrieved from <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.611> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].

2. Collins M. Immigration and opinion polls in postwar Britain [Electronic resource] / Marcus Collins // CORE. Retrieved from <https://core.ac.uk/reader/288372299> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
3. Conservative party Manifesto 2019 [Electronic resource] // Conservatives. Retrieved from <https://www.conservatives.com/our-plan/conservative-party-manifesto-2019> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
4. Crines A. Enoch Powell's 'Rivers of blood' speech: a rhetorical political analysis [Electronic resource] / Andrew Crines, Tim Heppell, Michael Hill // British politics. – 2015. – Vol. 11, no. 1. – P. 72–94. Retrieved from <https://doi.org/10.1057/bp.2015.13> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
5. DeLeon P. The historical roots of the field / Peter DeLeon // The Oxford Handbook of Public Policy. – Oxford, 2009. – P. 39–57 [in English].
6. Druckman J. N. On the limits of framing effects: who can frame? [Electronic resource] / James N. Druckman // The Journal of Politics. – 2001. – Vol. 63, no. 4. – P. 1041–1066. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/0022-3816.00100> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
7. Eight ideas and thinkers: answering liberal orthodoxies [Electronic resource] // Conservatism. – [S. l.], 2020. – P. 295–324. Retrieved from <https://doi.org/10.1515/9780691207773-013> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
8. Hajer M. Ordering through Discourse [Electronic resource] / Maarten Hajer, David Laws. – [S. l.] : Oxford University Press, 2008. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199548453.003.0012> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
9. Kelly J. T. Framing effects [Electronic resource] / Jamie Terence Kelly // Framing democracy. – [S. l.], 2012. Retrieved from <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691155197.003.0002> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
10. Lahav G. The ideological effects of framing threat on immigration and civil liberties [Electronic resource] / Gallya Lahav, Marie Courtemanche // Political behavior. – 2011. – Vol. 34, no. 3. – P. 477–505. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s11109-011-9171-z> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
11. Mason R. Nigel Farage asked former conservative MP Enoch Powell to back UKIP [Electronic resource] / Rowena Mason // the Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/politics/2014/dec/13/nigel-farage-enoch-powell-endorsement-russell-brand> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
12. Mason R. Nigel Farage backs 'basic principle' of Enoch Powell's immigration warning [Electronic resource] / Rowena Mason // the Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/politics/2014/jan/05/nigel-farage-enoch-powell-immigration> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
13. McLean I. The failure of imperialism: Joseph Chamberlain and Enoch Powell [Electronic resource] / Iain McLean // Rational choice and British politics. – [S. l.], 2001. – P. 113–145. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/0198295294.003.0005> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
14. Policies oct. 2022 [Electronic resource] // Ukip.org. – Mode of access: <https://www.ukip.org/party-policies>. – Title from screen [in English].

15. Powell E. Rivers of blood [Electronic resource] / Enoch Powell // Anthropology 1001 | An Intro to Anthropology Course at Baruch College. Retrieved from https://anth1001.files.wordpress.com/2014/04/enoch-powell_speech.pdf (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
16. UK independence party manifesto 2019 : UK independence party (UKIP) : free download, borrow, and streaming : internet archive [Electronic resource] // Internet Archive. Retrieved from <https://archive.org/details/ukip-manifesto2019/page/n47/mode/2up> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].
17. White M. Duncan Smith orders three MPs to quit Monday Club [Electronic resource] / Michael White // the Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/politics/2001/oct/08/uk.conservatives2001> (date of access: 25.03.2024). – Title from screen [in English].

УДК 327(477+437.6):355.01»20»

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).198–208

*Рената Чіжмодій, Кристина Ловас,
співробітники НН Інституту євроінтеграційних досліджень
Ужгородського національного університету*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Статтю присвячено дослідженню динаміки словацько-українських відносин у контексті агресії Росії. Зазначається, що після повномасштабного воєнного вторгнення РФ на територію нашої держави СР надала значну підтримку, включаючи військову, фінансову та гуманітарну допомогу. Проте існує ризик трансформації політичного курсу в країні через вплив проросійських сил, що демонструють національний егоїзм та недовіру до інтеграційних об'єднань.

Результати дослідження допомагають зрозуміти перспективи подальшого співробітництва між Словаччиною та Україною в умовах геополітичних та внутрішньополітичних змін.

Ключові слова: українсько-словацькі відносини, повномасштабна агресія, російсько-українська війна, внутрішньополітичні зміни, перспективи подальшої співпраці.

The article is devoted to the study of the dynamics of Slovak-Ukrainian relations in the context of Russian aggression. It is noted that after the full-scale military invasion of the Russian Federation against our country, the SR provided significant support, including military, financial and humanitarian aid. However, there is a risk of transformation of the political course in the country due to the influence of pro-Russian forces, which emphasize national egoism and distrust of integration associations.

The results of the study help to understand the prospects of further cooperation between Slovakia and Ukraine in the conditions of geopolitical and internal political changes.

Keywords: Ukrainian-Slovak relations, full-scale aggression, Russian-Ukrainian war, domestic political changes, prospects for further cooperation.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна продовжує завдавати серйозної шкоди економіці, суспільству та обороні нашої країни. Підтримка з боку багатьох держав, включаючи Словаччину, яка була односторонньою на початку повномасштабного вторгнення РФ, починає дедалі послаблюватись. У зв'язку з цим важливо проаналізувати зміни, які відбулись у Словаччині, та виявити причини погіршення взаємозв'язків між обома державами.

Мета статті полягає у дослідженні динаміки словацько-українських відносин в умовах агресії Росії та визначенні пріоритетних напрямів подальшої співпраці в умовах внутрішньополітичних змін.

Результати дослідження. Словаччина після повномасштабного вторгнення Росії відкрито засудила агресію Росії проти України, підтримала антиросійські санкції та європейські прагнення України.

Підтвердженням цього став візит 31 травня 2022 р. президентки СР З. Чапутової до України, під час якого вона висловила однозначну солідарність з нашою державою в боротьбі з ворогом та зазначила: «Мої очі та уста говоритимуть про те, що я бачу, всій Європі. Ми надаватимемо і гуманітарну, і військову допомогу надалі. Також приймаємо і прийматимемо українських біженців. Ми захоплюємось Україною, її хоробрістю та безстрашністю» [1]. Ще одним важливим сигналом, який підкреслив підтримку ідеї вступу України до Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору, був візит до Києва 28 квітня 2023 року президента Чеської Республіки Петра Павела та президентки Словаччини Зузани Чапутової. Під час зустрічі з Володимиром Зеленським було підписано спільну декларацію про підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави [2].

Уряд Словаччини під керівництвом прем'єр-міністра Е. Гегера продемонстрував узгодженість із політичною позицією президентки СР, що було підтверджено активною підтримкою національно-визвольної боротьби українського народу. Це виявилось через значущі візити до України, зокрема 8 квітня 2022 року та 31 березня 2023 року. Під час першого з них очільник словацького уряду заявив: «Український народ мужньо захищає свою суверенну державу і нас також. Наш обов'язок – допомагати, а не стояти осторонь і не залишати без уваги втрати людських життів під час агресії Росії» [3]. До того ж прем'єр-міністр наполягав на формуванні нового типу шляху до членства України в ЄС; вів переговори із союзниками щодо домовленості, яка може дозволити Братиславі відправити в Україну важке озброєння; переймався розблокуванням морських портів України для відновлення експорту зерна тощо.

Таким чином, після воєнної агресії РФ проти України Словаччина виявила велику солідарність з нашою державою, активно надаючи гуманітарну та військову допомогу. Влада передала Україні 13 винищувачів МіГ-29, зенітно-ракетний комплекс С-300, близько 30 БМП і десять самохідних гаубиць «Зузана-2», танки Т-72, ракетні боєприпаси для РСЗВ «Град», розмінувальну техніку тощо. Від початку повномасштабного вторгнення та до приходу до влади проросійського прем'єр-міністра Словаччина надала Україні військової допомоги на 671 млн євро [4].

Згідно з інформацією, наданою порталом Statista, в період між 24 січня 2022 року по 15 січня 2024 року з точки зору частки допомоги щодо власного ВВП допомога СР Україні становила 0,65% валового внутрішнього продукту [5].

Варто також наголосити, що, окрім військової та фінансової підтримки України, СР надала соціальну й гуманітарну допомогу, прийнявши понад 100 тисяч українських біженців.

Незважаючи на те, що на початку російсько-української війни офіційна політика СР щодо кремлівського режиму характеризувалася консолі-

дованою позицією, деякі політичні партії демонстрували протилежні погляди і цінності. На противагу продемократичним та проінтеграційним політичним силам, що виходять із пріоритету загальнолюдських цінностей свободи, демократії, прав людини, виступили політичні сили, що є прихильниками національного егоїзму, недовіри до інтеграційних об'єднань, відкрито чи приховано підтримуючи РФ [6].

У контексті наведеної вище інформації словацький політолог Г. Месежніков ще до проведення парламентських виборів у 2023 році давав такі оцінки: «У Словаччині є політичні партії, які відкрито чи приховано виступають проти спільної політики ЄС щодо Кремля та виступають за дружні відносини і співпрацю з Росією, незалежно від її політики, у тому числі тієї, що суперечить фундаментальним принципам міжнародного порядку. Дві такі партії – SMER-SD і SNS – були правлячими партіями в 2012-2020 роках, тоді як у 2012-2016 роках SMER-SD була єдиною правлячою партією з парламентською більшістю. Хоча Словацька Республіка дотримувалася всіх санкцій, запроваджених Європейським Союзом, голосувала на засіданнях Європейської Ради за пропозиції щодо їх продовження, прем'єр-міністр і лідер SMER-SD Роберт Фіцо постійно критикував санкції ЄС і стверджував, що їх слід скасувати» [6].

Отже, зміни в зовнішній та внутрішній політиці почали відбуватися у Словаччині під час передчасних парламентських виборів 30 вересня 2023 року. За результатами голосування популістська соціал-демократична партія «Курс – соціал-демократія» (SMER-SD) під керівництвом колишнього прем'єр-міністра Роберта Фіцо здобула більшість голосів – 23%. Друге місце зайняла проєвропейська ліберальна партія «Прогресивна Словаччина» (Progresívne Slovensko), яка отримала майже 17% голосів. Лівоецентристська партія «Голос» (Hlas – sociálna demokracia) колишнього прем'єра Петера Пеллегріні посіла третє місце з результатом 14,7% [7].

Важливо відзначити, що парламентські вибори в Словаччині відбулися достроково в умовах внутрішньополітичної нестабільності та недовіри громадян до влади. У середині грудня 2022 року парламент Словаччини висловив скептицизм щодо коаліційного уряду під керівництвом прем'єра Едуарда Гегера. Це привело до внесення змін до конституції Словаччини 25 січня 2023 року, які отримали підтримку 92 парламентарів і відкрили шлях для проведення передчасних виборів.

У своїй передвиборній кампанії Р. Фіцо зробив російсько-українську війну ключовою частиною свого маніфесту, пообіцявши скасувати військову та політичну підтримку Словаччиною сусідньої України, якщо він повернеться до влади.

За думкою Р. Фіцо, досягнення миру наступить у разі, якщо країни Заходу припинять постачати зброю Україні. Він пояснював позицію своєї партії тим, що необхідно припинити будь-яку військову допомогу Україні, а Європейський Союз повинен перетворитися з постачальника зброї на посередника в мирному процесі. Зокрема, під час виборчої кампанії прем'єр-міністр заявляв, що війну в Україні 2014 року розпочали «українські фашисти», а повернути Крим неможливо [8].

Тому після завершення виборів уряд Словаччини не затвердив чотирнадцятий пакет військової допомоги Україні на суму 40,3 млн євро, запропонований його попередниками. Новообраний прем'єр-міністр підтвердив, що не буде підтримувати військову допомогу Україні, бо «нехай краще 10 років ведуть переговори про мир, ніж 10 років вбивають одне одного без жодного результату» [9].

Однак діюча президентка СР З. Чапутова 19 березня 2024 р. під час брифінгу в Празі наголосила на розбіжностях у позиції нинішнього прем'єр-міністра Словаччини Р. Фіцо та попереднього уряду. За її словами, багато європейських країн вирішили підтримати Україну, щоб посилити переговорну позицію на міжнародній арені, що є цілком чесним і правильним рішенням. Лідерка Словаччини також прокоментувала рішення Чехії, яка вирішила призупинити міжурядові консультації зі Словаччиною. За її словами, сталося це через нещодавні заяви членів словацького уряду [10].

Виходячи з наведеної вище інформації, стає очевидним, що парламентські вибори у Словаччині у 2023 році вплинули на взаємовідносини між Україною та Словаччиною.

Посилення коаліції пов'язано з результатами недавніх президентських виборів. 6 квітня 2024 року у Словаччині завершилося голосування у другому турі виборів президента. Кандидат від словацького націоналістичного лівого уряду Петер Пеллегріні здобув перемогу, отримавши 53,26% голосів, а прозахідний опозиційний кандидат Іван Корчок – 46,73%.

Пеллегріні є лідером партії «Голос», яка входить до парламентської коаліції з партією «Курс – соціал-демократія», яку очолює прем'єр-міністр Роберт Фіцо, і Словацькою національною партією. Перемога на виборах засвідчила зміцнення влади Фіцо, давши йому та його союзникам контроль над стратегічними постами.

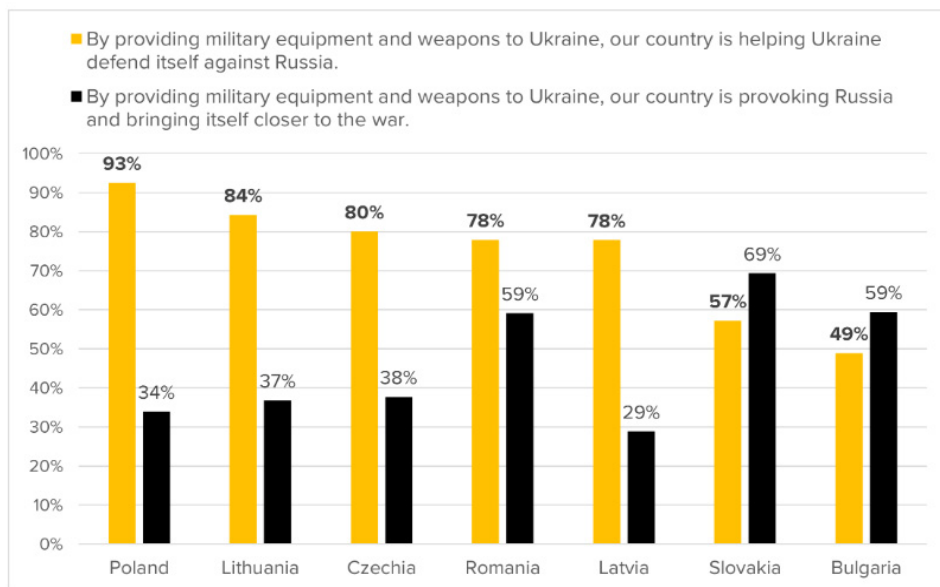
Кандидат у президенти підкреслював, що його перемога означає підтримку програми уряду та відмову від «опортуністичного опозиційного центру влади», маючи на увазі колишню ліберальну президентку Зузану Чапутову.

Що ж стосується України, то Пеллегріні називав себе «кандидатом миру» та обіцяв не дати «втягнути Словаччину у війну». Як і словацький прем'єр, новообраний президент, який офіційно займе свій пост після інавгурації 15 червня 2024 року, виступає проти допомоги Україні у протистоянні російській агресії [11].

Перехід до нового уряду в Словаччині та посилення російської пропаганди на цьому тлі, активно використовуваної для поширення маніпулятивних думок у співпраці з місцевими прихильниками, суттєво вплинули на громадськість країни.

Так, за результатами проведеного дослідження у травні 2023 року Центром демократії та стійкості Globsec, одержано такі результати. На запитання про військову допомогу Україні Словаччина була на передостанньому місці серед семи держав Центральної Європи, яка виступила за схвалення допомоги нашій державі. Лише 57% респондентів переконані, що, надаючи військову техніку та зброю, Словаччина допомагає Україні

захиститися від Росії. Однак аж 69% опитаних мають побоювання, що ця допомога спровокує Росію й наближає країну до війни [12].

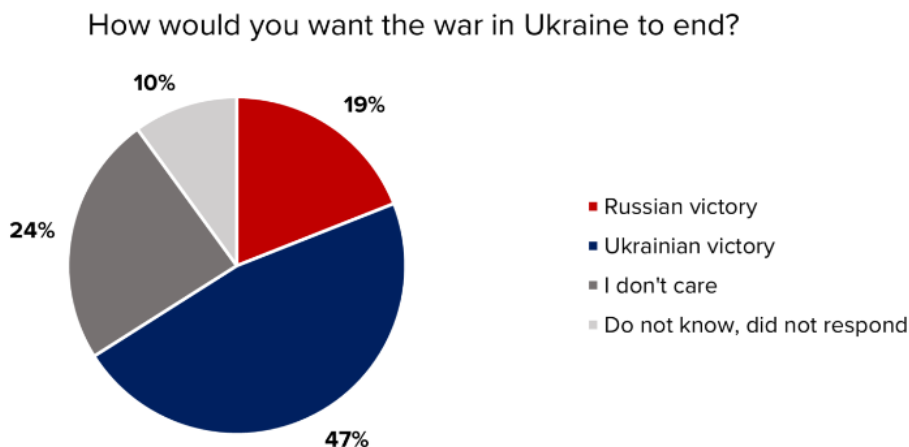
Рис. 1. Результати опитування громадян СР щодо поставок військової техніки та озброєння в Україну, % [12]

Частка респондентів, які вважають, що Росія несе відповідальність за війну в Україні, становить лише 40%, решта звинувачують Захід або саму Україну. До того ж зростає кількість несприятливих оцінок щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України. 26% словаків заперечують можливість членства України в ЄС, а 33% виступають проти членства України в НАТО [12].

Для порівняння слід представити дані про ситуацію, яка відстежувалась у громадській думці на початку агресії Росії з 24 лютого 2022 року. Початково у суспільстві виникло відчуття загрози власній безпеці та обороні. За результатами соціологічного дослідження, проведеного Словацькою академією наук у липні 2022 року (рис. 2), 47% опитаних респондентів висловлювали бажання перемоги України, тоді як лише 19% підтримували Росію. Зрозуміло, що значна частина громадян ще не визначилася з остаточною позицією стосовно відповідальності Росії за розпочату війну. Однак пропутінські настрої, що активізувалися на тлі проросійської влади, змінили погляди в суспільстві на користь підтримки агресора [13].

Тому Словаччина є яскравим прикладом того, як політичні лідери впливають на громадську думку, особливо в суспільстві з високою сприйнятливістю до дезінформації. Словаччина, яка наразі стикається з історично низьким рівнем довіри до інституцій, де лише 18% довіряють уряду та 37% президенту, піддалася впливу з боку опозиційних партій. Вони розгорнули кампанію, критикуючи владу за те, що вона знаходиться на боці України, звинувачуючи її в тому, що іноземні інтереси ставляться на

перше місце порівняно з інтересами та потребами свого населення. Проросійські політики всіх ідеологічних орієнтацій стверджували, що постачання словацької зброї в Україну послаблює боєздатність збройних сил Словацької Республіки, затягує війну і, отже, спричиняє непотрібні людські втрати. Свої симпатії до Росії і фактичну толерантність до агресивної політики російської держави вони маскували туманними заявами про необхідність укладення миру та можливість досягнення угоди [14].

Рис. 2. Прогнозоване завершення війни в Україні з погляду громадян Словаччини у 2022 р. [13]

Незважаючи на загальну напруженість у відносинах між країнами з огляду на жорстку риторику Фіцо та інших політиків, дослідження взаємин вказує на перспективи подальшого співробітництва у певних сферах діяльності, яка не пов'язана із передачею СР збройної допомоги Україні.

Так, 24 січня 2024 року в Ужгороді відбулася зустріч прем'єр-міністрів України та Словаччини Д. Шмигала та Р. Фіцо, за результатами якої було підписано спільну заяву посилення двосторонніх відносин. Цією заявою представники урядів дійшли згоди з низки питань і мають конкретні домовленості, включаючи:

- запевнення прем'єр-міністра Словаччини у повній підтримці прагнень України щодо вступу в Європейський Союз та НАТО;
- налагодження подальшої двосторонньої співпраці, спрямованої на відновлення територіальної цілісності та суверенітету України;
- підтримку СР програми Ukraine Facility, що передбачає виділення Україні 50 млрд євро з Європейського Союзу;
- визнання важливості спільних зусиль для гарантування глобальної продовольчої безпеки, підвищення транзитного потенціалу для експорту української сільськогосподарської продукції;
- підкреслення важливості активної участі Словаччини в процесі відновлення України та призначення віцепрем'єр-міністра, відповідального за план відновлення, стабільності та розвитку економіки знань у Словаччині;

- наголошення на необхідності розвитку військово-технічної співпраці на комерційних засадах [15].

У ході цієї зустрічі Фіцо підкреслив, що Словаччина не надсилатиме Україні зброю, але хоче зосередитися на цивільній та гуманітарній допомозі і передасть гуманітарну допомогу на суму близько 200-220 тисяч євро, вісім автомобілів швидкої допомоги та обладнання для розмінування.

Уряди обох країн домовились зосередитись на трьох проєктах співпраці: залізничне сполучення Київ – Кошице, електричне сполучення між Мукачевом і Великими Капушанами та модернізація прикордонного переходу у Вишньому Німецькому.

11 квітня 2024 року Прем'єр-міністр України прибув до Словаччини з робочим візитом, де зустрівся зі своїм словацьким колегою. Д. Шмигаль повідомив, що прибуття до СР пов'язане з проведенням міжурядових консультацій у сфері енергетики, логістики, торгівлі, а також підтримки форми миру Президента України [16].

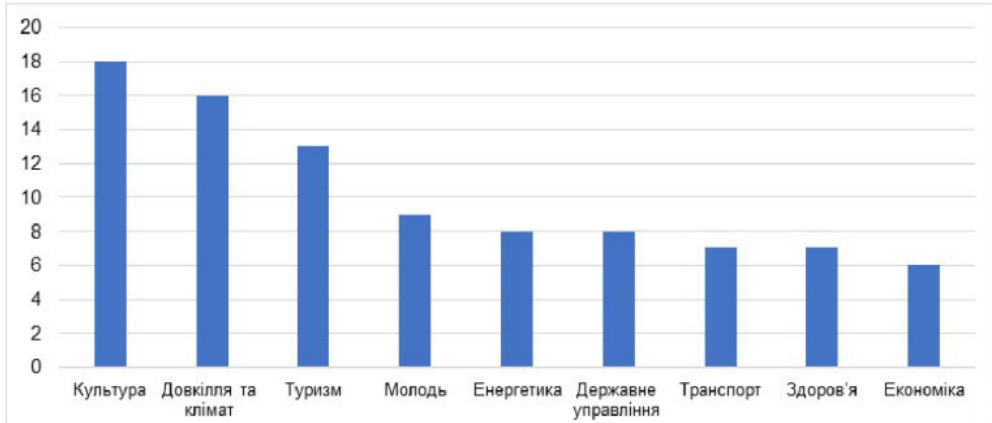
Під час робочого візиту обговорювалися такі питання, як гуманітарна допомога Україні, будівництво залізниці Київ-Кошице, комерційні поставки зброї, а також плани щодо розмінування українських територій. На порядку денному були переговори щодо спільних проєктів транскордонного співробітництва, сфери транспорту, енергетики та оборонної промисловості, а також підтримки України в процесі відновлення після війни. Важливою частиною обговорень стали обіцянки з боку словацької сторони забезпечити коридори для експорту української агропродукції. Крім того, посадовець додав, що Словаччина готова співпрацювати з Україною у військовій галузі на комерційній основі.

Такі зміни у риторичі словацького уряду вказують на прагматичний підхід та зацікавленість у співпраці під час післявоєнного відновлення України, оскільки це й можливість для словацьких компаній та бізнесу брати участь у післявоєнній відбудові України, яка здійснюватиметься переважно за рахунок коштів Європейського Союзу.

До того ж у травні 2023 року відбулося підписання Меморандуму про співпрацю між урядом Словаччини та Кабінетом Міністрів України стосовно розробки спільних проєктів у рамках програм Європейського Союзу. Ольга Стефанішина, віцепрем'єр-міністр України з європейської та євроатлантичної інтеграції, спільно з Лівією Вашаковою, віцепрем'єр-міністром з питань плану відновлення та стійкості, та Петером Баліком, міністром інвестицій, регіонального розвитку та інформатизації Словаччини, відзначили важливість взаємин у цьому напрямі.

О. Стефанішина висловила надію, що успішний досвід спільних проєктів з Словаччиною буде підтримано іншими країнами. Вона впевнена, що ці проєкти, які становлять спільний інтерес, допоможуть розширити фінансові можливості для стабілізації української економіки. Документ також передбачає створення спільної українсько-словацької робочої групи в межах змішаної комісії з питань економічного, промислового і науково-технічного співробітництва для визначення, підготовки та розробки спільних проєктів [17].

У контексті наведеного вище аналіз посібника «Словацько-українське транскордонне співробітництво на місцевому та регіональному рівнях як інструмент спільного територіального розвитку та оновлення України» показав, що в рамках Програми транскордонного співробітництва між Угорщиною, Словаччиною, Румунією та Україною (HU-SK-RO-UA) в рамках інструментів ENPI та ENI у 2007-2023 роках було реалізовано загалом 92 проекти за участі суб'єктів обох країн – Словаччини та України – за такою тематичною спрямованістю (рис. 3):

Рис.3. Транскордонні проекти за тематичною спрямованістю [18]

Отже, якщо Словаччина зосереджується на «м'якій» дипломатії та відмовляється від надання зброї в рамках військової допомоги Україні, то потенційними напрямками подальших відносин може стати транскордонне співробітництво у таких сферах, як культура, логістика, екологія, туризм, освіта, економіка, державне управління.

Поряд з тим, перспективними сферами співпраці, взаємовигідними для обох сторін, є відбудова України, реалізація інфраструктурних проєктів, проведення спільних військових навчань та забезпечення енергетичної безпеки.

Висновки. Отже, в умовах сучасних викликів, особливо пов'язаних із воєнною агресією Росії, відносини між Словаччиною та Україною зазнають постійних змін: від однозначної підтримки до вимоги припинення надання допомоги у боротьбі за незалежність та європейські цінності. Не зважаючи на внутрішньополітичні зміни та прихід до влади проросійських політиків, співпраця між Україною та Словаччиною має чимало перспективних напрямів діяльності. Це пов'язано передусім з історичним минулим, спільним кордоном, взаємовигідними інтересами для обох держав.

До того ж, після перемоги над російським ворогом прагнення України відновити свою економіку, стабільну політику й активні міжнародні відносини сприятимуть рівноправній і корисній співпраці з найближчими сусідами та партнерами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Президентка Словаччини відвідала Бородянку та Ірпінь. URL: https://lb.ua/world/2022/05/31/518541_prezidentka_slovachchini_vidvidala.html
2. Ukraine, Czechia, and Slovakia discuss establishing special tribunal against Russia. URL: <https://rubryka.com/en/2023/04/28/shmygal-pavel-ta-chaputova-obgovoryly-pytannya-stvorennya-spetstrybunalu-proty-rosiyi/>
3. Прем'єр Словаччини Едуард Херек «привіз» до України систему ППО С-300. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/165529>
4. Slovakia allows arms export to Ukraine. URL: <https://rubryka.com/en/2024/01/18/i-v-ukrayinu-tezh-parlament-slovachchyny-dozvolyv-eksport-zbroji/>
5. Total bilateral aid commitments to Ukraine as a percentage of 2021 donor country gross domestic product (GDP) between January 24, 2022 and January 15, 2024, by country. URL: <https://www.statista.com/statistics/1303450/bilateral-aid-to-ukraine-in-a-percent-of-donor-gdp/>
6. Месежніков Г. Словаччина в контексті агресії Росії проти України: внутрішній та зовнішньополітичний аспекти // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. 2022. Вип. 1(28), С. 29-45.
7. Результати парламентських виборів у Словаччині / Національний Інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodnividnosyny/rezultatyparlamentskykh-vyboriv-u-slovachchyn>
8. Slovakia's new populist PM announces halt of military aid to Ukraine. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20231026-slovakia-announces-halt-of-military-aid-to-ukraine>
9. Словаччина відмовила Україні в черговому пакеті військової допомоги на 40 мільйонів. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/8/706362/>
10. Президентка Словаччини прокоментувала антиукраїнську позицію уряду Фіцо. URL: https://lb.ua/world/2024/03/19/604067_prezidentka_slovachchini.html
11. Хто перемагає на виборах президента Словаччини: попередні результати. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/hto-peremagae-viborah-prezidenta-slovachchini-1712393449.html>
12. Central and Eastern Europe second year into the war: United we stand, with some exceptions. URL: <https://www.globsec.org/what-we-do/press-releases/central-and-eastern-europe-second-year-war-united-we-stand-some>
13. New poll: Slovaks want Ukraine to win the war, not Russia. URL: <https://www.globsec.org/what-we-do/press-releases/new-poll-slovaks-want-ukraine-win-war-not-russia>
14. Mesežnikov Grigorij. Bezpečnosť a obrana Slovenskej republiky optikou verejnej mienky 1993-2023. URL: https://www.ivo.sk/buxus/docs/publikacie/subory/Bezpecnost_a_obrana_optikou_verejnej_mienky.pdf
15. Фіцо й Шмигаль підписали спільну заяву, яка посилить двосторонні відносини: про що домовились представники урядів. URL: <https://suspilne.media/uzhhorod/668516-fico-j-smigal-pidpisali-spilnu-zaavu-aka-posilit-dvostoronni-vidnosini-pro-so-domovilis-predstavniki-uradiv/>
16. Energetika, aj obnova po konci vojny. Fico a Šmyhal sa stretli v Michalovciach. Kyjev a Košice spojí železnica. URL: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/706187-fico-a-smyhal-v-michalovciach-na-susedovi-nam-zalezi-odkazuje-vlada-ukrajine/>

17. Україна та Словаччина уклали Меморандум щодо співробітництва у підготовці спільних проєктів для програм ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ta-slovachchyna-uklaly-memorandum-shchodo-spivrobitnytstva-u-pidhotovtsi-spilnykh-proektiv-dlia-prohram-ies>
18. Дулеба О., Оравцова В., Гавалцова А. Словацько-українське транскордонне співробітництво на місцевому та регіональному рівнях як інструмент спільного територіального розвитку та оновлення України: посібник з планування та реалізації проєктів транскордонного співробітництва. Братислава, 2023. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/transkordonne_spivr_web_0.pdf

REFERENCES

1. Prezydentka Slovacchyny vidvidala Borodyanku ta Irpin [The President of Slovakia visited Borodyanka and Irpin]. *lb.ua*. Retrieved from https://lb.ua/world/2022/05/31/518541_prezidentka_slovachchini_vidvidala.html [in Ukrainian].
2. Ukraine, Czechia, and Slovakia discuss establishing special tribunal against Russia. *rubryka.com*. Retrieved from <https://rubryka.com/en/2023/04/28/shmygal-pavel-ta-chaputova-> [in English].
3. Premyer Slovacchyny Eduard Kheher «pryviz» do Ukrayiny systemu PPOS-300 [Slovak Prime Minister Eduard Heger “brought” the S-300 air defense system to Ukraine]. *umoloda.kyiv.ua*. Retrieved from <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/165529> [in Ukrainian].
4. Slovakia allows arms export to Ukraine. *rubryka.com*. Retrieved from <https://rubryka.com/en/2024/01/18/i-v-ukrayinu-tezh-parlament-slovachchyny-dozvolyv-eksport-zbroyi/> [in English].
5. Total bilateral aid commitments to Ukraine as a percentage of 2021 donor country gross domestic product (GDP) between January 24, 2022 and January 15, 2024, by country. *www.statista.com*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1303450/bilateral-aid-to-ukraine-in-a-percent-of-donor-gdp/> [in English].
6. Mesezhnikov, G. (2022). Slovacchyna v konteksti ahresiyi Rosiyi proty Ukrayiny: vnutrishniy ta zovnishn'opolitychnyy aspekty [Slovakia in the context of Russia's aggression against Ukraine: domestic and foreign political aspects]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist': zbirnyk naukovykh prats - Geopolitics of Ukraine: history and modernity: a collection of scientific works*, 1(28), 29-45 [in Ukrainian].
7. Rezul'taty parlament-s'kykh vyboriv u Slovacchyni [Results of parliamentary elections in Slovakia]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-> [in Ukrainian].
8. Slovakia's new populist PM announces halt of military aid to Ukraine. *www.france24.com*. Retrieved from <https://www.france24.com/en/europe/20231026-slovakia-announces-halt-of-military-aid-to-ukraine> [in English].
9. Slovacchyna vidmovyla Ukrayini v chervovomu paketi viys'kovoyi dopomohy na 40 mil'yoniv [Slovakia refused another 40 million military aid package to Ukraine]. *www.epravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/8/706362/> [in Ukrainian].

10. Prezidentka Slovachchyny prokomentovala antyukrayins'ku pozytsiyu uryadu Fitso [The President of Slovakia commented on the anti-Ukrainian position of Fico's government]. *lb.ua*. Retrieved from https://lb.ua/world/2024/03/19/604067_prezidentka_slovachchini.html [in Ukrainian].
11. Khto peremahaye na vyborakh prezidenta Slovachchyny: poperedni rezultaty [Who wins the Slovak presidential election: preliminary results]. *www.rbc.ua*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/hto-peremagae-viborah-prezidenta-slovachchini-1712393449.html> [in Ukrainian].
12. Central and Eastern Europe second year into the war: United we stand, with some exceptions. *www.globsec.org*. Retrieved from <https://www.globsec.org/what-we-do/press-releases/central-and-eastern-europe-second-year-war-united-we-stand-some> [in English].
13. New poll: Slovaks want Ukraine to win the war, not Russia. *www.globsec.org*. Retrieved from <https://www.globsec.org/what-we-do/press-releases/new-poll-slovaks-want-ukraine-win-war-not-russia> [in English].
14. Mesežnikov, G. (2023). Bezpečnosť a obrana Slovenskej republiky optikou verejnej mienky 1993-2023. *www.ivo.sk*. Retrieved from https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Bezpecnost_a_obrana_optikou_verejnej_mienky.pdf [in Slovak].
15. Fitso y Shmyhal' pidpysaly spil'nu zayavu, yaka posylt' dvostoronni vidnosyny: pro shcho domovylys' predstavnyky uryadiv [Fico and Shmyhal signed a joint statement that will strengthen bilateral relations: what the representatives of the governments agreed on]. *suspilne.media*. Retrieved from <https://suspilne.media/uzhhorod/668516-fico-j-smigal-pidpisali-spilnu-zaavu-aka-posilit-dvostoronni-vidnosini-pro-so-domovilis-predstavniki-uradiv/> [in English].
16. Energetika, aj obnova po konci vojny. Fico a Šmyhal sa stretli v Michalovciach. Kyjev a Košice spojí železnica. *spravy.pravda.sk*. Retrieved from <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/706187-fico-a-smyhal-v-michalovciach-na-susedovi-nam-zalezi-od-kazuje-vlada-ukrajine/> [in Slovak].
17. Ukrayina ta Slovachchyna uklaly Memorandum shchodo spivrobotnytstva u pidhotovtsi spil'nykh proektiv dlya prohram YES [Ukraine and Slovakia signed a Memorandum on cooperation in the preparation of joint projects for EU programs]. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-ta-slovachchyna-uklaly-memorandum-shchodo-spivrobotnytstva-u-pidhotovtsi-spilnykh-proektiv-dlia-prohram-iesn> [in Ukrainian].
18. Shcho oznachaye peremoha prorosiys'kykh syl na vyborakh u Slovachchyni [What does the victory of pro-Russian forces mean in the elections in Slovakia]. *www.holosameryky.com*. Retrieved from <https://www.holosameryky.com/a/slovachchyna-pro-rosiiska-partiia-peremoha/7292261.html> [in Ukrainian].
19. Duleba, O., Oravcova, V. & Gavalcova, A. (2023). Slovats'ko-ukrayins'ke transkordonne spivrobotnytstvo na mistsevomu ta rehional'nomu rivnyakh yak instrument spil'noho terytorial'noho rozvytku ta onovlennya Ukrayiny: posibnyk z planuvannya ta realizatsiyi proektiv transkordonnoho spivrobotnytstva [*Slovak-Ukrainian cross-border cooperation at the local and regional levels as a tool for joint territorial development and renewal of Ukraine: a guide to planning and implementing cross-border cooperation projects*]. Bratislava. Retrieved from https://auc.org.ua/sites/default/files/library/transkordonne_spivr_web_0.pdf [in Ukrainian].

УДК 373.2+37.016:53

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).209–224

Артур Пелешко,
вчитель фізики Стуртівського ліцею
Йолана Туровці-Шютев,
старший викладач кафедри фізико-математичних дисциплін
Олександр Шпеник,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
директор Українсько-угорського навчально-наукового інституту
Ужгородського національного університету
Мирослав Шафраньош,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри фізико-математичних дисциплін

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНОГО ФІЗИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Розгортання науково-технічного прогресу у сучасному світі приводить до швидкого розвитку технологій, які стають дедалі складнішими і наукоємнішими. Відповідно одним з найважливіших завдань є підготувати молодь до концептуального розуміння природних явищ та процесів, на яких і базуються сучасні технологічні розробки і винаходи. Вивчення такої науково-природничої дисципліни, як фізика, у середній школі відіграє ключову роль у формуванні наукової компетентності та критичного мислення учнів. Однак значного поліпшення потребує структура навчального процесу фізичного дослідження на уроках фізики, щоб підготувати учнів до викликів сучасного світу.

Ключові слова: середня школа, вивчення фізики, фізичний експеримент, фізичні явища, фізичні процеси.

The development of scientific and technological progress in the modern world leads to the rapid development of technologies that are becoming more and more complex and science-intensive. Accordingly, one of the most important issues is the preparation of young people for a conceptual understanding of natural phenomena and processes on which modern technological developments and inventions are based. The study of a such scientific and natural discipline as physics in secondary school plays a key role in the formation of scientific competence and critical thinking of students. However, a significant improvement in the structure of the educational process of physics research in classes is needed to prepare students for the challenges of the modern world.

Keywords: secondary school, teaching physics, physics experiment, physical phenomena, physical processes.

Сучасний підхід до вивчення фізики в середній школі сусідньої Угорщини базується на інтерактивності та практичних дослідженнях. Учні не лише слухають виклад матеріалу та читають підручники, але й активно за-

лучені у навчальний процес, використовуючи при цьому сучасне лабораторне обладнання, що дозволяє їм проводити власні дослідження. До прикладу, в сучасних лабораторіях сусідньої держави можуть вивчати рух тіл за допомогою комп'ютерних симуляцій, експериментувати з електромагнетизмом, вивчати квантову механіку. Це дає сучасним учням можливість відчувати себе дослідниками і глибше розуміти фізичні закони. Саме про аналіз передового досвіду загальноосвітніх закладів сусідньої країни та можливість впровадження кращих практик та методів у школах області йтиметься нижче.

Удосконалення структури навчального процесу також передбачає фокусування на розвитку практичних навичок. Учні повинні мати можливість вирішувати практичні завдання стосовно фізичних явищ, які вони вивчають. Наприклад, створення різних типів експериментів, розрахунків і моделювання фізичних систем допоможе засвоїти теорію на практиці. Такий підхід допоможе формувати критичне мислення та аналітичні навички, які є надзвичайно важливими в сучасному світі.

Крім того, у процесі вивчення фізики в середній школі важливо розглядати міждисциплінарні зв'язки. Фізика взаємодіє з іншими науками, такими, як математика, хімія та біологія. Уроки фізики повинні демонструвати ці зв'язки та показувати, як фізика використовується в різних галузях науки і технології. Це сприятиме глибшому розумінню матеріалу та стимулюватиме інтерес до навчання.

Однією з ключових складових поліпшення структури навчального процесу фізичного дослідження є фахове підвищення кваліфікації та самовдосконалення педагогічного персоналу. Вчителі повинні мати доступ до навчальних ресурсів, посібників та підтримку для впровадження сучасних методик навчання фізики. Крім того, педагоги повинні бути активними учасниками професійного розвитку та стежити за останніми досягненнями в галузі фізики та методик навчання.

Важливість зазначеної тематики полягає в тому, що фізичне дослідження є інструментом для розуміння природних явищ і являє собою основу для розвитку наукового підходу до вирішення різних завдань. Однак існуюча структура навчання фізики не завжди забезпечує максимальну якість освіти та розвиток критичного мислення.

Оволодіння основами фізики має важливе значення для розвитку учнівської наукової компетентності, критичного мислення та сприяє формуванню наукового підходу до розв'язання завдань [1]. При цьому покращення структури навчального фізичного дослідження є необхідністю з ряду таких причин:

- *Зміни в сучасній науці і технологіях:* сучасний світ швидко розвивається, і наукові відкриття та технологічні досягнення стають дедалі більш складними. Зміни у фізичному світі вимагають від учнів більшого розуміння та здатності застосовувати фізичні принципи у реальних ситуаціях. Покращення структури навчання фізики допомагає учням зрозуміти ці складні зв'язки.

- *Підготовка до наукової діяльності:* навчання фізики в школі має формувати не тільки знання, але й навички проведення наукових досліджень.

Правильна структура навчання фізики допомагає створити основи для подальшої наукової діяльності та дослідницької роботи учнів.

- *Розвиток критичного мислення*: фізика дозволяє учням досліджувати природні явища та використовувати логічне мислення для їх аналізу. Покращена структура навчання допомагає підвищити рівень критичного мислення серед учнів, що є важливою навичкою в сучасному інформаційному суспільстві.

- *Підготовка до викликів сучасного світу*: учні повинні розуміти фізичні явища, що лежать в основі сучасних технологій, виробництва та медицини. Покращення структури навчання фізики допомагає підготувати учнів до реальних викликів і завдань, які вони зустрінуть у майбутньому.

- *Міждисциплінарність*: фізика має великий інтердисциплінарний потенціал, і її зв'язки з іншими науками дедалі важливіші. Покращена структура навчання фізики може сприяти кращому розумінню цих зв'язків та стимулювати інтерес до вивчення фізики.

Метою дослідження є розробка та обґрунтування заходів щодо покращення структури навчального фізичного дослідження в середній школі. Це включає в себе аналіз існуючої системи навчання, визначення недоліків і розробку рекомендацій для їх подолання. Мета визначає, на що саме спрямоване дослідження і які результати очікуються. В цьому разі, мета дослідження є ключовою, оскільки вона покликана обґрунтувати необхідність і значимість покращення структури навчання фізики в школах.

Для досягнення мети було поставлено такі науково-педагогічні завдання:

- *Розвиток наукової компетентності учнів*: однією з основних цілей дослідження є створення умов для розвитку наукової компетентності учнів. Це означає, що учні повинні мати можливість не тільки вивчати факти і теорію, але й проводити наукові дослідження, робити власні відкриття і застосовувати здобуті знання у різних сферах життя.

- *Удосконалення практичних навичок учнів*: ще однією важливою задачею дослідження є покращення практичних навичок учнів у проведенні фізичних експериментів. Учні повинні навчитися працювати з лабораторним обладнанням, збирати та аналізувати дані, робити висновки і генерувати нові питання для досліджень.

- *Підвищення рівня розуміння фізичних законів*: дослідження спрямоване на підвищення рівня розуміння фізичних законів серед учнів. Це передбачає, що навчання фізики має бути спрямоване на вироблення глибокого розуміння природних явищ та фізичних законів, а не на механічне вивчення фактів.

- *Удосконалення міждисциплінарних зв'язків*: одним із завдань дослідження є також покращення інтердисциплінарних зв'язків між фізикою та іншими науками. Фізика має великий потенціал для співпраці з іншими науками, і це дослідження спрямоване на виявлення цих зв'язків та співпрацю між педагогами різних природничо-наукових дисциплін.

- *Підготовка до викликів сучасного світу*: останньою, але не менш важливою задачею дослідження є підготовка учнів до викликів сучасного

світу. Навчання фізики має надавати учням інструменти для розуміння і вирішення складних проблем і завдань, які вони можуть зустріти в майбутньому.

Методи грають критичну роль у реалізації основних цілей та завдань дослідження. Обґрунтовано методи та підходи, які були використані для досягнення мети дослідження, проведення аналізу, збору даних та висновків. Це передусім:

- *Аналіз програм та підручників:* для визначення проблем та недоліків у структурі навчального фізичного дослідження був проведений аналіз навчальних програм та підручників, що використовуються в середніх школах. Цей метод дозволив виявити, які теми чи концепції в цих матеріалах можуть бути недостатньо розвинуті і потребують імплементації передового досвіду.

- *Анкетування вчителів і учнів:* анкетування вчителів фізики та учнів було проведено для збору відгуків та оцінок існуючої структури навчання фізики. Вчителі мали можливість висловити своє бачення недоліків, а учні – свої враження та пропозиції щодо покращення навчального процесу.

- *Педагогічні експерименти:* для вивчення ефективності нових методик та підходів до навчання були проведені педагогічні експерименти. Вчителі фізики тестували нові методи та підходи під час своїх уроків і збирали дані щодо результатів навчання.

- *Аналіз педагогічних досліджень:* для засвоєння кращих педагогічних практик та вивчення результатів попередніх досліджень у сфері навчання фізики був проведений аналіз відповідних педагогічних досліджень та статей. Цей метод допоміг ідентифікувати найбільш перспективні підходи та стратегії навчання.

- *Застосування експертного оцінювання:* для оцінки і розробки нової структури навчального фізичного дослідження було залучено експертів з педагогічної та наукової спільнот. Експерти давали поради та рекомендації щодо оптимальної структури навчання фізики.

Загалом поєднання цих методів дало змогу отримати комплексний погляд на проблему покращення структури навчального фізичного дослідження в середній школі. Ці методи дозволили провести аналіз і внести рекомендації для подальших кроків у вдосконаленні процесу навчання фізики, забезпечуючи кращу підготовку учнів до викликів сучасного світу.

Розвиток віртуальних експериментів у навчанні фізики може бути важливим для розуміння майбутнього цієї сфери освіти. У нашому дослідженні розглянуто різні аспекти, які впливають на розвиток віртуальних експериментів та навчання фізики, інновації та технологічний прогрес і які можуть бути використані для покращення процесу навчання [2].

Технологічний прогрес є одним з основних факторів, що впливають на розвиток віртуальних експериментів у навчанні фізики безперечно і який став невід'ємною частиною сучасної освіти, особливо в контексті навчання фізики. Але перш ніж розглянути перспективи розвитку віртуальних експериментів у цьому контексті, важливо визначити, що саме розуміємо під технологічним прогресом у навчанні. Проаналізуємо, як нові технології,

такі, як розширена реальність (AR), віртуальна реальність (VR), штучний інтелект (AI), можуть бути використані для поліпшення віртуальних експериментів та навчання фізики.

Науково-педагогічний прогрес у навчанні фізики включає в себе використання різних цифрових інструментів та програмних засобів для поліпшення процесу навчання та розуміння фізичних явищ. Він охоплює різноманітні аспекти, включаючи віртуальні експерименти, використання віртуальної реальності (VR) та доповненої реальності (AR), дистанційне навчання, інтерактивність та багато інших технологічних інновацій.

Однією з найважливіших перспектив розвитку віртуальних експериментів у навчанні фізики є покращення інформаційного доступу. Завдяки онлайн-ресурсам та віртуальним експериментам, студенти з усього світу можуть мати доступ до високоякісної освіти в області фізики, незалежно від свого місцезнаходження чи фінансових можливостей. Це особливо актуально у віддалених регіонах та країнах з обмеженими можливостями в галузі навчання.

Віртуальні експерименти відкривають перед учнями можливості, які раніше були недосяжні. Вони можуть вивчати фізичні явища на практиці, експериментуючи у віртуальному середовищі, без необхідності дорогого обладнання та лабораторних приміщень. Це не лише робить навчання більш доступним, але і збільшує ступінь запам'ятовуваності та розуміння матеріалу завдяки практичному досвіду.

Ще однією перспективою розвитку є використання VR та AR. За допомогою цих технологій студенти можуть досліджувати фізичні процеси у віртуальних середовищах. Наприклад, вони можуть спостерігати рух атомів та молекул у 3D-просторі, що допомагає глибше зрозуміти термодинаміку та кінетику. Це робить навчання більш цікавим і захоплюючим для студентів, а також сприяє засвоєнню складних концепцій.

Дистанційне навчання стає дедалі більш популярним завдяки технологічному прогресу. За допомогою відеоконференцій та онлайн-платформ студенти можуть отримувати якісну освіту в реальному часі. Це розвиває можливості для спільної роботи та обміну знаннями між студентами з різних країн та культур, що підвищує їхні загальні навички та культурну розвиненість [11].

Не можна не враховувати інтерактивність та можливість навчання у власному темпі. Технологічний прогрес дозволяє створити індивідуалізовані навчальні програми, які враховують потреби та інтереси кожного студента. Вони можуть вибирати теми для вивчення та розвивати власний рівень глибини розуміння матеріалу.

Проте, разом з безсумнівними перевагами технологічного прогресу в навчанні фізики, існують і виклики. Зокрема, необхідно вирішувати питання безпеки даних, якості онлайн-ресурсів, а також відмінності в рівні доступності до технологій серед різних груп учнів.

Технологічний прогрес у навчанні фізики відкриває перед нами безмежні можливості. Віртуальні експерименти, VR, AR, дистанційне навчання та інтерактивність роблять навчання більш доступним, ефективним та

захоплюючим. Це створює новий вимір навчання фізики, де учні можуть досліджувати та розуміти фізичні явища на практиці. У майбутньому, з удосконаленням технологій та розширенням їх застосування, можливості для навчання фізики стануть ще більш розмаїтими і захоплюючими.

Сучасний світ надто швидко змінюється, і навчання в цьому контексті повинно адаптуватися до потреб сучасних учнів. З огляду на цю реальність, розвиток віртуальних експериментів у навчанні фізики набуває особливого значення. Це вимагає не лише змін у технологічних підходах, але й адаптації до нових освітніх потреб та очікувань.

Перш за все, сучасні учні відрізняються від попередніх поколінь тим, що вони виростили в умовах широкого доступу до інтернету, смартфонів та інших цифрових технологій. Це приводить до підвищених очікувань стосовно навчання. Сучасні учні вимагають інтерактивних та цифрових методів навчання, які відповідають їхньому способу сприйняття інформації.

Віртуальні експерименти, виконані з використанням інтерактивних програм та симуляцій, відповідають цим очікуванням. Вони дозволяють учням бути активними учасниками навчального процесу, а не лише пасивними слухачами. Учні можуть самостійно проводити досліди, взаємодіяти з віртуальними об'єктами та спостерігати за процесами у реальному часі. Це сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку критичного мислення [8].

Другим важливим аспектом є індивідуалізація навчання. Сучасні учні мають різні рівні підготовки та різний темп навчання. Віртуальні експерименти дозволяють студентам вивчати матеріал власним темпом і вибирати той рівень глибини, який відповідає їхнім потребам. Кожен може працювати над тими завданнями, які цікавлять саме його, і не відставати або не нудьгувати від повторення матеріалу.

Третім аспектом є доступність та гнучкість. Сучасні учні займаються багатьма різними справами, пов'язаними з навчанням, особистими інтересами. Віртуальні експерименти можуть бути доступні в будь-який час і з будь-якого місця, що дозволяє учням гнучко обирати час та темп навчання. Це особливо важливо для навчання на відстані, коли учні можуть бути розселені по всьому світу.

Зважаючи на ці фактори, розвиток віртуальних експериментів у навчанні фізики дуже перспективний. Сучасні учні мають можливість вивчати фізику в спосіб, який відповідає їхнім потребам та очікуванням. Це робить навчання більш захоплюючим, ефективним та доступним для всіх. Віртуальні експерименти стають не лише засобом навчання, але й інструментом розвитку інтелекту та креативності, що може допомогти учням зростати як професіонали та громадяни сучасного світу.

Віртуальні експерименти у навчанні фізики – це не інноваційні іграшки для учнів, а потужний інструмент, що працює в реальному навчальному середовищі та має великий потенціал для зміни парадигми навчання фізики. Розглянемо, як віртуальні експерименти застосовуються в реальному навчанні і як вони впливають на якість освіти в галузі фізики.

По-перше, важливо зазначити, що віртуальні експерименти імітують реальні фізичні явища, проте роблять це в безпечному та контрольованому середовищі. Це особливо важливо для виконання небезпечних чи складних експериментів, які можуть бути недосяжними або небажаними для учнів. Такі симуляції дозволяють студентам спостерігати та експериментувати з явищами, які їм були б недоступні в іншому разі.

По-друге, віртуальні експерименти можуть збільшити доступність до навчання фізики. Навчальні заклади можуть надавати учням доступ до цифрових ресурсів, які реплікують лабораторні експерименти. Це особливо корисно для учнів, які не мають можливості відвідувати фізичні лабораторії через обмеження часу, фінансів або місцезнаходження.

По-третє, віртуальні експерименти стимулюють активне навчання. Вони дозволяють учням бути активними учасниками у навчальному процесі, а не лише слухачами. Учні можуть власноруч проводити експерименти, змінювати параметри та спостерігати за результатами. Це сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку критичного мислення.

По-четверте, віртуальні експерименти підвищують ефективність навчання фізики. Вони дозволяють студентам більш глибоко розуміти фізичні концепції та закони, оскільки вони можуть бачити взаємозв'язки між параметрами та результатами експериментів. Такі інтерактивні дослідження можуть покращити якість навчання і підготовку учнів з фізики.

По-п'яте, віртуальні експерименти можуть бути інтегровані в різноманітні навчальні програми. Вони можуть використовуватися на початковому, середньому та вищому етапах навчання, а також у дистанційному освітньому процесі. Це дає можливість розширити доступність фізичної освіти, зробити її більш доступною для різних груп.

Віртуальні експерименти стають важливим інструментом для сучасних навчальних програм і допомагають підготувати учнів до викликів і можливостей сучасного світу.

Віртуальні експерименти в навчанні фізики стають дедалі більш актуальними і популярними, і одним з ключових аспектів їхнього розвитку є економічна сторона цього питання. Розглянемо економічні аспекти впровадження та розвитку віртуальних експериментів у навчанні фізики та їх значущість. Вони такі:

- Зменшення витрат на лабораторне обладнання та матеріали: однією з головних переваг віртуальних експериментів є зниження витрат на лабораторне обладнання та матеріали. В традиційному навчанні фізики потрібне значно більше обладнання для проведення експериментів. Віртуальні експерименти дозволяють зменшити ці витрати, що особливо важливо для навчальних закладів з обмеженими бюджетами.

- Збільшення доступності дистанційного навчання: віртуальні експерименти відкривають можливості для дистанційного навчання більшій кількості учнів, які не можуть фізично бути присутніми у лабораторіях. Це дозволяє навчальним закладам ефективно використовувати ресурси та залучати слухачів з різних регіонів або навіть з інших країн, що може мати економічні переваги.

- Можливість оновлення та модернізації навчальних програм: віртуальні експерименти дозволяють навчальним закладам легше оновлювати та модернізувати навчальні програми. Оскільки віртуальні експерименти базуються на програмному забезпеченні, вони можуть бути оновлені та адаптовані для врахування нових наукових відкриттів та технологічних інновацій. Це робить навчання більш актуальним та сприяє підготовці учнів до сучасних вимог.

- Можливість впровадження індивідуальної траєкторії навчання: віртуальні експерименти дозволяють створити індивідуалізовані навчальні програми, де учні можуть вибирати той матеріал та рівень глибини, які відповідають їхнім потребам та інтересам. Це знижує витрати на проведення занять та збільшує ефективність навчання, оскільки здобувачі можуть працювати на своєму власному рівні.

- Зростання популярності та привабливості навчального закладу: впровадження віртуальних експериментів може підвищити привабливість навчального закладу для здобувачів та їх батьків, оскільки показує інноваційний та передовий підхід до навчання. Це може привести до збільшення кількості бажаючих навчатися та покращення фінансового стану навчального закладу.

Можна також навести такі ключові напрями застосування віртуальних експериментів:

- Розробка більш реалістичних симуляцій: однією з головних галузей досліджень майбутнього є створення більш реалістичних та інтерактивних віртуальних експериментів. Сучасні симуляції вже дуже потужні, але майбутні дослідження можуть сприяти їх подальшому розвитку. Розробка більш точних та реалістичних моделей фізичних явищ, які можна буде відчувати та взаємодіяти з ними, покращить якість навчання та розуміння фізичної картини світу учнями.

- Вивчення впливу віртуальних експериментів на навчальні результати: порівняння результатів навчання здобувачів, які використовували віртуальні експерименти, з учнями, які навчалися за традиційними методами, допоможе визначити ефективність цих нових методів та покращити їх дизайн.

- Розвиток персоналізованих навчальних платформ: майбутні дослідження повинні спрямовуватися на створення персоналізованих навчальних платформ, які дозволять створювати індивідуальні навчальні траєкторії для кожного учня. Персоналізація навчання враховує індивідуальні потреби та темпи навчання студентів, що приводить до поглиблення засвоєння ними матеріалу.

- Розширення застосування віртуальних експериментів приведе до розвитку нових перспективних сфер: використання зазначених інструментів у наукових дослідженнях та їх розробки для інших нефізичних спеціальностей.

- Вдосконалення методів оцінки навчального процесу: повинні розвиватися методи оцінки ефективності та якості віртуальних експериментів. Важливо розробити об'єктивні та надійні інструменти для оцінки

засвоєння матеріалу, розвитку навичок та критичного мислення учнів у контексті віртуального навчання.

- Покращення та розширення засобів для шкільного фізичного дослідження. Фізика є однією з фундаментальних наук, яка допомагає нам розуміти природні закони, які лежать в основі всього навколишнього світу. Вивчення фізики на шкільних уроках є важливим етапом в освітньому процесі, оскільки воно сприяє розвитку аналітичного мислення, формуванню наукового підходу та розумінню природних явищ [6].

Однак для досягнення максимальної ефективності навчання фізики необхідні відповідні методи та засоби для проведення досліджень. Учитель фізики, спрямовуючи навчальний процес, повинен мати можливість проводити інтерактивні та практичні уроки, які стимулюють інтерес до предмету та сприяють глибокому розумінню фізичних явищ.

З урахуванням стрімкого розвитку технологій та педагогічних підходів, покращення засобів для досліджень на уроках фізики стає актуальною задачею, яка сприятиме підвищенню якості освіти та розвитку учнівського інтелектуального потенціалу. Розглянемо актуальні завдання, які виникають у контексті навчання фізики в школах та сформулюємо гіпотезу, що стане основою подальших досліджень.

Огляд існуючого обладнання та методик, які використовуються в шкільних фізичних дослідженнях: фізика як предмет відкриває перед учнями неймовірний світ природних явищ і законів. Її навчання має на меті формування критичного мислення, розвиток аналітичних навичок та поглиблене розуміння природи. Однак для досягнення цих цілей важливо використовувати не тільки теоретичний підхід, але й практичні методики та сучасне обладнання, які роблять навчання більш захопливим та інтерактивним. На сьогоднішній день шкільні дослідження на уроках фізики відстають від вимог та можливостей, які пропонують сучасні технології. Основними складовими засобів для шкільного дослідження є методики та обладнання. Розглянемо кілька ключових аспектів, які потребують покращення та розширення [9].

Існуюче обладнання: традиційно на заняттях з фізики використовується такий набір приладдя, як планетарії, магніти, дзеркала та прилади, зокрема ваги та лінзи. Це, безумовно, важливі засоби, але їхні можливості обмежені. Шкільне обладнання часто залишається застарілим, обмеженим функціоналом та надає дослідженням суто теоретичний характер. Один із способів поліпшення обладнання – використання сучасних технологій. Це може включати в себе використання комп'ютерів для симуляцій фізичних явищ, використання електронних лабораторних приладів та сучасних мультимедійних засобів навчання.

Існуючі методики: багато шкільних програм використовують традиційний метод лекційного навчання та занять «з дошкою». Це може бути неефективним для розвитку глибокого розуміння фізичних явищ. Іншою проблемою є недостатня кількість практичних дослідів, які учні можуть проводити на уроках фізики. Сучасні методики включають в себе активне навчання, де учні залучаються до процесу навчання через досліди, гру-

пову роботу, дискусії та самостійне вивчення. Використання різних видів інтерактивних підручників, електронних ресурсів та навчальних програм допомагає зробити фізику більш доступною та цікавою.

Шляхи покращення та розширення: для поліпшення засобів шкільних досліджень на уроках з фізики необхідно спрямовувати зусилля на таких аспектах [10]:

- Сучасне обладнання: інвестиції у сучасне обладнання для навчання фізики. Це може включати в себе прилади для проведення експериментів та сучасні лабораторні стенди.
- Сучасні методики навчання: педагоги повинні отримувати підтримку та підвищення кваліфікації згідно з сучасними методиками, які сприяють активному навчанню та зацікавленню учнів.
- Використання інтерактивних технологій: впровадження електронних підручників, веб-ресурсів та програм для симуляцій фізичних явищ значно модернізує процес навчання.
- Розвиток практичних навичок: збільшення кількості практичних лабораторних робіт та дослідів, які учні можуть проводити, сприяє глибшому розумінню фізики.

Загалом покращення та розширення засобів для шкільного дослідження на уроках фізики важливо для підготовки молодих людей до сучасного світу, де розуміння фізичних явищ та застосування наукових знань стають дедалі важливішими. Сучасні методики та обладнання можуть допомогти зробити фізику доступною, цікавою та захоплюючою для учнів, стимулюючи їх до подальших вивчень та досліджень у цій галузі.

Однією з основних складових ефективного навчання фізики є наочність. Існують різні типи обладнання, які допомагають зрозуміти складні фізичні явища. Наприклад, електронні мікроскопи, телескопи та дослідні стенди для вивчення оптики дозволяють учням бачити невидимі для ока деталі та ефекти.

У розділі механіки, де важливо розуміти закони руху та сили, на уроках фізики використовуються моделі та демонстраційні засоби. Наприклад, моделі планетної системи допомагають пояснити закони та особливості руху небесних тіл.

Для вивчення термодинаміки та теплопередачі використовуються калориметри та теплові камери, які дозволяють проводити експерименти з тепловими явищами та вимірювати теплову енергію.

Методики вивчення фізики також широко варіюються. На традиційних лекціях і практичних заняттях педагоги пояснюють теоретичні аспекти фізичних законів та закріплюють їх на практиці. Додатково використовуються різноманітні лабораторні роботи, які дають можливість учням самостійно вивчати фізичні явища [13].

Основними об'єктами дослідження на уроках фізики є різноманітні експерименти та вимірювання. Інструментальне обладнання, таке, як датчики руху, манометри, термометри та інші, дозволяють учням здійснювати точні вимірювання та аналізувати дані.

Однак, незважаючи на розмаїття інструментів та методик, важливо зазначити, що успішне вивчення фізики на уроках залежить не лише від обладнання, але й від якості викладання та зацікавленості учнів. Вчитель фізики має знати, як ефективно використовувати обладнання та методики, створюючи цікаві та інтерактивні уроки.

Оглядаючи існуюче обладнання та методики для вивчення фізики на уроках, можна побачити різноманітність інструментів, які допомагають учням зрозуміти складні фізичні концепції. Важливо підкреслити, що кращий результат досягається завдяки поєднанню наукового обладнання з ефективними методиками викладання та зацікавленості учнів у навчальному процесі. Розробка та впровадження нових методик та обладнання є важливою частиною постійного вдосконалення навчання фізики в школах.

Шкільна освіта відіграє важливу роль у формуванні молодого покоління, надаючи їм не лише фундаментальні знання, але й розвиваючи аналітичне мислення, творчий потенціал та інтелектуальні навички. У цьому контексті вивчення фізики, однієї з найфундаментальніших наук, виявляється особливо важливим. Однак сучасні потреби шкільної освіти вимагають покращення та розширення засобів для фізичного дослідження на уроках фізики. Серед них можна зазначити такі:

- Зростаючі вимоги до наукової грамотності: сучасний світ робить ставку на науковий прогрес та технологічний розвиток. Для успішної адаптації до цього молоді необхідно засвоїти фундаментальні наукові принципи, а фізика є однією з ключових галузей для розвитку наукової грамотності. Тому навчання фізики в школах повинно бути максимально ефективним та цікавим для учнів.

- Підготовка до вирішення сучасних викликів: сучасний світ стикається з багатьма складними викликами, такими, як зміни клімату, розвиток нових технологій та боротьба зі світовими проблемами. Вирішення цих завдань вимагає глибокого розуміння природничих процесів, які лежать в основі цих явищ. Фізика надає ключові знання та інструменти для розв'язання цих проблем.

- Підвищення інтересу до природничих наук: багато учнів сьогодні втрачають інтерес до фізики через теоретичний характер вивчення та відсутність можливості бачити та відчувати фізичні явища. Покращення та розширення засобів для шкільного дослідження може зробити фізику більш доступною та захоплюючою для учнів. Вони можуть бачити та вивчати фізичні явища в дії, що стимулює їхню цікавість та бажання вивчати цю науку глибше.

- Задоволення ростучих потреб ринку праці: ринок праці постійно зростає, і вимоги до фахівців, які глибоко розуміють фізику, теж зростають. Шкільна освіта має підготувати молодь до майбутньої кар'єри, і для багатьох професій це включає в себе знання фізичних законів та вміння застосовувати їх на практиці.

- Роль сучасних технологій: сучасні технології можуть значно покращити процес навчання фізики. Використання комп'ютерних програм для

моделювання та симуляції фізичних процесів дозволяє учням бачити результати своїх дослідів у реальному часі. Електронні підручники та вебресурси можуть зробити навчання більш доступним та цікавим.

Шкільна освіта має відповідати сучасним вимогам та потребам суспільства. Покращення та розширення засобів для фізичного дослідження на уроках фізики є необхідним етапом у підготовці молоді до сучасного світу. Це формує глибоке розуміння фізичних явищ, стимулює інтерес до природничих наук та готує молодь до розв'язання сучасних викликів та завдань. Вдосконалення шкільної освіти в цьому напрямі має стати одним з пріоритетних завдань для сучасних освітніх систем.

Шкільна освіта є ключовим фактором у розвитку інтелекту та формуванні знань у молодого покоління. Фізика, як важлива складова частина природничих наук, надає унікальну можливість розвивати аналітичне мислення, критичний підхід та наукову грамотність. Однак для забезпечення якісного викладання фізики у школах необхідно постійно покращувати та розширювати засоби для шкільного фізичного дослідження.

Нижче наводимо потреби в розробці нових засобів та методики:

- **Залучення учнів до активного навчання:** традиційні методи навчання фізики, такі, як лекції та викладання теоретичних матеріалів, не завжди ефективні у розвитку інтересу до предмета. Розробка нових методик, які передбачають активну участь учнів у дослідженнях та власні відкриття, може зробити навчання фізики більш захоплюючим.

- **Розвиток практичних навичок:** фізика – це наука, яка базується на практичних дослідженнях та експериментах. Розробка нового обладнання та методик, які дозволяють учням проводити реальні фізичні дослідження, допоможе розвивати їхні практичні навички та навички розв'язування завдань.

- **Використання сучасних технологій:** сучасні технології відкривають безмежні можливості для покращення навчання фізики. Розробка і впровадження нових методик, які використовують комп'ютерні програми для моделювання фізичних явищ, дозволить учням бачити та аналізувати складні фізичні процеси.

Підходи до розробки та впровадження нових засобів та методик:

- **Активне навчання:** одним із ключових підходів є активне навчання, де учні залучаються до проведення дослідів та експериментів. Розробка нових методик, які передбачають практичні завдання, може збільшити інтерактивність на уроках фізики.

- **Використання інтерактивних засобів:** сучасні комп'ютерні програми, інтерактивні підручники та віртуальні лабораторії дозволяють учням спостерігати та взаємодіяти з фізичними явищами віртуально. Це розширює можливості навчання та дозволяє залучити учнів до фізичних досліджень.

- **Пілотні проекти та експерименти:** впровадження нових методик може бути спробою у формі пілотних проектів, де вчителі та учні разом тестують та аналізують їх ефективність. Це дозволяє вдосконалювати методики на практиці.

- *Підтримка педагогів:* необхідно надавати вчителям необхідну підтримку та навчання для використання нових методик та обладнання. Регулярні навчальні семінари та робочі групи можуть допомогти педагогам розвивати професійні навички.

Розробка та впровадження нових засобів та методик для шкільного фізичного дослідження є важливим кроком у покращенні якості шкільної освіти та підготовці молоді до сучасного світу. Це допомагає залучити учнів до фізики, розвивати їхні практичні навички та інтерес до природничих наук. Розвиток нових методик та використання сучасних технологій створюють унікальні можливості для навчання фізики та розвитку наукової грамотності серед учнів.

Наведена тематика є надзвичайно актуальною, оскільки освітні потреби та вимоги суспільства постійно змінюються, і навчання фізики повинно відповідати цим змінам. Розглянемо основні результати описаного дослідження.

Одним із ключових результатів є виявлення недоліків у структурі навчання фізики в сучасних програмах та підручниках для середньої школи. Цей аналіз показав, що деякі теми можуть бути недостатньо розглянуті, а інші – зайвими. Цей результат є важливим, оскільки надає підставу для перегляду й актуалізації навчальних матеріалів.

Другим важливим досягненням є результати анкетування вчителів фізики та учнів. Учні та вчителі надали свої відгуки та пропозиції щодо покращення навчального процесу. Зокрема, вони висловили потребу в більш інтерактивних та практичних методиках навчання, а також у підвищенні інтересу учнів до фізики. Це підтверджує важливість переходу від традиційного лекційного методу навчання до більш активних підходів.

Третім результатом є педагогічні експерименти, які були проведені з використанням нових, запозичених кращих методів та підходів до навчання фізики. Ці експерименти показали, що нові методи можуть покращити результати навчання та підвищити активність учнів на уроках. Учні, які брали участь у таких експериментах, проявили більше розуміння фізичних законів та більший інтерес до предмету.

Четвертим надбанням є аналіз педагогічних досліджень, які показали, що деякі методи та стратегії навчання вже визнані педагогами закладів середньої освіти Угорщини, і їх успішно можна впроваджувати у практику. Цей аналіз був корисним для вибору найбільш перспективних підходів.

Завершальним результатом є підтвердження важливості та ефективності нової структури навчання фізики експертами з педагогічної та наукової спільноти. Їхні рекомендації були використані для удосконалення підходів до навчання.

Основні результати показують, що існують конкретні можливості для покращення процесу навчання фізики в середній школі. Ці результати мають велике значення для підвищення якості освіти та підготовки молодого покоління до викликів сучасного світу, де розуміння фізичних принципів та науковий підхід мають вирішальне значення.

Дослідження та аналіз кращих практик, застосованих в загальноосвітніх навчальних закладах Угорщини, дозволили зрозуміти, що вдосконалення методики та обладнання для фізичних досліджень є вкрай необхідними для досягнення низки важливих цілей у сфері шкільної освіти.

Можемо сформулювати певні висновки з проведеного дослідження:

- Виявлено, що сучасні вимоги до освіти вимагають підвищення рівня наукової грамотності учнів. Вивчення фізики надає можливість зрозуміти природні явища, розвивати аналітичне мислення та глибоко розуміти основи наукових законів. Розвиток перспектив навчального експерименту допоможе залучити учнів до активного навчання та надати їм можливість власних досліджень, що позитивно вплине на їхні здібності та інтерес до фізики.

- Показано, що надзвичайно важливою перспективою є підготовка молоді до вирішення сучасних викликів та завдань. Розробка нових засобів та методик для фізичних досліджень допоможе учням розуміти фізичні аспекти глобальних проблем, таких, як зміни клімату чи розвиток нових технологій. Це підготує молодь до активної участі у розв'язанні цих проблем і стане підґрунтям для майбутнього наукового розвитку.

- Заплановані до запровадження зміни приведуть до підвищення зацікавленості учнів у вивченні фундаментальних природничих наук. Розробка нових методик, які дозволяють учням бачити та вивчати фізичні явища в дії, стимулює їхню цікавість та бажання вивчати цю науку глибше. Це важливо для залучення більшої кількості молоді до наукової кар'єри та збереження інтересу до фізики на рівні вищої освіти.

- Розробка та впровадження нових засобів та методик для фізичного дослідження на уроках фізики є надзвичайно важливим завданням для шкільної освіти. Це створює можливість покращити якість навчання, залучити учнів до активного навчання та підготувати їх до сучасних викликів. Реалізація перспектив розвитку навчального експерименту у фізиці сприятиме формуванню наукової грамотності та активній участі учнів у розв'язанні сучасних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарін І. М., і Бердніков О. М. (2005). Фізика: підручник для середньої школи. Генеза.
2. Дудка І.В., Шмелева Л.М. Ефективність використання віртуальних лабораторій у навчанні фізики в середній школі / Формування фізичних знань і навичок учнів середньої школи через інтерактивні методи навчання.
3. Шварц В. М. (2016). Фізика для загальноосвітньої школи. Освіта.
4. Гордієнко М. О. (2015). Методика навчання фізики в середній школі.
5. Мельник С. М., Зубашенко Н. С. (2013). Активізація пізнавальної діяльності учнів з фізики. Освіта.
6. Одарчук К. М. Навчальний фізичний експеримент як основний вид діяльності при вивченні фізики. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Вип. 89. Чернігів: ЧНПУ. 2011. С. 466-469

7. Гайдучок Г.М., Нижник В. Г. Фронтальний експеримент з фізики в 7-11 класах середньої школи. К. : 1989. 175 с.
8. Харченко І.М. Віртуальний експеримент у навчанні фізики в середній школі: методичні рекомендації.
9. Косогова О.М. Роль фізичного практикуму в середній школі у формуванні фізичної культури учнів.
10. Мельник Л.В. Впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчальний процес фізики в середній школі.
11. Гавриш І.П. Застосування методів дистанційного навчання у процесі вивчення фізики в середній школі.
12. Windschitl, M., Thompson, J., Braaten, M., & Stroupe, D. (2012). Proposing a core set of instructional practices and tools for teachers of science. *Science Education*, 96(5), 878-903.
13. Bybee, R. W. (2014). NGSS and the next generation of science teachers. *Journal of Science Teacher Education*, 25(2), 211-221.
14. Fortus, D., Dershimer, R. C., Krajcik, J., Marx, R. W., & Mamlok-Naaman, R. (2004). Design-based science and student learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(10), 1081-1110.

REFERENCES

1. Harin I. M., i Berdnikov O. M. (2005). *Fizyka: pidruchnyk dlya seredn'oyi shkoly* [Physics: a textbook for secondary school]. Genesis [in Ukrainian].
2. Dudka I.V., Shmelyeva L.M. Efektyvnist' vykorystannya virtual'nykh laboratoriy u navchanni fizyky v seredniy shkoli [Effectiveness of using virtual laboratories in teaching physics in high school]. *Formuvannya fizychnykh znan' i navychok uchniv seredn'oyi shkoly cherez interaktyvni metody navchannya – Formation of physical knowledge and skills of secondary school students through interactive learning methods* [in Ukrainian].
3. Shvarts V. M. (2016). *Fizyka dlya zahal'noosvitn'oyi shkoly* [Physics for secondary school]. Osvita [in Ukrainian].
4. Hordiyenko M. O. (2015). *Metodyka navchannya fizyky v seredniy shkoli* [Methods of teaching physics in secondary school] [in Ukrainian].
5. Mel'nyk S. M., Zubashenko N. S. (2013). *Aktyvizatsiya piznaval'noyi diyal'nosti uchniv z fizyky* [Activation of students' cognitive activity in physics]. Osvita [in Ukrainian].
6. Odarchuk K. M. (2011). *Navchal'nyy fizychnyy eksperyment yak osnovnyy vyd diyal'nosti pry vyvchenni fizyky* [Educational physics experiment as the main activity in the study of physics]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu – Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University*, 89, (pp. 466-469). Chernihiv: ChNPU [in Ukrainian].
7. Hayduchok H.M., Nyzhnyk V. H. (1989). *Frontal'nyy eksperyment z fizyky v 7-11 klasakh seredn'oyi shkoly* [Frontal experiment in physics in grades 7-11 of secondary school]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Kharchenko I.M. *Virtual'nyy eksperyment u navchanni fizyky v seredniy shkoli: metodychni rekomendatsiyi* [Virtual experiment in teaching physics in secondary school: methodical recommendations] [in Ukrainian].

9. Kosohova O.M. Rol' fizychnoho praktykumu v seredniy shkoli u formuvanni fizychnoyi kul'tury uchniv [The role of the physical workshop in the secondary school in the formation of the physical culture of students] [in Ukrainian].
10. Mel'nyk L.V. Vprovadzhennya innovatsiynykh pedahohichnykh tekhnolohiy u navchal'nyy protses fizyky v seredniy shkoli [Implementation of innovative pedagogical technologies in the educational process of physics in secondary school] [in Ukrainian].
11. Havrysh I.P. Zastosuvannya metodiv dystantsiynoho navchannya u protsesi vyvchennya fizyky v seredniy shkoli [Application of distance learning methods in the process of studying physics in secondary school] [in Ukrainian].
12. Windschitl, M., Thompson, J., Braaten, M., & Stroupe, D. (2012). Proposing a core set of instructional practices and tools for teachers of science. *Science Education*, 96(5), 878-903 [in English].
13. Bybee, R. W. (2014). NGSS and the next generation of science teachers. *Journal of Science Teacher Education*, 25(2), 211-221 [in English].
14. Fortus, D., Dershimer, R. C., Krajcik, J., Marx, R. W., & Mamlok-Naaman, R. (2004). Design-based science and student learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(10), 1081-1110 [in English].

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

УДК 658.219.4:355.01

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.1(32).225–238

Наталія Гапак,

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки,
підприємництва і торгівлі ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
с.н.с. Закарпатського регіонального центру соціально-економічних
і регіональних досліджень НАН України*

Оксана Чубарь,

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів
і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
с.н.с. Закарпатського регіонального центру соціально-економічних
і регіональних досліджень НАН України*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто організаційно-економічні та окремі аналітичні аспекти запровадження із початком російсько-української війни Програми релокації бізнесу із зони бойових дій, яка передбачає державну допомогу в підборі площ для розміщення виробництва; перевезенні й розселенні персоналу; доборі працівників у місцях дислокації після переїзду. Зроблено висновок про загалом позитивні результати реалізації Програми як для конкретних підприємств і їх власників, так і для держави в цілому, оскільки це сприяло збереженню виробничих потужностей, робочих місць та економічного потенціалу країни (хоча б частково). У Львівській та Закарпатській областях, куди було релоковано найбільшу кількість підприємств, відбулося поліпшення показників економічної динаміки, зростання кількості робочих місць і податкових надходжень. У загальній кількості релокованих до Закарпатської області суб'єктів господарювання (280 підприємств різних форм власності) найбільшу частку займають підприємства сфери послуг (32,9 %), ІТ індустрії (30,7 %) та переробної промисловості (26,4 %).

На основі систематизації інформації з відкритих публічних джерел зроблено висновок про те, що кожен регіон України у створенні привабливих умов для бізнесу з прифронтових регіонів пропонував специфічні важелі для залучення на свої території. Важливим компонентом втілення в життя Програми стало налагодження комунікацій зацікавлених сторін, консультативне забезпечення з використанням сучасних інформаційних ресурсів.

Реалізація вказаної Програми, як і інших механізмів державної підтримки бізнесу в умовах війни, визнається експертами недостатньо ефективною через бюрократичні складнощі та розтягнутість у часі доступу до відповідних послуг, обмеженість фінансових ресурсів для підтримки і супроводу як безпосередньо процесу переміщення, так і на етапі розміщення і початку господарювання на нових локаціях. Недостатньою є інформаційна та консультативна підтримка бізнесу на різних етапах.

Ключові слова: релокація, бізнес, державна програма, воєнний стан, фінансова підтримка, комунікації, цифровізація.

The article examines the organizational, economic and separate analytical aspects of the introduction of the Business Relocation Program from the war zone with the beginning of the Great War, which provides for state assistance in the selection of areas for the location of production; transportation and resettlement of personnel; the selection of workers in places of dislocation after relocation. It was concluded that the overall positive results of the implementation of the Program both for specific enterprises and their owners, and for the state as a whole, since it contributed to the preservation of production capacities, jobs and the economic potential of the country (at least partially). In the Lviv and Transcarpathian regions, where the largest number of enterprises were relocated, there was an improvement in indicators of economic dynamics, an increase in the number of jobs and tax revenues. In the total number of business entities relocated to Zakarpattia Oblast (280 enterprises of various forms of ownership), the largest share is occupied by enterprises in the service sector (32.9%), the IT industry (30.7%) and the processing industry (26.4%). Based on the systematization of information from open public sources, it was concluded that each region of Ukraine, in creating attractive conditions for business from the frontline regions, offered specific levers for attracting to its territories. An important component of the implementation of the Program was the establishment of communications between interested parties, advisory support using modern information resources. The implementation of the specified Program, as well as other mechanisms of state support for business in wartime, is recognized by experts as insufficiently effective due to bureaucratic complications and time-consuming access to relevant services, limited financial resources for support and support both directly in the relocation process, and at the stage of location and initiation management in new locations. Informational and consulting support for business at various stages is insufficient.

Keywords: relocation, business, state program, martial law, financial support, communications, digitalization.

Постановка проблеми. З повномасштабним вторгненням в Україну непоправних втрат почав зазнавати бізнес на територіях активних бойових дій, що змушувало власників-підприємців шукати можливості перенесення своїх виробничих потужностей у більш спокійні та тилові регіони країни. Самотужки вирішити весь комплекс проблем, з цим пов'язаних, підприємці були не в змозі. Держава вжила ряд нормотворчих, організаційних, адміністративних і фінансових заходів з метою активізації та підтримки цього процесу, забезпечення комунікацій на міжрегіонально-

му рівні, допомоги у подоланні бар'єрів і недопущенні катастрофічного падіння ВВП країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок війни в Україні спровокував величезну кількість складних проблем соціально-економічного спектру, серед яких перше місце посіли питання переміщення великих мас населення, появи біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а другі позиції посіло питання необхідності релокації підприємств із зони активних бойових дій задля збереження активів і робочих місць. Практично зразу після вторгнення вітчизняні науковці і практики почали оцінювати та вивчати проблематику подальшого економічного розвитку країни за умов війни. В публікації Вісника Національної академії наук України [1] викладено підходи до оцінки економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. У науково-аналітичному виданні ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України [2] висвітлено питання ризиків та напрямів забезпечення стійкості економіки регіонів України в умовах війни. Широкий спектр питань економічного розвитку країни та її регіонів в умовах воєнного стану висвітлено в матеріалах конференції, що проводилась Одеським національним університетом імені І. І. Мечникова [3]. Проте недостатньо висвітленими слід визнати розгляд і вивчення питань, пов'язаних з державною підтримкою процесів релокації, в тому числі у межах реалізації Програми релокації підприємств та застосування інших інструментів підтримки бізнесу на регіональному та державному рівні.

У процесі підготовки статті використано інформаційні та аналітичні матеріали Департаменту економіки Закарпатської ОВА.

Мета статті – дати характеристику процесів переміщення бізнесу, викликаних військовими діями, зокрема, шляхом реалізації державної Програми релокації підприємств, з акцентуванням на особливостях, притаманних для Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія Росії та активні військові дії на великій території сходу і півдня України змусили український бізнес рятуватись у спокійних регіонах країни, перевозити свої виробничі потужності та людей переважно до західних областей. Бізнес одразу почав розмірковувати над потребами і можливостями такого переміщення, а держава в середині березня 2022 року приймає відповідні рішення, запроваджуючи Програму, яка передбачає державну допомогу в підборі площ для розміщення виробництва; перевезенні й розселенні персоналу; доборі працівників у місцях дислокації після переїзду [4]. Реалізацію Програми регламентують два документи, прийняті в перший місяць після оголошення воєнного стану, а саме Постанова КМУ № 305 від 17.03.2022 р. «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» [5], яка передбачала безоплатне перевезення майна підприємств, установ та організацій згідно з переліком, що його формує Міністерство економіки й передає до Міністерства інфраструктури, а також Розпорядження КМУ №246-р від 25.03.2022 р. «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потуж-

ностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» [6], яким затверджено план таких заходів.

Вказана Програма реалізується Міністерством економіки України спільно з обласними військовими адміністраціями, а також Укрзалізницею та Укрпоштою. Для участі в програмі необхідна реєстрація на платформі цифрової взаємодії за посиланням: <https://auction.e-tender.ua/#/register>. Компаніям і підприємствам, які подавали заявки на релокацію бізнесу в електронному кабінеті, від держави надавалась допомога у безкоштовному перевезенні обладнання як залізничним, так і автомобільним транспортом.

У другій половині квітня 2022 року утворюється Національна рада з відновлення України від наслідків війни, основними завданнями якої визначено [7]:

- розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини;
- визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди;
- підготовка стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

Безпосередню участь у Програмі як території, що приймають бізнес, беруть віддалені від активних бойових дій регіони України – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська та Рівненська області. Між окремими з них навіть точилася конкуренція за прийом релокованих підприємств, зокрема між Львівською, Чернівецькою, Закарпатською, Тернопільською областями. Як зазначено в Огляді реалізації програми релокації [4], попри те, що релоковані підприємства сплачують податки за місцями їхньої основної реєстрації, сама робота з поліпшення умов для них сприяє працевлаштуванню місцевих мешканців та внутрішньо переміщених осіб, налагодженню зв'язків і обміну досвідом між підприємцями. Крім того, така діяльність є важливим іміджевим складником державної політики на регіональному рівні – її результатом має стати поліпшення інвестиційного й бізнесового клімату, зміцнення коопераційних зв'язків, створення комфортного середовища для життя й праці тощо.

Для цифровізації процесу релокації ДП «Прозорро. Продажі» за ініціатииви Мінекономіки та за підтримки Мінцифри й національного про-

екту «Дія.Бізнес» запустили платформу цифрової взаємодії для допомоги в релокації. ДП «Прозорро.Продажі» спільно з E-Tender та eDocs розробило ІТ-систему, яка дозволяє бізнесу подавати заявку та отримати допомогу в переміщенні свого обладнання на безпечні території України [8]. Користування платформою для усіх користувачів безкоштовне. Подати заявку на релокацію можна через такі майданчики системи «Прозорро.Продажі»:

- НЕБ
- SmartTender.biz
- E-Tender

Платформа створена, щоб безкоштовно обмінюватися потребами та пропозиціями для бізнесів, що цього потребують.

Станом на квітень-травень 2022 р. лідерами з розміщення релокованих підприємств були Львівська, Чернівецька, Закарпатська області. Переважно переміщувались підприємства переробної промисловості (харчової, легкої, хімічної, металообробної, деревообробної), ІТ-сфери (табл.1).

Таблиця 1

Реалізація Програми релокації підприємств в Україні за регіонами станом на квітень-травень 2022 року*

№	Область, до якої переміщено підприємство	Кількість переміщених підприємств, дата	Основні галузі (види діяльності), до яких належать релоковані підприємства
1	Львівська	>130; >800 заявок на етапі опрацювання (на 12.05.2022)	Харчова, легка, хімічна промисловість, будівництво, металообробка, торгівля тощо
2	Чернівецька	90; 10 підприємств у процесі перевезення обладнання (на 06.05.2022)	ІТ, легка, харчова, деревообробна промисловість, виробництво пластмасових, електронних та електричних виробів
3	Закарпатська	> 70 (на 28.04.2022)	ІТ, виробництво обладнання зв'язку, деревообробна (меблева), легка промисловість, будівництво
4	Хмельницька	34; 260 заявок на етапі опрацювання (на 02.05.2022)	Виробництво світлодіодної продукції, електричного устаткування, деталей для автотранспортних засобів, структурних ізолюваних панелей (СПІ) та домокомплектів, гідравлічного обладнання, продаж і ремонт с.-г. техніки та обладнання, автокранів і спецтехніки тощо
5	Івано-Франківська	≈ 30; 200 заявок на етапі опрацювання (на 07.05.2022)	ІТ, легка, харчова промисловість, будівництво, машинобудування, металообробка

6	Тернопільська	26; 141 заявка на етапі опрацювання (на 18.04.2022)	Легка промисловість (швейна) – 4, машинобудування – 5, металообробка – 3, харчова промисловість – 2, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції – 2, поліграфія – 1, ІТ – 1, інші – 8
7	Рівненська	21; 206 заявок на етапі опрацювання (на 04.05.2022)	ІТ, харчова, легка, деревообробна промисловість
8	Вінницька	8; 13 на різних стадіях транспортування; 68 заявок на етапі опрацювання (на 15.04.2022)	Виробництво промислового холодильного та вентиляційного устаткування, столових приборів тощо
9	Волинська	6 частково переїхали; 8 заявок на етапі опрацювання (на 21.04.2022)	Легка (швейна), хімічна (виробництво побутової хімії) промисловість, металообробка, виробництво паперу й картону

*Складено за даними: [9-18]

З початку воєнних дій спостерігалася динаміка поступового зростання кількості підприємств, що переїжджали зі сходу України в західні області. Так, за наслідками реалізації вказаної Програми станом на 12.05.2022 р. свої потужності перемістили 510 національних підприємств, 303 з яких уже відновили діяльність на безпечних територіях, ще 50 монтували обладнання та підключали комунікації. Також 192 підприємства здійснювали підготовку до переїзду найближчим часом і перебували на різних стадіях транспортування[4].

А вже станом на початок жовтня 2022 р. було зареєстровано 1846 заявок від бізнесу, 745 з яких – опрацьовано. Розпочали роботу на новому місці 558 підприємств [19].

Кожен регіон України у створенні привабливих умов для бізнесу з прифронтових регіонів пропонував специфічні та сучасні й креативні важелі для залучення на свої території. Важливим компонентом втілення в життя Програми стало налагодження комунікацій зацікавлених сторін, консультативне забезпечення з використанням сучасних інформаційних ресурсів.

Програмою підтримки бізнесу у Львівській області на період воєнного стану, схваленою розпорядженням голови Львівської ОВА, передбачено надання безповоротної фінансової допомоги релокованому бізнесу для сприяння фінансово-господарській діяльності (крім заробітної плати й капітальних видатків). В межах цієї Програми в області пропонуються такі фінансові інструменти підтримки релокованого бізнесу [20]:

- безповоротна фінансова допомога підприємствам, що релокувались, становить 100 тис грн. Підприємство отримує додаткових 100 тис грн, якщо створить не менше 20 робочих місць під час воєнного стану (на момент подачі заявки);

- ваучерна підтримка бізнесу (ваучери на сертифікацію продукції, маркетингові ваучери);
- надання безповоротної фінансової допомоги на закупівлю обладнання підприємствам харчової, легкої, машинобудівної промисловості.

Також забезпечується координація можливостей використання вільних приміщень комунальної та державної власності, пропонуються пільгові умови оренди майна, надаються приміщення для зберігання основних засобів на час пошуку кінцевого місця релокації.

В Івано-Франківській області започатковано Центр підтримки бізнесу SaveBusinessNow, який представляє собою спільноту підприємців, що дає можливість доступу до експертних консультацій, навчання, допомоги з пошуком фінансування та подієвих форматів. Центр створений для того, щоб посилити економічні процеси в Івано-Франківську та області і допомагати бізнесу та дослідницько-науковим спільнотам, які в умовах війни вимушені перемістити свою діяльність в Івано-Франківську область, та місцевому бізнесу, який адаптовує свої бізнес-моделі до нових умов [21].

На Рівненщині в складі ОВА створено підрозділ, відповідальний за реалізацію Програми – Центр економічного розвитку та релокації бізнесу.

В ряді регіонів налагоджено роботу телеграм-каналів, які створено, зокрема, для збору даних щодо виробничих площ та складів для підприємців, вимушених перемістити свій бізнес; для координації місцевого бізнесу з переміщенням; для надання консультацій з питань переведення бізнесу до безпечних регіонів, допомоги в пошуку місць для підприємств, добору персоналу та запуску бізнесу, активних комунікацій з громадами.

Однією із специфічних рис, властивих Закарпатській області, є те, що під час розгляду заявки на переміщення застосовується підхід, за якого перенесені виробництва не повинні шкодити екології області, вона позиціонує себе як екологічний туристичний регіон, а розташування підприємств зі шкідливими виробничими процесами буде суперечити принципам розвитку туризму. У зв'язку з цим перспективним вважається створення екоіндустріальних парків, на базі яких, зокрема, функціонуватимуть релоковані підприємства. Такі плани обговорювались на рівні Закарпатської ОВА з представниками проєкту ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) «Глобальна програма екоіндустріальних парків в Україні: впровадження на місцевому рівні» [4].

Окрім того, Закарпатська ОВА активно сприяла створенню ІТ-кластера в регіоні, у зв'язку з чим для ІТ-компаній надають офісні площі та коворкінги, а також охорону, якісний інтернет, допомогу й супровід діяльності в податковій сфері [4].

Щодо Закарпатської області, то лідерами в галузевому розрізі в перші місяці воєнного стану стали ІТ, виробництво обладнання зв'язку, деревообробна (меблева), легка промисловість, будівництво.

Експерти зазначають, що в перспективі, якщо влада країни та регіону створить для цього відповідні умови, Закарпаття може стати українським аналогом «кремніевої долини», де розташовані високотехнологічні компанії США. Прикладом ефективної релокації слугує компанія «ЕПАМ

системз», яка станом на кінець жовтня 2022 р. перевезла на Закарпаття більше ніж 400 фахівців з Київської області та за перші тижні відновила роботу в Ужгороді на майданчику площею 600 кв. м. [19].

Також Закарпатська ОВА зазначає про започаткування спільно з австрійським Бургенландом проекту з відродження виноробства та виноградарства в регіоні. Проект передбачає створення сприятливих умов для релокованого та місцевого малого і середнього бізнесу шляхом надання земельних ділянок сільгосппризначення, обладнання, підтримки освітнього компоненту, внесення пропозицій до нормативно-правових актів та фінансової підтримки від міжнародних партнерів [22].

Мережа правового розвитку зазначає про створення в Закарпатті першого в Україні «земельного банку», призначення якого полягає у забезпеченні інформацією за такими напрямками [22]:

- про виділення земельних ділянок під будівництво тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб (ВПО);
- про земельні ділянки, об'єкти та приміщення для релокованих підприємств і технопарків;
- про земельні ділянки під сільськогосподарський кластер.

Призначення цієї ініціативи полягає у створенні бази даних з переліком земельних ділянок, які можуть бути передані на вигідних умовах (безоплатно, з пільговим періодом оренди тощо) релокованому малому та середньому бізнесу, а також ВПО у користування, з метою ведення підприємницької діяльності на території області. Зрозуміло, що формування актуальної та розгорнутої бази даних можливе за участі територіальних громад.

Як було зазначено вище, на кінець квітня 2022 р. в Закарпатську область було релоковано трохи більше 70 підприємств (табл.1). Станом на середину червня 2022 р. вже 256 компаній відновили роботу на Закарпатті, ще 49 – перевозили обладнання, проводили ремонтні роботи, з них понад 200 підприємств, за словами очільника ОВА, уже змінили свою юридичну реєстрацію, вирішивши стати «нашими» платниками податків [23]. На початок грудня 2022 року на базі релокованих в область підприємств було створено близько 7000 робочих місць [24].

Станом на початок 2024 р. ситуація зазнала певних змін. За наявними адміністративними даними, в області перебуває 280 переміщених підприємств різних форм власності. У розрізі видів економічної діяльності найбільшу частку в загальній кількості релокованих до області суб'єктів господарювання займають підприємства, які належать до сфери послуг, у тому числі медичних, освітніх, торговельних та інших (32,9%) та ІТ індустрії (30,7%). Частка підприємств переробної промисловості у загальній кількості релокованих до області підприємств займає 26,4%; до сфери будівництва належать 5,7% підприємств; до сільського та лісового господарства – 2,1%, до сфери транспорту (вантажні перевезення) – 1,8%; виробництва електроенергії – 0,4%. Характерно, що частка ФОПів у загальній кількості релокованих на Закарпаття підприємств становить 31,1%.

Кількість релокованих бізнесів в області динамічна, вона постійно змінюється і залежить від безпекової ситуації на території прифронтових

областей України, від бажання бізнесів та їх власників повертатись на території попередньої дислокації.

На нинішньому етапі Програма з релокації українських підприємств, які знаходяться у зоні активних бойових дій, продовжується. На опрацюванні знаходиться 12 заявок, в основному суб'єктів господарювання із Харківської та Запорізької областей. Логічно і доцільно ставити питання про результативність і подальшу її дієвість. У зв'язку з цим відзначимо, що у лютому 2023 р., тобто майже через рік після запуску програми релокації, було зроблено експертні висновки про недостатню ефективність Програми і необхідність виправлення помилок, що проявились у процесі її реалізації [25].

Крім того, слід наголосити, що з середини 2023 р. державна допомога щодо безкоштовного перевезення обладнання до області автомобільним транспортом відсутня – Укрпошта такі послуги вже не надає.

За даними джерела [25] багато підприємств (642 од.) відмовились від релокації. Серед причин цього варто виділити [25]:

- складність завдання швидко знятися з одного місця, переїхати на нове та налагодити всю роботу майже з «нуля»;
- недостатня ефективність комунікації влади з бізнесом;
- відсутність зручних каталогів потенційних об'єктів нерухомості, які можуть бути взяті в оренду, існуючих офісних комплексів, індустріальних парків, рівня цін на комерційну та житлову нерухомість;
- обмеженість додаткового фінансування бізнесу за рахунок державного бюджету та пільгових кредитів;
- погана організація безкоштовних перевезень Укрзалізниці та Укрпошти, тривалий час очікування такої послуги, складність отримання компенсації від держави за переїзд;
- проблеми з підключенням новоприбулого бізнесу до комунікацій, у тому числі, до електромереж, систем водопостачання, хабарництво при наданні таких послуг;
- проблеми із забезпеченням житлом працівників переміщених підприємств, адже резервного житлового фонду місцева влада, як правило, не має.

Попри виявлені недоліки Програми релокації і загалом системи державної підтримки бізнесу в умовах воєнного стану, розвивати та вдосконалювати зазначену підтримку необхідно. Мова йде про подальше масштабування цих програм, розвиток інструментів фінансової підтримки бізнесу («Доступні кредити 5-7-9%», грантова програма підтримки для мікропідприємців, подати заявку на участь в якій можна через «Дію»), вдосконалення та розширення цифрових послуг [26].

Висновки. Запровадження із початком війни Програми релокації бізнесу із зони бойових дій дало свої позитивні результати як для конкретних підприємств і їх власників, так і для держави в цілому, оскільки сприяло збереженню виробничих потужностей, робочих місць та економічного потенціалу країни (хоча б частково). У Львівській та Закарпатській областях, куди було релоковано найбільшу кількість підприємств, відбулося по-

ліпшення показників економічної динаміки, зростання кількості робочих місць і податкових надходжень. У загальній кількості релокованих до Закарпатської області суб'єктів господарювання найбільшу частку займають підприємства сфери послуг (32,9 %), ІТ індустрії (30,7 %) та переробної промисловості (26,4 %).

Реалізація вказаної Програми, як і інших механізмів державної підтримки бізнесу в умовах війни, визнається експертами недостатньо ефективною через бюрократичні складнощі та розтягнутість у часі доступу до відповідних послуг, обмеженість фінансових ресурсів для підтримки і супроводу як безпосередньо процесу переміщення, так і на етапі розміщення і початку господарювання на нових локаціях. Недостатньою є інформаційна та консультативна підтримка бізнесу на різних етапах.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з аналізом діяльності релокованого бізнесу у різних регіонах країни, в тому числі в Закарпатській області, а також з більш якісною та кількісною оцінкою державної підтримки розвитку підприємництва у воєнний та повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії рф: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. №5. С. 30-38. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030>.
2. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання / наук. ред. І. З. Сторонянська; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І.Долішнього НАН України». Львів, 2022. 70 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf>.
3. Економіка країни і регіонів в умовах воєнного стану та аспекти повоєнного відновлення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 квітня 2023 р.) / відп. за випуск д.е.н., проф. С. О. Якубовський. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2023. 124с. URL: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/fmvps/kaf_svit_gos_mij_eko_vidnosin/mijnarodni_proekti/ekonomika_krainy_i_regioniv_v_umovakh_voiennogo_stanu.pdf.
4. Огляд реалізації програми релокації підприємств в Україні / *Інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryyemstv-v-ukrayini>.
5. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова КМУ №305 від 17.03.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>.
6. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження КМУ №246р від 25.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>.

7. Про Національну раду з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 року №266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.
8. Платформа для релокації бізнесу в безпечні регіони. URL: https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/
9. Держпраці надаватиме консультативну підтримку та допомогу релокованим підприємствам на Львівщині. 15 травня 2022 року / Львівська обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://loda.gov.ua/news/18296>.
10. У Чернівецьку область переїхали 90 підприємств. 6 травня 2022 року / Чернівецька обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://bukoda.gov.ua/news/u-chernivecku-oblast-pereyihali-90-pidpriyemstv>.
11. Розвиток соціальної сфери та економіки – у центрі уваги керівництва області / Закарпатська обласна військова адміністрація : офіц. сайт. 28 квітня 2022 року. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/rozvitok-socialnoyi-sferi-ta-ekonomiki-u-centri-uvagi-kerivnictva-oblasti>.
12. На Хмельниччину перемістили свої виробничі потужності 34 підприємства з постраждалих від війни регіонів. 2.05 2022 року / Хмельницька обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=111540>.
13. Коли розмовляю з військовими, то розумію, що перемога — дуже скоро. Інтерв'ю з головою Івано-Франківської ОВА. *Сусільне. Новини*. 7 травня 2022 року. URL: <https://cutt.ly/qHXCy6e>.
14. На сьогодні Тернопільщина отримала 141 заявку на релокацію підприємств / Тернопільська обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://oda.te.gov.ua/news/na-sogodni-ternopilshchina-otrimala-141-zayavku-na-relokaciyu-pidpriyemstv>.
15. На Рівненщині вже 21 релоковане підприємство. 18 квітня 2022 року / Рівненська обласна державна адміністрація: офіц. сайт. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/na-rivnenshchini-vzhe-21-relokovane-pidpriyemstvo>.
16. Внутрішня та зовнішня релокація: корисна інформація для українського бізнесу. 7 квітня 2022 року. KyivstarBusinessHub. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/vnutrishnya-ta-zovnishnya-relokaciya-korysna-informaciya-dlya-ukrayinskogo-biznesu/>.
17. Релокації бізнесу із зони бойових дій: завод холдингу «UBC Group» із Харкова переїжджає до Вінниччини. 15 квітня 2022 року / Вінницька обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://cutt.ly/THXVcQs>.
18. Вісім підприємств подали заявки на релокацію у Волинську область. 21 квітня 2022 року / Волинська обласна державна адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://cutt.ly/UHXVHX4>
19. Євтєєв О. Як бізнес облаштовується на Заході України. 5 правил для успішної релокації від фахівця. 20 жовтня 2022 року. URL: https://ipress.ua/articles/yak_biznes_oblashtovuietsya_na_zahodi_ukrainy_5_pravyl_dlya_uspishnoi_relokatsii_vid_fahivtsya_334946.html.
20. Фінансові інструменти підтримки релокованого бізнесу. Львівська обласна військова адміністрація. URL: <https://loda.gov.ua/investors/17076>.
21. Підтримка бізнесу під час війни в Івано-Франківську та області. URL: <https://www.savebusinessnow.if.ua/>.

22. Карпенко А. Релокація: як у громадах підтримують бізнес. Досвід Закарпаття. 9.02. 2022 року. URL: <https://ldn.org.ua/event/relokatsiia-iak-u-hromadakh-pidtrymuyut-biznes-dosvid-zakarpattia/>.
23. Понад 200 релокованих підприємств стали податковими агентами Закарпаття. 16 червня 2022 року / Закарпатська обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/ponad-200-relokovanih-pidpriyemstv-stali-podatkovimi-agentami-zakarpattya>
24. У Закарпатті стартував міжрегіональний форум «Тилові регіони України: працюємо заради перемоги». 18.12.2022 року / Закарпатська обласна рада: офіц. сайт. URL: <https://zakarpatt-rada.gov.ua/u-zakarpatti-startuvav-mizhrehionalnyu-forum-tylovi-rehiony-ukrainy-pratsiuiemo-zarady-peremohy/>
25. Запасний варіант: як надати програмі релокації підприємств друге дихання. Інформаційне агентство УНІАН. 20:06, 01.02.2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/zapasniy-variant-yak-nadati-programi-relokacii-pidpriyemstv-druge-dihannya-12129882.html>.
26. Що сприяє економічній стійкості України під час війни за незалежність. *Укрінформ*. 23.08.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3751995-sopriaie-ekonomichnij-stijkosti-ukraini-pid-cas-vijni-za-nezaleznist.html>.

REFERENCES

1. Heiets, V. M. (2022). Pro otsinku ekonomichnykh vtrat Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii rf: Stenohrama dopovidina zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 30 bereznia 2022 roku [On the assessment of Ukraine's economic losses due to the armed aggression of the rf: Transcript of the report of the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on March 30, 2022]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, no.5, pp.30-38. <https://doi.org/10.15407/vsn2022.05.030> [in Ukrainian].
2. Storonińska, I.Z. (2022). *Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh viiny: ryzyky ta napriamky zabezpechennia stikosti: nauково-analitychne vydannia* [The economy of the regions of Ukraine in the conditions of war: risks and directions of ensuring stability: scientific and analytical publication]. Lviv. (in Ukrainian). Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf> [in Ukrainian].
3. Yakubovskiy, S.O. (2023). *Ekonomika krainy i rehioniv v umovakh voiennoho stanu ta aspekty povoiennoho vidnovlennia: Materialy Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii* (pp. 5-124). Lviv-Torun : Liha-Pres. Retrieved from https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/fmvps/kaf_svit_gos_mij_eko_vidnosin/mijnarodni_proekti/ekonomika_krainy_i_regioniv_v_umovakh_voiennogo_stanu.pdf [in Ukrainian].
4. Instytut stratehichnykh doslidzhen. Ohliad realizatsii prohramy relokatsii pidpriyemstv v Ukraini. [Overview of the implementation of the enterprise relocation program in Ukraine.]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpriyemstv-v-ukrayini> [in Ukrainian].
5. On the peculiarities of the work of the joint-stock company «Ukrposhta» in the conditions of martial law: Resolution of the CMU №305 (2022, March, 17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. On the approval of the plan of urgent measures to relocate, if necessary, the production capacities of economic entities from territories where hostilities are ongoing and/or there is a threat of hostilities to a safe territory: Order of the CMU №246p (2022, March,

- 25). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. About the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War: Decree of the President of Ukraine №266/2022 (2022, April, 21). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> [in Ukrainian].
  8. Platforma dlia relokatsii biznesu v bezpechni rehiony [Platform for business relocation to safe regions]. Retrieved from https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/ [in Ukrainian].
  9. Lvivska oblasna viiskova administratsiia (2022). Derzhpratsi nadavatyme konsultatyvnu pidtrymku ta dopomohu relovovanym pidpriemstvam na Lvivshchyni [State Labor will provide advisory support and assistance to relocated enterprises in Lviv region]. *Loda.gov.ua*. Retrieved from <https://loda.gov.ua/news/18296> [in Ukrainian].
  10. Chernivetska oblasna viiskova administratsiia (2022). U Chernivetsku oblast pereikhaly 90 pidpriemstv [90 enterprises moved to Chernivtsi region]. *Bukoda.gov.ua*. Retrieved from <https://bukoda.gov.ua/news/u-chernivecku-oblast-pereyihali-90-pidpriemstv> [in Ukrainian].
  11. Zakarpatska oblasna viiskova administratsiia (2022). Rozvytok sotsialnoi sfery ta ekonomiky – u tsentri uvahy kerivnytstva oblasti [Development of the social sphere and the economy is in the center of attention of the regional leadership]. *Carpathia.gov.ua*. Retrieved from <https://carpathia.gov.ua/news/rozvitok-socialnoyi-sferi-ta-ekonomiki-u-centri-uvagi-kerivnictva-oblasti> [in Ukrainian].
  12. Khmelnytska oblasna viiskova administratsiia (2022). Na Khmelnychchynu peremistyly svoi vyrobnychi potuzhnosti 34 pidpriemstva z postrazhdalykh vid viiny rehioniv [34 enterprises from war-affected regions moved their production facilities to Khmelnytskyi]. *www.adm-km.gov.ua*. Retrieved from <https://www.adm-km.gov.ua/?p=111540> [in Ukrainian].
  13. Public. News (2022). Koly rozmovliaiu z viiskovymy, to rozumiiu, shcho peremoha – duzhe skoro. Interviu z holovoiu Ivano-Frankivskoi OVA [When I talk to the military, I understand that victory is very soon. Interview with the head of Ivano-Frankivsk OVA]. Retrieved from <https://cutt.ly/qHXCy6e> [in Ukrainian].
  14. Ternopil'ska oblasna viiskova administratsiia (2022). Na sohodni Ternopilshchyna otrymala 141 zaiavku na relokatsiiu pidpriemstv [To date, Ternopil Region has received 141 applications for the relocation of enterprises]. *Oda.te.gov.ua*. Retrieved from <https://oda.te.gov.ua/news/na-sogodni-ternopilshchina-otrimala-141-zayavku-na-relokaciyu-pidpriemstv> [in Ukrainian].
  15. Rivnenska oblasna derzhavna administratsiia (2022). Na Rivnenshchyni vzhe 21 relovovane pidpriemstvo [There are already 21 relocated enterprises in the Rivne region]. *www.rv.gov.ua*. Retrieved from <https://www.rv.gov.ua/news/na-rivnenshchini-vzhe-21-relovovane-pidpriemstvo> [in Ukrainian].
  16. KyivstarBusinessHub (2022). Vnutrishnia ta zovnishnia relokatsiia: korysna informatsiia dlia ukrainskoho biznesu [Internal and external relocation: useful information for Ukrainian business]. *Hub.kyivstar.ua*. Retrieved from <https://hub.kyivstar.ua/news/vnutrishnya-ta-zovnishnya-relokaciya-korysna-informaciya-dlya-ukrayinskogo-biznesu/> [in Ukrainian].
  17. Vinnytska oblasna viiskova administratsiia (2022). Relokatsii biznesu iz zony boiovykh dii: zavod kholdynhu «UBC Group» iz Kharkova pereizhdzhaie do

- Vinnychchyny [Relocation of business from the war zone: the plant of the holding «UBC Group» from Kharkiv is moving to Vinnytsia]. *Cutt.ly*. Retrieved from <https://cutt.ly/THXVcQs> [in Ukrainian].
18. Volynska oblasna derzhavna administratsiia (2022). Visim pidpriemstv podaly zaiavky na relokatsiiu u Volynsku oblast [Eight enterprises submitted applications for relocation to the Volyn region]. *Cutt.ly*. Retrieved from <https://cutt.ly/UHXVHX4> [in Ukrainian].
  19. Yevtieiev, O. (2022). Yak biznes oblashtovuietsia na Zakhodi Ukrainy. 5 pravyl dlia uspishnoi relokatsii vid fakhivtsia [How business is organized in the West of Ukraine. 5 rules for a successful relocation from a specialist]. Retrieved from https://ipress.ua/articles/yak_biznes_oblashtovuietsya_na_zahodi_ukrainy_5_pavyl_dlya_uspishnoi_relokatsii_vid_fahivtsya_334946.html [in Ukrainian].
  20. Lvivska oblasna viiskova administratsiia (2024). Finansovi instrumenty pidtrymky relokovanoho biznesu [Financial instruments for supporting relocated businesses]. *Loda.gov.ua*. Retrieved from <https://loda.gov.ua/investors/17076> [in Ukrainian].
  21. Pidtrymka biznesu pid chas viiny v Ivano-Frankivsku ta oblasti [Business support during the war in Ivano-Frankivsk and the region]. Retrieved from <https://www.savebusinessnow.if.ua/> [in Ukrainian].
  22. Karpenko, A. (2022). Relokatsiia: yak u hromadakh pidtrymuiut biznes. Dosvid Zakarpattia [Relocation: how communities support business. Experience of Transcarpathia]. Public Union Legal Development Network. Retrieved from <https://ldn.org.ua/event/relokatsiia-iak-u-hromadakh-pidtrymuiut-biznes-dosvid-zakarpattia/> [in Ukrainian].
  23. Zakarpatska oblasna viiskova administratsiia (2022). Ponad 200 relokovanykh pidpriemstv staly podatkovymy ahentamy Zakarpattia [More than 200 relocated enterprises became tax agents of Transcarpathia]. *Carpathia.gov.ua*. Retrieved from <https://carpathia.gov.ua/news/ponad-200-relokovanih-pidpriemstv-stali-podatkovimi-agentami-zakarpattya> [in Ukrainian].
  24. Zakarpatska oblasna rada (2022). U Zakarpatti startuvav mizhrehionalnyi forum «Tylovi rehiony Ukrainy: pratsiuemo zarady peremohy» [In Transcarpathia, the interregional forum «Body regions of Ukraine: working for victory» was launched]. *Zakarpatt-rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakarpatt-rada.gov.ua/u-zakarpatti-startuvav-mizhrehionalnyy-forum-tylovi-rehiony-ukrainy-pratsiuemo-zarady-peremohy/> [in Ukrainian].
  25. Informatsiine ahentstvo UNIAN (2023). Informatsiine ahentstvo UNIAN (2023). Zapasnyi variant: yak nadaty prohrami relokatsii pidpriemstv druhe dykhannia [Alternate option: how to give the relocation program of enterprises a second lease of life]. *Unian.ua*. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/other/zapasniy-variant-yak-nadati-programi-relokacii-pidpriemstv-druhe-dihannya-12129882.html> [in Ukrainian].
  26. Informatsiine ahentstvo UNIAN (2023). Shcho spryiaie ekonomichnii stiihosti Ukrainy pid chas viiny za nezalezhnist [What contributes to the economic stability of Ukraine during the war for independence]. *Ukrinform.ua*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3751995-so-spriae-ekonomichnij-stijkosti-ukraini-pid-cas-vijni-za-nezaleznist.html> [in Ukrainian].

УДК 364–3 : 061.1(100)

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).239–252

Оксана Литвинчук,

кандидат філософських наук, доцент

Андрій Шевчук,

доктор історичних наук, професор кафедри
міжнародних відносин і політичного менеджменту

Олена Войтюк,

доктор філософії з історії та археології, старший викладач кафедри
міжнародних відносин і політичного менеджменту
Державний університет «Житомирська політехніка»

МІЖНАРОДНА ДОПОМОГА УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ВИД СПІВРОБІТНИЦТВА З МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

У статті здійснено аналіз тенденцій надання допомоги Україні міжнародними організаціями та країнами-партнерами в умовах протистояння жорстокій агресії РФ. Міжнародна підтримка відіграє ключову роль у сприянні стабільності та відновлення України, а партнерство з міжнародними організаціями стало важливим чинником відбудови та зміцнення країни, сприяючи обороноздатності та підтримуючи економіку в зоні воєнних дій. Окреслено найважливіші стратегії, що порушують проблеми зовнішньої політики України та визначають діяльність влади на світовій арені, забезпечуючи адаптацію політики країни до змін у міжнародному середовищі, враховуючи воєнний конфлікт з Росією. Охарактеризовано міжнародні проекти Європейського Союзу, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського інвестиційного банку, спрямовані на підтримку України в умовах війни. Фінансові ресурси, надані міжнародними організаціями, міжнародними фінансовими організаціями та країнами-партнерами, сприяють підтримці, зміцненню України та її обороноздатності. Розглянуто механізми та інструменти відновлення України в післявоєнний період.

Практична цінність полягає в детальному аналізі концептуальних стратегій, що стали підґрунтям для реалізації провідних цілей зовнішньої діяльності України та міжнародних проєктів, спрямованих на підтримку України в умовах війни. Водночас результати дослідження можна застосовувати для розробки заходів щодо відбудови України в післявоєнний період.

Ключові слова: міжнародна підтримка, міжнародна організація, міжнародна фінансова допомога, Європейський Союз, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський інвестиційний банк, відбудова України, механізми відновлення України.

The article contains the results of an in-depth analysis of the trends in providing aid to Ukraine by international organizations and partner countries in the face of brutal

Russian aggression. International support plays a key role in promoting the stability and recovery of Ukraine. Partnership with international organizations has become an important factor in the reconstruction and strengthening of the country, contributing to defense capability and supporting the economy in the war zone. The most important strategies that raise the problems of Ukraine's foreign policy and determine the activities of the authorities on the world stage are substantiated, ensuring the adaptation of the country's policy to changes in the international environment, taking into account the military conflict with the Russian Federation. The international projects of the European Union, the World Bank, the International Monetary Fund, and the European Investment Bank aimed at supporting Ukraine in war conditions are characterized. Financial resources provided by international organizations, international financial organizations and partner countries contribute to the support and strengthening of Ukraine and its defense capabilities. Mechanisms and tools of recovery of Ukraine in the post-war period are considered.

The practical value lies in the detailed analysis of the conceptual strategies that became the basis for the implementation of the leading goals of Ukraine's external activities and international projects aimed at supporting Ukraine in wartime conditions. At the same time, the results of the study can be applied to the development of measures for the reconstruction of Ukraine in the post-war period.

Keywords: *international support, international organization, international financial aid, European Union, World Bank, International Monetary Fund, European Investment Bank, reconstruction of Ukraine, mechanisms of recovery of Ukraine.*

Постановка проблеми. У зв'язку з політичними та економічними кризами, пов'язаними з війною, Україна, яка протягом останніх десятиліть стала свідком значних викликів та перетворень, зараз, як ніколи, потребує міжнародної допомоги, адже саме завдяки їй можна швидко та ефективно врятувати постраждалих від війни, відновити пошкоджену інфраструктуру, а також надати фінансову, технічну та консультаційну підтримку для впровадження реформ і поліпшення економічного та соціального становища країни.

Вплив воєнних реалій на партнерство України з іншими країнами примусив переглянути систему зовнішніх відносин. Сьогодні важливими показниками пріоритетності та стратегічності двосторонніх відносин стали такі складові, як підтримка опору України російській загарбницькій агресії та засудження злочинів РФ як країни-агресора, а також розвиток довгострокових взаємних інтересів, що базуються на принципах демократії і верховенства права та підтримки процесу європейської інтеграції України.

В умовах активної війни Україна змушена адаптовувати зовнішню політику до військових умов, що призводить до складних процесів перегляду цілей, завдань, інструментів та напрямів діяльності на міжнародній арені. Країна вдосконалює власні стратегії та інструменти для ефективного ведення зовнішньої політики, щоб забезпечити міжнародну підтримку та захист національних інтересів у цій складній ситуації. Економіка України, незважаючи на воєнні втрати, продовжує працювати, демонструючи

вражаючу здатність до відновлення та розвитку. Країна активно працює над пошуком шляхів для вирішення економічних труднощів та реформує економіку для створення стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Російсько-українська війна, що триває більше двох років, вимагає ґрунтовного вивчення та розгляду низки важливих аспектів, серед яких, перш за все, необхідно переосмислити питання міжнародної допомоги, що надається іншими країнами та різними міжнародними організаціями, відповідно до контексту сучасного конфлікту та кризової ситуації, що вимагають негайного втручання та ліквідації загроз.

Після початку повномасштабного вторгнення надзвичайно зросла увага дослідників та науковців до проблеми міжнародної допомоги Україні. Над тематикою міжнародної взаємодії та підтримки працювали такі вітчизняні науковці, як В. Адамик, О. Дем'янюк [3] та О. Квятковська, які більшою мірою зацікавлювали увагу на питанні міжнародної допомоги як інструменті реалізації політики міжнародного розвитку. Зокрема О. Дем'янюк у своїй праці «Міжнародна допомога в забезпеченні фінансування сталого розвитку» охарактеризував світові тенденції щодо офіційної допомоги Україні. Ці тенденції включають зростання обсягів фінансової допомоги, що свідчить про те, що країни-донори дотримуються зобов'язань щодо надання фінансової та технічної підтримки для розвитку нашої країни.

Інші науковці – І. Боднарюк [6], В. Косик [9], С. Леонтович [18], Т. Мединська [6], Н. Мороз [9], П. Щипанський [18] зосереджували увагу на аспектах фінансової допомоги в період війни та повоєнного відновлення України.

Проблеми міжнародної технічної допомоги вивчали Б. Беззубко [1], Ю. Беззубко, І. Братко та інші. У науковій праці «Міжнародна технічна допомога для України» Б. Беззубко та Ю. Беззубко розглянули сутність та особливості надання міжнародної технічної допомоги, що має надзвичайно важоме значення для соціально-економічного розвитку України та відновлення її окремих областей.

Дослідження перелічених науковців відображають різноманітні аспекти міжнародної співпраці з метою надання допомоги та врахуванням сучасних викликів і потреб нашої країни. Проте, незважаючи на наявність досліджень щодо міжнародного співробітництва в галузі надання міжнародної допомоги Україні в умовах російсько-української війни, сучасні глобальні виклики та поява нових інструментів надання такої допомоги потребують нашого більш глибокого аналізу та обґрунтування.

Мета, матеріали та методи дослідження. Мета дослідження полягає у виокремленні проблем і перспектив надання міжнародної допомоги та підтримки міжнародними організаціями та окремими державами в умовах повномасштабного російського вторгнення; визначенні механізмів й інструментів, що сприятимуть фінансовій стабільності, економічному відновленню та відбудові України в післявоєнний період.

Із метою досягнення поставленої мети виокремлено такі завдання:

- охарактеризувати концептуальні стратегії, що обумовлюють особливості зовнішньої політики країни;
- проаналізувати параметри надання міжнародної допомоги Україні організаціями, міжнародними фінансовими організаціями та державами-партнерами в умовах війни;
- виокремити механізми та інструменти, які сприятимуть відновленню та створенню потенціалу для відбудови України в післявоєнний період.

Методи дослідження базуються на системному підході до оцінки сучасних проблем, спричинених воєнною агресією та руйнівними наслідками. У процесі дослідження використано методи аналізу та синтезу для зібрання та узагальнення вихідних наукових положень із досліджуваної проблематики. Метод статистичного аналізу – для дослідження даних стосовно динаміки міжнародної допомоги. Логічний метод застосовано для теоретичного узагальнення отриманих результатів та аргументації висновків. Додатково використовувався метод аналізу документів щодо обґрунтування найважливіших стратегій, що актуалізують проблеми зовнішньої політики України.

Виклад основного матеріалу. Економічне забезпечення воєнного протистояння України агресору не обмежується лише державними ресурсами, воно включає благодійні та добровільні внески як з боку українських громадян і організацій, так і міжнародної допомоги від партнерських країн. Масштаби цієї підтримки свідчать про засудження агресивних дій РФ не лише самою Україною, й міжнародною спільнотою. Збройні сили України зі всією відданістю українському народові непохитно протистоять окупаційним діям загарбників.

Збройний конфлікт між Росією та Україною за рівнем озброєння та мобілізації не має аналогів у сучасній історії. Про це повідомляє в інтерв'ю Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш: «Більшість криз, свідком яких я був, є кризами бідних країн, що розвиваються... Це були громадянські війни, або терористична діяльність всередині країни. Зараз ми маємо війну між наддержавою Носією та розвинутою європейською державою – Україною» [19].

Гарантування безпеки й оборони здійснюється у взаємодії між урядом України, українським народом, підприємствами та організаціями всіх форм власності, а також із міжнародними партнерами та організаціями. Ця співпраця включає всі сфери діяльності та різноманітні джерела підтримки, що підкреслює широкий масштаб зусиль у боротьбі за безпеку України.

Щодо розуміння сутності міжнародної допомоги, то «в контексті протистояння України збройній агресії РФ міжнародну допомогу варто розглядати як відносини між народами і країнами, що виражаються у сприянні Україні в забезпеченні реалізації національних інтересів, у тому числі наданні відсічі збройній агресії, що виявляється у матеріальній та нематеріальній підтримці України через відповідні державні інституції» [14].

Із урахуванням викликів та потреб сучасного воєнного часу українська влада виявила активність щодо розвитку і вдосконалення засад зовнішньої політики. За останні кілька років було прийнято та введено в дію ряд важливих концептуальних стратегій, які визначають діяльність влади на світовій арені в таких сферах, як політика, безпека, економіка та кіберпростір. Ці концептуальні документи стали основою для реалізації стратегічних цілей та завдань у зовнішній діяльності України, забезпечуючи адаптацію політики країни до змін у міжнародному середовищі, враховуючи воєнний конфлікт з РФ. Ці важливі кроки демонструють зростаючу увагу України до власної безпеки та захисту національних інтересів на міжнародній арені.

Серед найважливіших ухвалених стратегій, що порушують проблеми зовнішньої політики України, необхідно назвати Стратегію національної безпеки України, що набула чинності 14 вересня 2020 року, Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя від 24 березня 2021 року, також Стратегію воєнної безпеки від 25 березня 2021 року, Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року від 11 серпня 2021 року, Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України від 20 серпня 2021 року, Стратегію кібербезпеки України від 26 серпня 2021 року, Стратегію зовнішньополітичної діяльності України від 26 серпня 2021 року, Стратегію комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року від 9 грудня 2022 року, а також Стратегію забезпечення державної безпеки від 16 лютого 2022 року.

У контексті нашої наукової розвідки на значну увагу серед зазначених документів заслуговує Стратегія національної безпеки України від 14 вересня 2020 року [15], у якій обґрунтовано ключові пріоритети національних інтересів у сфері безпеки та встановлено стратегічні напрями для реагування на поточні та прогнозовані загрози для країни. Цей документ відображає стратегічні цілі України щодо зміцнення внутрішньої та зовнішньої безпеки, захисту територіальної цілісності та боротьби з сучасними викликами. Стратегія також визначає шляхи співпраці з міжнародними партнерами для підтримки цих цілей та забезпечення міжнародного статусу України як незалежної, суверенної держави, визначаючи основні напрями зовнішньої та внутрішньої політики держави – набуття Україною членства в Європейському Союзі і НАТО. Крім того, виокремлюється коло країн, з якими відносини мають пріоритетний та стратегічний характер.

Названа стратегія спрямована на гарантування безпеки України та зміцнення її міжнародного статусу, особливо в умовах воєнного конфлікту та геополітичних турбулентностей, що включає в себе розробку і впровадження стратегічних заходів щодо оборони країни, збереження територіальної цілісності, підтримку внутрішнього порядку та стабільності. Крім того, стратегія спрямована на активну взаємодію з міжнародними партнерами та організаціями з метою підтримки українських інтересів та сприяння вирішенню конфліктів.

Також варто відзначити Стратегію зовнішньополітичної діяльності України від 26 серпня 2021 року [13], яка є ключовим документом, що визначає позиції, пріоритети та інтереси України на міжнародній арені в умовах воєнного конфлікту та геополітичних викликів. Цей документ визначає принципи, цілі, завдання і інструменти, що сприяють захисту національних інтересів та підтримці міжнародної позиції. Він враховує сучасні геополітичні реалії, у тому числі воєнний конфлікт з РФ, і встановлює пріоритети для співпраці з іншими країнами та міжнародними організаціями.

«В узагальненому вигляді провідними складовими документа є, по-перше, протидія російській агресії та відновлення територіальної цілісності України. Стратегія містить комплекс заходів із опору експансії РФ; по-друге, пріоритетом зовнішньої політики визначається курс на євроінтеграцію; окреслюється коло стратегічних партнерів, відносини з якими мають пріоритетний стратегічний характер; по-четверте, багатостороннє співробітництво в рамках міжнародних організацій; і останнє – серед пріоритетів визначаються економізація зовнішньополітичної діяльності, публічна дипломатія, захист прав українців за кордоном та трудова міграція» [4, с. 8].

На найбільшу увагу серед перелічених стратегій заслуговує Стратегія комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року від 9 грудня 2022 року. «Головна мета Стратегії полягає в утвердженні в українському і європейському суспільстві свідомої підтримки набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, інтеграція в європейський економічний, культурний і політичний простір та здійснення внутрішніх реформ і перетворень, спрямованих до вільного, справедливого, демократичного, успішного суспільства, що спирається на європейські цінності» [12].

Вище проаналізовані стратегії виконують своєрідну функцію інструмента відновлення та створення потенціалу для відбудови країни у воєнний та післявоєнний період, а також її входження до складу ЄС.

Зважаючи на продовження жорстокої та агресивної російсько-української війни, загальні потреби для відновлення України остаточно ще не визначено, однак уже зараз важливо спланувати основні конструктивні елементи цих міжнародних ініціатив, зокрема шляхи відбудови країни, відновлення економіки та підвищення екологічної стійкості.

Президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн зауважила, що «Україна може розраховувати на повну підтримку від ЄС. Ми готові взяти на себе провідну роль у міжнародних зусиллях з відбудови демократичної та заможної України. Це означає, що інвестиції будуть іти пліч-о-пліч з реформами, які підтримають Україну у просуванні на її європейському шляху» [2].

Від міжнародного співтовариства Україна отримує різні види допомоги. Міжнародні партнери активно підтримують Україну на політичному рівні, допомагаючи у вирішенні воєнного конфлікту, та підтримують демократичні інституції, спрямувавши дипломатичні зусилля на пошук врегулювання конфлікту та зміцнення міжнародного співробітництва.

Однією з ключових складових міжнародної допомоги є гуманітарна допомога. З урахуванням складнощів, з якими стикаються місцеві жителі внаслідок війни, гуманітарна допомога забезпечує необхідні ресурси, такі, як медикаменти, їжа, водопостачання та житло, які забезпечують базові потреби населення.

Від міжнародних партнерів Україна також отримує значну фінансову допомогу, яка спрямована на підтримку економіки, розвиток інфраструктури, стимулювання підприємництва та зменшення бюджетного дефіциту. Ця підтримка сприяє економічному відновленню та стабілізації фінансової ситуації в країні.

Проаналізувавши параметри наданої допомоги Україні в 2023 році з боку різноманітних міжнародних організацій, міжнародних фінансових організацій та конкретних держав у контексті протидії російській агресії, можна зробити такі висновки. Перш за все, надана допомога іншими країнами відображає значний обсяг підтримки, яку Україна отримала від міжнародного співтовариства. Фінансові ресурси, надані міжнародними фінансовими організаціями та державами, сприяють зміцненню обороноздатності України та підтримці її економіки в зоні конфлікту. Підтримка бюджету країни демонструє готовність міжнародного співтовариства сприяти фінансовій стабільності та економічному відновленню в умовах кризових ситуацій.

Європейський Союз виявив себе однією з найбільш активних міжнародних організацій, що надавала і надає допомогу Україні в умовах жорстокого протистояння. Фінансова, гуманітарна та військова підтримка з боку ЄС стала важливим стимулом для зміцнення обороноздатності України та підтримки її національної безпеки. Цей процес також позитивно вплинув на покращення відносин між Україною та Євросоюзом. Країна отримала перспективу на набуття членства в ЄС, що стало важливим позитивним кроком. Лідери 27 держав ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство до Європейського Союзу, що суттєво вплинуло на міжнародну підтримку нашої країни та допомогу. Ця підтримка не лише підсилила обороноздатність України, а й підвищила її міжнародний престиж та вплив на геополітичній арені.

Підписання Меморандуму 16 січня 2023 року про взаєморозуміння та Кредитної угоди між Україною та Європейським Союзом є важливою подією для України. Цей крок підтверджує міцну співпрацю між Україною та ЄС. «Згідно з угодою, Україна отримала макрофінансову допомогу в розмірі 18 млрд євро (або 19,530 млрд доларів США), що суттєво зміцнило економіку та фінансову стабільність країни. Ці кошти надходили до державного бюджету України рівними траншами по 1,5 мільярда євро щомісяця, що сприяло постійному підвищенню фінансового резерву» [16].

Надзвичайно важливою частиною цієї угоди є пільгові умови, за якими було надано кошти. Термін погашення кредиту становить 35 років, що дозволяє Україні відкласти сплату боргу на значний термін і зосередитися на відновленні економіки та зміцненні фінансової системи. Також важливо відзначити, що відсотки та інші платежі за обслуговування боргу будуть

сплачуватися країнами ЄС, що полегшує фінансове навантаження на державу. Ця угода в умовах воєнного конфлікту та геополітичних загострень свідчить про підтримку, співпрацю та довіру.

«До загального фонду державного бюджету України протягом 2023 року надійшло 58 млрд доларів США, або 2 128 млрд гривень. З цих надходжень сума допомоги від міжнародних партнерів становила 42,479 млрд доларів. 27 % із цих коштів є грантове фінансування, що особливо важливо для держави в період російської агресії» [7].

Також значну фінансову підтримку Україна отримала від Світового банку. Серед різноманітних проєктів варто виділити інвестиції в сільське господарство в сумі 132 млн доларів, спрямовані на прискорення розвитку цього стратегічно важливого сектору економіки – проєкт «Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство» [17].

«Фінансування на суму 189,32 млн євро від Міжнародної асоціації розвитку (МАР) та 63 млн євро призначені для підтримки державних витрат та забезпечення стійкого державного управління в Україні в межах проєкту Світового банку «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні» (PEACE)» [8].

«За інвестиційними проєктами, реалізованими Світовим банком, в Україну було вкладено 4 870 млн доларів США та 452 млн євро» [5]. Ці інвестиції мають на меті сприяти розвиткові економіки та соціальному прогресу в Україні, підвищенню життєвого рівня населення та підтримці стійкого економічного зростання.

Не менш вагоме значення в підтримці України відіграє Міжнародний валютний фонд (МВФ). Наприкінці березня 2023 року Рада директорів МВФ затвердила програму розширеного фінансування для України. «Ця програма Extended Fund Facility (EFF) передбачає фінансування в розмірі 15,6 млрд доларів, що відкриває можливість для України привабити інвестиції на суму, оцінювану в 100 млрд доларів» [11]. EFF включає в себе два етапи: перший спрямований на збільшення доходів та створення належного бюджету, а другий передбачає реконструкцію, післявоєнну відбудову та відновлення країни.

Від МВФ Україна отримала три значні транші: перший – у квітні, другий – у липні і третій – у грудні 2023 року. Державний бюджет України завдяки МВФ відповідно поповнився на 2,7 млрд доларів, 890 млн доларів, третій транш на суму близько 900 млн доларів.

22 березня 2024 року рада МВФ провела засідання щодо третього перегляду програми розширеного фінансування для України та ухвалили черговий транш у розмірі 880 млн доларів [10].

На сьогоднішній день Україна вже залучила близько 4,5 млрд доларів із запланованих 15,6 млрд у рамках програми EFF. Ця фінансова допомога від МВФ є важливим кроком в умовах складної економічної ситуації, що вперше в історії демонструє високий рівень довіри до України з боку міжнародних фінансових установ.

На увагу також заслуговує підтримка з боку Європейського інвестиційного банку (ЄІБ). У квітні 2023 року ЄІБ виділив додаткове фінансуван-

ня в розмірі 20 млн євро для Миколаєва на розвиток системи водопостачання та водовідведення.

«У червні ЄІБ уклав угоду з Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури України щодо виділення понад 50 млн євро грантових коштів ЄС для закупівлі тимчасових мостів з метою поліпшення мобільності населення. Також ЄІБ виділив 30,7 млн євро на проекти модернізації українських міст, зокрема Києва, Одеси, Львова, Луцька та Сум, для забезпечення інфраструктурних потреб муніципалітетів» [11].

Щодо допомоги Україні від інших держав, то варто зауважити, що в 2023 році найбільшим постачальником фінансової допомоги для України, безумовно, були США. Україна отримала від США 10,950 млрд доларів, а також понад 21 млрд доларів військової допомоги. Інші ключові союзники, такі, як Японія, Канада та Сполучене Королівство також, зробили значний внесок, надаючи відповідно 3,626 млрд, 1,757 млрд і 0,998 млрд доларів США [7].

Якщо розглядати величину внеску щодо ВВП країн, то країни Балтії – Естонія, Литва та Латвія – надали найбільшу допомогу. Їхні внески становлять значну частку від ВВП цих країн, що робить ці внески важливими з погляду відносного економічного навантаження.

Інші країни, такі, як Польща, Чехія, Нідерланди, Фінляндія, Канада, Данія, Італія, Швеція, Франція, Австралія, Іспанія, Норвегія, Словаччина, Японія також підтримали Україну не тільки фінансово, але і за допомогою надання різноманітного озброєння.

Щодо механізмів та інструментів сприяння відновленню та відбудові країни після завершення війни, необхідним буде залучення на глобальному рівні значних фінансових ресурсів.

Як було зауважено вище, Європейський Союз та інші міжнародні фінансові організації докладають значних зусиль задля підвищення стійкості нашої країни, проте необхідною буде ще більша підтримка для реабілітації та переорієнтації України на шлях розвитку, що має ґрунтуватися на європейських цінностях та інтеграції країни в світову економіку.

Важливим буде надання довгострокової фінансової допомоги для забезпечення стійкого росту та підтримки країни на шляху до європейської інтеграції. Такий підхід допоможе Україні швидше досягти зміцнення та процвітання з надійною перспективою розвитку на основі демократичних інститутів та правової державності.

Разом з тим Європейський Союз готується до запуску нового механізму підтримки України на період з 2024 по 2027 роки, спрямованого на допомогу у відновленні, реконструкції та модернізації. Цей механізм передбачає надання Україні до 50 млрд євро стабільної фінансової допомоги.

Цей крок підкреслює готовність ЄС продовжувати підтримку та сприяти розвитку України в умовах складних геополітичних обставин.

Разом із тим у січні 2023 року було створено Міжвідомчу координаційну платформу донорів задля відновлення та відбудови України. Координаційна платформа організована з метою забезпечення тісної співпраці та взаємодії між міжнародними донорами та фінансовими організаціями,

що гарантуватимуть надання допомоги. Найважливішим для платформи є забезпечення поглибленої координації між усіма ключовими гравцями, що надають як короткострокову, так і довгострокову фінансову підтримку на різних етапах відновлення країни, а також забезпечення ефективного використання фінансових засобів та ресурсів для максимального впливу на процес відновлення України.

У рамках Лондонської конференції в 2023 році, приуроченої питанням відновлення України, було підписано угоду на суму 800 млн євро [2]. Європейська Комісія, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку та Міжнародна фінансова корпорація завдяки цим коштам мають на меті залучити приватні інвестиції для активної підтримки процесу відновлення та розвитку економіки України. Це відображає важливий крок у забезпеченні стабільності в післякризовий період, сприяючи інтеграції України в європейські та світові економічні структури.

Згадана угода є яскравим прикладом спільних міжнародних зусиль для відновлення та відбудови України. Ці угоди підкреслюють зобов'язання міжнародної спільноти підтримувати Україну на шляху до економічного відновлення та стабільності. Залучаючи приватні інвестиції до цього процесу, вдається посилити його обсяги та ефективність.

Досить вагомою є також згадана вище чотирирічна програма EFF для України на 15,6 млрд доларів. Ця програма є частиною ширшого пакету другої міжнародної підтримки для України, який наразі становить близько 122 млрд доларів США [10].

Висновки. Незважаючи на складність ситуації, Україні вдалося уникнути масштабної соціально-гуманітарної катастрофи завдяки стабільним виплатам заробітної плати, пенсій та інших соціальних доплат. Країна забезпечує матеріальну та фінансову допомогу внутрішньо переміщеним особам та постраждалим від війни. Це досягнення в значній мірі зумовлене міжнародною підтримкою країн-партнерів та міжнародних фінансових організацій.

Держави-союзники переозброїли українську армію та надали притулок мільйонам біженцям. Дипломатичні зусилля як уряду, так і громадських інституцій відіграли важливу роль у забезпеченні такої солідарності та підтримки. Це допомагає зменшити тиск на державні та місцеві бюджети, впроваджувати світові стандарти управління, оновлювати інфраструктуру, модернізувати об'єкти громадського сектору та створювати нові робочі місця.

Важливо зауважити, що Україна не лише витримує війну, а й намагається розвиватися в різних сферах, до прикладу, науковий потенціал країни продовжує зростати, інноваційні технології розробляються та впроваджуються, культурне життя України триває, літератори, актори, артисти роблять свій внесок, підтримуючи національну ідентичність та підвищуючи моральний дух народу. Загалом Україна продовжує свій шлях до миру, незалежності та процвітання, виявляючи силу духу та відданість своїм ідеалам та цілям.

Що стосується потреби в подальших дослідженнях шляхів та способів ефективного надходження міжнародної допомоги, то вона стає надзвичайно актуальною та нагальною через великі втрати матеріальних і людських ресурсів, руйнування критичної інфраструктури та необхідність вирішення економічних, екологічних та гуманітарних проблем, що виникають внаслідок російської агресії. У подальшому здійснюватимуться дослідження, спрямовані на аналіз впливу проєктів міжнародної допомоги на економічну, соціальну, виробничу сфери, а також на захист довкілля та використання природних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беззубко Б., Беззубко Ю. Міжнародна технічна допомога для України // Галицький економічний вісник. Тернопіль : ТНТУ, 2020. Том 64. № 3. С. 210–216.
2. Відновлення та відбудова України / Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/recovery-and-reconstruction-ukraine_uk.
3. Дем'янчук О. Міжнародна допомога у забезпеченні фінансування сталого розвитку // Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2018. Вип. 3. С. 60–69. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32915/1/%d0%94%d0%b5%d0%bc%27%d1%8f%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf>.
4. Деякі аспекти еволюції зовнішньої політики України // Національна безпека і оборона. №3–4. 2023. С. 4–9. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf.
5. Інформаційна довідка щодо стану співробітництва України зі Світовим банком / Міністерство фінансів України. . URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A1%D0%91_01_01_2024_.pdf.
6. Мединська Т. В., Боднарчук І. Л., Олійник Н. Р. Міжнародна допомога як основа повоєнного відновлення економіки України // Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2023. № 73. С. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-14>.
7. Міжнародна допомога Україні: підсумки 2023 і тренди 2024 року. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mizhnarodna-dopomoha-ukrayini-pidsumky-2023-i-trendy-2024-roku>.
8. Мінфін: Україна отримала 63 млн євро від Світового банку для фінансування виплат педагогам / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-otrymala-63-mln-ievro-vid-svitovoho-banku-dlia-finansuvannia-vyplat-pedahoham>.
9. Мороз Н. В., Косик В. М. Фінансова допомога Україні від міжнародних партнерів у період війни // Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2022. № 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-08-01>.
10. МВФ схвалив виділення Україні чергового траншу – 880 млн доларів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mvf-transh-shmyhal/32872069.html>.
11. Рада директорів МВФ схвалила 15,6 млрд дол. США для України, в рамках нової програми розширеного фінансування / Урядовий портал. URL: <https://www>.

- kmu.gov.ua/news/rada-dyrektoziv-mvf-skhvalyla-156-mlrd-dol-ssha-dlia-ukrainy-v-ramkakh-novoi-prohramy-rozshyrenoho-finansuvannia.
12. Стратегія комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року / URL: <https://minjust.gov.ua/m/strategiya-komunikatsii-z-pitan-evropeyskoi-integratsii-ukraini-na-period-do-2026-roku-9911>.
13. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України. від 26 серпня 2021 року / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
14. Сутність ключових понять у сфері міжнародної допомоги, наданої для зміцнення обороноздатності України. URL: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/275193/270296>.
15. Указ Президента України №392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» / URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
16. Україна отримала 3 млрд євро макрофінансової допомоги ЄС. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_eur_3_billion_of_eu_macro-financial_assistance-3803.
17. Україна отримала 132 млн доларів США від Світового банку. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_usd_132_million_from_the_world_bank-4001.
18. Щипанський П. В., Леонтович С. П., Сотник В. В. Міжнародна допомога партнерів як одна з економічних складових перемоги // Актуальні питання національної безпеки і оборони. 2022. № 2. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2022-19-2-27-31>.
19. Martynovych, Natalya, Boichenko, Elinaa, Dielini, Marynab Rebuilding of Ukraine After War: Special Restoration Regimes and Stimulation of Sustainable Development of Territories // *International Review for Spatial Planning and Sustainable Development*, 2023, Vol 11 No.4, 54–70. URL: file:///C:/Users/HP/Downloads/Rebuilding_of_Ukraine_After_War_Special_Restoratio.pdf

REFERENCES

1. Bezzubko B., Bezzubko Ju. (2020). Mizhnarodna tekhnichna dopomogha dlja Ukrajinjy [*International technical assistance for Ukraine*]. Ghalycjkyj ekonomichnyj visnyk. Ternopil : TNTU, 64. (3), 210–216 [in Ukrainian].
2. Vidnovlennja ta vidbudova Ukrajinjy (2024). [*An official website of the European Union*]. Oficijnyj sajт Jevropejsjkogho Sojuzu. Retrieved from https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/recovery-and-reconstruction-ukraine_uk [in Ukrainian].
3. Dem'janjuk O. (2018) Mizhnarodna dopomogha u zabezpechenni finansuvannja stalogho rozvytku [*International assistance in providing financing for sustainable development*]. Visnyk Ternopiljsjkogho nacionaljnogho ekonomichnogho universytetu, (3), 60–69. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32915/1/%d0%94%d0%b5%d0%bc%27%d1%8f%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf> [in Ukrainian].
4. Dejaki aspekty evoljuciji zovnishnjoji polityky Ukrajinjy (2023). [*Some aspects of the evolution of Ukraine's foreign policy*]. Nacionaljna bezpeka i oborona, (3–4), 4–9. Retrieved from https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf [in Ukrainian].

5. Informacijna dovidka shhodo stanu spivrobitnytstva Ukrainy zi Svitovym bankom (2024). [*Information certificate on the state of Ukraine's cooperation with the World Bank*]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A1%D0%91_01_01_2024_.pdf [in Ukrainian].
6. Medynsjka T. V., Bodnarjuk I. L., Olijnyk N. R. (2023). Mizhnarodna dopomogha jak osnova povojennogho vidnovlennja ekonomiky Ukrainy [*International aid as a basis for the post-war economic recovery of Ukraine*]. Visnyk Ljvivskogho torghoveljno-ekonomichnogho universytetu. Ekonomichni nauky, (73), 93–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-14> [in Ukrainian].
7. Mizhnarodna dopomogha Ukraini: pidsumky 2023 i trendy 2024 roku (2024). [*International aid to Ukraine: 2023 results and 2024 trends*]. Nacionalnij instytut strategichnykh doslidzhenj. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mizhnarodna-dopomoha-ukrayini-pidsumky-2023-i-trendy-2024-roku> [in Ukrainian].
8. Minfin: Ukrainina otrymala 63 mln jevro vid Svitovogho banku dlja finansuvannya vyplat pedaghogham (2023). [*Ministry of Finance: Ukraine received 63 million euros from the World Bank to finance payments to teachers*]. Urjadovyj portal. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-otrymala-63-mln-ievro-vid-svitovoho-banku-dlia-finansuvannia-vyplat-pedahoham> [in Ukrainian].
9. Moroz N. V., Kosyk V. M. (2022). Finansova dopomogha Ukraini vid mizhnarodnykh partneriv u period vijny [*Financial aid to Ukraine from international partners during the war*]. Problemy suchasnykh transformacij. Serija: ekonomika ta upravlinnja, (5). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-08-01> [in Ukrainian].
10. MVF skhvalyv vydilennja Ukraini cherghovogho transhu – 880 mln dolariv (2024). [*The IMF approved the allocation of the next tranche to Ukraine – 880 million dollars*]. Radio svoboda. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mvf-transh-shmyhal/32872069.html> [in Ukrainian].
11. Rada dyrektoriv MVF skhvalyla 15,6 mlrd dol. SShA dlja Ukrainy, v ramkakh novoji prohramy rozshyrenogho finansuvannja(2023). [*The Board of Directors of the IMF approved 15.6 billion dollars. USA for Ukraine, as part of the new extended financing program*]. Urjadovyj portal. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/rada-dyrektoriv-mvf-skhvalyla-156-mlrd-dol-ssha-dlia-ukrainy-v-ramkakh-novoi-prohramy-rozshyrenoho-finansuvannia> [in Ukrainian].
12. Strateghija komunikaciji z pytanj jevropejskoji integraciji Ukrainy na period do 2026 roku (2022). [*Communication strategy on issues of European integration of Ukraine for the period until 2026*]. Kabinet Ministriv Ukrainy. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/strategiya-komunikatsii-z-pitan-evropeyskoi-integratsii-ukraini-na-period-do-2026-roku-9911> [in Ukrainian].
13. Strateghija zovnishnjopolitychnoji dijalnosti Ukrainy. vid 26 serpnja 2021 roku (2021). [*Strategy of foreign policy activity of Ukraine*]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (data zvernennja: 10.02.2024) [in Ukrainian].
14. Sutnistj ključovykh ponjatj u sferi mizhnarodnoji dopomoghy, nadanoji dlja zmicnennja oboronozdatnosti Ukrainy (2023). [*The essence of key concepts in the field of international assistance provided to strengthen Ukraine's defense capabilities*]. Retrieved from <http://znp-cvsvd.nuou.org.ua/article/view/275193/270296> [in Ukrainian].

15. Ukaz Prezydenta Ukrainy №392/2020 Pro rishennja Rady nacionaljnoji bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnja 2020 roku «Pro Strateghiju nacionaljnoji bezpeky Ukrainy» (2020). [*On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the National Security Strategy of Ukraine»*]. Prezydent Ukrainy. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].
16. Ukrajina otrykala 3 mlrd jevro makrofinansovoji dopomoghy JeS (2023). [*Ukraine received 3 billion euros of EU macro-financial assistance*]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_eur_3_billion_of_eu_macro-financial_assistance-3803 [in Ukrainian].
17. Ukrajina otrykala 132 mln dolariv SShA vid Svitovogho banku (2023). [*Ukraine received 132 million US dollars from the World Bank*]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_usd_132_million_from_the_world_bank-4001 [in Ukrainian].
18. Shhypanskyj P. V., Leontovych S. P., Sotnyk V. V. (2022). Mizhnarodna dopomogha partneriv jak odna z ekonomichnykh skladovykh peremoghy [*International assistance from partners as one of the economic components of victory*]. Aktualjni pytannja nacionaljnoji bezpeky i oborony, (2), 27–31. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2022-19-2-27-31> [in Ukrainian].
19. Martynovych, Natalya, Boichenko, Elinaa, Dielini, Marynab (2023). Rebuilding of Ukraine After War: Special Restoration Regimes and Stimulation of Sustainable Development of Territories. International Review for Spatial Planning and Sustainable Development, (4), 54–70. Retrieved from file:///C:/Users/HP/Downloads/Rebuilding_of_Ukraine_After_War_Special_Restoratio.pdf [in English].

УДК 338.2:339:355

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32).253–275

Світлана Свірко,

доктор економічних наук, доктор наук з державного управління,
професор, завідувач кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування

Віта Довгалюк,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та цифрової економіки

Віталій Кучменко,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування

Тетяна Гростенюк,

доктор філософії, доцент, доцент кафедри
національної безпеки, публічного управління та адміністрування

Олексій Сидоренко,

аспірант кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування
Державний університет «Житомирська політехніка»

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАЛУЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ТА МОНІТОРИНГУ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ У СФЕРІ ОБОРОНИ

У статті запропоновано запровадження поняття «міжнародна технічна допомога у сфері оборони», під якою мається на увазі військове майно, роботи та послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються партнерами з розвитку на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки обороноздатності України; при цьому формами міжнародної технічної допомоги у сфері оборони виступають: матеріально-технічні засоби оборонного характеру, фінансові ресурси (у тому числі гранти), нематеріальні ресурси, роботи та послуги, що призначені для потреб оборонної функції країни.

Ключові слова: міжнародна технічна допомога в сфері оборони; міжнародна військова допомога; моніторинг; аудит; національна безпека.

The article proposes the introduction of the concept of «international technical assistance in the field of defense» under which it is proposed to understand military property, works and services that, in accordance with international treaties of Ukraine, are provided by development partners on a free and irrevocable basis in order to support Ukraine's defense capability; at the same time, the following forms of international technical assistance in the field of defense are: material and technical means of a defense nature, financial resources (including grants), intangible resources, works and services intended for the needs of the country's defense function. Such an interpretation of international technical

assistance in the field of defense eliminates the contradictions that are identified when working out the concept of «international technical assistance» in general in the context of the Civil and Economic Codes of Ukraine, and also allows to give a subspecies of the latter – international technical assistance in the field of defense – a functionally correct content load in the context defense function of the state. The procedure for attracting, using and monitoring international technical assistance in the field of defense was formed in the work and should include the following set of stages: attracting international technical assistance in the field of defense, state registration and accreditation within the scope of receiving international technical assistance in the field of defense; receiving and using international technical assistance in the field of defense; monitoring of international technical assistance in the field of defense, within which participants, information carriers and procedures were identified; emphasis was placed on strengthening the control function in the management of international technical assistance in the field of defense through the proposed organizational mechanism of audits of the use of the latter. The proposed procedure is distinguished by clarity and functionality, as well as strengthening the control component in the use of international technical assistance in the field of defense, which will ensure an increase in trust in Ukraine on the part of development partners, and this, in turn, will contribute to the acceleration of the provision of multi-disciplinary international technical assistance in the field of defense for ensuring Ukraine's victory in the war.

Keywords: international technical assistance in the field of defense; international military aid; monitoring; audit; National security.

Постановка проблеми. Міжнародна технічна допомога у сфері оборони на сучасному етапі розвитку геополітичних подій в світі являє собою надзвичайно важливу складову геополітичної рівноваги, що підтвердила війна в Україні. Така допомога виступає підтримкою реалізації функції «Оборона» будь-якою країною, на території якої було розв'язано воєнний конфлікт та яка отримує таку допомогу. Зазначена функція фінансово повністю забезпечується з бюджету, а тому міжнародна технічна допомога у сфері оборони фактично виступає підтримкою бюджету країни, що отримує таку допомогу.

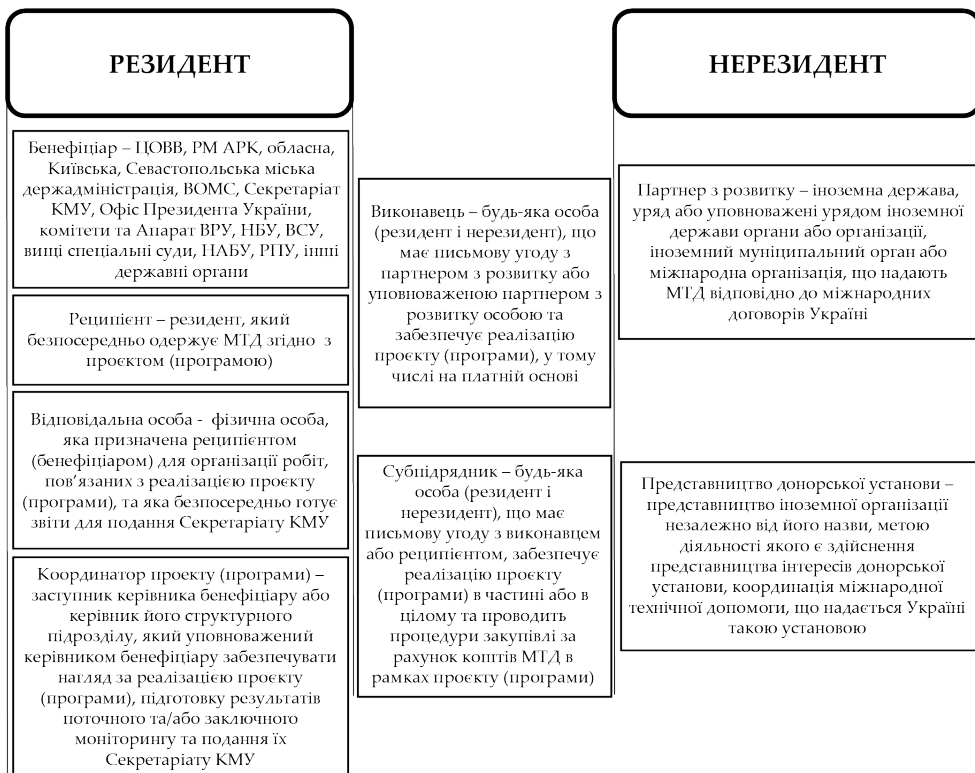
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародної технічної допомоги у сфері оборони у різні часи присвятили свої праці вчені: А.М. Андрієнко, Р.М. Момот, А.М. Терещенко [8]; Р.В. Бойко, А.А. Лойшин, Є.І. Косарецький, С.А. Яснеко [5, 6]; Ю.В. Бураков, А.В. Посохова, О.В. Турчак [23]; І.В. Авдошин [1]; А.І. Лухтан [7]; Ю.Ю. Мороз, Т.О. Власюк [22]. Віддаючи належне науковим напрацюванням попередників, слід констатувати обмежену увагу до вищевказаного об'єкта дослідження, а отже, значну кількість невирішених питань щодо міжнародної технічної допомоги для оборонної функції.

Метою статті є опрацювання та удосконалення порядку залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги у сфері оборони.

Результати дослідження. В Україні питання міжнародної технічної допомоги у сфері оборони регламентується такими нормативними документами, як [12, 15, 19]:

- Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України №153 від 15.02.2002;
- Про затвердження Інструкції про організацію залучення, використання, обліку та моніторингу міжнародної технічної допомоги в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України №37 від 01.02.2018;
- Про затвердження Порядку організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України №168 від 13.02.2024.

Перший нормативний документ стосується всіх вітчизняних функціональних сфер, куди спрямується міжнародна технічна допомога. Він закріплює у якості координатора діяльності щодо залучення міжнародної технічної допомоги Секретаріат Кабінету Міністрів України, на який покладаються обов'язки з формування стратегічних програм міжнародної технічної допомоги, що враховуватимуть Цілі сталого розвитку ООН, Програму діяльності Кабінету Міністрів України, Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, регіональні стратегії розвитку, інші стратегії.

Рис.1. Суб'єктне поле процесу залучення, використання та моніторингу МТД в Україні

Зауважимо, що міжнародна технічна допомога (далі – МТД) представлена у вигляді [19]: «будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проєктів (програм), яке ввозиться або набувається в Україні; робіт і послуг; прав інтелектуальної власності; фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті; інших ресурсів, не заборонених законодавством, у тому числі стипендій».

Процес залучення, використання та моніторингу МТД при цьому, згідно із вказаним документом, включає таких суб'єктів (рис.1) [19].

Порядок руху міжнародної технічної допомоги передбачає наявність кількох етапів (табл.1).

Таблиця 1

Порядок руху міжнародної технічної допомоги*

Назва етапу	Суб'єкти, що беруть участь у етапі	Зміст етапу
Залучення МТД	Бенефіціари, Секретаріат КМУ, партнер з розвитку, реципієнт	– Отримання бенефіціарами / потенційним реципієнтом від партнера з розвитку пропозиції відносно започаткування проєкту (програми); – подання бенефіціарами до Секретаріату КМУ запитів щодо залучення МТД
Державна реєстрація та акредитація в межах отримання МТД (державна реєстрація проєктів (програм), акредитація виконавців (юридичних осіб-нерезидентів), реєстрація представництва донорської установи	Реципієнт, Секретаріат КМУ, МЗС, ДПСУ, ДМСУ, партнер з розвитку, виконавці, субпідрядники, представництво донорської установи, Адміністрація Держприкордонслужби та Держмитслужби	– Подання реципієнтом (реципієнтами) та партнером з розвитку або уповноваженою партнером з розвитку особою на державну реєстрацію відповідних документів; – опрацювання документів Секретаріатом КМУ та прийняття рішення про реєстрацію проєкта (програми); – формування та видача заявнику реєстраційної карти; – внесення запису в реєстр програм (проєктів) МТД, розміщення плану закупівлі на Єдиному вебпорталі органів виконавчої влади; – повідомлення Секретаріатом КМУ ДПСУ та ДМСУ про необхідність застосування податкових пільг щодо конкретного проєкту (програми); – акредитація виконавців (юридичних осіб-нерезидентів); – реєстрація представництва донорської установи, утворення якого передбачено міжнародними договорами

Використання МТД	Бенефіціар, Секретаріат КМУ, партнер з розвитку, реципієнт, виконавець, субпідрядник,	– Виконання реципієнтом своїх обов'язків з цільового використання міжнародної технічної допомоги, ведення її обліку, зарахування на баланс матеріальних цінностей у межах виконання проекту (програми) за МТД; – контроль бенефіціаром використання МТД з інформуванням про негативні випадки реципієнта, виконавця, Секретаріат КМУ
Моніторинг МТД	Секретаріат КМУ, бенефіціар, реципієнт, уповноважений представник партнера з розвитку, виконавець, відповідальна особа	– Подання реципієнтом результатів моніторингу проекту (програми) та копії протоколів засідань наглядових рад та експертних груп бенефіціару; – подання виконавцем копії звіту щодо виконання проекту (програми) згідно з договором з партнером з розвитку Секретаріату КМУ; – нагляд бенефіціаром за цільовим використанням коштів реципієнтом; – опрацювання та подання бенефіціаром результатів моніторингу Секретаріатом КМУ; – вивчення Секретаріатом КМУ результатів моніторингу; – надіслання Секретаріатом КМУ партнерам з розвитку запитів щодо надання виконавцями звітної інформації про результати реалізації проектів (програм); – оприлюднення реципієнтом та бенефіціаром результатів моніторингу проекту (програми), Секретаріатом КМУ – узагальненої інформації про МТД

*Складено на підставі [19]

В межах вищевказаного Порядку значно пізніше Міністерством оборони України було сформовано Інструкцію про організацію залучення, використання, обліку та моніторингу МТД в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затверджену Наказом Міністерства оборони України №37 від 01.02.2018 [12].

Згідно з цією Інструкцією, МТД до МОУ та ЗСУ може залучатись у формі [12]:

- будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проєктів (програм) міжнародної технічної допомоги, яке ввозиться або набувається в Україні;
- робіт і послуг;
- фінансових ресурсів (грантів) у національній або іноземній валюті;
- інших ресурсів для потреб оборонної економіки, що не заборонені законодавством, у тому числі стипендії.

Відмітимо, що, на відміну від загальної МТД, у складі форм міжнародної технічної допомоги МОУ та ЗСУ відсутні права інтелектуальної власності, що вочевидь звужує потенційний ефект останньої.

Суб'єктний склад щодо МТД в МОУ та ЗСУ визначено у складі [12]: Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Головного управління військової верифікації ЗСУ, органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій, які належать до сфери управління Міністерства оборони України та Збройних Сил України, а також центральних органів виконавчої влади України та донорів з питань залучення міжнародної технічної допомоги.

Повноваження суб'єктів МТД у сфері МОУ та ЗСУ (зокрема керівників структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, органів військового управління, військових навчальних закладів, установ та організацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України) з метою додаткового матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України полягають у тому, що вони [12]:

- «розробляють за відповідними напрямками діяльності пропозиції щодо залучення та використання МТД відповідно до пріоритетних напрямів;
- обґрунтовують доцільність (необхідність) залучення та використання МТД за напрямками діяльності;
- беруть участь у переговорах, експертно-консультативних зустрічах з донорами, представництвами донорської установи з питань залучення, використання та моніторингу МТД;
- забезпечують належне виконання проєктів (програм) МТД та контрактів, укладених на їх виконання, обліку, розподілу, використання МТД за призначенням;
- подають до відповідального органу у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України через відповідну центральну службу забезпечення пропозиції щодо призначення реципієнтів;
- готують та подають до відповідального органу у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України через відповідну центральну службу забезпечення проєктну пропозицію щодо залучення та отримання МТД;
- готують та своєчасно подають до відповідального органу у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України звіт щодо запланованих й отриманих обсягів та видів міжнародної технічної допомоги від донорів;

- подають до відповідального органу у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України через відповідну центральну службу забезпечення інформацію, матеріали перевірок (службових розслідувань за фактами викрадення, втрати, знищення, пошкодження майна МТД);
- здійснюють заходи щодо усунення порушень у разі виявлення неналежної реалізації проєктів (програм) МТД».

В якості головного координатора та суб'єкта руху МТД у сфері МОУ та ЗСУ (щодо питань залучення МОУ та ЗСУ МТД, узагальнення, підготовки до державної реєстрації проєктів (програм) МТД, їх обліку, підписання контрактів, укладених на виконання проєктів (програм), ведення їх обліку, контролю за використанням МТД та здійснення поточного та/або заключного моніторингу МТД) Інструкцією визначено орган військового управління – Головне управління військового співробітництва і верифікації Збройних Сил України [12]. До його повноважень віднесено [12]:

- забезпечення належної координації виконання проєктів (програм) МТД та контрактів на їх виконання;
- опрацювання з донорами питання можливості залучення МТД, порядку її надання, умов та механізмів реалізації відповідних проєктів (програм) МТД;
- отримання від донора документів, необхідних для реєстрації проєктів (програм) МТД у Секретаріаті КМУ;
- є відповідальним за взаємодію МОУ та ЗСУ з центральними органами виконавчої влади України і донорами, а також бере участь у переговорах та експертно-консультативних зустрічах з питань залучення, використання і моніторингу проєктів (програм) МТД;
- узагальнення проєктних пропозицій щодо залучення та використання МТД та формування відповідних запитів до Секретаріату КМУ на підставі проєктних пропозицій керівників структурних підрозділів МОУ, Генерального штабу Збройних Сил України, органів військового управління, військових навчальних закладів, установ та організацій МОУ та ЗСУ;
- отримання проєктів контрактів на виконання проєктів (програм) МТД;
- подання на підпис уповноваженій МОУ посадовій особі контракти на виконання проєктів (програм) МТД;
- подання на підпис заступнику МОУ (згідно з розподілом обов'язків) документи для здійснення державної реєстрації проєктів (програм) МТД у Секретаріаті КМУ;
- здійснення зберігання оригіналів реєстраційних карток проєктів (програм) МТД та контрактів на їх виконання;
- здійснення супроводження отримання реципієнтом проєктів (програм) МТД дозвільних документів на ввезення МТД;
- проведення поточних та/або заключних моніторингів досягнення очікуваних результатів реалізації проєктів (програм) МТД з урахуванням визначених проєктами (програмами) критеріїв;

- підготовка щопівроку до 30 числа наступного місяця результати поточного та/або заключного моніторингу проєктів (програм) МТД та подання їх до Секретаріату КМУ;
- здійснення нагляду за використанням МТД за призначенням реципієнтами;
- узагальнення в електронному вигляді інформації щодо обсягів отриманої МТД на підставі звітних матеріалів для здійснення моніторингу проєктів (програм) МТД, які надійшли від керівників структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, органів військового управління, військових навчальних закладів, установ та організацій МОК та ЗСУ;
- подання щокварталу до 10 числа місяця, наступного за звітним кварталом, до Департаменту фінансів МОУ інформації щодо обсягів отриманої МТД згідно з проєктами (програмами) МТД;
- подання до 10 числа місяця, що настає за звітним кварталом, до Міністерства фінансів України звіту щодо отримання та використання МТД у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України.

Згідно з Інструкцією порядок руху міжнародної технічної допомоги в МОУ та ЗСУ набуває такого вигляду (табл.2).

Таблиця 2

Порядок руху МТД в МОУ та ЗСУ*

Етапи руху	Зміст етапів
Організація залучення МТД	– Подання керівниками структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, органів військового управління, військових навчальних закладів, установ та організацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України через відповідну центральну службу забезпечення до Головного управління проєктної пропозиції для залучення МТД; – формування відповідних запитів до Секретаріату для залучення МТД
Ввезення та отримання МТД	• Здійснення реципієнтами згідно з проєктом (програмою): – перекладу контрактів, укладених на виконання проєктів (програм) МТД; – отримання митних документів та/або їх електронних копій, необхідних для здійснення митного контролю та митного оформлення вантажу; проводять огляд МТД; – організації зберігання МТД відповідно до законодавства України; – підготовки та подачі до Державної служби експортного контролю України необхідних документів щодо отримання дозволу (висновку) на ввезення (вивезення) товарів військового призначення або подвійного використання; – укладення договору з організацією, яка здійснює митно-брокерську діяльність щодо надання митно-брокерських послуг; – розрахунків з оплати митно-брокерських послуг, вантажно-розвантажувальних робіт та інших послуг з установами та організаціями України та їх оплати;

	– доставки МТД після митного оформлення з місця його проведення до місця використання; – облік отриманої МТД в установленому порядку; – подання у 10-денний строк до Головного управління письмової інформації про отримання МТД із зазначенням переліку матеріальних засобів та їх вартості в національній валюті; • керівники структурних підрозділів МОУ, Генерального штабу ЗСУ, органів військового управління, військових навчальних закладів, установ і організацій МОУ та ЗСУ здійснюють керівництво та контроль щодо: – заходів, які проводить реципієнт щодо оформлення дозвільних документів на отримання МТД; – проведення розрахунків з організаціями та установами за надані послуги, митно-брокерські послуги і доставку вантажу МТД з місця здійснення митного оформлення до місця використання
Організація обліку МТД	• Реципієнти в межах обліку МТД: – забезпечують зарахування на баланс матеріальних цінностей, що надійшли в рамках проектів (програм), протягом 10 календарних днів; – відображають надходження МТД за бухгалтерським обліком відповідно до вимог чинного законодавства у фінансовій та бюджетній звітності; – включають в установленому порядку МТД до штатів (табелів до штатів); – подають до територіальних органів Державної казначейської служби України довідки про надходження МТД у натуральній формі; – надсилають в установленому порядку до виконавців бюджетних програм заявки з відповідними обґрунтуваннями щодо необхідних бюджетних асигнувань; – організовують щоквартальне проведення перевірок наявності обладнання, яке було отримано в рамках проектів (програм) та контрактів на їх виконання. У разі передання в установленому порядку МТД військовим частинам, установам, організаціям Міністерства оборони України та Збройних Сил України повідомляють відповідний орган військового управління щодо необхідності проведення перевірки переданої МТД; – усувають порушення у разі виявлення Головним управлінням нецільового використання МТД під час реалізації ним проекту (програми); – невідкладно повідомляють відповідні служби центрального забезпечення про викрадення, втрату, знищення, пошкодження майна МТД; – надають до Головного управління (через відповідну центральну службу забезпечення) матеріали перевірок (службових розслідувань) за фактами викрадення, втрати, знищення, пошкодження майна МТД у триденний строк після завершення перевірок (службових розслідувань); – надають до Головного управління у місячний термін матеріали перевірок (службових розслідувань) за фактами втрати або пошкодження МТД;

	– надають до Головного управління інформацію (копії відповідних підтвердних документів) щодо передання МТД третім особам для проведення обслуговування або ремонту. • Кінцеві споживачі в межах обліку МТД: – відображають надходження МТД відповідно до вимог чинного законодавства у фінансовій та бюджетній звітності; – включають в установленому порядку МТД до штатів (табелів до штатів); – організовують щоквартальне проведення перевірок наявності обладнання, яке було отримано в рамках проєктів (програм) та контрактів на їх виконання. У разі передання в установленому порядку МТД військовим частинам, установам, організаціям МОУ та ЗСУ повідомляють відповідний орган військового управління щодо необхідності проведення перевірки переданої МТД; – усувають порушення у разі виявлення Головним управлінням нецільового використання МТД під час реалізації ним проєкту (програми); – невідкладно повідомляють відповідні служби центрального забезпечення про викрадення, втрату, знищення, пошкодження майна МТД; – надають до Головного управління (через відповідну центральну службу забезпечення) матеріали перевірок (службових розслідувань) за фактами викрадення, втрати, знищення, пошкодження майна МТД у триденний строк після завершення перевірок (службових розслідувань); – надають до Головного управління у місячний термін матеріали перевірок (службових розслідувань) за фактами втрати або пошкодження МТД; – надають до Головного управління інформацію (копії відповідних підтвердних документів) щодо передання МТД третім особам для проведення обслуговування або ремонту

* Складено на підставі [12]

Опрацювання та критичний аналіз вказаної Інструкції свідчить про дещо формальний зв'язок останньої з загальним Порядком залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, оскільки закріплена останнім термінологія загалом не використовується в цій Інструкції; так, наприклад, слово «бенефіціар» зустрічається один раз у формі звіту щодо отримання та використання МТД в МОУ та ЗСУ у ___ кварталі 20... року; в той же час, Інструкція ідентифікує поняття «кінцевого споживача МТД» (відсутнє в Порядку залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги), не надаючи жодного тлумачення його змісту тощо. Отже, суб'єктний склад щодо МТД в МОУ та ЗСУ певним чином не корелює з суб'єктним полем процесу залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги в Україні загалом. Окрім того, в Інструкції не зовсім чітко виписано роль Секретаріату КМУ, який, згідно з Порядком залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, є головним координатором діяльності щодо залучення міжнародної технічної допомоги, і на який передусім покладаються обов'язки з

формування «стратегічних програм міжнародної технічної допомоги, що врахуватимуть Цілі сталого розвитку ООН, Програму діяльності Кабінету Міністрів України, Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, регіональні стратегії розвитку, інші стратегії» [19].

Незрозумілим вбачається ігнорування класичних етапів, що виокремлені Порядком залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, зокрема [19]: залучення МТД; державної реєстрації та акредитації в межах отримання МТД; використання МТД; моніторинг у МТД. Натомість Інструкція пропонує виокремлення етапів: організації залучення МТД; ввезення та отримання МТД; організації обліку МТД [12]. При цьому при визначенні ролі Головного управління військового співробітництва і верифікації Збройних Сил України в Інструкції зазначено, що останнє визначено як координатор «з питань залучення Міністерством оборони України та Збройними Силами України МТД, узагальнення, підготовки до державної реєстрації проєктів (програм) МТД, їх обліку, підписання контрактів, укладених на виконання проєктів (програм), ведення їх обліку, контролю за використанням МТД та здійснення поточного та/або заключного моніторингу МТД» [12]. Отже, згадка про державну реєстрацію є, а власне етап не виділено у вищевказаній Інструкції. Важливою прогалиною Інструкції вбачається також відсутність етапу моніторингу МТД, що загалом нівелює процес управління МТД у сфері МОУ та ВСУ.

Останнім нормативно-правовим актом, що регламентує рух МТД у сфері оборони, є Порядок організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України №168 від 13.02.2024 [15].

Він акцентує увагу на міжнародній військовій допомозі, під якою пропонується в його межах розуміти «цільову адресну допомогу, що надається силами безпеки і силами оборони відповідно до визначеної ними потреби державами-партнерами на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України під час воєнного стану у вигляді озброєння, військової та спеціальної техніки, матеріально-технічних засобів, робіт і послуг, інших не заборонених законодавством ресурсів, крім фінансових ресурсів у національній чи іноземній валюті» [15]. Порівняння понять «міжнародної технічної допомоги» та «міжнародної військової допомоги» приводить до висновку про необхідність визнання другої в якості підвиду першої на час воєнного стану. В той же час Порядок спрямований на визначення «механізму взаємодії центральних органів виконавчої влади, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану»; при цьому, як зазначено в цьому нормативному документі, його дія «не поширюється на процедуру залучення, використання та моніторингу міжнародної

технічної допомоги, передбачену постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. №153 «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» [15].

Слід зауважити, що міжнародна військова допомога в аналізованому нормативному акті розглядається в контексті матеріально-технічного забезпечення сил оборони та сил безпеки, які, згідно із Законом України «Про національну безпеку України», ідентифікуються відповідно як [16]:

- сили безпеки – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України;
- сили оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави.

Згідно з Постановою КМУ порядок руху міжнародної військової допомоги (далі – МВД) в межах сфер сил оборони та безпеки набуває такого вигляду (табл.3).

Таблиця 3

**Порядок руху міжнародної військової допомоги
в межах сфер сил оборони та безпеки***

Етапи руху	Зміст етапів
Організація залучення МВД	• Залучення МВД Міністерством оборони України, центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами через: – ініціацію звернення до держав-партнерів шляхом надсилання відповідних запитів, листів про надання Україні міжнародної військової допомоги; – проведення перемовин, консультацій з офіційними представниками держав-партнерів з питань надання Україні міжнародної військової допомоги; – участь у тестових випробуваннях та презентаціях відповідних зразків озброєння, військової та спеціальної техніки, які можуть бути надані Україні як міжнародна військова допомога; – здійснення інших заходів • Подання центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами через МОУ до Генерального штабу ЗСУ пропозицій щодо: – формування потреби в озброєнні, військовій та спеціальній техніці, матеріально-технічних засобах, роботах і послугах, необхідних для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони; – здійснення підготовки особового складу (підрозділів), що планується передати у підпорядкування Головнокомандувачу ЗСУ;

	Визначення Головнокомандувачем ЗСУ за пропозицією Генерального штабу ЗСУ органів військового управління Збройних Сил, на які покладаються функції з формування узагальненої потреби у міжнародній військовій допомозі, отримання, обліку, розподілу, моніторингу та здійснення контролю за використанням міжнародної військової допомоги; • Внесення за необхідності питань щодо залучення МВД на розгляд Координаційного центру забезпечення сил оборони безпеки та оборони
Отримання, передача, облік, моніторинг та контроль використання МВД	• Організація органами військового управління ЗСУ отримання військової допомоги на території логістичних пунктів та їх передачі силам безпеки та оборони; • звітування центральних органів виконавчої влади та інших державних органів Міністерству оборони України про отримання силами безпеки та оборони МВД; • розподіл Генеральним штабом ЗСУ МВД між силами безпеки та оборони; • ведення обліку МВД органами сил безпеки та оборони, за якими було закріплено МВД; • здійснення центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами контролю та моніторингу МВД з урахуванням положень внутрішнього контролю; • здійснення МОУ загального контролю та моніторингу МВД з урахуванням зобов'язань української сторони

* Складено на підставі [15]

Аналіз представленого Порядку свідчить про те, що останній (Порядок № 168 від 2024 р.) фактично виключає реалізацію Порядку № 153 від 2002 р. через обмеження поширення першого на другий. У такий спосіб із механізму залучення та використання МВД виключено Секретаріат КМУ як головний координуючий орган держави у сфері МТД, а також партнерів з розвитку, що спричиняє виникнення катастрофічної прогалини в контролі та моніторингу як з боку вищого органу виконавчої влади, так і з боку держави-партнера. Крім того, етапність руху міжнародної військової допомоги згідно з Порядком № 168 виключає наявність інших етапів отримання міжнародної технічної допомоги, що були описані раніше; втім, таке положення стає зрозумілим у контексті характеру міжнародної військової допомоги, який не передбачає запровадження проєктів (програм), державної реєстрації останніх та здійснення відповідних дій у межах реалізації таких проєктів (програм).

У зв'язку з виявленими проблемними положеннями, передусім термінологічного плану, пропонується сформулювати поняття «міжнародна технічна допомога для сфери оборони». Останнє потребує визначення сукупності споріднених понять як загального, так і специфічного професійного – за функцією «оборона» – поля термінів (табл. 4) [12-15, 18-20].

Таблиця 4

Нормативно закріплена та проектна термінологія щодо міжнародної технічної допомоги у сфері оборони

Поняття	Сутність поняття
Міжнародна технічна допомога	Фінансові та інші ресурси та послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються партнерами з розвитку на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України. Міжнародна технічна допомога може залучатись у вигляді: будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проєктів (програм), яке ввозиться або набувається в Україні; робіт і послуг; прав інтелектуальної власності; фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті; інших ресурсів, не заборонених законодавством, у тому числі стипендій
Міжнародна військова допомога	Цільова адресна допомога, що надається силами безпеки і силами оборони відповідно до визначеної ними потреби державами-партнерами на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України під час воєнного стану у вигляді озброєння, військової та спеціальної техніки, матеріально-технічних засобів, робіт і послуг, інших не заборонених законодавством ресурсів, крім фінансових ресурсів у національній чи іноземній валюті
Військове майно	Це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боеприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкільне, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо
Військове майно непорушних запасів	Військове майно, яке призначене для використання в особливий період і перебуває у мирний час на довгостроковому зберіганні у військових частинах
Майно для забезпечення руху опору	Військове майно, закріплене за військовими частинами Сил спеціальних операцій Збройних Сил, призначене для виконання завдань руху опору
Матеріально-технічні засоби	Ракети, боеприпаси, військово-технічне майно, паливо, пальне, спеціальні рідини, продовольство, речове, медичне та інше майно, крім нерухомого, які необхідні для забезпечення складових сил оборони під час виконання ними завдання з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності
Боеприпаси	Технічні пристрої одноразового застосування (включаючи їх складові частини, елементи та вибухові речовини), що є видом озброєння, призначені для ураження живої сили противника, знищення його озброєння, військової і спеціальної техніки, руйнування об'єктів, а також виконання інших завдань (освітлення або задимлення місцевості тощо)

Військова зброя	Технічні пристрої та предмети, які спеціально виготовлені та/або конструктивно призначені для оснащення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів з метою забезпечення їх бойової та повсякденної діяльності і застосовуються разом з боєприпасами або безпосередньо для ураження живої сили противника, знищення його озброєння, військової і спеціальної техніки, руйнування укріплень, споруд та інших об'єктів
Військова техніка	Технічні засоби (системи, комплекси, зразки виробів), призначені для бойового, технічного, тилового та інших видів забезпечення бойових дій та навчання військових підрозділів, а також для здійснення контролю та проведення випробувань таких засобів, військової зброї і боєприпасів, їх експлуатації, обслуговування та знешкодження, спеціально виготовлені та/або конструктивно призначені для кінцевого використання у військових цілях
Озброєння	Усі види військової зброї та боєприпасів до неї, якими оснащується військова техніка та/або особовий склад військових формувань, засоби керування зброєю, засоби індивідуального бронезахисту, оптичні та електронно-оптичні прилади, запасні частини до усіх видів зброї

Слід зауважити, що аналіз власне визначеного складу МТД загалом свідчить про певні тавтологічні позиції (майно, фінансові ресурси та права інтелектуальної власності згадуються як окремі активи, в той час як і фінансові ресурси, і нематеріальні активи згідно з вітчизняним законодавством є майном). Отже, зважаючи на підходи до трактування поняття «майно» в Цивільному та Господарському кодексах України (яке, до речі включає і грошові кошти, а отже фінансові ресурси), в Законі України «Про правовий режим майна у Збройних силах України» та інших нормативно-правових документах [2, 12-15, 18-20, 24] пропонується під міжнародною технічною допомогою у сфері оборони розуміти військове майно, роботи та послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються партнерами з розвитку на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки обороноздатності України; при цьому формами міжнародної технічної допомоги в сфері оборони виступають: матеріально-технічні засоби оборонного характеру, фінансові ресурси (у тому числі гранти), нематеріальні ресурси, роботи та послуги, що призначені для потреб оборонної функції країни. На час воєнного стану в межах міжнародної технічної допомоги у сфері оборони слід виокремлювати міжнародну військову допомогу.

Таке трактування міжнародної технічної допомоги у сфері оборони (далі – МТД СО) усуває протиріччя, що ідентифікуються при опрацюванні поняття «міжнародної технічної допомоги» загалом у контексті Цивільного та Господарського кодексів України, а також дозволяє надати підвиди останньої – міжнародній технічній допомозі в сфері оборони – функціонально коректного змістового навантаження в контексті оборонної функції держави.

Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги у сфері оборони має включати таку сукупність етапів:

1) залучення МТД СО (цей етап передбачає як типові, згідно з Порядком КМУ №153, дії бенефіціарів, як-то: Міністерства економіки та Міністерства з питань стратегічних галузей економіки, та реципієнтів в частині оборонної економіки, так і оборонно-профільні, як-то: Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗСУ та реципієнтів у частині прямого виконання оборонної функції – згідно з Наказом МОУ №37; також у межах цього етапу передбачено залучення МВД згідно з Порядком КМУ №168;

2) державної реєстрації та акредитації в межах отримання МТД СО (за необхідності). (Цей етап передбачає державну реєстрацію програм (проектів) у Секретаріаті КМУ, акредитацію виконавців (юридичних осіб-нерезидентів), реєстрацію представництва донорської установи в межах отримання МТД СО за бенефіціарів: Міністерства економіки та Міністерства з питань стратегічних галузей економіки (в частині оборонної економіки); Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗСУ (в частині прямого виконання оборонної функції);

3) отримання та використання МТД СО (цей етап передбачає отримання та використання реципієнтами МТД СО як у системі органів Міністерства економіки та Міністерства з питань стратегічних галузей економіки (в частині оборонної економіки), так і Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗСУ (в частині прямого виконання оборонної функції), за яким відбувається отримання, ввезення, передача, облік і контроль руху МТД СО, у тому числі МВД згідно з Порядком №168, Наказом МОУ №37, а також: Положенням про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у ЗСУ; НП(С)БОДС та іншого нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку в державному секторі; Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»; Основними засадами здійснення внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів; Порядком здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту тощо [3, 9, 10, 13, 17];

4) моніторинг МТД СО (проведення поточного та підсумкового моніторингу бенефіціарами (Міністерством економіки та Міністерством з питань стратегічних галузей економіки (в частині оборонної економіки), Міністерством оборони України, Генеральним штабом ЗСУ (в частині прямого виконання оборонної функції))); реципієнтами; Секретаріатом КМУ; уповноваженими представниками партнерів з розвитку; виконавцями; відповідальними особами).

На численні запити громадянського суспільства щодо посилення контрольної функції в управлінні міжнародною технічною допомогою в оборонній сфері, які спричинені значною кількістю випадків розкрадання міжнародної технічної допомоги загалом та посиленням цієї тенденції в умовах воєнного стану, пропонується третій етап вказаного Порядку посилити обов'язковістю здійснення процедур зовнішнього фінансового

контролю (аудиту) в процесі використання міжнародної технічної допомоги в оборонній сфері (у тому числі міжнародної військової допомоги) групою державних аудиторів, до складу яких мають входити: державні аудитори БОА країни-партнера з розвитку – донора міжнародної технічної допомоги в оборонній сфері, державні аудитори Рахункової палати України. Такий зовнішній фінансовий контроль (аудит) (у формі фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів) має проводитись щодо міжнародної технічної допомоги в оборонній сфері двічі на рік, а також безпосередньо перед закінченням проєктів (програм), що здійснюються за рахунок міжнародної технічної допомоги в оборонній сфері. Результати державного фінансового контролю (аудиту) мають бути доведені до відома координатора, бенефіціарів та реципієнтів, партнерів з розвитку для прийняття відповідних управлінських рішень. Також особливу увагу міжнародній технічній допомозі в оборонній сфері мають приділити підрозділи внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту реципієнтів з подальшим звітуванням щодо такої перевірки перед органами контролю та аудиту бенефіціарів. Таке посилення акцентування на аудиті в процесі використання міжнародної технічної допомоги в оборонній сфері відповідає і ст.17 Паризької декларації, згідно з якою «використання країнами-донорами зміцнених національних систем: використання національних закладів і систем у тих випадках, коли існує надійна гарантія того, що допомога буде використана за призначенням, підвищить ефективність зовнішньої допомоги за рахунок посилення стійкого потенціалу країн-партнерів у розробці й реалізації стратегій і звітності перед своїми громадянами й парламентами. Системи й процедури країн-партнерів зазвичай уключають, але не обмежуються ними, національну діяльність і процедури для здійснення державного фінансового менеджменту, бухгалтерського обліку, аудиту, системи закупівель, структури й моніторингу результатів [11]. Крім того, такий підхід започатковує використання зміцнених національних системи не тільки країнами-донорами, а й країнами-партнерами.

Підтвердженням необхідності таких кроків слугують і опрацьовані звіти Рахункової палати України та Державної аудиторської служби України, які свідчать про відсутність адресної посиленої уваги вказаних органів державного фінансового контролю (аудиту) до міжнародної технічної допомоги в оборонній сфері [4, 21].

Таким чином, власне порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги в оборонній сфері набуває такого вигляду (рис.2).

Запропонований порядок вирізняється чіткістю та функціональністю, а також посиленням контрольної складової при використанні міжнародної технічної допомоги у сфері оборони, що забезпечить підвищення довіри до України з боку партнерів з розвитку в межах виконання Паризької декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги, а це, в свою чергу, сприятиме прискоренню надання різнопрофільної МТД СО задля забезпечення перемоги України у війні.

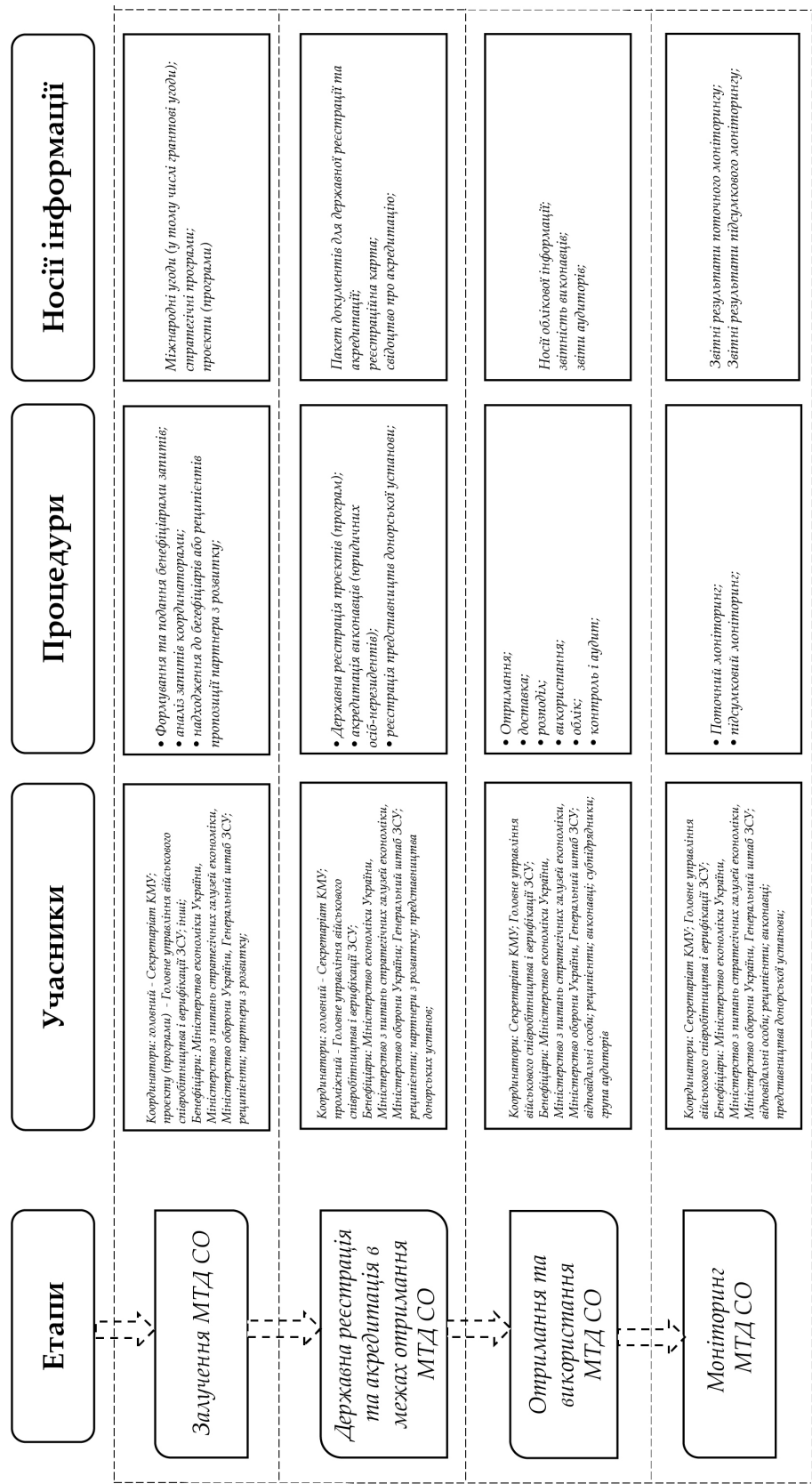

Рис.2. Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги у сфері оборони

Висновки та перспективи подальших досліджень. Опрацювання питань міжнародної технічної допомоги у сфері оборони в умовах тривалої війни на території України є надзвичайно важливим завданням, яке не тільки через матеріальний, а й політичний контекст напряду пов'язане як з питаннями національної безпеки і воєнної міцності нашої країни, так і її повоєнної відбудови. Сформовані та запропоновані в публікації теоретичні та практичні пропозиції спрямовані на вирішення очевидних проблемних позицій організації залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги у сфері оборони. Подальші наукові дослідження доцільно здійснити в частині підвищення ефективності управління міжнародною технічною допомогою у сфері оборони в розрізі різних бенефіціарів та реципієнтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдошин І.В. Правове регулювання міжнародного співробітництва України у військовій сфері. *Стратегічна панорама*. 2008. № 2. С. 220-226.
2. Господарський кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?find=1&text=майн#w1_1
3. Деякі питання утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 р. № 1001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-п#Text>
4. Звіти Державної аудиторської служби України. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/51>
5. Лойшин А.А. Узагальнення сутності поняття «міжнародна технічна допомога», «військова допомога», «товари військового призначення, визначені гуманітарною допомогою». URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/08/TRENDS-IN-THE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-IN-THE-MODERN-WORLD.pdf>
6. Лойшин А.А., Яснеко С.А., Косарецький Є.І., Бойко Р.В. Сутність ключових понять у сфері міжнародної допомоги, наданої для зміцнення обороноздатності України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2022. №3 (76). С.46-57.
7. Лухтан А.І. Міжнародне військове співробітництво України: історико-теоретичний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. №27. С. 71-88.
8. Момот Р.М., Терещенко А.М., Андрієнко А.М. Україна та міжнародна матеріально-технічна допомога країн-партнерів у військово-технічній галузі. *Актуальні питання розвитку Збройних Сил: збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2018. №1 (55). С.30-36.
9. Нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку в державному секторі. URL: <https://mof.gov.ua/uk/nacionalni-polozhennja>

10. Основні засади здійснення внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів та внесення змін до постанови КМУ від 28.09.2011р.: Постанова КМУ №1062 від 12.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1062-2018-п#n17>
11. Паризька декларація щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_271#Text
12. Про затвердження Інструкції про організацію залучення, використання, обліку та моніторингу міжнародної технічної допомоги в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України №37 від 01.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0222-18#Text>
13. Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах: Постанова Кабінету Міністрів України №1225 від 4.08.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-п#n11>
14. Про затвердження Порядку логістичного забезпечення сил оборони під час виконання завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності: Постанова Кабінету Міністрів України №1208 від 27.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1208-2018-п#n8>
15. Про затвердження Порядку організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України №168 від 13.02.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2024-п#Text>
16. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 28.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n26>
17. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України № 2939-XII від 26.01.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>
18. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України № 1075-XIV від 21.09.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>
19. Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України №153 від 15.02.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-п#Text>
20. Про створення та виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки: Проект Закону України №7389 від 12.12.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7389&skl=9
21. Річні звіти Рахункової палати. URL: <https://rp.gov.ua/Activity/Reports/>
22. Свірко С.В., Мороз Ю.Ю., Власюк Т.О., Довгалюк В.В., Сидоренко О.П. Механізм координації міжнародної технічної допомоги в контексті підтримки та відбудови оборонної економіки України. Академічні візії. 2023 № 24. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/969>.
23. Турчак О.В., Бураков Ю.В., Посохова А.В. Правове підґрунтя міжнародного військового співробітництва Збройних Сил України під час російсько-української війни (2014-2023). Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/80.pdf>
24. Цивільний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text=майн#w1_1

REFERENCES

1. Avdoshyn, I.V. (2008), Pravove rehuliuвання mizhnarodnoho spivrobitnytstva Ukrainy u vijs'kovij sferi [Legal regulation of Ukraine's international cooperation in the military sphere]. *Stratehichna panorama*, vol. 2, pp. 220-226 [in Ukrainian].
2. Hospodars'kyj kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?find=1&text=май-н#w1_1 [in Ukrainian].
3. Deiaki pytannia utvorennia strukturnykh pidrozdiliv vnutrishn'oho audytu ta provedennia takoho audytu v ministerstvakh, inshykh tsentral'nykh orhanakh vykonavchoi vlady, ikh terytorial'nykh orhanakh ta biudzhetnykh ustanovakh, iaki nalezhat' do sfery upravlinnia ministerstv, inshykh tsentral'nykh orhaniv vykonavchoi vlady [Some issues of forming internal audit structural units and conducting such audits in ministries, other central bodies of executive power, their territorial bodies and budget institutions that belong to the sphere of management of ministries, other central bodies of executive power], Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, 28.09.2011, Issue 1001. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-п#Text> [in Ukrainian].
4. Zvity Derzhavnoi audytors'koi sluzhby Ukrainy [Reports of the State Audit Service of Ukraine]. *dasu.gov.ua*. Retrieved from <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/51> [in Ukrainian].
5. Lojshyn, A.A. Uzahal'нення sutnosti poniattia «mizhnarodna tekhnichna dopomoha», «vijs'kova dopomoha», «tovary vijs'kovoho pryznachennia, vyznachenі humanitarianoiu dopomohoiu» [Generalization of the essence of the concept of «international technical assistance», «military assistance», «military goods defined as humanitarian aid»]. Retrieved from <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/08/TRENDS-IN-THE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-IN-THE-MODERN-WORLD.pdf> [in Ukrainian].
6. Lojshyn, A.A., Yasneko, S.A., Kosarets'kyj, Ye.I., Bojko, R.V. (2020) Sutnist' kliuchovykh poniat' u sferi mizhnarodnoi dopomohy, nadanoi dlia zmitsnennia oboronozdatnosti Ukrainy [The essence of key concepts in the field of international assistance provided to strengthen Ukraine's defense capabilities]. *Zbirnyk naukovykh prats' Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen' Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovs'koho*, Vol. 3 (76), pp.46-57 [in Ukrainian].
7. Lukhtan, A.I. (2017) Mizhnarodne vijs'kove spivrobitnytstvo ukrainy: istoryko-teoretychnyj aspekt [International military cooperation of Ukraine: historical and theoretical aspect]. *Vijs'kovo-naukovyj visnyk*, Vol. 27, pp. 71-88 [in Ukrainian].
8. Momot, R.M., Tereschenko, A.M., Andriienko, A.M. (2018) Ukraina ta mizhnarodna material'no-tekhnichna dopomoha krain-partneriv u vijs'kovo-tekhnichnij haluzi [Ukraine and international logistical assistance of partner countries in the military-technical field]. *Aktual'ni pytannia rozvytku Zbrojnykh Syl: zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'noho universytetu Povitrianykh Syl*. Vol. 1 (55), pp.30-36 [in Ukrainian].
9. Normatyvno-pravove zabezpechennia bukhholders'koho obliku v derzhavnomu sektori [Regulatory and legal support of accounting in the public sector]. *mof.gov.ua*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/nacionalni-polozhennja> [in Ukrainian].

10. Osnovnykh zasad zdijsnennia vnutrishn'oho kontroliu rozporiadnykamy biudzhetnykh koshtiv ta vnesennia zmin do postanovy KМУ, 28.09.2011 [Basic principles of internal control by managers of budget funds and amendments to the resolution of the CMU dated September 28, 2011]: Postanova KМУ, Issue 1062, 12.12.2018. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1062-2018-п#n17> [in Ukrainian].
11. Paryz'ka deklaratsiia schodo pidvyschennia efektyvnosti zovnishn'oi dopomohy [The Paris Declaration on Increasing the Efficiency of Foreign Aid]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_271#Text [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro orhanizatsiiu zaluchennia, vykorystannia, obliku ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy v Ministerstvi oborony Ukrainy ta Zbrojnykh Sylakh Ukrainy [On the approval of the Instructions on the organization of the attraction, use, accounting and monitoring of international technical assistance in the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine]: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy Issue 37, 01.02.2018. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0222-18#Text> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok obliku, zberihannia, spysannia ta vykorystannia vijs'kovoho majna u Zbrojnykh Sylakh [On the approval of the Regulation on the procedure for accounting, storage, write-off and use of military property in the Armed Forces]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Issue 1225, 04.08.2000. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-п#n11> [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Poriadku lohistychnoho zabezpechennia syl oborony pid chas vykonannia zavdan' z oborony derzhavy, zakhystu ii suverenitetu, terytorial'noi tsilisnosti ta nedotorkannosti [On the approval of the Procedure for logistical support of the defense forces during the performance of tasks for the defense of the state, protection of its sovereignty, territorial integrity and inviolability]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, Issue 1208, 27.12.2018. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1208-2018-п#n8> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii vzaiemodii tsentral'nykh orhaniv vykonavchoi vlady, inshykh derzhavnykh orhaniv schodo zaluchennia, otrymannia, peredachi, obliku, monitorynhu ta kontroliu za vykorystanniam mizhnarodnoi vijs'kovoї dopomohy dlia zadovolenня potreb syl bezpeky i syl oborony u period voiennoho stanu [On the approval of the Procedure for the organization of interaction between the central executive authorities and other state bodies regarding the attraction, receipt, transfer, accounting, monitoring and control of the use of international military aid to meet the needs of the security forces and defense forces during the period of martial law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, Issue 168, 13.02.2024. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2024-п#Text> [in Ukrainian].
16. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy [About the national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy, Issue 2469-VIII, 28.06.2018. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n26> [in Ukrainian].
17. Pro osnovni zasady zdijsnennia derzhavnogo finansovoho kontroliu v Ukraini [On the basic principles of state financial control in Ukraine]: Zakon Ukrainy, Issue 2939-

- KhII, 26.01.1993. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> [in Ukrainian].
18. Pro pravovij rezhyt majna u Zbrojnykh Sylakh Ukrainy [About the legal regime of property in the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy, Issue 1075-XIV, 21.09.1999. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text> [in Ukrainian].
  19. Pro stvorennia iedynoi systemy zaluchennia, vykorystannia ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy [On the creation of a unified system of attraction, use and monitoring of international technical assistance]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, Issue 153, 15.02.2002. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-п#Text> [in Ukrainian].
  20. Pro stvorennia ta vyrobnytstvo ozbroiennia, vijs'kovoï i spetsial'noi tekhniky [On the creation and production of weapons, military and special equipment]: Proekt Zakonu Ukrainy, Issue 7389, 12.12.2017. *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7389&skl=9 [in Ukrainian].
  21. Richni zvity Rakhunkovoi palaty [Annual reports of the Accounting Chamber]. *rp.gov.ua*. Retrieved from <https://rp.gov.ua/Activity/Reports/> [in Ukrainian].
  22. Svirko, S.V., Moroz, Yu.Yu., Vlasiuk, T.O., Dovhaliuk, V.V., Sydorenko, O.P. (2023) Mekhanizm koordynatsii mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy v konteksti pidtrymky ta vidbudovy oboronnoi ekonomiky Ukrainy [The mechanism of coordination of international technical assistance in the context of support and reconstruction of the defense economy of Ukraine]. *Akademichni vizii*. Vol. 24. Retrieved from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/969>, (Accessed 15 April 2024) [in Ukrainian].
  23. Turchak, O.V., Burakov, Yu.V., Posokhova, A.V. Pravove pidhruntia mizhnarodnoho vijs'kovoho spivrobotnytstva Zbrojnykh Syl Ukraïny pid chas rosijs'ko-ukraïns'koï viïny (2014-2023) [The legal basis of international military cooperation of the Armed Forces of Ukraine during the Russian-Ukrainian war (2014-2023)]. *Analitichno-porivnial'ne pravoznavstvo. Elektronne naukove vydannia*. Retrieved from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/80.pdf> (Accessed 15 April 2024) [in Ukrainian].
  24. Tsyvil'nyj kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text=майн#w1_1 [in Ukrainian].

*Володимир Сергійчук,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії світового українства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ІСТОРІЯ ПОВТОРЮЄТЬСЯ...

Більше ста років тому, коли від підтримки міжнародного співтовариства залежала доля відродженої Української самостійної держави, за океаном зовсім не переймалися цим питанням, оскільки вважали, що їм простіше мати справу зі спадкоємцями царської Росії, ніж з новими національними країнами, які постали на руїнах цієї імперії. Тож коли Уряд УНР звернувся до керівництва США з проханням про визнання й допомогу проти червоної й білої москви, то державний секретар узагалі ухилився від зустрічі з дипломатичним представником нашої країни.

На письмі він повідомив, що «уряд і народ Злучених Держав жваво й симпатично зацікавлені долею людей у всіх частинах Росії, включно з Україною; однак Злучені Держави ані не признали незалежність України, ані ніякого уряду, який є там при владі, і, природно, не є приготовані прийняти ніяких представників цього уряду».

А далі Роберт Ленсинг додав таке: «Ви можете бути певні, якщо взагалі якийсь уряд буде визнаний, то це станеться тоді, коли буде всеросійський уряд, бо я не хочу бачити Росію розчленованою». Це означало, що у Вашингтоні Україну продовжували вважати частиною Росії.

Тоді у Вашингтоні холодно поставилися навіть до відправки в Україну вже закуплених нею медикаментів для армії, яку косив тиф, про що повідомляли дипломати УНР: «Маємо перешкоди політичного характеру від сторони Державного департаменту».

А представники Української торговельної організації та Федерації українських споживчих товариств, котрі мали доставити закуплене в Україну, писали: «Ми жадаємо, щоби була назначена незалежна компетентна комісія для розглядення обставин і умов, на яких Ліквідаційна комісія Армії Злучених Держав в Парижі спродала одягів, автомобілів і медичних засобів вартости вісім мільйонів доларів агенції Українського уряду Українцям, як не допущено до привезення висше згаданих засобів на Україну і як зараз Ліквідаційна комісія Армії Злучених Держав намагається силою відібрати згадані засоби, щоби їх перепродати иншій державі. Ми протестуємо проти цих своєвольних вчинків, як безправних і несправедливих для обох заінтересованих сторін, які певно викличуть глибоке обурення на

Україні. Український уряд придержується умови і постарався о додаткову гарантію Федерації Українських кооперативних товариств, яка має достаточні средства для виконання цих зобов'язань, і не бажає нічого іншого як лише слушної нагоди сповнити контракт і встановити здорові торговельні зносини між обома дотичними краями».

Таку офіційну позицію Білого Дому добре знали й представники США за кордоном. Скажімо, американський посол у Норвегії Фіш, приймаючи українського дипломата, стереотипно твердив: «Америка ніколи не погодиться з розчленуванням Росії і не допустить до того». При цьому хіба що заспокоювали: «Український нарід, як культурніший, повинен взяти на себе провідну роль в федерації народів Росії не лише в Європі, але й на Сибірі, де не можна перейти до денного порядку над тамошніми українцями, що теж висуваються вищістю своєї культури».

Чи ж не таку позицію займають США і сьогодні стосовно підтримки України, коли, запобігаючи перед Москвою, не забезпечують нас необхідною зброєю для відбиття російської агресії? Але понад сто років тому американці не мали перед нами ніяких офіційних зобов'язань, бо й не визнавали нас як окрему державу. Сьогодні ж вони мали б тримати своє слово, яке давали при підписанні Будапештського меморандуму в 1994 році, забираючи в нас ядерну зброю.

Що ж бачимо нині ми й увесь світ? А те, що нібито всі політичні сили в США за підтримку України, але її кращі сини й дочки гинуть на фронті через нестачу зброї й боєприпасів. І це при тому, що наші воїни захищають увесь застрашений росією демократичний світ, у тому числі й наймогутнішу державу світу.

Так, ми захищаємо сьогодні весь світ, у першу чергу наших сусідів. Але чи вони до кінця усвідомлюють значення нашої самопожертви в ім'я їхнього майбутнього? Чи ж згадують у тій же Польщі про події 1920 року, коли не була виконана не тільки політична конвенція між цією країною та УНР, а армія першої, всупереч домовленостям, з жовтня припинила постачання зброї й амуніції українцям, що змусило наших вояків відступати до Збруча.

Голова Директорії та Головний отаман військ УНР Симон Петлюра тоді все ще сподівався вмовити поляків виконувати взяті на себе зобов'язання. У листі до керівника Польської держави від 8 листопада 1920 року наголошувалося, що «перше, з чим хотів би Петлюра до Пілсудського звернутися, це справа про набої, аби поляки передали їх армії УНР. По-друге, він просить не чинити перешкод у справі транспортування через Польщу закуплених у Німеччині боєприпасів».

Замість цього, як свідчить генерал-хорунжий армії УНР Кость Смовський, польський комендант Львова «одержав наказа з Варшави, що 7 і 8 листопада... всіх українських старшин, що були при команді міста, а також усіх вояків, що лежали пораненими по шпиталях, навіть тяжко поранених, відправити за Збруч». А в Старокостянтинові в цей час «польські старшини спільно з московськими чекістами приливають «союз зброї» та «побєду» над ... розділенням України».

Тож за таких обставин 18 листопада 1920 року уряд УНР констатував, що причина поразки української армії – це брак набоїв та амуніції, відтак ухвалено рішення про перехід за Збруч, аби зберегти її єдність, а в майбутньому боєздатність. Щоправда, поляки не дотримали свого слова щодо поваги до статусу вчорашніх союзників: армія УНР на Збручі була роззброєна й кинута на три роки за драти...

Зрозуміло, що цим тоді в США не переймалися. А от полякам прилетіло, як кажуть, через 19 років, коли їхній вчорашній московський союзник учетверте поділив міжвоєнну Річ Посполиту з німцями...

А після Другої світової війни СРСР ще десятки років патрунував над маріонетковою польською державою – аж до свого остаточного розпаду, який був спричинений насамперед потужним українським національно-визвольним рухом наприкінці 1980-х років. Чи пам'ятають про це польські фермери, котрі висипають українське зерно з вантажівок і вагонів на землю?..

Чи ті польські політики, які стоять за протестувальниками?

Таке враження, що в цій країні досі не проаналізували свої стратегічні прорахунки 1920 року, коли без обґрунтованих пояснень відмовилися підтримувати Україну як союзника, поласившись на нібито «щедріші» московські територіальні поступки чужих земель.

Як у Варшаві, так і у Вашингтоні, очевидно, не взяли до уваги застереження Симона Петлюри, який тоді намагався ще раз розтлумачити всьому світові значення нашої незалежності: «Всі держави, утворені після 1917 року на території бувшої Росії, не мають шансів на тривке існування і будуть завжди загроженими, поки на півдні бувшої імперії не організується і в силу не увійде незалежна держава українського народу. Тільки вона одна, як найсильніша численністю свого населення, матеріальними ресурсами і мілітарною відпорністю, може бути базою, підставою більш-менш незахищеного життя державних новотворів, з бувшої Росії організованих. Тільки повстання і зміцнення цієї держави може фактично вирішити долю Росії і призвести до остаточного та безповоротного поділу її».

Ця далекоглядність Симона Петлюри наглядно підтвердилася в 1939–1940 роках у долі Польщі, Литви, Латвії, Естонії, коли так званий демократичний Захід спокійно поставився до їхньої анексії шляхом закулісної змови Гітлера й Сталіна.

Сьогодні це може повторитися, бо ж американське суспільство відділене океаном, його більше цікавлять міграційні проблеми на південному кордоні – це відсовує вбік українську справу, вона для багатьох тамтешніх політиків не є пріоритетною.

Але ж чому поляки знову наступають на свої ж граблі? Коли вони втратили власну історичну пам'ять, яка мала б протверезити їх руїнами сіл і міст та величезними людськими втратами в Другій світовій війні?

І КОЛИ НАША АРМІЯ ВИЙДЕ НА ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН...

Усі віримо, що Збройні Сили України у визначений Всевишнім час вийдуть на державний кордон нашої держави. А що далі?

Так, буде багато клопотів щодо облаштування державного життя на тимчасово окупованих територіях, доведеться докладати гігантських зусиль, аби відбудувати зруйноване ворогом народне господарство й цивільну інфраструктуру, розмінувати кожен метр українського чорнозему, щоб він знову заколосився життєдайним зерном, на яке розраховує світ.

А як доведеться адаптуватися тим, хто повертатиметься до рідної домівки, з сусідом, який повірив у вічність там «русского мира» й покорищувався чужим майном. У якому становищі опиняться ті батьки, які переконували в цьому своїх дітей і не вчили їх рідному, предківському слову. Скільки ж освітянських волонтерів доведеться залучати до відродження українства на наших одвічних землях...

Та чи думаємо ми над тим, а що буде з українством, яке залишається в так званій східній діаспорі? Воно там остаточно розчиниться в чужому морі чи все таки зможе повернутися на Батьківщину, щоб працювати для її розквіту на благо своїх нащадків – живих і ненароджених.

Можливо наші українці з наддалеких окраїн російської імперії усвідомлять, що для збереження власної ідентичності їм необхідно повернутися на землю своїх предків, котрих зла мачуха-доля погнала на чужину. Особливо це стосується таких розселень, як Зелений Клин – це величезний регіон від Байкалу до Тихого океану, де українців у 1918 році було більше половини від усього населення. Їх і сьогодні там дуже багато по крові, але більшість з них смиренно ідентифікують себе рускими.

Нелегкий вибір постане перед сибіряками, серед яких також багато українців. Але якщо ті, що рахуються там зі століпінських переселень, у більшості вже себе прив'язали до суворого клімату, розоравши свого часу величезні масиви родючих земель, і вже не мислять іншого життя, то зовсім інша ситуація складається для тих, хто опинився там у роки та після Другої світової війни, як і їхнім нащадкам. Бо ж тоді українці переселялися до Сибіру не тільки як звичайна робоча сила, а й як інтелектуали, котрі там займалися розробками новітньої техніки.

Це ж стосується Уралу й Поволжя, де з середини XVIII століття наші селяни не тільки освоювали нові землі, а й організовували чумацький промисел для вивезення солі з озера Ельтон до української слободи Покровської (тепер – Енгельс), в пониззі Волги згодом виникали рибальські артілі українців, котрі розвивали цю справу й на півночі Азербайджану.

З Поволжя й Уралу, як і з Сибіру, до речі, не всіх евакуйованих туди в роки Другої світової відпустили до України після травня 1945-го. Це їхні нащадки тепер працюють у цехах Уралвагонзаводу, котрий перетворили на танковий гігант у роки тієї війни саме робітники й інженери Харкова, де створили в 1940 році знаменитий Т-34. І цю бойову машину харків'яни допомагали освоювати в тодішніх Свердловську, Горькому, як і в Сталінграді

й Челябінську. В останньому, де розмістили устаткування харківського заводу з випуску танкових дизельних двигунів, виріс знаменитий Танкоград, у якому заглавну роль відігравали саме вихідці з України. Звідси, до слова, не відпустили на батьківщину головного конструктора танкових дизелів, двічі героя соцпраці Івана Трашутіна.

Однак на роздоріжжі найбільше опинилося українців Тюмені. Це вони в кількості 600 тисяч, у більшості із Галичини, відіграли головну роль в освоєнні для російської федерації нафтогазових багатств таких корінних народів цього регіону, як ханти, манси, ненці... Завдяки саме їхнім зусиллям путінська росія змогла нагромадити величезні ресурси й продовжує заробляти кошти для продовження агресії проти України.

За роки незалежності не так уже й багато українців повернулися додому, бо ж і Українська держава не дуже сприяла їм у цьому. Багато випадків зафіксовано, коли патріотичні офіцери, котрі добилися повернення на рідну землю, не змогли знайти заняття для себе як висококласні військові фахівці. Були випадки, коли й генералам не знайшлося місця в українській армії. Вона все скорочувалася й скорочувалася, а бойова техніка продавалася й продавалася як нібито надлишкова. Як її тепер не вистачає, коли ми третій рік зупиняємо новітню орду зі сходу.

Що ж стосується того суцільного етнічного українського масиву, який прилягає до державного кордону України, то тут маємо особливо розмірковувати, адже історично українська Слобожанщина, в тому числі й Белгородська область, також зазнає руйнувань, бо звідти росія посиляє смертоносне залізо на мирні квартали Харкова.

Лунають вибухи і на військових аеродромах Кубані, звідки піднімаються російські бомбардувальники, щоб засипати ракетами наші села й міста. І серед тих пілотів чимало з українськими прізвищами, у деяких навіть батьки живуть в Україні...

А хіба можемо забути про козацьку Стародубщину, північний регіон нашої одвічної Чернігівщини з часів Русі. На зразок Стародубського подібні полки організовувалися в часи Хмельниччини не тільки на Гомельщині – Брагинський, Лоївський, Мозирський, а й північніше – Могилівський, старшина якого присягала Українській державі.

Не можемо обійти увагою і споконвічну українську Берестейщину, яка насильно була включена до складу радянської Білорусі в 1939 році. Там українці не мають належних їм прав як автохтонам. А так зване Придністров'я, яке було вилучено зі складу України в 1940 році без згоди її тодішнього парламенту, що було грубим порушенням навіть Конституції УРСР? Про тамтешніх українців також треба забути?

Природно, наша західна діаспора захищена політично. Але в своїй значній частині вона є патріотичною. Тож після звістки про перемогу її зв'язок з Батьківщиною обмежиться матеріальною підтримкою, як це спостерігаємо нині, чи вона таки повернеться розбудовувати справжню Українську державу?

А може повториться ситуація, як після Акта 24 серпня 1991 року, коли наша західна діаспора не усвідомила, яка Україна стала самостійною, з

яким світоглядом у своїй масі, яким правовим полем і рівнем правосвідомості кожного громадянина, не кажучи вже про традиції економічних відносин.

Тож проблема тоді виникла в іншому: наші земляки з-за океану приїжджали, як правило, відвідати рідні місця, побачити Київ. Але на відміну від естонців, латишів та естонців вони в своїй абсолютній більшості не повернулися жити й працювати в Україну, про визволення якої від московської окупації мріяли всі повоєнні роки. Вони тоді вирішили покласти на нас у цьому, бо ж ми й справді міцніше прив'язані до могил своїх предків, та й загартувалися краще в боротьбі за виживання. Як наша західна діаспора вчинить тепер? Про це також мусимо клопотатися, коли звільнимо Крим, південь і Донбас.

Вийшовши на державний кордон, маємо також проаналізувати дії своїх союзників у війні проти нинішньої Росії, ретельно розглянути всі аспекти закулісних договорів сильних світу сього. Й передбачати можливість того, що сталося після 24 серпня 1991 року.

А тоді ж – згадаймо й не забуваймо! – західні демократи, починаючи з Президента США Джорджа Буша-старшого, наперебій поспішали до радянського лідера Михайла Горбачова, аби вияснити в того, чи можна визнавати незалежність України... Віце-канцлер Німеччини Геншер 26 жовтня 1991 року навіть «доповідав» Горбачову про те, як він переконував керівників уже проголошеної незалежної України не виходити зі складу СРСР.

Більше того, вже згаданий Президент США Джордж Буш-старший навіть за день до Всеукраїнського референдуму на підтримку Акта проголошення незалежності України, коли вже був переконаний у тому, що наш народ «переважаючою більшістю проголосує на підтримку незалежності», зателефонував до Горбачова й наголошував на тому, що в США не хочуть у зв'язку з цим «навіть ненароком створити будь-які труднощі для Вас чи для Єльцина».

Тому він клявся радянському лідерові, що «після референдуму ми зробимо заяву, в якій буде роз'яснюватися наш підхід і виражатися намір тісно співробітничати з Вами і Єльциним. Зрозуміло, там не буде говоритися про визнання України...». Тож лише тепер стає зрозумілим, чому США не визнали незалежність України одразу ж після 1 грудня 1991 року, а ще майже місяць консультувалися й намагалися добитися від України багатьох поступок, у тому числі й щодо контролю над ядерною зброєю.

Так було тоді, коли український народ вирішив жити за власним розумом. Сьогодні він зі зброєю захищає те, що було підтримано вільними голосами українців, коли їх фактично вперше в історії запитали, чи хочуть вони Самостійної України. І він сьогодні вірить, що його армія вийде на визнаний світом свій державний кордон.

УКРАЇНЦІ КРИМУ ХОЧУТЬ ДОДОМУ

Десять років тому, 9 березня 2014 року, в окупованому російською армією Сімферополі сталася найбільш значуща подія українського спротиву в ті трагічні дні: тисячі українців півострова прийшли з синьо-жовтими прапорами до пам'ятника Тарасу Шевченку. Справді, після того, як 26 лютого кримські татари необачно зняли блокаду Верховної Ради республіки, політична ситуація там вкрай загострилася, оскільки заздалегідь спланована московією військова операція із захоплення влади шокувала місцеве населення.

Це можна було бачити 2 березня, коли місцеві українські активісти спробували підняти на протест законослухняних кримчан. Акція не мала широкої підтримки мешканців, бо, вони, насамперед, не відчували рішучих дій Києва щодо злочинних дій нібито невідомих нікому «зелених чоловічків». До речі, в такій ситуації опинилися тоді й заблоковані на півострові наші військові, котрі чекали на бойові накази із столиці від свого нового верховного головнокомандувача.

І ось тоді українська громада Криму з власної ініціативи закликала співвітчизників до акції протесту на 9 березня, в день народження Великого Кобзаря – того, хто залишив нам і всім поневоленим народам вічний заповіт: «Борітеся – поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!».

Так, ця подія тоді струснула Крим, люди посміливішали й стали проявляти власну позицію в обороні своїх прав на своїй землі. Тут би потужний імпульс підтримки з Києва й від гарантів Будапештського меморандуму 1994 року.

На жаль, через внутрішні торги за урядові посади в Києві звідти затрималися на вчасну реакцію щодо відвертої агресії того гаранта, якому ми за згодою інших, в першу чергу США, передали ядерні боєголовки й частину літаків і ракет, які там ніхто не порізав, як це було зроблено на очах усіх в Україні. Але американському президенту Обамі не вистачило мужності проявити якості світового лідера. Очевидно, його більше вабили лаври «голуба миру».

Саме ця неувага гарантів Будапештського меморандума, насамперед до кримського питання, дозволила Росії не тільки провести незаконний референдум, а й в авральному порядку включити півострів до свого складу й вислати вивільнені сили для організації збройного заколоту в Донбасі. Як відомо, це призвело до російсько-української війни, яка триває з 2014 року.

Українцям Криму залишалося з того часу тільки мріяти про повернення на рідну землю, якою для них став півострів. А це відчуття в них чітко проявилось ще в XVII столітті, коли вони відмовлялися переселятися на Велику Україну, хоч до цього їх і примушували наші запорожці. Скажімо, 1675 року, як описано в літописі Самійла Величка, кошовий Сірко привів до Перекопу 7 тисяч українців півострова й зажадав від них: «Хто хоче, ідіть з нами на Русь, а хто не хоче, вертайтеся до Криму».

Ті українці, котрі народилися в Україні, виявили бажання повернутися до своїх батьківських осель, а ті, хто появився на світ в неволі й предки їхні спочивали вічним сном уже в кримській землі, – таких виявилося три тисячі – «відповіли, що мають уже в Криму свої осідлиська й господарства і через це краще там бажають жити, ніж у Русі, нічого свого не маючи»...

Сірко дозволив їм повернутися до їхніх домівок. Але коли вони відійшли до горизонту, то послав тисячу молодих козаків, аби «всіх їх без найменшого милосердя вибити та вирубати вщент...». А потім і сам, «сівши на коня, скочив туди, де виконували його наказ. А приїхавши туди й побачивши, що його волю виконано, подякував козакам, що трудилися в тому, й вимовив до мертвих такі слова: «Простіть нас, брати, а самі спіте тут до страшного господнього суду, ніж би мали розмножуватися у Криму поміж бусурманами на наші християнські молодецькі голови, а на свою відвічну без хрещення погибель».

Ці нещасні справді вже не могли розмножуватися в Криму, але ті 720 тисяч, про яких 1666 року свідчив турецький мандрівник Евлія Челебі, таки продовжували рід людський на півострові. Щоправда, хоч кров у їхніх жилах текла українська, та молилися вони вже аллаху – після подібних запорозьких набігів українці півострова масово перейшли в мусульманську віру. Тільки таким чином вони могли уберегти себе від розправ шибайголового кошового Сірка.

Але українська кров перенесла наші традиції й обряди в побут кримського населення – і корінного, і прийшлого ординського. Тужливі українські мотиви вплелися в мелодії вигнаних росією до Туреччини кримських татар, які й досі звучать у їхніх поселеннях на південному узбережжі Чорного моря.

У той же час нібито якась невидима сила знову притягувала українців до Криму. Цьому сприяло й те, що на місце кримських татар, що тікали до Туреччини, імперія дозволяла селитися нашим козакам. Може й справді виведені за триста років на півострів ті два мільйони українців залишили невидиму ауру, яка не просто кликала пам'ять про них, а й мала доповнюватися присутністю нових хвиль нашого етносу.

Зрештою, військово-морські сили росії на Чорному морі формувалися саме за рахунок колишніх запорожців. Скажімо, в реляції Потьомкіна до Катерини II від 19 липня 1788 року зазначається, що під час здобуття Чорноморського узбережжя російський флот складався «з 200 менших гребних суден, в кожному по 60 запорожців... цими суднами керують запорожці, котрих тепер 20.000 на чолі з їх отаманом Сидором Білим».

Наповнення українцями Криму буде продовжуватися і в наступні роки, і це буде відбиватися на сприйнятті півострова чужинцями. Скажімо, французький маршал Мармон, переїхавши Крим у 1834 році, писав: «Зо всіх приємностей, якими нас оточували, я був особливо зворушений козацькою піснею, і найбільш прекрасні голоси співали сумні, меланхолійні пісні, наповнені солодкою мелодією».

Щоправда, таємний наказ Катерини II про необхідність докласти максимум зусиль, аби українців «делікатним способом» зросійщити, ніколи

не відмінявся, а був прямою дією, особливо коли на фоні регулярних завоювань неслов'янських етносів необхідно було наголошувати про збільшення саме великоросів.

Така можливість з'явилася 1897 року, коли відбувався перший всеросійський перепис. Наприклад, з його даних дізнаємося, що в Сімферополі українців усього 3.399, але вихідців з таких українських губерній, як Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Харківська, Херсонська та Чернігівська, нараховувалося 6.314. А якщо врахувати ще уродженців Бесарабської, Воронезької, Гродненської, Курської губерній, а також області Війська Донського – 1936... Не треба забувати і про вихідців з Кубані та Чорноморщини – їх усіх, як правило, записували «руськими».

Подібна картина була і в Севастополі та інших містах Криму. Тож детально проаналізувавши міграційні процеси, видатний наш географ Степан Рудницький перед Першою світовою війною зробив ось такий висновок: «Основна маса етнографічної мозаїки Криму нині без жодного сумніву українська. На 1914 рік оцінюю кількість українців на 65 відсотків, великоросів не звиш 12 відсотків».

Саме це й спричинилося до вибуху українського національно-визвольного руху в Криму в 1917 році, центром якого став Севастополь, де відбувалися великі маніфестації моряків і робітників під синьо-жовтими прапорами. І де вони, зрештою, були підняті на кораблях Чорноморського флоту як свідчення присяги самостійній Українській Народній Республіці. А це послужило й підставою для того, що проросійська кримська влада восени 1918 року попросилася в лоно Української держави.

Зрозуміло, що коли більшовицька москва остаточно підпорядкувала собі Крим, то вона в 1920-х – 1930-х роках, хоч і на деякий час, допустила на півострові українізацію, але не допустила туди переселення хліборобів з УРСР. На родючих землях степового Криму москва організовувала єврейське землеволодіння через створення Фрайдорфського національного району як основи майбутньої кримської Каліфорнії.

Втілення цього проєкту відновилося з початком 1944 року, коли, за свідченням більшовицького терориста Судоплатова, американські євреї пообіцяли Сталіну велику позику для відбудови народного господарства. З цією метою й виселили кримських татар, щоб звільнити місце для заселення нових господарів кримського півострова. Але оскільки обіцяних грошей не виявилось, то й проблема кримської Каліфорнії була автоматично знята з порядку дня.

У той же час покинуті кримськими татарами землі, сади й виноградники необхідно було комусь обробляти. Відтак москва змушена була переселяти в Крим далеких до аграрних проблем цього півострова людей з російської глибинки, як і частину колгоспників поліських областей УРСР. І саме українські хлібороби, як зазначається в тогочасних документах, змогли швидше адаптуватися до місцевих умов й сумлінно поставилися до обробітку кримської землі. Однак українців після 1944 року аж до 1954 більше на півострів не переселяли.

На відміну від них російські переселенці виявилися не готовими замінити кримських татар, бо довго не затримувалися на півострові: зокрема, витративши так звані підйомні кошти на переїзд і облаштування на новому місці, вони, як правило, поверталися в свою глибинку, де їм звично було доглядати льон, картоплю й капусту.

Крим тимчасом занепадав, що й змусило Хрущова запропонувати уряду росії передати півострів Україні для відновлення його господарства – це й було здійснено відповідно до тогочасного законодавства в 1954 році. Водночас влада УРСР добилася зменшення союзних нарядів оргнабору в північні й східні райони СРСР, переадресовуючи ці ресурсні потоки в Крим, де необхідно було відновлювати зруйноване ще під час війни народне господарство.

Уже в 1955 році з Київської області сюди переїхало 150 родин, з Сумської – 591, Черкаської – 258, Вінницької – 500. З 1957 року розпочинається масове переселення до Криму вихідців із західноукраїнських областей. Наприклад, протягом того року передбачалося відправити з Волинської області 600 родин, Рівненської – 100, Дрогобицької – 600, Станіславської – 950, Львівської – 300, Тернопільської – 1150 і Чернівецької – 500. З цього приводу в Сімферополі відбулася спеціальна нарада, на якій уряд УРСР затвердив план будівництва житла для цих переселенців. Як результат – станом на 1 січня 1958 року з плану 6.000 на півострів з материкової України прибуло 6.100 родин, а всього за 1955–1957 – 39.878.

Цей потік зростав і тому, що 12 березня 1957 року на зборах Кримського обласного активу вперше прозвучала українська мова у виступі секретаря Джанкойського райкому партії Куца. Після нього українською говорили секретар обкому партії Чирва, секретарі Сакського й Кіровського райкомів Кулик і Лисий. Їх підтримав перший секретар обкому Василь Комяхов, котрий у заключному слові, теж українською, заявив: «Це вперше на зборах обласного партійного активу. Ми вважаємо, що це цілком правильно і закономірно. І думаємо, що було б також правильно, коли б товариші, які володіють українською мовою, виступали в районах, колгоспах, радгоспах, машинно-тракторних станціях, на підприємствах, у творчих організаціях, наукових установах, в школах і вузах. Це тому, що в Криму 250 тисяч осіб українського населення».

Щоправда, занадто активна українізація Криму з боку Василя Комяхова була зупинена грізним окриком з москви, відтак процеси поширення освіти українською були вже з 1958 року загальмовані, а потім і взагалі припинені. Що, однак, не вплинуло на зростання переселенського потоку з теренів УРСР на півострів: перепис 1989 року засвідчив тут присутність 625.919 українців. Саме вони, а також ті нащадки наших предків, хто був у Криму і Севастополі московською владою протягом ХХ століття записаний до росіян, 1 грудня 1991 року проголосували більшістю в підтримку Акта про державну незалежність України.

Вони й готові були підтримувати її, чекали допомоги. Проте наша стара – нова влада не усвідомила свого завдання – через мудру політику назавжди заякорити Крим у складі України. Не вдалося зібрати достатньої

кількості зрілої політичної еліти на київських пагорбах, яка десять років тому швидко відреагувала б на події на півострові. Відтак значній частині українців довелося в 2014 році залишити вже обжитий Крим.

Сьогодні вони готові повернутися до рідних домівок на півострові. Чекають не тільки звільнення їх від російських окупантів Збройними Силами України, а й продуманого й вивіреного плану дій центральної влади щодо відродження нашої державної влади в Криму – в кожному населеному пункті. З поіменним складом її представників.

Як це треба робити – можна повчитися в українських націоналістів, котрі до 15 вересня 1941 року завдяки своїм похідним групам, просуваючись услід за гітлерівськими військами, зуміли організувати свою владу в 12 областях, звільнених від більшовиків.

ЧАС ЗБИРАТИ КАМІННЯ ЧИ Й ДАЛІ ДРОБИТИ ЙОГО?

Протягом багатьох століть історична пам'ять української нації травмувалася численними втратами, серед яких найбільшою трагедією залишається Голодомор-геноцид 1932–1933 років. Ті, хто пережив його, аж до проголошення незалежності України боялися говорити про це вголос, про що також постійно застерігали своїх дітей і внуків, яким перед цим довірилися страшною правдою. Лише в діаспорі, де дізналися з повідомлень тогочасних німецьких дипломатів, з повоєнних років нагадували собі й світові про 7–10 мільйонів жертв.

Однак перші вшанування їх після проголошення Акта про незалежність України в 1991 році не супроводжувалися поширенням повної правди про ці катастрофічні для нашої нації втрати. Зрештою, українська історична наука виявилася неготовою одразу ж дати відповідь на всі питання, бо ще вчора вона могла осмислювати лише дозовану комуністичною партією інформацію, в тому числі й щодо кількості жертв.

А з початком реваншу комуністів, що припав на 1994 рік, багато з них почали хизуватися тим, що вони, мовляв, не перефарбовуються: відтак щодо втрат від Голодомору-геноциду продовжував поширюватися звичний уже московський наратив про 3,5 мільйона жертв.

Крига скресла лише після Помаранчевої революції, коли президент Віктор Ющенко підтримав ініціативу громадськості про створення Українського інституту національної пам'яті, який повинен був дослідити і всі аспекти Голодомору-геноциду 1932–1933 років.

З чого розпочав свою діяльність перший голова цієї поважної інституції академік Ігор Юхновський – він збирав науковців різних поглядів, вислуховував їх, зв'язав кожну думку зі стратегічними напрямними державницької ідеології, а тоді накреслював конкретні завдання з тієї чи іншої проблеми. Цей фізик за фахом мав справді філософське розуміння розв'язання різних завдань і в набагато складніших умовах, ніж ті, в яких випало працювати нинішньому голові УІНП – тоді потужний вплив мали ліві сили, представники яких обіймали ключові посади не лише в економіці, а й в ідеології.

Проте, незважаючи на це, під загальним керівництвом тодішнього голови УІНП кожна область видала Меморіальні книги пам'яті жертв Голодомору-геноциду! А сьогодні, до речі, наступники академіка Юхновського п'ять років не спроможуться видати збірник матеріалів міжнародного Форуму, який відбувся ще 2018 року, хоч гроші урядом були виділені.

А з чого розпочав свою місію філософ Антон Дробович на посаді голови Українського інституту національної пам'яті? Він зібрав фахівців з проблем Голодомору-геноциду, вислухав різні аргументи щодо кількості втрат, запропонував свій підхід до розв'язання цієї важливої наукової й політичної проблеми? Зайнявся впритул просвітницькою підготовкою громадськості й політиків тих країн, де ще не визнали цю нашу трагедію геноцидом?

Скажімо, долучився до того, щоб поживити роботу спільної українсько-німецької комісії істориків, яка мала підготувати відповідні висновки Бундестагу? Якби ж то! Підготовча комісія парламенту ФРН не рекомендувала розглядати це питання через його непідготовленість, що спонукало Міністерство закордонних справ України відмовитися від патронату над роботою включених до цієї групи наших істориків на чолі з Ярославом Грицаком з ось таким різким формулюванням: «Через остаточну втрату довіри та у зв'язку з тим, що діяльність комісії не відповідає інтересам України».

Ситуацію вдалося позитивно вирішити завдяки допомозі української діаспори в Німеччині. Зокрема, голова «Українського дому» в Дюссельдорфі Ірина Ястреб домовилася з Партією зелених цієї країни про проведення у великому промисловому центрі Ессені міжнародної наукової конференції, яка у червні 2022 року звернулася до Бундестагу з проханням розглянути це питання. Як наслідок, німецькі парламентарі прислухалися й через три місяці підтримали Україну.

Тимчасом Антон Дробович, замість того, щоб сприяти плідній дискусії між дослідниками Голодомору-геноциду, оголосив свого роду хрестовий похід проти тих науковців, яким ще 2020 року вдалося встановити на сьогодні кількість втрат у 10 мільйонів 500 тисяч українців завдяки історико-криміналістичній експертизі в ході досудового розслідування Службою Безпеки України. Зокрема, в листопаді 2021 року він погрожував не залишити каменя на камені від репутації тих, хто не хоче підтримувати його в утвердженні в свідомості наших громадян і всього світу нав'язаної колись московю цифри в 3,5 мільйона осіб.

Автору цих рядків наприкінці грудня 2021 року довелося добру годину з олівцем у руках пояснювати голові УІНП ази підрахунку жертв Голодомору-геноциду. Він, побачивши тоді архівні документи, погодився з тим, що вони підтверджують мінімальну цифру втрат у 7 мільйонів осіб в УРСР. Пообіцяв, що буде регулярно скликати групу дослідників, які зможуть поетапно розглянути всі питання, аби перевірити висновок історико-криміналістичної експертизи щодо 10,5 мільйона жертв.

Здавалося, ось тепер і настане час збирати каміння, як каже біблійська мудрість. Однак після першого ж організаційного засідання в лютому

2022 Антон Дробович більше не скликав її, бо боїться, як видно з усього, утвердження української правди. І в той же час продовжує гнути свою лінію: мовляв, світу треба говорити про 3,5 мільйона жертв, тоді він визнає Голодомор 1932 – 1933 років геноцидом.

Але ж ми говорили німцям про 10 з половиною мільйонів українських втрат під час Голодомору 1932–1933 років, і вони визнали його геноцидом!

Водночас депутати Бундестагу, очевидно, вирішили передати українцям отієї «картопельки з Січі», про яку писав великий геній нашого народу Тарас Шевченко. Перед голосуванням серед них була поширена інформаційна довідка, в якій зазначалося, що втрати Голодомору тільки взимку 1932-1933 років становили 3,5–3,9 мільйона осіб... А ви, українці, вже самі, мовляв, можете додати до цієї цифри жертви весни, літа й осені 1932-го й, особливо, весни й літа 1933-го, коли смерть косила голодних з особливим завзяттям, тоді й наберуться ті 10 мільйонів, про які доповідала ще 1933-го наші дипломати...

Цим мудрі парламентарі Бундестагу не тільки підтвердили, що довіряють своїм дипломатам, а й висловили делікатно свою позицію стосовно прагнення окремих українських чиновників на кшталт Антона Дробовича будь-що добитися зниження цифри втрат до 3,5–3,9 мільйона осіб. Бо вже на згаданій конференції в Ессені багато німців були шоковані тим, що в Україні хочуть применшити кількість жертв цієї трагедії більш ніж удвічі. При цьому висловлювався подив: а чому ніхто в Ізраїлі чи Вірменії не пропонує зменшити втрати під час їхніх національних трагедій...

Здавалося б, уже це мало б остудити гарячковість Антона Дробовича й повернути його діяльність у цьому плані в конструктивне русло. Тим паче, що останнім часом додалися нові дані щодо втрат дітей у 1932–1933 роках, розраховані на основі первинних документів українських архівів:

	Рік народження	Вікова група в 1933 році	За даними Держплану УСРР (1931)	Мало бути в 1939 році	Було в 1939 році	Різниця	Різниця між 1932– 1934 роками
1	1933	0	470.700 (народилося)	406.685	305.620	- 101.065	8217
2	1932	1	782.000 (народилося)	675.648	396.162	- 279.486	19581
3	1931	2	959.870 (народилося)	772.111	509.456	- 262.655	25704
4	1930	3	882.869	814.668	509.378	- 305.290	9899
5.	1929	4	909.181	838.948	524.558	- 314.390	6845
6	1928	5	909.111	842.498	524.980	- 317.518	6340

7	1927	6	909.381	855.464	524.673	- 330.791	14080
8	1926	7	891.315	848.033	514.250	- 333.783	
9	1925	8	844.371	809.536	487.246	- 322.290	635,5
10	1924	9	746.525	719.425	430.713	- 288.712	
11	1923	10	683.758	661.211	394.499	- 266.712	
12	1922	11	723.217	700.673	417.265	- 283.408	
13	1921	12	613.277	594.479	353.834	- 240.645	
14	1920	13	540.116	498.392	311.624	- 259.811	
15	1919	14	678.161	652.937	391.269	- 261.668	
Разом		0 - 14	11.613.852	10.763.751	6.595.527	- 4.168.224	

Ці матеріали були продемонстровані автором нещодавно перед депутатами, урядовцями та науковцями Республіки Північна Македонія, парламент якої готується розглянути питання про визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом української нації.

Але яка ж була реакція Антона Дробовича на проведені заходи в ході підготовки до цієї акції Посольством України в Республіці Північна Македонія? Він вибухнув гнівом на своїй сторінці в соціальних мережах, заявивши, що це був «вдалий захід для дискредитації теми Голодомору-геноциду». А «вдалим», на його думку, він став тому, що Міністерство закордонних справ України не вдалося до «перевірки репутації спікерів перед виступом».

Але чомусь голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович не називає мого прізвища, адже це ж я був тим «спікером», який на основі архівних документів навів присутнім на зустрічах північним македонцям ознаки геноциду і продемонстрував реальні втрати в 10,5 мільйона осіб.

І саме ці документи я показував пану Дробовичу позаторік, і він тоді не протестував. А от тепер поза очі стає «героєм» – громить неназваних «експертів». Це слово, до речі, бере в лапки, намагаючись, як він думає, принизити того, з ким боїться вийти на прилюдну дискусію, яку я пропонував йому.

Але дивує не тільки це, а й те, що пан Дробович намагається втягнути Міністерство закордонних справ України в кампанію справді реальної дискредитації в світі теми Голодомору 1932–1933 років. В уже згаданому своєму дописі він дозволяє собі погукувати на його керівників: очевидно, добивається, аби це відомство дало вказівку дипломатичним представництвам України за кордоном поширювати цифру втрат нашої нації в те трагічне лихоліття тільки до 4 мільйонів, тобто зменшуючи їх більш, ніж удвоє.

Не хочеться вірити, щоб у МЗС України прислухалися до такої «поради» пана Дробовича. Бо ж тоді треба буде пояснити нашій діаспорі, яка десятки років вшановувала пам'ять 7–10 мільйонів жертв Голодомору-геноциду 1932 – 1933 років, що вона помилялася, а одержана від німецьких дипломатів інформація після Другої світової війни – невірна. Але ж ті їхні оригінальні доповіді з вище наведеними цифрами тепер перекладені українською...

І ця означена кількість жертв Голодомору-геноциду підтверджується новими дослідженнями архівних документів. Скажімо, в Сенчі на Полтавщині, за Вікіпедією, вказується про 281 загиблого. Але аналіз руху населення тільки за тими первинними документами, які збереглися в Державному архіві Полтавської області, показує зовсім іншу цифру – 1.114!

Тобто, завдяки збереженим документам можемо констатувати, що втрати в цьому полтавському селі набагато більші, майже в чотири рази, бо мало б бути на час Всесоюзного перепису населення 1939 року 3.503 жителів, а виявилось – тільки 2.555. Інші втрати просто не зареєстрували...

Перепис 1926 року				3322
Роки	Народилося	Померло	Приріст	Мало бути
1927	140	70	70	3392
1928	128	70	58	3450
1929	140	70	70	3520
1930	152	71	81	3601
1931	133	65	68	3669
1932	95	82	11	3680
1933	50	532	- 482	3198
1934	48	42	6	3204
1935	97	23	74	3278
1936	104	41	63	3341
1937	132	41	91	3432
1938	123	52	71	3503
Перепис 1939 року				2555
Різниця до початку 1932 року				- 1114

Тобто, завдяки збереженим документам можемо констатувати, що втрати в цьому полтавському селі набагато більші, майже в чотири рази, бо мало б бути на час Всесоюзного перепису населення 1939 року 3.503 жителів, а виявилось – тільки 2.555. Інші втрати просто не зареєстрували...

Така картина в усіх областях. Скажімо, в Хоцьках Київської області нарахували до трьох тисяч жертв Голодомору-геноциду, з яких місцеві краєзнавці встановили імена майже 1.200. А свідoctв про смерть за 1933 рік у Державному архіві Київської області переховується лише 643...

А яка жахлива картина відкривається, коли проаналізувати довоєнну наповненість перших класів, починаючи з вересня 1933 року. Тоді за вказівкою змушені були для виконання планів залучати молодших дітей, яким ще не виповнилося 8 років. Хоча й це не допомагало. У Хацьках, що на Черкащині, 1 вересня 1933 року за парти могло сісти тільки 111 першокласників 1925 і 1926 років народження (чимало з них тієї осені також пішли в засвіти), хоч згідно даних сільради в Хацьках 1925 року народилося 150 дітей, а в 1926 – 159.

І ця тенденція продовжувала посилюватися наприкінці 1930-х: якщо 1938-го на Полтавщині до 1 класу могло прийти 46.005 восьмирічних дітей (з народжених у 1930-му), то 1939-го – 34.224 (1931), 1940-го – 21.451 (1932), а на 1941-й їх залишалося тільки 17.003 (1933).

У тій же Сенчі з 95 народжених у 1932 році до першого класу в 1940 році прийшло лише 47 дітей. По всій Полтавщині в тодішніх її адміністративних межах, включаючи лівобережну Черкащину і Яготинський та Згурівський райони Київської області, у багатьох школах через відсутність учнів просто не змогли набрати перших класів: скажімо, в Чорнобаївському районі таких виявилось 13 з 32.

Подібну картину ми могли б побачити по всій Україні, якби ось так детально вивчили всі документи, які збереглися. А якби ще розкопали ті понад тисячу безіменних могил біля залізничних станцій, річкових пристаней, прохідних великих будов, де лежать ніким незареєстровані ходаки за хлібом?

Проте за тридцять з лишком років незалежності ми нічого цього не зробили! Водночас державна інституція, яка покликана цим займатися, свою бездіяльність намагається приховати маніпуляційними заявами про 3,5–3,9 мільйона втрат, бо тільки тоді, мовляв, світ визнає Голодомор 1932–1933 років геноцидом.

Але ж таким мудреця́м Тарас Шевченко вже давно роз'яснив:

Може, й справді!

Нехай і так буде!

Так сміються ж з України

Сторонні люди!

... Росіяни прийшли сьогодні на нашу землю, аби вбити нас до останнього українця, бо цього їм не вдалося 90 років тому. А керівник Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович хоче, щоб ми й надалі не вшановували всі жертви Голодомору-геноциду 1932 – 1933 років, а лише 3,5 – 3,9 мільйона українців, як йому підказують (за його ж словами) з якихось високих кабінетів.

Не за це воюють сьогодні нащадки жертв тієї нашої національної катастрофи проти нащадків її організаторів. Тому час збирати каміння, а не дробити його й далі.

ПРО ХЛІБ, ПІСНЮ І КОЛИШНІ БОРГИ

На початку 1918 року в Німеччині була вкрай важка економічна ситуація – тоді виснажена Першою світовою війною ця країна вкрай потребувала продуктів харчування. Їх могла поставити Українська Народна Республіка в обмін на військову допомогу. Відтак після визнання останньої в Бересті 9 лютого 1918 року незалежною центральними державами (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина), між Києвом і Берліном було укладено відповідну угоду, якою передбачалося поставити близько мільйона пудів хліба, велику кількість цукру, олії й м'яса живою вагою.

Згідно з підписаним у квітні 1918 року додатковим торговельним договором між Німеччиною і УНР Україна зобов'язалася поставити це продовольство в обмін на мануфактуру і сільськогосподарські машини, оскільки німецька валюта тоді нічого не вартувала через галопуючу інфляцію – буханець хліба коштував мільйон марок. Тож Українська держава змушена була виділити величезний кредит із своїх резервів, завдяки чому у своїх власників аграрної продукції закупувалися всі вказані продовольчі товари для транспортування їх до Німеччини.

До кінця жовтня 1918 року до Німеччини було відправлено значну кількість збіжжя, цукру, олії, м'яса в живій вазі тощо. У зустрічному порядку Україна одержала певну частину передбачених угодою промислових товарів. Але коли після виходу німців з України підбили баланс взаємних розрахунків, то виявилось, що німецький уряд заборгував 444.747.000 марок. Ця сума була переказана німецьким урядом в Райхсбанк, який 3 лютого 1919 року видав уповноваженим представникам УНР перший транш на суму 8.400.000 марок.

Однак у другій половині лютого 1919 року німецький уряд наклав арешт на всю суму, що залишалася до виплати. Таке рішення мотивувалося тим, що, мовляв, ніхто не знає, який уряд тепер в Україні, є кілька претендентів на ці гроші, різні німецькі фірми мають претензії за поставлені товари тощо. Зрештою, згодом з'явилось таке виправдання німецького уряду: не видавати грошей до того часу, поки в Україні не буде встановлено законної влади.

Насправді серед тодішнього політичного істеблішменту цієї країни утвердилася думка, яку висловила газета «Берлінер Тагблат» ще 16 травня 1918 року: «Буде помилкою німецьку політику заснувати на тривалому прив'язаному відношенні до самостійної, незалежної України, бо український народ не має національної середньої верстви, ніякої національної інтелігенції, ні робітництва — всі ці елементи щодо мови, традиції і почувань є великоросійські, а середня верства по часті також польська; в тих обставинах вірити, що Україна вже тепер у стані творити тривало незалежну державу, є ілюзією».

Тобто розрахунок тепер був на те, що Україна не утвердиться незалежною державою, відтак можна й не поспішати повертати їй борги за поставлені продукти харчування. Тож тільки 31 липня 1920 року міністр фінансів УНР Барановський був прийнятий міністром фінансів Німеччи-

ни Сімонсом, який «повторив старі мотиви: претензії та невияснення питання влади на Україні. Головно покликався він на Версальський договір і заявив, що коли б німці тепер гроши видали б комусь, то ... мусіли б на ухвалу Антанти ці гроши ще раз звертати. Аргументи міністра Барановського, що Австрія і Угорщина помимо цього договору гроши Україні виплачують, не помогли, і Сімонс лишився при своїм становищі: що по мирнім договорі властиво Антанта розпоряджає цими грішми. При кінці заявив він, що роздумує собі цю справу, чи не можна би тепер якимсь другим шляхом ці гроши обернути на користь Україні: іменно створенням кредиту».

Українським урядовцям тоді було зрозуміло, що німці цих грошей з рук не випустять. Бо вони, писав радник Посольства УНР, «є економічно-фінансовий ключ до найбагатішої частини бувшої Росії — України, і що Антанта пізніше чи скоріше буде мусити на цім зостановитися. Німці сподіваються, що з цього фінансового конта буде також зброя для присилування Антанти запрохати німців до наради над східним питанням, і гроши, отже, належать у комплекс цілої справи німецького пляну ревізії мирного договору, і їх ніякими аргументами тепер не вибудемо».

До речі, визволення українських коштів з Райхсбанку стало предметом і більшовицьких спекуляцій. Так, 3 липня 1920 року народний комісаріат закордонних справ УРСР спеціальною нотою заявляв німецькому уряду, що він буде розглядати користування «400-мільйонним українським золотим фондом, що перебував у німецькому банку», як замах на надбання українського народу, і вважає не маючим сили розпорядження німецького уряду про видачу грошей будь-кому, крім Радянського Уряду України».

Зрозуміло, що боротьба за українські гроші між різними представниками України також була тільки на руку німцям, бо це був привід зовсім не повертати їх.

Коли ж уряд УНР опинився у вигнанні, німецькі дипломати зовні ставилися до українських колег співчутливо. Так, 7 жовтня 1921 р. німецький консул у Данцігу Людке заявляв, «що зараз Україна переживає кризу, яка безумовно розвернеться в користь нашої державности, що зараз ціла майже Європа має звернені очі на Україну як на «санаторію... всходу Європи».

Оцінюючи тоді події 1918 року, цей дипломат визнав, що «в результаті винною залишилась німецька дипломатія, яка хотіла ревалізувати на ґрунті України з Клемансо всю політику відбудови «єдиної неділимої Росії».

Після підписання в квітні 1922 року Раппальського договору з більшовицькою росією уряд Німеччини на деякий час ще підтримував дипломатичні зв'язки з урядом УНР. Але вже в січні 1923 року берлінські власті зажадали від повіреного в справах УНР Романа Смаль-Стоцького звільнити приміщення посольства, пославшись на те, що відтепер визнають українську державність у формі УРСР. У розвиток цього ультиматуму 6 березня 1923 року українські більшовики разом з німецькою кримінальною поліцією вдерлися до будинку посольства УНР й змусили Смаль-Стоцького, «представника законного Українського Уряду, опустити його».

У подібний спосіб тодішня німецька влада вчинила не тільки з офіційними дипломатами УНР. Кількома роками раніше вона фактично виштовхала з Німеччини і своєрідних наших народних представників – Український національний хор під керівництвом Олександра Кошиця. Той колектив, який з 28 квітня по 15 червня 1920 року уже дав у Берліні й передмістях 23 концерти, про які німецький поет і музикант Роберт Прехтль писав: «Одне запитання не полишало мене, коли я повертався додому: чому ми, німці, не маємо такого народного хору, який плекав би незмірні багатства музично найобдарованішого народу?».

Ці концерти справді «усунули вал, який ділив нас дотепер від Заходу». Але коли бюджет капели вичерпався, й уряд УНР не мав змоги його поповнити, німецьку владу попросили підтримати матеріально українських співаків – відгуку не було.

Місцева преса, як засвідчують архівні матеріали, тоді «бідкалася, що світ не пробачить Німеччині загибелі хору, й закликала громадськість своєї країни вплинути на власний уряд... Паспорти з дозволом на перебування в Німеччині мали ось-ось втратити свою чинність, грошей на прожиття не було, польське консульство не дозволяло хористам повернутися на батьківщину через свою країну, а тут ще й Кошиця звалила малярія».

На початку липня 1920 року одна з німецьких газет навіть звернулася до громадськості з проханням підтримати фінансово наших співаків: «Хор мусив би внаслідок нужди бути замкнений у таборі для полонених. Ця небезпека вже стоїть перед дверима, бо всі засоби вичерпалися».

Не допомогло – українським хористам довелося виїхати до США, де вони виступали з великим успіхом. Він, зокрема, був увічнений ось такою оцінкою американського критика: «Зжалься, боже, над тими, хто не чув натхненного і дивовижного вокального ансамблю з-поміж усіх, які коли тільки збиралися для концертів перед американською аудиторією! Український національний хор, що співав у «Гай скул аудиторіум», було названо вокальним симфонічним оркестром. Але він заслуговує порівняння лише з сонцем, зорями й вітром. Це є вокальне втілення волі, гніву, любові й ніжності. Це сенсація, втілення дисципліни й краси! Там є голоси, що висять на вершинах гір або збігають з них потоками. Там є голоси, що шукають правди, голоси суворі, наче вирок, боязкі, мов дитинство, голоси палкі, гарячі любов'ю та надією... О. Кошиць створив не людську симфонію, не людський орган, ні – його хор є рукою вічності, яка грає на струнах життя, подих любові через сопілки журливості».

А перед цим свідками описаного дива, нагадуємо, були мешканці й гості Берліна, в тому числі президент Фрідріх Еберт і канцлер Герман Мюллер, але виділення не так уже й значної навіть як для того часу суми грошей на підтримку наших співаків не сталося. Відтак українцям тоді не заплатили за їхній хліб, як і не підтримали за їхню пісню...

Понад сто років минуло з того часу. В Німеччині, як і після Першої світової, – тихо та мирно. Але знову Берлін нав'язливо атакують своїми проханнями українці – тепер вони не вимагають грошей за свій хліб чи за захоплюючі концерти своєї народної пісні. Дякуючи за прийом величез-

ної маси наших біженців від російської агресії, просять посприяти вимушеним вигнанцям зі своїх рідних місць пошвидше повернутися додому, що, зрозуміло, негайно відчують на собі німецькі платники податків, які нині підтримують знедолених українців.

А щоб ми змогли вийти на визнані ФРН, як і всім демократичним світом, кордони нашої держави, їй вкрай необхідні німецькі ракети «Таурус» та інша сучасна зброя. І як тільки канцлер Олаф Шольц зважиться передати все це Збройним Силам України, він після цього увійде в історію як мудрий і рішучий політик, бо ж гарантуватиме своїм громадянам не тільки постійну можливість смакувати запашний хліб від українських фермерів, а й зачаровуватися українською піснею, яку не дослухали в Німеччині понад сто років тому.

Відтак українці вже й не згадуватимуть німцям за колишні борги...

Наукове видання

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць
Випуск 1 (32)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 20545-10345ПР,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.

Коректура: *Л. Середа*
Технічна редакція: *К. Ловас*
Обкладинка: *А. Артьомова*
Комп'ютерна верстка: *А. Дербак*

Підписано до друку 17.05.2024. Гарнітура Palatino Linotype.
Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 17,2. Тираж 100 прим. Замовл. № 181К.

Виготовлено та видруковано: ТОВ «РІК-У»
88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36

Г36   **Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць.**
Вип. 1 (32). / ред. кол.: О. М. Руденко (гол. ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ»,
2024. 296 с.

ISSN 2078-1431

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32)

УДК 327 (477)